

BLOKBOEK
METAJURIDICA
2003

METAJURIDICA

VOORWOORD	i
Schema	x
TAKEN	
GRONDBEGRIPPEN	2
BIJEENKOMST 1	4
BIJEENKOMST 2	7
BIJEENKOMST 3	10
BIJEENKOMST 4	13
DE MODERNE TIJD	14
BIJEENKOMST 5	16
BIJEENKOMST 6	19
DE FRANSE REVOLUTIE EN DE 19de EEUW	20
BIJEENKOMST 7	21
BIJEENKOMST 8	22
BIJEENKOMST 9	25
CRISES EN STAATSGROEI IN HET INTERBELLUM	26
BIJEENKOMST 10	27
BIJEENKOMST 11	29
APOTHEOSE EN CRISIS VAN DE VERZORGINGSSTAAT	31
BIJEENKOMST 12	33
BIJEENKOMST 13	34
BIJEENKOMST 14	35

GESCHIEDENIS	
ESSENTIAL HISTORICAL BACKGROUND	36
OVERZICHT	82
TEKSTEN EN DOCUMENTEN	
Het Sociaal Contract	85
HOBBS: LEVIATHAN	85
LOCKE: VERHANDELING OVER HET BURGERLIJK BESTUUR	100
ROUSSEAU: OVER HET MAATSCHAPPELIJK VERDRAG	110
Economie	129
ADAM SMITH	129
JEAN-BAPTISTE SAY	134
FRÉDÉRIC BASTIAT	137
Politieke documenten	139
DE RECHTEN VAN DE MENS EN VAN DE BURGER	139
STAATSREGELING VOOR HET BATAAFSCHE VOLK	141
Ideologie	146
GROEN VAN PRINSTERER	146
FRÉDÉRIC BASTIAT	149
GUSTAVE DE MOLINARI	152
KARL MARX	155
Ideologie en partijvorming	159
S. VISSERING	159
ABRAHAM KUYPER	164
P.J.M. AALBERSE	166
P.J. TROELSTRA	170
Ideologie in het Interbellum	182
ANTONIO DE OLIVEIRA SALAZAR	182
PAUS PIUS XI	188
J. ALBARDA E.A.	189
De Verzorgingsinsstaat	196
J.M. DEN UYL	196
PARLEMENTAIRE ENQUÊTE	200
GOEDE BEDOELINGEN, KWADDE GEVOLGEN	206

METAJURIDICA

2003-2004

Eindtermen:

Inleiding tot de metajuridische benaderingen van het recht, in het bijzonder de rechtsfilosofie, de politieke filosofie, de rechtssociologische, de economische en de historische studie van instellingen en ideeën, teneinde inzicht te verschaffen in de herkomst en onderlinge verhoudingen van verschillende juridische interpretaties van samenleving en maatschappij.

Toetsvorm:

Het blok wordt tezamen met het practicum Economie getoetst door middel van gesloten meerkeuzevragen.

Mededeling onderwijsdirecteur

Om de onderwijsgroepen goed te laten functioneren, is het van belang dat er voldoende studenten aanwezig zijn en dat deze zich grondig hebben voorbereid. Daarom gelden de volgende spelregels:

1. Studenten mogen niet meer dan een keer afwezig zijn bij een onderwijsgroep.
2. Niet of sterk onvoldoende voorbereiden, dit ter beoordeling van de tutor, wordt in dit verband hetzelfde behandeld als afwezigheid.
3. Studenten die twee maal afwezig zijn geweest, worden in beginsel doorverwezen naar de restgroep.
4. Als twee achtereenvolgende malen minder dan twaalf studenten aanwezig zijn geweest in een onderwijsgroep, kan de groep worden opgesplitst over andere groepen, of kunnen er studenten uit andere groepen aan worden toegevoegd.

VOORWOORD

Metajuridica

De term ‘metajuridica’ betekent letterlijk ‘voorbij de juridische dingen’. De ‘juridische dingen’ zijn de wetteksten, arresten, vonnissen, teksten van verdragen, gangbare leerstukken en dergelijke die u in de zogeheten ‘positiefrechtelijke’ blokken bestudeert. Wij zullen het dus hebben over wat er zich achter dat ‘positieve recht’ bevindt.

Bijzondere metajuridica. Wij maken een onderscheid tussen algemene en bijzondere metajuridica. In dit blok gaat het om de algemene metajuridica.

De bijzondere metajuridica licht de achtergronden en het werkingsgebied toe van bijzondere ‘juridica’. Een strafrechtelijk artikel, bijvoorbeeld, kan aanleiding geven tot verschillende vragen: Waar en wanneer werd de handeling die volgens het artikel strafbaar is, voor het eerst als zodanig in de strafwet vermeld? Waarom werd zij als misdrijf of misdrijf beschouwd en niet als een onrechtmatige daad met enkel civielrechtelijke consequenties? Waarom heeft de wetgever de rechter de mogelijkheid gegeven te kiezen tussen het opleggen van vrijheidsberoving en het betalen van een boete? Hoe vaak komt het misdrijf voor? Is er een historische evolutie in het voorkomen van dat misdrijf? Wat is het sociologisch of psychologisch profiel van de daders van het genoemde misdrijf? Zijn de daders vooral jongeren, werklozen, ongehuwden, allochtonen of mensen met schulden of extremistische politieke sympathieën? Waar komt het misdrijf voor, vooral in de stad of vooral op het platteland, in katholieke of protestantse regio’s van het land? Welke mogelijkheden hebben de politie en de gerechtelijke instanties om dergelijke handelingen op te sporen, bewijsmateriaal te vergaren en tot veroordeling van de daders over te gaan? Wat is de pakkans voor het genoemde misdrijf? Hoe groot is de kans dat de veroordeelde na zijn straf in herhaling vervalt? Hoeveel kost het om een dader te vatten, te veroordelen en zijn straf te doen ondergaan? Wat zijn de marginale kosten van de preventie van het misdrijf, dat wil zeggen, hoeveel kost het om het jaarlijkse aantal misdrijven van die aard met een eenheid te verminderen? Soortgelijke vragen rijzen uiteraard ook bij ‘juridica’ uit de civielrechtelijke, bestuursrechtelijke, internationaal-rechtelijke en andere deelgebieden van het ‘positieve recht’.

De bijzondere metajuridica hoort thuis in de positiefrechtelijke blokken van uw opleiding, waar zij het verschil maakt tussen een technische beroepsopleiding en een inleiding tot het positieve recht op universitair niveau. Het minste dat wij van universitair gevormde juristen mogen verwachten is inderdaad dat zij niet alleen weten *wat* een wetgever, rechter of regering over een bepaalde materie heeft beslist maar ook *waarom* die autoriteit de beslissing heeft genomen en wat de *consequenties* daarvan zijn.

De bijzondere metajuridica heeft zich in recente decennia vaak ontwikkeld tot een moderne cameralistiek, dat wil zeggen beleidsondersteunend en -faciliterend onderzoek. De beleidmakers, soms ook vertegenwoordigers van pressiegroepen en andere belanghebbenden, willen weten of een bepaalde regeling of maatregel ‘populair’, ‘technisch uitvoerbaar’ of ‘budgettair haalbaar’ is, of hij ‘efficiënt’ of ‘effectief’ is voor

het bereiken van bepaalde doelen, rekening houdend met allerlei randvoorwaarden. Zij willen weten of er binnen de academische wereld opinies ('argumenten') bestaan die gunstig of ongunstig zijn voor een bepaald voorstel of programma. Daartoe doen zij een beroep op onder anderen sociologen, bestuurskundigen, economen en psychologen om statistieken en andere argumenten te produceren die nuttig zijn voor het promoten of tegenhouden van deze of gene maatregel. De bijzondere metajuridica is daardoor vaak heel direct verbonden met 'actuele discussies'. Zij vindt dan ook regelmatig weerklank in de pers, die graag bericht over dergelijke discussies en de argumentaties die daarin een rol spelen. Zij is overwegend 'toegepaste wetenschap'.

Algemene metajuridica. De bijzondere metajuridica is als het ware wat juristen nodig hebben als zij van binnen het 'positieve recht' naar buiten willen kijken, naar de reële context van bijzondere juridische stellingen. De algemene metajuridica is daarentegen te karakteriseren als een kijk van buiten naar binnen. De ontwikkeling van het 'positieve recht' voltrekt zich niet in een vacuüm. Processen en gebeurtenissen in samenleving en maatschappij krijgen soms wel, soms niet een weerklank in het werk van juristen. Dat is ook zo voor theoretische opvattingen van theologen, filosofen, historici, economen, sociologen, psychologen of taalkundigen. Soms gebeuren er dingen in de politieke, economische, sociale of intellectuele geschiedenis die de letter of de geest van het 'positieve recht' ingrijpend veranderen. Die effecten komen dan niet tot uiting in dit wetsartikel, dat vonnis of leerstuk. Zij komen tot uiting in wat men onder 'recht' verstaat, wat men ziet als de taak van juristen, rechters, wetgevers, diplomaten en andere 'autoriteiten'.

De algemene metajuridica is de brug die het juristeneiland verbindt met het grote continent van de wetenschappelijke bestudering van de werkelijkheid. Die brug gaat niet van dit of dat wetsartikel, deze of gene rechterlijke uitspraak, naar de ene of de andere 'recente publicatie'; zij gaat van ideeën over, en betekenisvolle gebeurtenissen in, de menselijke wereld naar de grondslagen van deze of gene opvatting van recht. Zij toont ons de realiteit en de werkelijkheid waarvan het 'positieve recht' slechts een deel is—een deel dat wij niet in afzondering van de overige delen kunnen bestuderen en begrijpen zonder de zin en het belang ervan uit het oog te verliezen.

Inhoud van het blok

Het centrale thema van ons blok is de rechtsverhouding tussen individuen, maatschappelijke organisaties en de politieke autoriteiten die nu reeds geruime tijd georganiseerd zijn in de staat. De staat is daarbij in de loop van de tijd alsmaar meer op de voorgrond getreden, ook in het sociale en economische leven. In de eeuw voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog speelde de overheid nog een bescheiden rol. Men verwees toen graag naar de tegenstelling tussen recht en overheid. Die tegenstelling ontleende haar gewicht aan het verzet tegen de inefficiëntie, willekeur en onrechtvaardigheid van de absolutistische staat, die in de periode ca. 1600 tot ca. 1800 (de Franse Revolutie) in Europa tot stand gekomen was. Tegenwoordig lijkt de overheid niet meer weg te denken op vrijwel alle levensterreinen. Daarbij verwijst men graag naar de inefficiëntie, willekeur en onrechtvaardigheid van wat mensen doen in maatschappij en samenleving—vooral in de 'economische samenleving', de markt—wan-

neer zij niet door een machtige overheid aan banden worden gelegd.

Wat is er gebeurd dat heden ten dage mensen de zwaarmacht van de overheid met zoveel enthousiasme zijn gaan gebruiken (of misbruiken) voor de meest uiteenlopende zaken? Hoe komt het dat mensen nu onder 'recht' vooral een uiterst complex geheel van bijzondere en gedetailleerde 'maatschappelijke regelingen' in een staat of samenwerkingsverband van staten verstaan? Wat is er gebeurd met de opvatting dat het recht een verhouding is van vrijheid onder gelijken en uitdrukking krijgt in algemene beginselen die iedereen geacht mag worden te kennen—niet alleen enkele speciaal daartoe opgeleide deskundigen?

Dat thema benaderen wij vanuit verschillende invalshoeken. Ten eerste staan we stil bij de feitelijke ontwikkeling, dat wil zeggen de historisch waarneembare patronen van politieke interventie in sociale en economische processen. Dat is de historische invalshoek. Ten tweede gebruiken we het begrippenkader van de economische theorie om inzicht te verkrijgen in de menselijke interacties in economische en politieke processen. Dat is de politiek-economische invalshoek. Ten derde trachten wij de algemene kenmerken van grote groepen van voorvallen te ontdekken en hun betekenis in te schatten. Dit is de filosofische invalshoek.

Historische ontwikkeling. De ontwikkeling van de Europese samenleving en de staten die daarin ontstaan zijn is de leidraad in ons blok. Het historisch verhaal toont de vele verbanden die bestaan tussen economische, sociale en politieke gebeurtenissen en evoluties. In dat spanningsveld worden staatsstructuren en -functies voortdurend onder druk gezet, gewijzigd, opgeheven of uitgebreid. Nieuwe ideeën worden gepropageerd en in de ene of de andere vorm in het rechts- en staatsbestel ingewerkt, soms naast, soms in de plaats van oudere regelingen. Het recht is te vergelijken, niet met een modern, functioneel gebouw, waarin elke ruimte gebruikt wordt voor het geplande doel, maar veeleer met een stad: met nieuwe en oude wijken, met nieuwe huizen in oude straten en hier en daar nog een kasteel in een park omringd door villa's of fabrieken, kerken die nu als opslagplaats of discotheek dienen en kanalen die reeds lang geen vervoer van stapelgoederen meer hebben gezien.

Het historisch verhaal is echter niet op te vatten als het louter chronologisch verslag van de gebeurtenissen. Het gaat er om iets te begrijpen van het hoe en het waarom ervan. Dat vergt inzicht in theorieën die verschillende soorten gebeurtenissen met elkaar in systematisch verband brengen. Zo kunnen wij oorzaak en gevolg leren onderscheiden en een oordeel vormen over de verklaringen die van verschillende zijden worden aangedragen. Aangezien heel wat van deze verklaringen een 'economisch' karakter hebben is het nodig ons te verdiepen in de economische analyse en theorievorming.

Economische en institutionele analyse. In dit blok wordt dan ook veel aandacht besteed aan het leren toepassen van economische begrippen op concrete historische situaties. In een parallelle onderwijsstroom krijgt u de gelegenheid aan de hand van G. Woltjers 'De economische manier van denken' de nodige kennis op te doen. In dat boek wordt trouwens ruim aandacht geschonken aan historische ontwikkelingen.

Een economische analyse mag zich niet blind staren op gedragingen die bij een inleidende studie van de economie op de voorgrond staan - kopen en verkopen, vraag en aanbod op de markt, lonen, prijzen, interestvoeten, enzovoort. Ook het fysieke,

militaire en straatgeweld, de dreiging van oorlog, burgeroorlog, sociale onrust, enzovoort, politieke macht en dwang, hebben een enorme weerslag gehad niet alleen op de politieke structuren van de staat, maar ook op de economische ontwikkelingen.

Het economisch leven speelt zich af in een omgeving die grotendeels bepaald wordt door de aanwezigheid of de afwezigheid van georganiseerde machten. Aan de ene kant is er de vrije markt, waar iedereen het recht heeft vrij te beschikken over zijn middelen en niemand het recht heeft te beschikken over de middelen van een ander (tenzij met diens toestemming en met naleving van de voorwaarden die deze daaraan verbindt). Die vrijheid impliceert dus ook verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid op basis van wederkerigheid. Eigendom en contract zijn de essentiële instituties van markt en samenleving. Conflicten worden opgelost via de gewone procedures voor de rechtbanken of door een beroep te doen of bemiddelaars en arbitragediensten. Een beweging in de richting van dat model veronderstelt aldus een zorgvuldiger bepaling van de individuele rechten en een grotere efficiëntie van de rechtsbescherming.

Aan de andere kant is er de centraleplaneconomie, een hiërarchische organisatie waarin een hoogste economische autoriteit alle eigendomsrechten over de productiemiddelen uitoefent en het gehele proces van productie en distributie regelt en controleert. Het planmodel berust op algemene toepassing van publiekrechtelijke technieken: wetgeving, bestuursmaatregelen en directe ingrepen door de overheid. Hier is de economische beslissingsmacht geconcentreerd op een plaats, in handen van een autoriteit. De vraag rijst of, en zo ja hoe en tegenover wie, die autoriteit aansprakelijk en verantwoordelijk is.

Tussen beide extremen liggen oneindig veel varianten van gemengde systemen met onvrije markten, monopolies en andere wettelijke en politieke privileges, directe en indirecte interventies vanwege de politieke autoriteiten in het economisch verkeer, enzovoort. Die bepalen min of meer dwingend wie aan het economisch proces mag deelnemen, en wat de deelnemers al of niet mogen doen of laten.

De juridische omkadering van het economische leven heeft in de loop der tijden grote verandering ondergaan. Die evolutie weerspiegelt vaak meer de politieke context en de machtsverhoudingen (het vermogen van bepaalde groepen om onderdelen van de staatsmacht in te zetten voor hun bijzondere collectieve belangen) dan enige economische noodzaak.

Men kan de hier bedoelde situatie enigszins vergelijken met een spel: economische mededinging binnen de gegeven spelregels (met hier en daar wel eens een speler die het met de spelregels niet te nauw neemt en bedrog of zelfs geweld niet schuwt) staat dan tegenover de politieke machtsstrijd waarin het erom gaat de spelregels zelf te wijzigen (een strijd waarin ook niet iedereen afkerig is van geweld en bedrog, zelfs niet waar die strijd zelf min of meer 'geregeld' is, zoals bijvoorbeeld in de moderne Westerse democratieën).

Filosofische reflexie. Ons denken over politiek en economie veronderstelt vaak een groot geloof in de mogelijkheid om de menselijke wereld in zijn geheel te overzien en te kennen. Dat geloof berust op de idee dat kennis van die wereld zoiets is als kennis van een zonnestelsel of machine. Die dingen bekijken we van buitenaf en kunnen we overzien.

De menselijke wereld kunnen we echter niet van buitenaf overzien. Er is geen

plaats daarbuiten, geen Olympus vanwaar we op de mensenwereld kunnen neerkijken. We kunnen hem in zijn bijzonderheden alleen participierend kennen, maar dan moeten we wel beseffen dat een dergelijke kennis heel beperkt is, en zeker niet het geheel omvat. We leren hem kennen zoals een wandelaar een bos leert kennen: hij ziet alleen wat zich in de onmiddellijke omgeving bevindt van het pad dat hij volgt, maar hij weet niet waarheen het pad hem leidt, noch wat zich buiten zijn gezichtsveld afspeelt.

Voor de middeleeuwse mens bestond er een onoverbrugbare kloof tussen de Goddelijke kennis en zijn eigen radicale onwetendheid. Al was zijn wereld in vele opzichten minder complex dan de onze, de idee dat hij die wereld kon kennen, laat staan beheersen, was voor hem godlasterend. Met de opkomst van de moderne natuurwetenschap in de 16e en de 17e eeuw kregen althans sommige mensen een beter zicht op een aantal natuurlijke gebeurtenissen. De verleiding was groot te concluderen dat men de geheimen van de natuur ontsluit had of zou kunnen ontsluiten. Een deel van de goddelijke kennis leek nu op aarde gebracht te zijn. Velen zagen daarin de mogelijkheid ook de mens en de samenleving te doorgronden en met die kennis te beheersen.

Dat waren krasse veronderstellingen die niet door alle denkers gedeeld werden. Terwijl sommigen de maakbaarheid van mens en maatschappij propageerden, wezen anderen die idee resoluut af als zijnde naïef of utopisch en in elk geval gevaarlijk. Daarbij komen wezenlijk verschillende visies op de plaats van recht en politiek tot uiting. Is het de taak van juristen om de wereld naar hun eigen beeld (of dat van hun opdrachtgevers) te herscheppen? Of is het precies hun taak hem te vrijwaren, ook tegen de *hubris* van allerlei eigengereide wereldverbeteraars? Moet de politiek zich aanpassen aan de realiteit van mens en wereld, of is politiek een middel om het idealisme te doen zegevieren over het realisme? Maar aan *niens* idealisme zou de realiteit dan moeten geofferd worden?

Het schip van staat? In dezelfde periode onderging de Europese samenleving zelf een politieke revolutie, die ons in dit blok zal bezighouden. Zij gaf het aanschijn aan een bijzondere vorm van politieke organisatie: de staat. Historisch beschouwd is Europa niet ouder dan de staat. Voor de opkomst van de staten heette ons werelddeel gewoon 'het Christendom'. Het was het deel van de wereld waar de christenen woonden. De staten hadden echter van in het begin de ambitie een absolute heerschappij te vestigen, waarin geen plaats meer zou zijn voor een onafhankelijke 'morele autoriteit' zoals de Kerk en het geloof. De oude heidense naam 'Europa' paste beter bij dat streven.

Mede als gevolg van de godsdienstoorlogen gingen sommige denkers eisen dat de vorst boven de godsdienst zou staan. Niet God, maar de Vorst legt de beginselen van orde in de samenleving vast. Later werd dat 'Niet God, niet de Koning, maar het Volk (althans de vertegenwoordigers van de meerderheid daarvan)'.

Wat kon dat echter anders betekenen dan dat de Vorst (het Volk) vanuit een verheven positie de gewone mensenwereld zou kunnen overzien en controleren? Er was behoefte aan een aardse god. De staat zou in die behoefte voorzien—zo dachten velen althans. Hij zou de mensenwereld ordenen, organiseren, kortom omvormen tot een onder zijn controle staande maatschappij.

Het bekende beeld van het schip van de staat geeft de veronderstelde verhouding tussen staat en maatschappij goed weer: de kapitein (overheid) stuurt, het schip (de maatschappij) volgt - tenminste als het schip goed gebouwd is, en de kapitein weet wat er aan boord gebeurt.

Die opvattingen hebben diepe sporen nagelaten in vele sociale wetenschappen waarin het Olympische perspectief van de boven de maatschappij verheven staat als het ware ingebakken zit. Men bekijkt de maatschappij met de ogen van een ingenieur of stuurman voor wie het voor alles om beheersbaarheid te doen is. Statistiek - de reductie van het menselijke tot getallen - was en blijft de eerste staatswetenschap. Kennis is pas relevant als ze relevant is voor het beleid; als ze kan gereduceerd worden tot een model met hefboomen die de staat kan bedienen. Door onderwijs en vulgarisering van deze wetenschappelijke kennis is dit staatsperspectief gemeengoed geworden.

Markt of Staat? In de twintigste eeuw werd de studie van de menselijke samenleving en in het bijzonder de onderlinge verhouding van politiek en economie en van publiek- en privaatrechtelijke regelingen vaak gereduceerd tot de vraag: Meer markt of meer Staat? Dat is een begrijpelijke maar niet echt onschuldige simplificatie. Onbewust zullen velen die vraag immers beschouwen vanuit het staatsperspectief en interpreteren als een beleidsvraag: Moet de overheid meer of minder ingrijpen? (Wat zou ik doen als ik de overheid zou zijn?) Die beleidsvraag veronderstelt echter dat de overheid inderdaad in staat is die keuze te maken en uit te voeren, dat het voor haar een vrije keuze is die alleen door rationele overwegingen wordt bepaald. De veronderstelling is dus, dat de overheid alle teugels in handen heeft en dat het alleen een kwestie is in welke mate zij die moet vieren of strak houden. Maar is deze veronderstelling juist? Hoeveel teugels heeft de overheid in handen? Is de staat niet als de wandelaar in het bos? Is de samenleving niet de zee waarop het schip van de staat ronddobbert eerder dan het logge gevaarte zelf dat de kapitein vanop de commandobrug bestuurt?

Vaak wordt ook verondersteld, dat staat en markt twee alternatieve wegen zijn naar hetzelfde doel, en dat alles wat men via de markt kan bereiken ook via de staat bereikbaar is, en omgekeerd. Op grond van die veronderstelling komt het er dan op aan de beste weg te kiezen. Vanuit het staatsperspectief is dat vanzelfsprekend meestal de staat: de markt is immers notoir onvoorspelbaar, wispelturig, vol onzekerheden. Op de markt hebben we geen controle over wat anderen doen, terwijl de staat toch juist het symbool bij uitstek van controle over mensen is. Er kunnen praktische bezwaren (van budgettaire of ethische of andere aard) bestaan tegen 'teveel staat', maar het idee is toch dat de overheid moet klaarstaan telkens wanneer de markt 'faalt', dat wil zeggen niet doet wat de overheid verwacht dat zij doet. Ook hier kunnen wij de vraag stellen: is deze veronderstelling juist? Is de staat of de politiek wel zo voorspelbaar, zo zeker, en de markt zo onzeker?

Historisch beschouwd ligt het probleem, meer markt of meer staat, wel enigszins anders. Wij hebben nu in zekere zin meer markt en meer staat dan ooit tevoren. Staat en markt zijn samen gegroeid. Het lijkt er wel op, in het licht van de gebeurtenissen die het einde van het Oostblok en de Sovjet Unie hebben ingeluid, dat er 'te veel staat en te weinig markt' kan zijn — zoveel staat dat de samenleving hem niet langer kan

dragen. Kan er ook 'te weinig staat en te veel markt' zijn? Het zou echter verkeerd zijn 'staat' en 'markt te beschouwen als homogene klonten waarvan alleen de hoeveelheid kan veranderen. Wij hebben andere staten én andere markten dan voorheen. Staat en markt zijn ieder op zich zeer ingewikkelde historische fenomenen. Wij staan hier dus voor heel complexe vragen. We kunnen niet anders dan heel bescheiden zijn in onze pogingen ze te beantwoorden.

Onderwijskundige aanpak

In dit blok gaat het niet om problemen waarvoor u in het geldende positieve recht oplossingen kunt vinden. U mag uw wettenbundel dan ook rustig thuis laten. Het gaat veel meer om het bestuderen en eigen maken van verschillende manieren van kijken naar de verhoudingen onder mensen die gestalte krijgen in allerlei politieke en economische maatschappelijke organisaties. Daarom is 'problemen oplossen' de minste van onze bekommernissen. Veeleer zullen wij moeten proberen te achterhalen 'wat het probleem is'. Waarom zijn de 'oplossingen' van de een 'problemen' voor een ander? Dat betekent dat wij moeten leren meedenken, tegendenken, doordenken en nadenken—in een woord, filosoferen—veeleer dan alleen maar 'het juiste antwoord' (volgens de op dit moment heersende leer) achterhalen.

Wij zullen dus op een wat abstracter niveau bezig zijn. Om toch vaste grond onder de voeten te houden, hebben wij een historische lijn door het blok gevlochten, hangen wij abstracte materie op aan concrete historische ontwikkelingen, gebeurtenissen en personen. In dit blokboek vindt u daarvan een handig overzicht (p.36 e.v.).

Bovendien hebben wij de te bestuderen literatuur zoveel als mogelijk beperkt tot teksten die speciaal voor dit blok geschreven zijn. Daardoor is er minder kans dat wij verloren lopen in de terminologie van heel verschillende auteurs uit heel verschillende tijdperken. Op die wijze kunnen wij de centrale thema's van het blok uitdrukkelijk en regelmatig aan de orde stellen. Wij hopen dat het daarmee gemakkelijker wordt verbanden te ontdekken en inzicht te krijgen in wat er in de verschillende discussies en ontwikkelingen op het spel stond (en staat). Het spreekt vanzelf dat wie zich verder in die thema's wil verdiepen toch zal moeten leren achterhalen wanneer dezelfde woorden verschillende, en verschillende woorden dezelfde, betekenissen dragen. Het verder verkennen van de problematiek en het verder zoeken van literatuur dan in het blokboek aangegeven is daartoe de beste weg.

Hoe de stof bestuderen? Wij zullen veel te maken hebben met abstracte begrippen die u weliswaar vertrouwd zullen voorkomen, maar die toch in de ene of de andere tekst of discussie een betekenis hebben die afwijkt van hun betekenis in andere teksten of in het dagelijkse taalgebruik. Lees dus niet over die betekenisnuances heen: Zij zijn in een aantal gevallen groot genoeg om het verschil te maken tussen een goed begrip van de tekst en totaal onbegrip!

Zeker omdat in dit blok materie aan de orde komt waar velen onder u vermoedelijk nog niet vaak mee geconfronteerd werden, is het van belang van bij het begin de teksten aandachtig te lezen en ten minste een keer te herlezen. Precies omdat wij het vooral over verbanden willen hebben, is het belangrijker dat u een goed inzicht hebt in de structuur of de opbouw van een tekst als geheel dan dat u probeert al bij de

eerste lezing alle relevante informatie aan te strepen of in een samenvatting op te nemen. Pas nadat u inzicht hebt verworven in de opbouw van de tekst kunt u met enig vertrouwen hoofdzaken en bijzaken beginnen te onderscheiden. Wees daarom in elk geval bij de eerste lezing zuinig met de text-marker!

U bent er zonder meer het meest bij gebaat indien u al lezend op zoek gaat naar de hoofdlijnen in een betoog en deze in de vorm van een samenvatting (eventueel aangevuld met relevante uittreksels) opschrijft. Om u enig houvast te geven bij het studeren zijn aan een aantal teksten (voor de eerste twee weken) al korte samenvattingen toegevoegd. Zij zijn echter geen substituten die het u mogelijk maken de betrokken teksten zonder kwalijke gevolgen *niet* te lezen. Verdere houvast vindt u uiteraard in de indeling van de teksten zelf in delen, paragrafen, alinea's en de daarbij horende titels of kopjes. Ook kunt u met vrucht gebruik maken van de teksten die in het blokboek samenhangende taken inleiden en van de taakteksten zelf. Ten slotte zijn er de colleges die uiteraard ook tot de leerstof behoren maar vooral bedoeld zijn om telkens vanuit de ene of de andere metajuridische invalshoek hoofdlijnen en basisbegrippen toe te lichten.

Bij een aantal teksten vindt u ook lijstjes onder het hoofd 'Begrijpen en onderscheiden'. Het is er in ons blok immers precies om te doen ons begrip en onderscheidingsvermogen te ontwikkelen. Het is nuttig dat u voor alle teksten zo'n lijstje maakt en daar zoveel als mogelijk is beknopte definities bijschrijft. Op die manier krijgt u snel een rijke woordenschat bij elkaar die u de mogelijkheid biedt ook in abstracte discussies uw vragen en opmerkingen scherp te formuleren en de leerstof op een efficiënte wijze te ordenen. Ook kunt u gebruik maken van dergelijke lijstjes om de rapportage en de nabespreking in de onderwijsgroepen te organiseren.

Om door de bomen het zicht op het bos niet te verliezen is het nodig dat u bij elke taak of tekst probeert te achterhalen of die niet in een min of meer direct verband staat met wat eerder in het blok aan de orde is geweest. Soms zal zo'n verband in het oog springen of zelfs uitdrukkelijk aangegeven zijn, maar soms ook niet. Het is uw verantwoordelijkheid die verbanden te noteren en er wat mee te doen (vragen of hypothesen formuleren, overeenkomsten of tegenstellingen scherp stellen, geleidelijke ontwikkelingen of radicale breuken identificeren enzovoort). Dat is dan wel een arbeidsintensieve studiemethode, maar echt de enige om vat te krijgen op de kern van de zaak. Dan zal blijken dat 'abstract' niet zozeer vaag maar juist heel exact kan zijn.

Onderwijsmateriaal. Het onderwijsmateriaal bestaat onder andere uit dit *blokkeboek*, waarin de in de bijeenkomsten van de onderwijsgroepen te behandelen taken opgenomen zijn. Bij de taken vindt u ook de literatuurverwijzingen. De teksten die u moet lezen zijn opgenomen hetzij in het blokboek zelf (historische documenten), hetzij in het *werkeboek*, hetzij in het *economieboek*. In enkele gevallen wordt verwezen naar teksten die u in het *studielandschap* kunt raadplegen. Ten slotte zijn er de colleges die in beginsel een keer per week plaats vinden.

Het speciaal voor dit blok geschreven economieleerboek 'De economische manier van denken' van Dr. G. Woltjer (2de uitgave, Bussum 2002) vormt de literatuur voor de tweede onderwijsstroom algemene economie. Die tweede stroom loopt parallel met de groepsbijeenkomsten in wekelijkse practicumbijeenkomsten. Op een aantal plaatsen wordt de leerstof economie trouwens in de taken van het blokboek ter sprake

ke gebracht. Zij vormt aldus een geïntegreerd deel van het blok. Zij wordt dan ook samen met de andere leerstof in het blok getoetst.

De practicumdocent zal u meedelen welke hoofdstukken op welk moment aan de orde komen.

Ter ondersteuning van de studie van het economieboek is een reeks computermodule ontwikkeld, die u vindt via het COO-menu (Computer Ondersteund Onderwijs) op de computers in de computerruimtes. Zij geven u de mogelijkheid te oefenen in het economische denken. De computermodule zijn geen leerboek op de computer; u moet dus eerst de hoofdstukken uit het leerboek lezen, voordat u zinvol met de computermodule kunt werken.

Voor de economiepractica raden wij U de volgende werkwijze aan:

- 1) Lees voor de bijeenkomst de aangegeven hoofdstukken globaal door.
- 2) Volg de bijeenkomst in de tweede onderwijsstroom.
- 3) Lees nu de hoofdstukken grondig door.
- 4) Maak de computermodule in de computerruimte.
- 5) Stel eventuele vragen tijdens de colleges van de tweede onderwijsstroom.

Planningsgroep:

- . L. Berkvens (geschiedenis)
- . F. van Dun (politieke filosofie, blokcoördinator)
- . S. Janssen (politieke wetenschappen)
- . A. Jettinghoff (rechtssociologie)
- . G. Woltjer (economie)

Secretariële ondersteuning:

- . E. Peters

SCHEMA

<i>Week 1</i>	<i>1ste bijeenkomst</i>
Grondbegrippen: Metajuridica, Recht en onrecht	
Practicum Economie: Hoofdstukken 1, 2	
College: Blokopening	
	<i>2de bijeenkomst</i>
Grondbegrippen: Economie en politiek, de Staat	
<i>Week 2</i>	<i>3de bijeenkomst</i>
Politieke wijsbegeerte: Oudheid, Middeleeuwen, Moderne Tijd	
Practicum Economie: 3, 4	
College: Politieke filosofie	
	<i>4de bijeenkomst</i>
Politieke wijsbegeerte: Het Sociale Contract	
<i>Week 3</i>	<i>5de bijeenkomst</i>
Economische en sociale ontwikkelingen in Europa (tot de 19° eeuw)	
Practicum Economie: 5, 6	
College: Economen over armoede	
	<i>6de bijeenkomst</i>
Staatsvorming in Europa, de Nederlandse uitzondering	
<i>Week 4</i>	<i>7de bijeenkomst</i>
De rechtsstaat	
Practicum Economie: 7,8, 9	
College: De Nederlandse staat	
	<i>8ste bijeenkomst</i>
Ideologie en politiek	

<i>Week 5</i>	<i>9de bijeenkomst</i>
De Grote Transformatie	
	Practicum Economie: 10
	College: Partijvorming in Nederland
	<i>10de bijeenkomst</i>
De Eerste Wereldoorlog en zijn gevolgen	
<i>Week 6</i>	<i>11de bijeenkomst</i>
Economie in het Interbellum	
	Practicum Economie: 11, 12
	College: Oorlog
	<i>12de bijeenkomst</i>
Sociale voorzieningen, onvoorziene gevolgen	
<i>Week 7</i>	<i>13de bijeenkomst</i>
Europese eenmaking en mondialisering	
	Practicum Economie: 13, 14, 15
	College: Sociale zekerheid
	<i>14de bijeenkomst</i>
Nabeschouwing	

TAKEN

Belangrijk !

- Bij elke taak dient u de rode draad van het blok in gedachten te houden.
Die rode draad is
 - **de verhouding tussen de politieke en de economische methoden** van handelen en wat daaruit volgt voor het proces van
 - **vermaatschappelijking van de samenleving.**

Over de genoemde begrippen 'maatschappij' en 'samenleving', enerzijds, en 'politieke' en 'economische methode', anderzijds, verneemt u meer in de eerste en de tweede bijeenkomst. Daarna is het uw verantwoordelijkheid in elke bijeenkomst op basis van de dan te bespreken gebeurtenissen of theorieën conclusies te maken over de verhoudingen tussen 'economie' en 'politiek' en tussen 'samenleving' en 'maatschappij'.

- U dient de taakteksten in het blokboek op voorhand te lezen, omdat er tijdens de bijeenkomsten weinig tijd voor leespauzes beschikbaar is.

Formuleer naar aanleiding van die lectuur vragen en veronderstellingen die tot zinvolle leerdoelen kunnen leiden. Denk eraan dat het in dit blok vooral om historische en theoretische verbanden van de hierboven genoemde thema's gaat.

In de groepsbijeenkomsten kunt u uw vragen en veronderstellingen ter discussie stellen en naar aanleiding daarvan de leerdoelen dan scherper formuleren en op elkaar afstemmen.

GRONDBEGRIPPEN

Elk begin is moeilijk. Dat geldt ook voor de metajuridische studie, die bovendien het vermogen vereist over de grenzen heen van verschillende disciplines te kijken en hun resultaten en benaderingen met elkaar in verband te brengen. Dat is op zich een boeiende onderneming, maar zij heeft haar prijs. Zij vereist namelijk dat wij ons goed bewust zijn van het feit dat hetzelfde woord in verschillende contexten heel verschillende betekenissen kan hebben en heel verschillende beelden en verbanden kan oproepen. Een eerste vereiste is derhalve dat wij leren vragen welke begrippen er achter de woorden schuilgaan en hoe wij die begrippen van elkaar kunnen onderscheiden. Een ontwikkeld onderscheidingsvermogen is de basis van elke wetenschap, maar een multidisciplinaire onderneming als de metajuridica stelt op dat vlak heel hoge eisen.

In de eerste vier bijeenkomsten van het blok ligt de nadruk op dergelijke conceptuele kwesties, zij het dat wij ook enige aandacht zullen hebben voor de historische dimensie van het denken: Waar, wanneer, in welke omstandigheden werden die conceptuele onderscheiden gemaakt en aan welke auteurs hebben wij gezaghebbende uitwerkingen ervan te danken?

Wij beginnen met een kennismaking met de metajuridische benadering. Daarna gaan wij in op de centrale vraag van de rechtsfilosofie, namelijk de vraag naar het onderscheid tussen recht en onrecht. Die vraag heeft verstrekkende implicaties en vooronderstelt al een reeks belangrijke conceptuele onderscheiden, bijvoorbeeld tussen 'samenleving' en 'maatschappij', natuur en conventie, natuurlijk recht en maatschappelijk recht en andere. Het antwoord op de vraag naar het onderscheid tussen recht en onrecht leidt ons ertoe een onderscheid te maken tussen verschillende soorten van menselijk handelen, in het bijzonder 'economisch' en 'politiek' handelen. Wij zullen bij de bespreking van dat onderscheid (in de tweede bijeenkomst) een natuurrechtelijke benadering volgen. Wij doen dat niet alleen omdat die lange tijd de voornaamste bron van fundamentele kritiek op de ontwikkeling van de moderne staat is geweest, maar ook omdat natuurrechtelijke onderscheiden gebaseerd zijn op objectieve verschillen 'in de dingen zelf' en dus niet op louter lokale maatschappelijke conventies en benamingen. Zo kent het natuurrecht bijvoorbeeld wel mensen en misdaden maar geen 'groot-viziers', 'schouten-bij-nacht', 'sergeanten', 'burgers', 'tijdelijk uitkeringsgerechtigde asielzoekers', 'belastingen verschuldigd aan de staat' en andere producten van de verbeelding en het overredingstalent van mensen. In een natuurrechtelijke beschouwing kijken wij naar wat mensen doen en wat zij elkaar aandoen, niet naar het etiket of de officiële benaming waaronder sommigen onder hen hun handelingen voorstellen.

Vervolgens komt het staatsbegrip aan de orde. Vanuit het natuurrechtelijke gezichtspunt bekeken, is de staat een bijzondere vorm van de organisatie van politiek handelen. Het komt er voor ons op aan de staat te onderscheiden van andere vormen van politieke organisatie die een rol hebben gespeeld in de geschiedenis. De specifieke

ke politieke organisatie die wij 'staat' noemen, is nu ongeveer een half millennium oud — en dat is maar een korte periode in de geschiedenis van de menselijke beschaving. Bovendien is voor grote delen van de wereld de moderne staat een verschijnsel van de laatste vijftig tot honderd jaar. Met die historische dimensie moeten wij rekening houden.

In de derde bijeenkomst gaat onze aandacht naar overwegingen die het gebruik van 'politieke methoden' van handelen al dan niet zouden kunnen rechtvaardigen. Dat is het kernthema van de politieke filosofie. Van oudsher stelt zij de vraag: Wat is een juist regime? In welke gevallen is het gebruik van de politieke methode gerechtvaardigd en hoe moet dat gebruik dan best georganiseerd zijn? Alle filosofische antwoorden op die vraag cirkelen rond hetzelfde probleem: de schier permanente aanwezigheid van conflicten en oorlogen in de geschiedenis van de mensheid. Op vele wijzen hebben mensen geprobeerd met dat probleem in het reine te komen, soms met meer, soms met minder succes. Het is uiteraard de taak van de politieke wijsbegeerte dat probleem te analyseren en de voorgestelde oplossingen (politieke theorieën) te evalueren. Wij zullen vooral aandacht schenken aan het politieke denken van de oudheid en de middeleeuwen en ook vooruitblikken naar de moderne tijd. Dat historisch perspectief is van belang omdat het ons de gelegenheid geeft een aantal fundamentele onderscheiden te bespreken die, voor wie daar enig oor voor heeft, ook vandaag nog in discussies over recht, politiek en economie te horen zijn. Ideeën hebben een taai leven.

Het verschijnen van de moderne staat in de zestiende eeuw is niet ongemerkt voorbijgegaan. Vrij vroeg werd de staat als "een nieuwe, zij het sterfelijke god" beschouwd. Het belangrijkste politiek-filosofische probleem van de tijd was het probleem van de rechtvaardiging van de staat en zijn aanspraak op absolute macht. Dat probleem was buitengewoon moeilijk omdat men niet langer geloof kon hechten aan de argumenten waarmee men in de Oudheid en de Middeleeuwen de politieke verschijnselen had benaderd. Zowel de schaal als het karakter van de samenleving waren ingrijpend veranderd, en bovendien waren ook de intellectuele fundamenteën (de godsdienst, en de ideeën over de plaats van de Kerk) van het oude wereldbeeld zwaar aangetast — niet het minst door de opkomst van de moderne natuurwetenschap en het begin van de koloniale expansie, die vragen deden rijzen over de universele betekenis van de vertrouwde morele en godsdienstige zekerheden.

Waarschijnlijk de meest succesvolle en invloedrijke strategie om een nieuwe vorm van politiek denken te ontwikkelen was de theorie van het zogeheten sociale contract. Onze vierde bijeenkomst is aan haar gewijd. In die theorie werden de fundamentele begrippen van het moderne politieke denken op systematische wijze verbonden en aangewend voor een filosofische kritiek van de staat. Met de theorie van het sociale contract kon men vele kanten uit, maar op dit terrein zoals op andere past het oog te hebben niet alleen voor de verschillen. Of zij nu diende om de soevereiniteit van de vorst (Hobbes) of van het volk (Rousseau) of van de individuele mens (Locke) te rechtvaardigen, zij gaf in elk geval uitdrukking aan de eisen van een nieuwe manier van denken over politieke verschijnselen.

4 Grondbegrippen

Bijeenkomst 1

Grondbegrippen (I)

Lezen:

*Blokboek

Voorwoord

*Werkboek:

Voorbij de juridische dingen

Recht en onrecht

Wat is voor u het recht? Wat is uw rechtsfilosofisch profiel? Hieronder vindt u twaalf stellingen over recht en rechtswetenschap. Welke daarvan komen overeen met uw antwoorden op de vragen ‘Wat is recht?’ en ‘Wat mogen wij van de wetenschap van het recht verwachten?’.

Geef aan of u het met de volgende stellingen eens of oneens bent. Maak de sommen van de waarden van uw antwoorden en bereken het totaal voor reeks A.

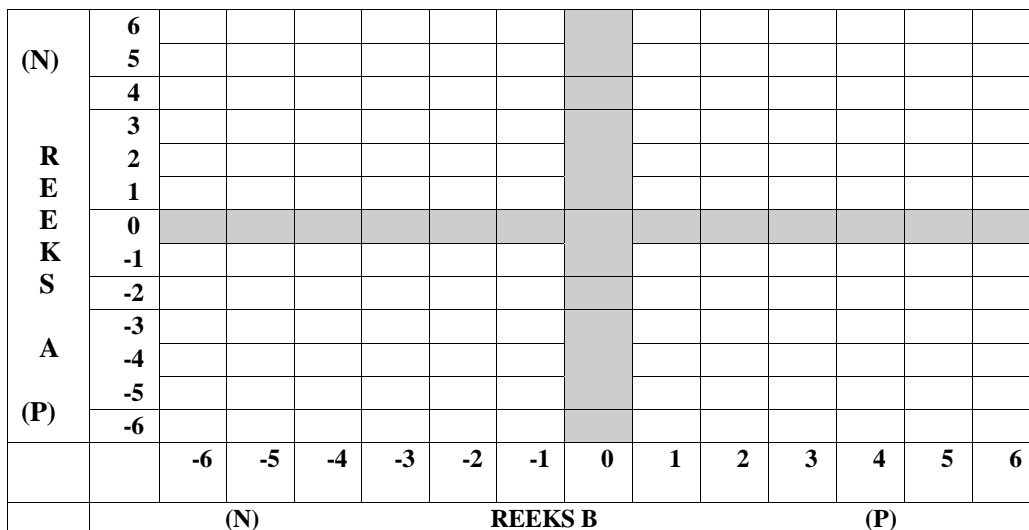
Reeks A: STELLINGEN	+	?	-
‘Rechtvaardigheid is de onwankelbare en bestendige wil om ieders recht te eerbiedigen.... De wetenschap van het recht is... het weten van wat rechtvaardig en onrechtvaardig is.’ (Ulpianus, in <i>Corpus Iuris Civilis</i> , Digesta I,1,10)	1	0	-1
Grondbeginselen van het recht zijn: eerbaar leven, de medemens niet benadelen, ieder het zijne doen toekomen.’ (Ibid.)	1	0	-1
‘Het recht is het tegengestelde van onrecht’.	1	0	-1
‘Een onrechtvaardige wet is niet in rechte bindend’ (Augustinus, vierde eeuw)	1	0	-1
‘Recht is een toestand van vrijheid onder gelijken. Elke daad, praktijk of instelling die gebaseerd is op de miskening van de vrijheid of de eigenheid van een gelijke is onrechtmatig.’	1	0	-1
‘Het recht is dus de samenleving, het leven der mensen zelf, gezien van een bepaalde kant, nl. als geordende samenleving’. (<i>Apeldoorn’s Inleiding tot het Nederlandse Recht</i> , 1985, p.5)	1	0	-1
Sommen			-
Totaal reeks A (Eens + Oneens) ==			

Geef aan of u het met de volgende stellingen eens of oneens bent. Maak dan de som van de waarden van uw antwoorden in elke kolom en bereken het totaal voor reeks B.

Taken 5

Reeks B STELLINGEN	+	?	-
'Recht is macht.'	1	0	-1
'De soevereine wetgever is de vertegenwoordiger van al zijn onderdanen. Daarom is elke wet die hij hun oplegt rechtmatig.' (Thomas Hobbes, 1651)	1	0	-1
'De wet is de eerste en belangrijkste rechtsbron'.	1	0	-1
'Het recht is het geheel der regelingen die de maatschappelijke overheden invoeren met het oog op het behoud van de maatschappelijke orde.'	1	0	-1
'Tegenover het recht staat hetgeen nog niet geregeld is. De wetenschap van het recht is weten wat al geregeld is en door welke autoriteit en hoe het geregeld is.'	1	0	-1
'Het recht is zo complex dat het onmogelijk is een definitie te geven, welke inderdaad beantwoordt aan de werkelijkheid....'. (<i>Apeldoorn's Inleiding tot het Nederlandse Recht</i> , 1985, p.1)	1	0	-1
Sommen			-
Totaal reeks B (Eens + Oneens) ==			

Als u nu het totaal van de reeks A op de verticale as van de grafiek hieronder aankruist en het totaal van de reeks B op de horizontale as en dan het snijpunt van die waarden in de grafiek aanduidt, dan hebt u een eerste indruk van uw rechtsfilosofisch profiel.

6 Grondbegrippen

Ligt het snijpunt in de kwadrant linksboven dan bent u min of meer natuurrechtelijk ingesteld; ligt het snijpunt in de kwadrant rechtsonder, dan bent u tot rechtspositivisme geneigd. Ligt het snijpunt in een van de andere kwadranten, dan hebt u [nog] geen duidelijk rechtsfilosofisch profiel.

Begrijpen en onderscheiden (Metajuridica)

Rechtsbeoefening en wetenschapsbeoefening

'Het recht' als de verzameling van 'juridica' (wetten, vonnissen, procedures)

Het recht als het tegengestelde van onrecht

Rechtvaardigheid als vaardigheid in het recht

Begrijpen en onderscheiden (Recht en onrecht)

Positivismen en natuurrechtsleer als benaderingen van 'het recht'

Maatschappij en samenleving

Telocratie en nomocratie

Ius en lex.

[Natuur]recht als [natuurlijke] orde van samenleven

[Maatschappelijk] recht als ordening van een maatschappij

Natuurlijke onderscheiden onder mensen

Functionele onderscheiden onder posities, rollen en functies in een organisatie

Verband tussen positivisme en maatschappijleer

Verband tussen natuurrechtsleer en samenlevingsleer

Vermaatschappelijking

Bijeenkomst 2

Grondbegrippen (II)

Lezen:

* Werkboek:

Economie en politiek

De Westerse staat

De organisatie van de politieke methode

Economie en politiek. Voor de grote oorlogen van de twintigste eeuw hadden de meeste mensen een duidelijk besef van het onderscheid tussen inkomen uit arbeid, handel, ondernemen en inkomen uit de belastingopbrengst en de verdeling daarvan of uit het bezit van wettelijke monopolies of privileges. Het was in elk geval voor iedereen duidelijk dat zowel economische activiteiten als politieke activiteiten een bron van inkomen kunnen zijn voor degenen die ze uitoefenen. Desalniettemin vonden de meeste mensen dat economische en politieke activiteiten, en dus ook de inkomens die men daarmee kon verdienen, een heel verschillende appreciatie verdienden. Blijkbaar ging men ervan uit dat politiek en economie duidelijk verschillende sferen van menselijke activiteit zijn. De vraag rijst dan, wat is ten gronde het verschil tussen economie en politiek?

Aan het begin van de twintigste eeuw schreef de Duitse socioloog Franz Oppenheimer daarover:

- 'Er zijn twee fundamenteel tegengestelde methoden voor de mens om de nodige middelen te verwerven om zijn behoeften en verlangens te bevredigen. Deze zijn arbeid en roof: de eigen arbeid en de gewelddadige toe-eigening van andermans arbeid. De eerste is de economische methode, de andere de politieke methode van handelen.' (Uit *The State*, 1914)

Sommigen zullen dat een vreemde bepaling van het verschil tussen economie en politiek vinden. Er zijn ook andere definities gegeven, bijvoorbeeld:

- 'In de politiek gaat het om het algemeen belang, in de economie om het eigenbelang.'
- 'In de politiek gaat het om macht, in de economie om rijkdom'

Anderen antwoorden daarop dat het allemaal lood om oud ijzer is:

- 'Het gaat altijd om het eigenbelang en het geld, ook in de politiek.'
- 'Macht is macht. Of het om politieke of economische macht gaat, dat doet er niet toe.'

Verdiend het onderscheid tussen economie en politiek een nadere beschouwing of is het inderdaad allemaal lood om oud ijzer? Wellicht hebt u daar zelf enige ideeën over. Hoe denkt u over inkomens uit arbeid, handel en ondernemen enerzijds en inkomens uit belastingopbrengst anderzijds?

8 Grondbegrippen

De Staat. Twee definities:

- De staat is een gemeenschap van burgers voor de behartiging van het algemeen belang.
- De staat is een territoriaal georganiseerd effectief monopolie van de geweldmiddelen.

Over twee Franse koningen, Filips Augustus (r. 1180-1225) en Lodewijk XIV (r. 1643-1715):

Geen belasting die hem middelen verschaft, maar zoals elke eigenaar leeft [Filips Augustus] van zijn domein. Geen leger dat onder zijn bevel staat, maar een kleine lijfwacht die hij aan zijn tafel voedt. Geen ambtenaren, maar enkele geestelijken en dienaren aan wie hij de publieke zaken toevertrouwt. Zijn schatkist is net als zijn persoonlijke financiën ondergebracht in de Tempel in handen van monniken die als zijn bankiers optreden. Als zijn onderdaan krijg ik hem nooit of nauwelijks te zien; hij eist van mij geen bijdragen, geen militaire dienst en legt mij geen wetten op die mijn bestaan beroeren.

...

In een eeuwenlange strijd hebben de vorsten het volk zover gekregen dat het met grote regelmaat de koninklijke koffers vult. Daaruit betaalt [Lodewijk XIV] een permanent leger van tweehonderdduizend man. Zijn intendanten dwingen gehoorzaamheid af in alle provincies, zijn politie houdt de ontevreden in toom. Hij maakt de wetten, stuurt zijn dragonders af op wie anders bidt dan hij voorschrijft. Een omvangrijk korps van ambtenaren vormt het zenuwstelsel van de natie waarvan zij elke indruk registreren en elke beweging controleren. De wil van de Macht doet zich overal voelen. De Macht is niet langer een van de talloze knooppunten ergens in het weefsel van de samenleving, maar een grote vlek in het centrum, een netwerk dat zich tot in de verste uithoeken uitstrekt. (B. de Jouvenel, *Du Pouvoir*, 1947, p.160)

Tilly over staatsvorming:

‘Als protection rackets de gladste vorm van de georganiseerde misdaad zijn, dan kunnen wij in de oorlogvoering en de staatsvorming... de aanzienlijkste voorbeelden van de georganiseerde misdaad zien. ... Tenminste met betrekking tot de Europese ervaringen van de recentste eeuwen heeft het portret van de militaire en politieke statenbouwers als onderdrukkende en zelfzuchtige ondernemers een veel grotere overeenkomst met de feiten dan de belangrijkste alternatieven: de idee van een sociaal contract, de idee van een open markt waarin de organisatoren van legers en staten diensten aanbieden aan willige consumenten, de idee van een samenleving wier door alle leden gedeelde normen en verwachtingen in een gepast type overheid tot uiting komen.’ (Charles Tilly, ‘War Making and State Making as Organized Crime’, 1985, p. 169.)

Begrijpen en onderscheiden (Economie en politiek)

Politieke methode en economische methode
Politiek als beleid en politiek bestuur
Invloed, druk, dwangmacht
Verstrengeling van machtsvormen
Rechtvaardiging van dwangmacht (maatschappelijk en natuurrechtelijk perspectief)
Economische machtsverhoudingen onder concurrenten
Economische machtsverhoudingen onder contracterende partijen
Vrije markt en privé-sector

Economische waarde van politieke macht
Politieke concurrentie en monopolievorming

Begrijpen en onderscheiden (De Westerse Staat)

Bureaucratie en professionalisering
Territoriaal machtsmonopolie
Maatschappelijke ambitie en socialisatie van het dagelijkse leven
Politiek en economisch belang van de staatsgrenzen
De middeleeuwse vorst en de absolute vorst
Staatsvoluntarisme, soevereiniteit en wetgevende macht
Soevereine vorst en soevereine staat
Het rijk van de vorst en de vorst van het rijk
De staat als burgerlijke vennootschap
De aansprakelijkheid van de burgers voor daden van de staat
Vermaatschappelijking van de politiek
Internationalisering en globalisering

Begrijpen en onderscheiden (Geschiedenis politieke organisatie)

Nomaden, stamverbanden en primitieve heerschappijen
Koning en heerser
Citadel- en tempelsteden en de stad als heerschappelijke corporatie
Atheense democratie en Romeinse gemengde constitutie
Ius civile en ius gentium
Principaat en dominaat
Heilig Roomse Rijk en feodaliteit
De middeleeuwse Kerk, de middeleeuwse stad en stedelijke liga's
De standenstaat
De militaire revolutie van de 14de-16de eeuw en van de 19de-20ste eeuw
Absolutisme, constitutionalisme en Verlicht despotisme
Materiële en formele rechtsstaat
18de-eeuwse en 19de-eeuwse interpretaties van constitutionele beginselen
Parlementarisme, democratisering en cijnskiestelsel
Bourgeoisstaat en beleidsstaat

Bijeenkomst 3

Politieke wijsbegeerte (I)

Oudheid, Middeleeuwen, Moderne Tijd

Lezen:

* Werkboek:

Orde en wanorde

Oudheid en middeleeuwen

De Moderne Tijd

Het leven is een strijd, meneer.

Daarom zeg ik... dat het een algemene neiging van alle mensen is voortdurend en rusteloos naar macht te verlangen - een neiging die alleen in de dood ophoudt te bestaan. De oorzaak van deze neiging is niet altijd dat een mens hoopt op een meer intens genoegen dan hij voordien reeds bereikte, noch dat hij niet tevreden kan zijn met een matige macht. De oorzaak is dat hij niet zeker kan zijn van de macht of de middelen voor een comfortabel leven waarover hij thans beschikt, tenzij door altijd maar meer te verwerven... Hier wordt duidelijk dat zolang er geen gemeenschappelijke macht is die ieder met vrees vervult, de mensen in een toestand van oorlog leven...

De toestand van de mens is er een van oorlog van allen tegen allen, waarin eenieder geen andere leiding heeft dan zijn eigen rede en waarin alle dingen nuttig zijn voor het zelfbehoud van ieder mens.

- Thomas Hobbes, *Leviathan* (1652).

Het uniform en de pet — of de rechtvaardigingsgrond van de politieke methode

- U staat onder arrest, zei het uniform.

- Arrest? Arrest! Waarom dan wel? vroeg de pet.

- U berooft uw medemensen, ... daarom.

- Beroven? Beroven! Waar haalt u het uit? Ik hef belastingen.

- Mis, man, zei het uniform. Ik hef belastingen, u berooft de mensen. Ziet u, ik ben..., ik wil zeggen, ik vertegenwoordig de staat. Alleen de staat heft belastingen. De anderen beroven hun medemensen.

- Dat zie ik niet zitten, zei de pet. Wat is het verschil? Als u het mij vraagt, doen we precies hetzelfde. U zit in een protection racket, en ik ook. 'Je geld in ruil voor onze bescherming, of het zal je berouwen.' Zo gaat dat in uw bende toch ook, niet?

- Ik ben de staat, zei het uniform. Dat is wat anders.

Dikke nek, dacht de pet maar hij citeerde Shakespeare: A rose by any other name would smell as sweet.

- Ik ben de staat; de mensen hebben de plicht ons te gehoorzamen. Doen ze dat niet, dan verdienen ze gestraft te worden.

- Hee, zei de pet. Ik ben een mens. Ik wist helemaal niet dat ik de plicht heb u te gehoorzamen. Ik weet wel dat ik niet het recht heb anderen te beroven; maar ja, men kan geen omelet maken zonder eieren te breken. En als ik moet kiezen tussen eigenbelang en an-

dermans recht, dan weet ik het wel.

- Ik ben het recht, zei het uniform. De staat, het recht, de rechtsstaat.

Lieve God, dacht de pet, hij slaat door. Maar hij zei: Waar komt mijn zogenaamde plicht dan vandaan?

Het uniform haalde een boekje te voorschijn, en begon daar koortsachtig in te bladeren.

- Hier, luister: op maandag moeten de mensen ons gehoorzamen omdat wij de sterksten zijn; op dinsdag omdat God het wil; op woensdag omdat zijzelf het zouden willen als ze tenminste zouden weten wat ze zouden moeten willen; op donderdag omdat we dat zo afgesproken hebben; op vrijdag omdat de staat — wij dus — de objectieve verschijningsvorm is van het Goede; en op zaterdag omdat de staat de absoluut noodzakelijke voorwaarde is voor het behoud van vrede en cultuur en menselijke waardigheid. Voilà.

- En op zondag? vroeg de pet, die, behalve de namen van de dagen van de week, weinig van de voorlezing begrepen had.

- Nou, zei het uniform, op zondag is het de evidentie zelf.

Maar de pet gaf zich niet gewonnen:

- Hoe zit het dan met uzelf? U bent toch ook een mens? Hebt u niet de plicht de staat te gehoorzamen?

- Oh, maar dat doen we, zei het uniform. Wij gehoorzamen perfect aan onszelf.

Recht en begeerte

Is het recht tegengesteld aan de begeerte of is begeerte precies de grondslag van het recht? Op die vraag werden in de loop van de geschiedenis heel verschillende antwoorden gegeven, bijvoorbeeld:

Begeer niets wat een ander toebehoort.

- Exodus 20:17 (Het tiende gebod).

Aan de mens is het gegeven alles te zijn en te hebben wat hij wil.

- Pico della Mirandola (1463-1494), *Over de waardigheid van de mens*.

Begrijpen en onderscheiden (Orde en wanorde)

Politieke en niet-politieke aanwending van de politieke methode

Rechtvaardiging en probleemoplossing

Veelheid en eenheid

Diversiteit en consensus

Schaarste en overvloed

Vrije toegang en recht

Eenheid en consensus als maatschappelijke idealen

Overvloed en recht als samenlevingsidealen

Positieve, normatieve en metatheoretische analyses

Begrijpen en onderscheiden (Politieke filosofie: Oudheid, Middeleeuwen)

Politieke filosofie in maatschappelijk en in samenlevingsperspectief

Objectieve normen, subjectieve rechten en natuurlijke rechten

Kosmosfilosofie en noodzakelijk-rationele orde

12 Grondbegrippen

Fysica en metafysica in het Griekse denken

'De mens is de maat van alle dingen' (Protagoras)

De positieve wet als 'het recht van de sterkste' (Thrasymachus)

De objectiviteit van het natuurrecht (Antifoon)

De samenleving als een economisch fenomeen (sofisten)

De zuivere vorm (idee) als de enige echte realiteit (Plato)

Rechtvaardigheid als harmonie (Plato)

De staat als door de rede geleide eenheid (Plato)

De onverenigbaarheid van politiek en menselijke natuur (Plato)

De noodzaak van de scheiding van staat en samenleving (Plato)

Het evolutionisme van Aristoteles

De idee van de polis als een volmaakte gemeenschap (Aristoteles)

De morele constitutie van de polis en het burgerschap (Aristoteles)

De vrijheidsopvatting van Aristoteles

Apathie en de stoïcijnse kosmosfilosofie

Kosmopolitisme of wereldburgerschap (Stoa)

De morele alchemie van het geluk (Stoa)

Het joods-christelijke wereldbeeld: een contingent-rationele orde

Het christendom als verbondsreligie en de natuurlijke rechten van mensen

De wereld als een netwerk van interpersoonlijke relaties (Christendom)

De natuurlijke wet en de positieve wet (Thomas van Aquino)

Christelijke filosofie in een Grieks jasje

De wet: rede of macht?

De investituurstrijd en de twee-zwaardenleer

De reformatie

Begrippen en onderscheiden (Moderne Tijd)

Reformatie en contrareformatie

Ius gentium en internationaal recht in de moderne tijd

Natuurlijke wet en rederecht in de moderne tijd

Natuurlijk recht en de bescherming van religieuze minderheden

Mechanisering van het wereldbeeld en mechanisering van het mensbeeld

'Kennis is macht' en 'Om te bevelen moet men gehoorzamen'

De politicus en het volk, de politicus en zijn rivalen (Machiavelli)

Machiavellistische logica van de macht, staatsraison en 'les politiques'

Antieke kosmosfilosofie en de religie van de Mens

Zelfkennis en bevrijding

Natuurrechtelijke vrijheid en bevrijding uit de lasten van het bestaan

De relatie tussen 'Ik' en 'Ander' in de joods-christelijke interpretatie

De relatie tussen 'Ik' en 'Ander' in de moderne interpretatie

Samenleving en maatschappij volgens die interpretatie

Utopie en de religie van de Mens

Autonomie en heteronomie

Dualistisch mensbeeld

Bijeenkomst 4

Politieke wijsbegeerte (II)

Sociale contracttheorie

Lezen:

* Werkboek

Het Sociale contract

+ *Hobbes: Leviathan* (Documenten)

+ *Locke Tweede verhandeling over politiek bestuur* (Documenten)

+ *Rousseau: Over het maatschappelijk verdrag* (Documenten)

Stel dat wij de staat zouden opvatten als de burgerlijke maatschappij en geloven dat het zijn taak is de veiligheid van de burgers en de bescherming van de eigendom en de persoonlijke vrijheden te verzekeren. Dan is het belang van de individuele mensen als zodanig het hoogste doel waarvoor mensen zich in een staat verenigen. Daaruit volgt dan dat het lidmaatschap in een staat facultatief is en dat de staat geen rechten kan doen gelden op enige persoon die daartoe niet zijn instemming heeft gegeven.

De verhouding van de staat tot het individu is echter geheel anders, als wij hem opvatten als de objectieve geest. Dan heeft de individuele mens zelf geen objectief bestaan, geen waarheid of ethiek. Hij krijgt die eigenschappen slechts voor zover hij een deel is van de staat. De vereniging die de staat is, is als zodanig het enige ware gegeven en het enige ware doel van de politiek. De ware bestemming van de mensen is een collectief leven te leiden.

- Hegel, Rechtsfilosofie, §258.

DE MODERNE TIJD

Politiek en economie in Europa (16°-18° eeuw)

In de vijfde bijeenkomst bestuderen wij de sociale en economische ontwikkelingen in Europa in de periode van de zestiende eeuw tot de industriële revolutie van de negentiende eeuw. Wij zullen daarbij de samenhang met de politieke staatvormingsprocessen in het oog moeten houden.

Historisch beschouwd is de moderne staat het kind van het streven naar absolute macht van de vorsten. In West-Europa kwamen die als de grote overwinnaars tevoorschijn uit de chaotische ontknoping van de dramatische en tragische geschiedenis van de laat-middeleeuwse samenleving. Die ging ten onder aan een lange reeks van onheil. Tot de verbeelding spreken de pestepidemieën van de veertiende eeuw, 1348-1400, die een door oorlogen verzwakt Europa teisterden en ten minste een kwart van de totale bevolking wegvaagden — in sommige streken meer dan de helft. Er waren ook alsmaar gewelddadiger dynastieke oorlogen (het machtsstreven van Filips de Schone van Frankrijk, r. 1286-1314, de honderdjarige oorlog tussen Engeland en Frankrijk, 1328-1453, de Rozenoorlog, 1459-1485, in Engeland). Met de godsdienstoorlogen (zoals het optreden van revolutionaire wederdopers in Münster en Bohemen in het tweede kwart van de zestiende eeuw, de strijd tussen katholieken en hugenoten in Frankrijk, 1562-1598) begon een nieuwe ronde van wreedheid, die vaak uitliep op langdurige internationale conflicten (de Tachtigjarige Oorlog, 1568-1648 van de Nederlanden tegen Spanje) of burgeroorlogen (de burgeroorlog in Engeland, 1642-1649, gevolgd door de dictatuur van Cromwell). In de voor de Duitse gebieden rampzalige Dertigjarige Oorlog, 1618-1648, ging een vijfde of meer van de totale bevolking ten onder en werden sommige streken nagenoeg ontvolkt). De vluchtelingenstromen, jodenvervolgingen en periodieke ontvolking brachten zware schade toe aan het sociale weefsel en ondermijnden de lokale weerbaarheid tegen de machtsaanspraken van de vorsten.

De belangrijkste economische gevolgen van al die ellende waren een gevoelige stijging van de waarde van menselijke arbeidskracht (wegens verminderd aanbod) en een daling van de grondrente (wegens gebrek aan mensen om de grond te bewonen en te bewerken), met als verdere gevolgen een verarming van de landadel en dus een verzwakking van de voornaamste politieke rivalen van de grote West-Europese vorsten. Hun overwinning was groot genoeg om hen nog eeuwenlang de illusie te doen koesteren dat zij 'absolute vorsten' waren. Zij waren de eerste architecten van de staten die wij ook vandaag nog bewonen. Hun optreden bleef niet beperkt tot het uitschakelen van politieke rivalen. Zij stelden alles in het werk om in hun rijk een 'nationale economie' te organiseren. De bedoeling was controle te verwerven over alle economische activiteiten (in het bijzonder de handel en het geldverkeer) om zo hun eigen schatkist te vullen en hun dynastieke ondernemingen te financieren. Door die politiek kwamen zij uiteraard in aanvaring met de oude, op middeleeuwse leest geschoeide

lokale economieën van steden en regio's.

Het absolutisme werd uiteraard sterk gecontesteerd. De theorie van het sociale contract van John Locke (zie bijeenkomst 4) was daar een voorbeeld van. Zij vertolkte een visie op de samenleving en haar economische functies als een natuurlijke orde en dus als een objectief criterium voor het onderscheid tussen recht en onrecht. Naast en althans gedeeltelijk tegen de idee van een absolute, almachtige staat ontwikkelde zich de idee van een autonome samenleving die haar eigen 'economische' wetten gehoorzaamt - wetten die de staat niet zonder groot risico kan negeren. De implicaties van die idee waren verstrekkend. Zij ondermijnden de aanspraken op economische macht en controle van de absolute vorsten die de ambitie hadden gehad een 'nationale economie' in te richten die alle mensen en middelen van het land uiteindelijk te hunnen dienste zou stellen. Bovendien wierpen zij ook een geheel nieuw licht op de oorzaken van en de remedies voor de armoede, een van de schijnbaar onuitroeibare kwalen van de mensheid.

In de zesde bijeenkomst bekijken wij het Europese staatsvormingsproces vanuit een bijzondere invalshoek. Wij staan stil bij 'de Nederlandse uitzondering', het feit dat in de noordelijke streken van de Lage Landen de absolutistische ambities van de Habsburgse monarchie geen uitvoering kregen. Daardoor kwam, heel ongewoon, in de noordelijke Nederlanden een republikeinse politieke organisatie tot stand, die mede dankzij de mercantiele en culturele prestaties van de 'Hollandse Gouden Eeuw', een alternatief leek te bieden voor het elders heersende vorstelijke absolutisme. In de achttiende eeuw verloor dat alternatief veel van zijn glans. Aan het einde van die eeuw was er van een 'Nederlandse uitzondering' geen sprake meer. Integendeel, in de Bataafs-Franse tijd werd Nederland meegesleept, niet geheel tegen de wil van invloedrijke bevolkingsgroepen, in de dramatische politieke gebeurtenissen die zich toen in Frankrijk voordeden (de Franse revolutie, de machtsgreep van Napoleon Bonaparte). Na de val van Napoleon werd Nederland een bastion van de 'Restauratie', de poging van de heersende dynastieën in Europa om het 'oude bestel' (van voor de revolutie) te herstellen. Tegen het midden van de negentiende eeuw, had het gedachtegoed van de constitutionele monarchie met een parlementair stelsel een nieuw élan gekregen in een golf van revolutionaire agitatie die tal van Europese landen overspoelde. In Nederland leidde dat élan tot de grondwet van 1848.

Bijeenkomst 5

Economische en sociale ontwikkelingen in Europa (van de Middeleeuwen tot de 19de eeuw)

Lezen:

* Werkboek:

Het ontstaan van de nationale economieën

Van natuurrechtelijk naar utilistisch economisch denken

Armoede en armenzorg

Klassieke economen over armoede

+ *Adam Smith: De welvaart der volkeren* (Documenten)

+ *Jean-Baptiste Say: Verhandeling over politieke economie* (Documenten)

+ *Frédéric Bastiat: Verzoekschrift van de kandelmakers* (Documenten)

* Studielandschap

Van Leeuwen: Bijstand in Amsterdam

* Economieboek:

Hoofdstukken 3-6

* Neem nu al deze systemen van voorkeur of beperking weg en het vanzelfsprekende en eenvoudige systeem van de natuurlijke vrijheid zet zich op eigen kracht door. Zolang een mens de wetten van het recht niet overtreedt is hij volledig vrij naar eigen inzicht zijn eigen belangen te dienen en vrij zijn inspanningen en kapitaal te laten wedijveren met die van elke andere persoon, ongeacht diens stand.

- Adam Smith, *The Wealth of Nations* (1776)

* Wie door de landelijke streken van Engeland reist, kan gemakkelijk denken in het Eden van de moderne beschaving te zijn aangeland. Er zijn prachtig onderhouden wegen, nette nieuwe huizen, goedgevoede koeien in overdadige weilanden, sterke en gezonde boeren. Er is een oogverblindende rijkdom die nergens ter wereld zijn gelijke heeft. Overal vindt hij er de meest verfijnde en sierlijke uitvoeringen van de levensnoodzakelijke dingen. De zorg om welzijn en ontspanning is alomtegenwoordig. Het hart van de reiziger gaat sneller kloppen bij die indruk van algemene voorspoed die zich onweerstaanbaar aan hem opdringt.

Laat hem nu echter de dorpen van naderbij beschouwen en de dorpsregisters bestuderen. Tot zijn onbeschrijfelijke verbazing zal hij ontdekken dat een zesde van de inwoners van dit bloeiende koninkrijk leeft van de openbare bijstand...

[Wat zijn de gevolgen van die bijstand?] Elke maatregel die de wettelijke bijstand een permanent karakter en een administratieve gedaante geeft, creëert tegelijkertijd een werkeloze en werkschuwe klasse die teert op kosten van de nijvere en werkende klasse van mensen. Dat effect zal zich misschien niet onmiddellijk manifesteren, maar het is onvermijdelijk. Zo'n maatregel reproduceert al de gebreken van de oude vormen van liefdadigheid die de kloosters in de praktijk brachten, maar ontbeert de hoge morele en religieuze idealen die daar vaak mee samenhangen... [Zijn] effecten zijn niet minder immoreel dan

schadelijk voor de welvaart, ook voor degenen die hij geacht wordt te helpen... Zodra een behoeftige geregistreerd staat op de armenlijst van de gemeente, heeft hij recht op bijstand en kan hij die onvoorwaardelijk opeisen. Dat is waar, maar wat is dat anders dan een notariële akte van de ellende, de zwakheid of het wangedrag van de begunstigde, ... een wettelijke en publieke erkenning van zijn inferioriteit?
 - Alexis de Tocqueville, *Mémoire sur le paupérisme* (1836).

Begrijpen en onderscheiden

Middeleeuws economisch particularisme
 Gilden en ambachten
 De leer van de juiste prijs
 Statuseconomie
 Extensieve landbouw en de risico's daarvan
 Financiële en militaire aspecten van staatsvorming
 Geldmanipulatie en het muntmonopolie
 Belastingboeren en vorming van kapitaalmarkten
 Mercantilisme en bullionisme
 Handels- en productiemonopolies van de compagnieën
 Nationale economie en nationale economische politiek
 Mercantilisme en geleide loonpolitiek, sociale en bevolkingspolitiek
 Klassiek-liberale kritiek van het mercantilisme
 Het 'systeem van de natuurlijke vrijheid' en de harmonie van belangen
 Adam Smith en de idee van de 'onzichtbare hand'
 Smith over de rol van de overheid in een marktsamenleving
 Libertinisme en utilisme en de opkomst van het subjectieve genotsdenken
 Bentham's utilisme en de grondslagen van moraal en wetgeving
 Interpersoonlijke nutsvergelijking
 Economisch liberalisme
 De scheiding van rechtvaardigheid en efficiëntie

Vragen (Armoede en armenzorg)

1. Wat is de crisis de type ancien? Waarom had deze ook invloed op de armoede in de steden?
2. Wat is een peasant-society en wat een farmer-society? Welke betekenis hebben beide voor de economische ontwikkeling?
3. Wat waren de oorzaken van de armoede in de middeleeuwen?
4. Vergelijk de armenzorg van de hoge middeleeuwen (1250-1350) met die van de nieuwe tijd (1450-1750)
5. Verklaar de armenwetten die na de Zwarte Dood werden uitgevaardigd.
6. Wat was het mercantilisme en welke invloed had het op de armenzorg?
7. Wat is proletarisering? Wat waren de oorzaken van de proletarisering? Welke gevolgen had proletarisering op het levenspeil op het platteland?
8. Waarom was proletarisering een voorwaarde voor industrialisering?
9. Waarom meenden de critici van het Speenhamlandsystem dat dergelijke armenzorg luiheid en armoede juist bevorderde?

Vragen (Van Leeuwen)

1. Waarom zouden elites aan armenzorg doen?
2. Wat is een 'collectieve voorziening' volgens Olson? Verklaar het begrip zwartrijdersprobleem in dit verband. Wat heeft dit met armenzorg te maken. Hoe kan het zwartrijdersprobleem overwonnen

worden?

3. Waardoor kon verarming in preindustriële Europa veroorzaakt worden?

4. Waarom aanvaardden de armen de armenzorg? Welke alternatieven waren er?

5. Waarom is het armenzorg te analyseren vanuit het perspectief van wederzijdse afhankelijkheid van arm en rijk?

6. Wat hield de theorie van de 'royale en kritiekloze bedeling' in? Was die juist?

Vragen (Klassieke economen over armoede)

1. Waarom zullen volgens Ricardo en Malthus de lonen op de lange duur rond het bestaansminimum blijven?

2. Hoe verklaren Ricardo en Malthus dat de lonen soms boven het bestaansminimum liggen?

3. Hoe kan volgens Ricardo en Malthus de bevolkingswet ontlopen worden?

4. Waarom blijven volgens Marx de lonen rond het bestaansminimum?

Bijeenkomst 6

De Europese staatsvorming en de Nederlandse uitzondering

Lezen:

* Werkboek

Staatsvorming in Europa

Ontstaan van de Nederlandse Staat

+ *Staatsregeling voor het Bataafsche volk* (Documenten)

De Verenigde Nederlanden en het Koninkrijk Nederland

Ofschoon de hoogste organen van de wetgevende en de uitvoerende macht in Den Haag zetelen, is Amsterdam de hoofdstad van Nederland. Waarom van Nederland en niet alleen van Holland? Waarom zetelen de hoogste organen van de staatsmacht niet in Madrid of Parijs, in Brussel, Wenen of Dijon? Waarom niet in Rome? Hebben zij daar ooit niet gezeteld, althans voor delen van wat nu op de politieke kaart van Europa met een enkele kleur als Nederland aangegeven staat?

Niet alleen de scheiding van hoofdstad en regeringszetel maakt Nederland uitzonderlijk. Het is ook ongewoon dat een land in zijn 'nationale geschiedenis' uit een republikeins begin — een 'gouden eeuw' nog wel — een stabiel koninkrijk tevoorschijn ziet komen.

DE FRANSE REVOLUTIE EN DE 19DE EEUW

(1789-1914)

Het verzet tegen het absolutisme - of was het de crisis van het oude bestel zelf? - mondde uit in de Franse Revolutie van 1789. Dat was een revolutie in de volle zin van het woord: niet slechts een machtswisseling, maar een grote beweging die met de machthebbers ook vele van de maatschappelijke instellingen van het oude bestel wegvaagde. Ook in andere Europese landen vonden soortgelijke 'revoluties' plaats, zij het lijdzamer en geleidelijker. Maar overal — ook in Nederland — ontstond op den duur een politiek bestel waarvan de karaktertrekken veelal geïdentificeerd worden met de wisselende interpretaties van de Franse revolutie, haar ideeën en gebeurtenissen (bijeenkomst 7).

Iedereen was onder de indruk van de Franse revolutie, maar niet iedereen was in de wolven. Het was een in alle opzichten geweldige manifestatie van vernieuwingsdrang, maar juist daarom vonden velen het een overwegend negatieve ontwikkeling. Was het kind niet met het water weggespoeld? Wat was er in de plaats gekomen voor de oude zekerheden?

Bovendien was de erfenis van de Franse Revolutie ook voor haar meest fervente verdedigers onduidelijk. De ideeën wier definitieve doorbraak zij geacht werd te bezegelen, waren van diverse herkomst en wezen in verschillende richtingen. In het kielzog van de Franse revolutie ontstonden in de negentiende eeuw grote en diepgaande meningsverschillen over de juiste inrichting van de maatschappij. Zij waren de aanleiding voor het formuleren van ideologische stelsels die tot doel hadden de praktische politieke, economische en sociale consequenties van fundamentele filosofische en religieuze opvattingen te verduidelijken en dus ook te rechtvaardigen.

Uit die ideologische confrontaties (bijeenkomst 8) zouden later de grote partijen ontstaan die tot op de dag van heden het politieke toneel beheersen. In Nederland kwamen als de voornaamste ideologische politieke bewegingen de liberale, confessionele en later ook de socialistische naar voren. Het werd echter al snel duidelijk dat georganiseerde partijen niet van ideeën alleen leefden. Zij moesten vaak keuzes maken vanuit een politieke en institutionele situatie die hun bewegingsvrijheid sterk beknotte of hun geen gelegenheid bood hun geprefereerde oplossingen zonder compromis uit te werken. Zeker in het tijdperk van de voortschrijdende democratisering, aan het einde van de negentiende eeuw, moesten zij meer en meer ook rekening houden met de gunst van de kiezers. Geconfronteerd met allerlei grote en kleine kwesties hadden zij het vaak moeilijk het zicht op hun ideologische grondslagen of zelfs hun organisatorische eenheid te bewaren.

Aan de lange negentiende eeuw die al in 1789 begonnen was, kwam pas in 1914 bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog een einde. In die oorlog culmineerden een aantal politieke processen en ideologische en culturele ontwikkelingen die de negentiende-eeuwse staat wel heel ver van het oorspronkelijke ideaal van een materiële rechtsstaat hadden weggevoerd.

Bijeenkomst 7

De rechtsstaat

Lezen:

* Syllabus Geschiedenis:

Hoofdstuk III, 3

* Werkboek:

De klassiek-liberale idee van de rechtsstaat

+ *Verklaring van de rechten van de mens en van de burger* (Documenten)

Thorbecke: De constitutionele staat

Institutionele en ideologische veranderingen

‘Rechtsstaat’ en de ‘rule of law’ zijn termen die ook vandaag een grote weerklank hebben. Zeggen van een bepaalde ontwikkeling dat ‘zij de rechtsstaat in het gedrang brengt’, is zeggen dat zij een verkeerde richting uitgaat — en niet zo’n klein beetje. Toch blijkt die rechtsstaat een taai beestje te zijn: Door hoeveel ontwikkelingen hij ook bedreigd wordt, hij lijkt gewoon niet klein te krijgen. Leven wij soms niet in een rechtsstaat en is die rechtsstaat niet de grote erfenis van de Franse en soortgelijke revoluties van de late achttiende en de vroege negentiende eeuw? Wel, misschien is die rechtsstaat wel een taai beestje. Of zou het kunnen dat mensen zo graag geloven dat zij in een rechtsstaat leven dat zij de definitie ervan voortdurend aanpassen aan de politieke geplogenheden waar zij vertrouwd mee zijn?

De negentiende-eeuwse ‘Europese staat’ wordt vaak als de eerste manifestatie van ‘de rechtsstaat’ geciteerd, zij het dat de Amerikanen daar ongetwijfeld anders over denken. De staten van het negentiende-eeuwse Europa waren evenwel historische verschijnselen in een tijd die als geen ander gekenmerkt werd door spectaculaire ontwikkelingen. De negentiende eeuw was toch de eeuw van de revoluties: politieke revoluties, economische revoluties, demografische revoluties, technologische revoluties, ideologische en culturele revoluties. Die hadden onvermijdelijk hun weerslag op de staatsrechtelijke praktijk én theorie—en, even onvermijdelijk, ook op de wijze waarop mensen zich de verhouding tussen staat en recht voorstelden.

Ofschoon mensen in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw wellicht niet het idee hadden dat zij in een onrechtsstaat leefden, wil een zekere traditie dat de rechtsstaat in Nederland werd ingevoerd met de grondwet van 1848, de grondwet van Thorbecke en zijn kompanen. Dat was bijna zestig jaar, zeg maar meer dan twee generaties, na de Franse revolutie die volgens Thorbecke voor het eerst duidelijkheid had geschapen over de verhouding tussen staat en recht.

Bijeenkomst 8

Ideologie en politiek in de negentiende eeuw

Ideologische kritiek	Ideologie en partijvorming
Lezen: * Werkboek: <i>Critici van de nieuwe orde</i> <i>Conservatieve kritiek</i> + <i>Groen van Prinsterer</i> (Doc.) <i>Liberale kritiek</i> + <i>Bastiat</i> (Documenten) + <i>Molinari</i> (Documenten) <i>Socialistische kritiek</i> + <i>Marx</i> (Documenten) * Studielandschap <i>Van Putten: Politieke Stromingen</i>	Lezen: * Werkboek: <i>De liberalen</i> <i>Drie liberale concepties van burgerschap</i> + <i>Vissering</i> (Documenten) <i>De confessionelen</i> + <i>Kuyper</i> (Documenten) + <i>Aalberse</i> (Documenten) <i>De socialisten</i> + <i>Troelstra</i> (Documenten)

Ideologische kritiek. Niet iedereen was gelukkig met de staatkundige aardverschuivingen van de Franse revolutie. Niet alleen de vorsten die hun Kroon verloren of aan banden gelegd zagen betwijfelden de heilzame werking van de politieke vernieuwingsdrang. Ook anderen gingen twijfelen aan de zin van het vernieuwingsgeweld en de grondige veranderingen in de sociaal-economische sfeer — de industriële revolutie en de snelle opgang van de markteconomie.

De negentiende eeuw zag het ontstaan van iets wat men voorheen alleen op het religieuze vlak had meegemaakt: fundamentele ideologische tegenstellingen die mensen onder elkaar verdeelden en hen deden twijfelen aan elkaars realiteitszin en goede wil.

Om te beginnen ontstond al vlug een conservatieve tegenbeweging die de nieuwe orde in haar geheel op de korrel nam. Zij leverde niet alleen kritiek op de uitwassen van de revolutionaire hervormingen, maar ook op de filosofie waarmee die hervormingen gerechtvaardigd werden.

Ook sommige erfgenamen van het verlichtingsdenken waren niet onverdeeld gelukkig met de nieuwe orde. Sommigen maakten zich zorgen over de vervaging van de grens tussen wetgeving en bestuur, over het gevaar dat de rechtsorde liep wanneer willekeurige meerderheden zonder mogelijkheid tot beroep op het recht hun wensen zouden kunnen inschrijven in de wet. Anderen meenden dat het ideaal van de menselijke emancipatie onvoltooid zou blijven zolang in de maatschappij egoïsme en particuliere belangen overheersen.

Partijvorming. In de tweede helft en vooral naar het einde toe van de negentiende eeuw namen de ideologische tegenstellingen wel heel concrete vormen aan. Zij verschenen toen als de ideologische grondslagen van partijpolitieke programma's en daarmee ook van grote organisaties en massabewegingen. Wie in de politiek iets te betekenen wilde hebben, moest een ideologie hebben, een stellingname met betrek-

king tot alle 'grote vragen des levens'. Politieke partijen leven echter niet alleen van hun ideologische bagage. Zij worden voortdurend geconfronteerd met 'actuele problemen' — echte en vermeende — waar zij geacht worden pasklare oplossingen voor te hebben.

Wij bestuderen in het bijzonder de partijvorming in Nederland. Zij werd getekend door een aantal van de brandende kwesties die ook elders in Europa de gemoederen in beweging brachten: de schoolstrijd, de stijd om het kiesrecht en de 'sociale kwestie'. Soms waren die kwesties van aard om politieke krachten te bundelen, maar soms ook waren zij oorzaak van tweedracht of een al dan niet definitieve scheiding der wegen.

In Nederland werd naast het liberalisme de godsdienst een bron van ideologische partijvorming, waarbij toen nog het onderscheid tussen katholieken en gereformeerden een grote rol speelde. Maar ook het marxisme deed zijn intrede in de Nederlandse politiek als de heersende ideologie van de nog jonge socialistische beweging.

Maatschappij- en staatsleer. Voor de ideologische partijen was het van bijzonder belang hun opvattingen over de inrichting van maatschappij ('maatschappijleer') en van de staat ('staatsleer') te verduidelijken.

De gewichtigste vragen in verband met de maatschappijleer hadden betrekking op de rol en de status van (1) de individuele mensen, (2) de eigendom, in het bijzonder van de productiemiddelen die een alsmaar prominenter aspect van de industriële samenleving waren gaan vormen, en (3) het karakter van de orde in samenleving en maatschappij, dus van de onderlinge verhoudingen van de eenheden (individuen, gezinnen, maatschappelijke organisaties, groepen, klassen en dergelijke) die tezamen de samenleving en de maatschappij vormen.

Voor de staatsleer zijn eveneens drie vragen van belang. Ten eerste is er de rechtsvraag: Wat rechtvaardigt het bestaan van de staat? Wat is de rechtsgrondslag van het staatsgezag? Ten tweede is er de constitutionele vraag: Hoe dient een staat te worden ingericht? Ten slotte is er de beleidsvraag: Wat moet of mag de staat doen? Op welke terreinen en met welke middelen mag hij optreden, en hoever mag hij daarbij gaan?

VRAGEN BIJ VISSERING

1. Wat verstaat de auteur onder vrijheid?
2. Welke drie revoluties worden in deze tekst beschreven?
3. Noem de twee beginselen die volgens de auteur de grondslag vormen voor het voorzien van de behoefte in het maatschappelijk leven.
4. Waarom zijn deze beginselen zo belangrijk?
5. Waarop baseert de auteur zijn geloof dat de vrijheid steeds zal zegevieren?
6. Welke taak wordt er aan de wetenschap opgedragen?

VRAGEN BIJ ABRAHAM KUYPER

1. Wat verstaat Kuyper onder 'soevereiniteit'?
2. In welke situatie heeft volgens Kuyper het staatsgezag bestaansrecht?
3. Welke instantie of personen dragen volgens Kuyper uiteindelijk de verantwoording voor de vrijheid?

VRAGEN BIJ P.J.M. AALBERSE

1. Wat is volgens Aalberse kenmerkend voor de Christelijke opvatting over mens en staat?
2. In hoeverre is de oud-liberale opvatting in strijd met de christelijke?
3. In welke opzichten is de opvatting van de 'nieuwere liberalen' en de sociaal-democraten in strijd met de christelijke opvatting?
4. Wat is volgens Aalberse het verschil tussen vrijheid en bandeloosheid, en waar ligt de grens tussen beide?
5. Wat is volgens Aalberse het doel van de staat?

VRAGEN BIJ TROELSTRA

1. Wat is volgens Troelstra de oorzaak van het armoedige bestaan van de arbeidersklasse?
2. Welke rol speelt de staat in de klassenstrijd?
3. Hoe kan volgens Troelstra de arbeidersklasse zich tegen de staat verweren?
4. Waarom moet de arbeidersklasse zich volgens Troelstra in toenemende mate gaan bemoeien met de politiek?
5. Waarom speelt voor Troelstra de kieswet een grote rol voor de arbeidersklasse?
6. Waarom is Troelstra van mening dat de burgerlijke partijen in handen waren van de kapitalistische klasse?
7. Waarom noemt Troelstra het Leidsche program, het program van twee elkaar tegenstrevende krachten?
8. Hoewel het tijdperk der 'Sociale Politiek' was aangebroken, vond Troelstra toch dat het verzet moest blijven, waarom?
9. Op wat voor een wijze denkt Troelstra de politieke macht te veroveren en waarom op die wijze?

VRAGEN BIJ J. VAN DER PUTTEN

1. Welke bezwaren opperde Groen tegen de Kieswet van Thorbecke?
2. Wat heeft Abraham Kuyper met de antithese bedoeld?
3. Welke taak heeft de overheid volgens Kuyper?
4. Verklaar het leerstuk van de "soevereiniteit in eigen kring".
5. Hoe heeft Kuyper de sociale kwestie benaderd?
6. Hoe zag Kuyper de relatie tussen de anti-these en de sociale kwestie?
7. Welke kritiek had Lohman op het staatkundig beleid van Kuyper?
8. Hoe zagen de Nederlandse katholieken de verhouding tussen Kerk, Staat en maatschappij?
9. Geef enkele belangrijke verschillen weer tussen de katholieken en calvinisten omtrent de verhouding tussen de staat en de maatschappij.
10. Wat is de strekking van de thomistische natuurrechtsleer?
11. Wat is de oorzaak dat de katholieken steeds meer afstand namen van de liberalen en steeds meer toenadering zochten tot de protestanten?
12. Welk standpunt nam de rooms-katholieke kerk in t.o.v. de sociale kwestie?

Bijeenkomst 9

De Grote Transformatie

Lezen:

* Werkboek:

Lokale publieke goederen en collectieve voorzieningen

De opkomst van de beleidstaat

De omkering van alle waarden

* Economieboek:

Hoofdstukken 7-9

Hoe 'liberaal' was de politiek in het negentiende-eeuwse Europa? Hoewel de rechtsstaat bedoeld was geweest om staat en samenleving te scheiden, zelfs om de staat van een 'overheid' die over haar onderdanen heerst om te vormen tot een 'rechtsgemeenschap', pakte de realiteit anders uit. Dat was niet alleen het geval op het nationale vlak maar ook op het lokale. De nutsvoorzieningen in de snel groeiende steden waren daarvan een duidelijk voorbeeld. Zij plaatsten de betrokken (gemeentelijke) politici voor harde keuzes. De gemeentelijke overheden lieten zich daarbij niet slechts leiden door ideologische overwegingen maar namen beslissingen vanuit hun concrete situatie als bestuurders in een wettelijke omgeving waar zijzelf niets aan konden veranderen en met weinig of geen eigen financiële middelen.

De spectaculaire economische groei in die eeuw leek wel het klassiek-liberale geloof in de economische methode te staven, maar de negentiende eeuw was geen eeuw zonder politiek. In 1814 had Benjamin Constant nog vol vertrouwen geschreven: 'Het enige doel van de moderne naties is rust en welstand en derhalve industrie, de bron van die welstand. Vergelijken bij de voordelen van arbeid en regelmatige omzet wordt de oorlog van dag tot dag een inefficiënter middel om dat doel te bereiken... [Hij] heeft zijn bekoring en zijn nut verloren.' Honderd jaar later, in augustus 1914, brak de eerste wereldoorlog uit, het begin van de grote crisis van het Europese systeem van de nationale staten en van een fenomenale uitbreiding van de politieke methode van dwang en geweld ten koste van de economische methode van "arbeid en regelmatige omzet". Kwam die oorlog uit de lucht vallen? Ook als wij de vraag naar de directe oorzaken van dat conflict achterwege laten, moeten wij ons de vraag stellen wat er in de negentiende eeuw in de westerse staten gebeurd was dat de groot-schalige mobilisatie van mensen en middelen in WO I denkbaar en uitvoerbaar maakte.

CRISES EN STAATSGROEI IN HET INTERBELLUM

(1918-1940)

De eerste helft van de 20e eeuw wordt in Europa gekenmerkt door een aaneenrijging van crises. Na een periode van koortsachtige economische groei ontbrandt in 1914 de Eerste Wereldoorlog. De oorlog is niet alleen een militaire, maar ook een economische en een sociale uitputtingsslag. Nationale overheden, ook de Nederlandse, nemen de leiding van de economie op zich, in nauwe samenwerking met organisaties waarin de leiding van bedrijven vertegenwoordigd is. De sturing van de overheid is omvattend, en verloopt in die bijzondere omstandigheden tamelijk succesvol.

Na de oorlog treden de overheden een beetje (maar niet voor lang) terug, zij het pas na het realiseren van een groot aantal sociale en politieke hervormingen. Men denke hierbij aan de golf van kiesrechtuitbreidingen en van sociale wetgeving in bijna alle landen van Europa. De terugkeer naar de oude orde impliceert echter voor zoveel als mogelijk herstel van het marktmechanisme en een bescheiden taak voor de overheid in de economie.

In de jaren twintig (in Europa) en dertig (ook in Amerika) breken economische crises uit, die in overeenstemming met het heersende technocratische en corporatistische intellectuele klimaat geïnterpreteerd worden als tekenen van de instabiliteit van het marktmechanisme. In de jaren dertig was de enige economie in Europa die voortdurend leek te groeien de planeconomie in de Sovjetunie. Ook in het Westen van Europa rees steeds meer kritiek op de markteconomie en de kapitalistische zeggenschapsverhoudingen. Die kritiek strekte zich in een groot aantal landen uit tot wat werd gezien als een (machteloos) politiek omhulsel van de markteconomie: de parlementair-democratische staat.

In de jaren dertig wordt de overheidsinvloed op het sociaal-economisch beleid aanzienlijk uitgebreid en bovendien geïnstitutionaliseerd. De leer der staatsonthouding heeft dan afgedaan. Grootschalig overheidsingrijpen in de economie is aanleiding voor ander overheidsingrijpen om grote verstoringen (bijvoorbeeld werkloosheid) te voorkomen, 'scheve inkomensverhoudingen' in evenwicht te brengen en om ontwikkelingen te bevorderen die het particulier bedrijf laat liggen of niet kan financieren, maar die volgens de heersende politici wel van belang zijn voor de toekomstmogelijkheden van 'de nationale economie'.

Ook in Nederland weerklinkt de roep om ordening en beleid teneinde de economie te stabiliseren. Was de markt daartoe niet in staat? Brengt sturing van het economisch leven de gewenste rust, of werkt sturing juist verstorend? Liberalen, confessionelen en sociaal-democraten blijken hierover specifieke meningen te hebben — zo ook rivaliserende scholen onder de economen. Een centraal punt hierbij is de vraag: Wie mag waarover beslissen en in wat voor structuur vindt die besluitvorming plaats? Moet de staat ordenen, of moeten de direct betrokkenen (met name individuele werkgevers en werknemers dan wel hun corporaties) de beslissingen nemen?

Bijeenkomst 10

De Eerste Wereldoorlog en zijn gevolgen

Lezen:

* *Werkboek:*

De Eerste Wereldoorlog

Totale oorlog en gereguleerde samenleving

De nasleep van de Eerste Wereldoorlog

Crisis en kritiek van de democratie

+ *Salazar* (Documenten)

+ *Pius XI* (Documenten)

+ *Albarda* (Documenten)

Na de eerste wereldoorlog ging het er in de internationale politiek bijzonder woelig aan toe. De kaart van Europa zag er omstreeks 1920 heel anders uit dan in augustus 1914 toen de oorlog begon. Bovendien was er een geheel nieuwe en dus nog onbekende factor in de internationale politiek verschenen: de Sovjet Unie met haar extreme communistische ideologie en haar autocratisch regime. Zij was er openlijk op uit de 'proletarische revolutie' ook buiten de eigen grenzen te stimuleren door hulp aan radicaal-linkse, overwegend extraparlamentaire revolutionaire bewegingen. Ten dele als een reactie op die linkse dreiging met een 'klassenstrijd', ten dele als de logische voortzetting van andere laat-negentiende-eeuwse ideologieën, die een strijd onder de naties of een rassenstrijd propageerden, vormden zich ook ter rechterzijde radicale bewegingen.

Tegen het verbale en fysieke geweld van die extremisten leek de liberale parlementaire democratie niet opgewassen. In verschillende landen kwamen al dan niet militaire, rechtse of linkse autocratische of autoritaire regimes naar voren, via staatsgrepen of anderszins. De democratie zat gevangen in een ideologische tang gevormd door communistische en militaire dictaturen. Bovendien tastte ook de Grote Depressie van de jaren dertig de geloofwaardigheid van de bestaande orde in de westerse wereld aan. Was die crisis niet in het hart zelf van het westerse kapitalisme begonnen, in Wall Street, het financiële centrum van de grootste democratie ter wereld? Het tijdperk van de democratie leek voorbij, althans in het grootste deel van Europa.

Tegen die achtergrond kwam het corporatisme naar voor hetzij als een alternatief voor de parlementaire democratie hetzij als een radicaal maar noodzakelijk middel om haar in stand te houden door haar een nieuwe politieke inhoud te geven. De Kerk poogde in dat pro-corporatistische klimaat haar gezag te herstellen door de wereld te herinneren aan de katholieke oorsprong van het corporatisme. Het corporatisme van het Interbellum was er echter niet op gericht de macht van de 'goddeloze staat' te beperken maar wel te versterken.

Velen keken met bewondering naar Mussolini die er — zo leek het althans — in geslaagd was van Italië weer een welvarende en gerespecteerde natie te maken. Zijn 'estado corporativo' (corporatieve staat) werd druk becommentarieerd, ofschoon zijn

openlijke minachting voor de democratie niet overal geapprecieerd werd. De Amerikaanse president Roosevelt liet zich in 1933 duidelijk door Mussolini inspireren bij de inrichting van zijn National Recovery Administration en zijn Agricultural Adjustment Act. Weliswaar was de term ‘corporatisme’ voor de Amerikanen niet aanvaardbaar (de term ‘corporation’ heeft voor hen een al te ‘kapitalistische’ bijklank), maar de Amerikaanse ‘Code Authorities’ (regelautoriteiten, waarvan er uiteindelijk meer dan zeventhonderd zouden zijn, met lokale vestigingen over heel het land) waren niets anders dan door de staat geleide bedrijfstaksgewijs ingerichte corporaties—in feite bij wet ingestelde kartels. Zij hadden de bevoegdheid prijs- en loonreglementeringen, productienormen, kwaliteitsnormen, arbeidsomstandigheden, arbeidsduurbepalingen, verzekeringen en wat al niet voor te schrijven en af te dwingen.

Ook in Nederland waren die corporatistische bewegingen duidelijk merkbaar. Ofschoon de regering Colijn (van protestants-christelijke strekking) bij de bestrijding van de crisis van de jaren dertig probeerde in de mate van het mogelijke de klassieke economische beleidsopvattingen te volgen, werd het land meegezogen in de alsmaar zwaardere depressie.

Buiten de regering zag de SDAP met lede ogen aan hoe het lot van vele (werkloze) arbeiders, maar ook van andere bevolkingsgroepen verslechterde. Wat konden de socialisten doen? De meerderheid onder hen beseftte dat hun marxistische theorie over de burgerlijke staat en de kapitalistische markteconomie geen handvat aanreikte om de depressie te bestrijden. In de loop van de jaren dertig besloten de socialisten oude revolutionaire opvattingen op te geven voor een sociaal-economisch maar toch parlementair-democratisch corporatisme naar Amerikaans veeleer dan Italiaans model. Zo konden zij in het spoor van de ‘New Deal’ de banden met het extreem linkse revolutionaire communisme verbreken zonder in het vaarwater te komen van het zich als de ‘Nieuwe Orde’ aandienende autoritaire ‘rechtse’ corporatisme.

VRAGEN (Corporatisme)

1. Wat is de kern van de corporatistische gedachte?
2. Van welke maatschappij-opvatting gaat het corporatisme uit?
3. Wat is het verschil tussen een biologisch en een maatschappelijk organisme?
4. Is een corporatieve maatschappij-ordening onverbrekelijk verbonden met een corporatieve staatsvorm?
5. Wat is het verschil tussen corporatisme, staatscorporatisme en syndicalisme?

Bijeenkomst 11

Economische ontwikkelingen in het Interbellum

Lezen:

* Werkboek:

Hoop en ontgoocheling

Het Plan van de Arbeid

* Economieboek

Hoofdstukken 10-12

Na de eerste wereldoorlog en mede als gevolg daarvan verkeerde de wereldeconomie in een toestand van onzekerheid. Weliswaar werd bijna overal begonnen met pogingen tot het herstel van de status quo ante, maar reeds in 1920 kondigde zich een eerste scherpe recessie aan. Die werd echter op een klassieke, zeg maar negentiende-eeuwse, wijze aangepakt. Zij verdween vrij snel, zonder veel bewegingen op het vlak van het economische beleid.

Toen in 1929 de koersen op de New Yorkse beurs in elkaar stortten, liet de eerder in dat jaar aangetreden president, de Republikeinse technocraat Herbert Hoover, onmiddellijk blijken dat hij niet bereid was de “markten zelf hun evenwicht te laten vinden”. Hoovers politiek leverde geen resultaat op. In 1932, een verkiezingsjaar, verweet zijn Democratische tegenstander Franklin D. Roosevelt hem het land naar de ondergang te voeren met zijn hoge overheidsuitgaven. Roosevelt won de verkiezingen maar zijn eerste begroting liet het tekort oplopen tot meer dan drie miljard dollar om zijn National Recovery Act (1933) en andere programma's te financieren. Zo werd Roosevelt's New Deal in 1933 een synoniem voor grootschalige overheidsinterventie en economische mobilisatie.

De dag na Roosevelt's eerste inauguratie als president (4 maart 1933) werden in Duitsland verkiezingen gehouden die zoals verwacht Hitler en zijn nazipartij aan de macht brachten. Zoals voor hen Stalin en Mussolini, oogstten Roosevelt en Hitler aanzienlijk politiek succes met hun krachtdadige autoritaire aanpak. Gesteund door grote delen van de media en efficiënt werkende propagandamachines, leken zij een nieuwe tijd in te luiden. Wat was echter de intellectuele basis van hun politiek, die haaks stond op alles wat bijvoorbeeld de klassieke economen tot dan toe hadden voorgehouden?

In 1936, midden in de depressie, verscheen er een boek van John Maynard Keynes, een internationaal bekende Engelse econoom en diplomaat. Volgens hem zou een instabiliteit in de economie, bijvoorbeeld veroorzaakt door een daling van de investeringen, vanzelf versterkt worden, en zouden de door de klassieke economen veronderstelde aanpassingsmechanismen niet of onvoldoende werken om dit proces te stoppen. De stelling van de nieuwe economische politiek was dat de overheid dat wel zou kunnen. Keynes' boek werd het nieuwe evangelie voor de economen en de basis voor hun aanspraken op politieke macht en invloed.

VRAGEN (Plan van de Arbeid)

1. Wat beoogde het Plan van de Arbeid te bereiken?
2. In welk opzicht was het Plan gebaseerd op de inzichten van Keynes?
3. Waarom zou volgens het Plan juist een koopkrachtverbetering van de arbeiders leiden tot een opleving van de economie?
4. Welke voorstellen doet het Plan ten aanzien van de economische ordening?

APOTHEOSE EN CRISIS VAN DE VERZORGINGSSTAAT

(1945-heden)

Na de tweede wereldoorlog ontstond in Europa een geheel nieuwe geopolitieke situatie. Het IJzeren gordijn had het continent in twee van elkaar afgezonderde blokken gesplitst. Onder Amerikaanse bescherming en druk (bevordering van de christendemocratie en de centrumpartijen, isoleren van de communistische partijen door accommodatie van de gematigde socialisten in de westerse coalitie in de ‘koude oorlog’ tegen de Sovjetunie en haar Oost-Europees blok) en door een gedeeltelijk herstel van de liberaal-democratische rechtsstaat (De Gaulle in Frankrijk, Adenauer in Duitsland en De Gasperi in Italië) kwam er weer enige rechtszekerheid en verdwenen een aantal explosieve ingrediënten uit de binnenlandse en buitenlandse politieke verhoudingen van de West-Europese staten. De wereldhandel in het algemeen en de Europese handel in het bijzonder herleefden na eerst in 1914-1925 en daarna in de jaren ’30 en ’40 door een diep dal te zijn gegaan.

De staat stond sterker dan ooit tevoren. Nog meer van het sociale weefsel was door de oorlog verscheurd en nog meer machten waren opgeëist door de oorlogvoerende mogelijkheden. De terugtrek van de overheden was na de tweede wereldoorlog bedeutend minder dan na de eerste. (In Nederland bleven zelfs een aantal Besluitwetten van de bezetter van kracht.) Binnen de corporatistische structuren van deze versterkte staat maakten de politici zich op voor ‘de economische wederopbouw’ en vooral voor de uitbouw van de moderne allesomvattende verzorgingsstaat.

Hoewel velen dat nog niet onmiddellijk door hadden, werd de politiek geleidelijk aan minder ideologisch en ging het voor wat de algemene economische en sociale politiek betreft, steeds minder uitmaken welke partij er aan de macht was. De politieke partijen, wier macht en invloed in de staat alsmar groter geworden waren, stelden het staatsingrijpen niet langer in fundamentele zin ter discussie. In Nederland leek de vraag die liberalen, confessionelen en socialisten bezighield, nog slechts de prioriteiten van het beleid te betreffen. Vragen over de constitutie van de staat verdwenen achter de vloed van beleidsvragen die, in naam van het volk, via de media dagelijks over de bevolking werd uitgestort. (“Elke dag lees ik stomverbaasd in de krant wat wij nu weer willen.” – Wim Kan)

De terugkeer van de welvaart maakte vele overheden en hun cliënteel echter overmoedig. Voor het goede doel (wat dat ook mocht zijn) was geld geen probleem — of mocht het geen probleem zijn. De bomen bleken uiteindelijk echter niet tot in de hemel te groeien. In de jaren zeventig stak een nieuw doemdenken de kop op te midden van een snel om zich heen grijpende politieke en economische ontreddeering gekenmerkt door terreuraanslagen, spectaculaire vliegtuigkapingen en gijzelingen, internationale monetaire chaos en permanent hoge werkloosheid, hongersnoden in de Derde Wereld, vrees voor nieuwe oorlogen en onomkeerbare milieurampen en een niet-aflatende golf van corruptieschandalen die tot in de hoogste kringen reikten.

Aan het einde van de jaren zeventig was iedereen het erover eens dat het zo niet verder kon. Rond 1980 steeg de reële rente aanzienlijk. Hierdoor kwam de hele wereldeconomie in een diepe recessie, die in veel landen onderliggende, structurele problemen zichtbaar maakte.

In Groot-Brittannië en de Verenigde Staten kwam een reactie op gang met de conservatieve verkiezingsoverwinningen van Margaret Thatcher (eerste minister 1979-1990) en Ronald Reagan (president 1980-88) wier beleid snel de norm werd voor de westerse staten (de kabinetten Lubbers en Kok in Nederland), zelfs in landen die door socialisten werden geleid (eerste minister Felipe Gonzales in Spanje, na verloop van tijd ook president Mitterand in Frankrijk). Wat dat beleid voor Nederland betekende, onderzoeken wij in het kader van de economische herleving van de jaren tachtig en de herneming van de explosieve groei van de wereldhandel en de uitbreiding van de wereldmarkten. Dat kader ontstond na de koerswijziging ('economische liberalisering') in communistisch China en het verdwijnen van de Sovjetunie en het communistische blok in Oost-Europa (1989-1990).

Die snel opkomende 'global economy' creëerde een nieuwe situatie waarin zelfs de machtigste staten ondervonden hoe klein hun marges voor een autonoom sociaal en economisch beleid geworden waren. Was het tijdperk van de nationale staten voorbij?

In belangrijke mate verloren de staten de controle over 'hun nationale economie' en de opbrengsten daarvan. Hoge fiscale lasten dreven individuen (de 'brain drain') en bedrijven naar het buitenland (naar de 'de lage-loonlanden') en de sociale voorzieningen trokken grote aantallen laag- of ongeschoolde immigranten aan. Het was onvermijdelijk dat in het tijdperk van de 'globalisering' de discussie omtrent de vrijhandel opnieuw zou oplaaien, aangezien de internationale handel nogal wat gevestigde belangen confronteerde met concurrenten uit landen die voordien nauwelijks een rol hadden gespeeld.

De staten dreigden de fiscale armsgang te verliezen voor de handhaving en de uitbreiding van het dure project van de verzorgingsstaat, dat gebaseerd was op de verwachting van aanhoudende economische groei en volledige werkgelegenheid. Dat project was ondertussen uitgegroeid tot een reusachtig bureaucratisch complex van ingewikkelde regelingen en positionele belangen. Het was een belangrijke strategische factor geworden in de beslissingen van individuen, gezinnen, bedrijven, belangengroepen en regeringen die daar vaak en veel gebruik en ook misbruik van maakten. De verzorgingsstaat bleek heel wat onbedoelde gevolgen te hebben. Hij bleef echter ook het belangrijkste element in de rechtvaardiging van de ontzaglijke bevoegdheden van de staat en bijgevolg het belangrijkste onderwerp in de formulering van partijpolitieke programma's.

Bijeenkomst 12

Sociale voorzieningen, onvoorziene gevolgen

Lezen:

*Werkboek

Verzorgingsstaat en 'moderne armoede'

+ *Den Uyl over de kwaliteit van het bestaan* (Documenten)

Naar het beloofde land

+ *Parlementaire Enquête* (Documenten)

Verzorgingsstaten in de wereld

* Studielandschap

Van der Veen: De ontwikkeling van de Nederlandse verzorgingsstaat

* Economieboek:

Hoofdstukken 13.7, 14.3 en 15.5

In de twintigste eeuw kwam er steeds meer verstatelijking en bureaucrativering van verzorgingsarrangementen. Alleen de 'soevereine staat' met zijn ruime belasting- en reguleringsmacht leek sterk genoeg om zekerheid te bieden. Zoals de kleine boeren ooit hun heil hadden gezocht bij (en hun vrijheid verloren hadden aan) de burchtheeren, zo zochten de zwakken en de onfortuinlijken steun bij de machtige staat.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog schakelden alle landen ter wereld over naar een oorlogseconomie. Haar *modus operandi* berustte op bevel, controle, rantsoenering, registratie, regimentering. Hij lieten zijn sporen na in de plannen voor de 'nationale reconstructie' die na de oorlog nodig zou zijn, waarin de grondslagen werden gelegd voor een uitgebreide verzorgingsstaat. Al naargelang het land lag de nadruk op een statelijke of een corporatistische aanpak.

Verzorging en verzekering werden als 'maatschappelijke rechten' voorgesteld. Een gevolg daarvan was dat iedereen in aanmerking kon komen voor verzorging van staatswege, terwijl de afzonderlijke gebruikers steeds minder afhankelijk werden van hun eigen bijdrage. Dat lijkt een weinig efficiënte oplossing, met nogal wat risico van misbruik. Maar blijkbaar waren er genoeg mensen die belang hadden bij een uitbreiding van het systeem, want aan de groei ervan scheen lange tijd geen einde te komen.

In de jaren zeventig werd de wereld opnieuw door een zware recessie geteisterd. De mooie belofte van de verzorgingsstaat leek nu voor velen uit te draaien op een nachtmerrie. Was de hele zaak nog wel betaalbaar? Wat betekende de 'stabiliserende functie' van al die verzorgingsarrangementen, nu blijkbaar nog alleen over 'uit de pan rijzende onbeheersbare kosten' werd gesproken? De verzorgingsstaat, eens de reddingsboei die iedereen tegen verdrinking moest behoeden, bleek zelf kwetsbaar. Wilden de drenkelingen leren zwemmen om de reddingsboei drijvende te houden?

Bijeenkomst 13

De Staat in de wereldeconomie

Lezen:

* Werkboek:

De Crisis van de Staat?

Europeanisering en mondialisering

Over protectie

+ *Goede bedoelingen, kwade gevolgen*

* Economieboek:

Hoofdstukken 13, 14 en 15

Bleek de verzorgingsstaat niet zo stabiel te zijn als was vooropgesteld, ook van de keynesiaanse belofte dat de overheid de economische groei met volledige werkgelegenheid zou verzekeren, kwam niet veel terecht. Aanvankelijk, in de jaren 1950 en in de vroege jaren 1960 leek alles nog min of meer volgens de verwachtingen te verlopen, maar in het daarop volgende decennium kreeg de wereld—en in het bijzonder Europa—af te rekenen met een verlamrende ‘stagflatie’, gevolgd door een zorgwekkende recessie. Vanaf het midden van de jaren ’80 kwam er weer meer economische groei en in de jaren ’90 zelfs een heuse ‘boom’, die echter in de zomer van 2001 in elkaar klapte. Overigens was in Japan het laatste decennium van de twintigste eeuw er een van aanhoudende stagnatie geweest.

De voorbije halve eeuw werd gekenmerkt door hevige economische cycli die ook in Nederland voelbaar waren. Was de staat te zwak om de krachten van de markt te beheersen, of waren de niet-aflatende politieke interventies zelf oorzaak of medeoorzaak van de economische onrust?

Waar geen twijfel over kan bestaan is dat de Tweede Wereldoorlog het einde betekende van de orgie van ‘economisch nationalisme’ die het Interbellum had gekenmerkt. De herleving van de internationale handel in de na-oorlogse periode spreekt in dat opzicht boekdelen. In de jaren ’90 werd ‘globalisering’ zelfs een modewoord voor het ontstaan van wat werd voorgesteld als een volledig geïntegreerde wereld-economie.

Tegelijkertijd waren er in Europa krachten aan het werk om het door twee wereldoorlogen in diskrediet gebrachte systeem van de Europese natiestaten om te vormen tot een hecht samenwerkingsverband of zelfs een politieke eenheid.

Voor velen waren die twee ontwikkelingen de tekenen aan de wand voor de natie-staat. Die zou op het punt staan te verdwijnen, weggespoeld te worden door de twee ‘onweerstaanbare’ golven van politieke internationalisering en economische globalisering. De vraag rijst of dat geen al te simplistische voorstelling van de gang van zaken is. Is de internationalisering een bedreiging voor de staten of is zij daarentegen een door de staten gevolgde strategie om hun politieke methode te versterken nu de economische methode, bij de huidige stand van de techniek, inderdaad als maar gemakkelijker een mondiaal bereik heeft gekregen?

Bijeenkomst 14

Nabeschuwing

Lezen:

* Economieboek:

Hoofdstuk 16

De Staat heeft een grote rol gespeeld in het verhaal van dit blok. In een eeuwenlang streven naar controle heeft hij geprobeerd de samenleving van mensen binnen zijn grenzen op te sluiten en haar met zijn politieke methoden zijn maatschappelijke organisatie op te dringen. Hoe succesrijk is de staat of, algemener, de politiek als methode om de samenleving en de mensen te vermaatschappelijken—en is dat, alles wel beschouwd, een nobele ondeneming of een betreurenswaardige vergissing?

Uiteindelijk is de staat toch maar een naam en een vlag waaronder sommige mensen op georganiseerde wijze macht over andere mensen proberen uit te oefenen. Belangrijker dan wat er met de staat gebeurt, is wat er met de mensen zelf gebeurt. Hoe verren zij in een omgeving waarin de politieke dan wel de economische methode van handelen overheerst. Waar komen zij het best tot hun recht: in de samenleving of in de maatschappij? Zo komen wij dan ten slotte terug uit bij de vraag waar wij dit blok mee begonnen: Wat is het recht van mensen?

ESSENTIAL HISTORICAL BACKGROUND

For our purposes it is convenient to divide the history of Europe into three periods. The first spans about a thousand years, from 500 BC, when Athens began to emerge as the dominant intellectual and cultural centre of Greece, to AD 500. It is the period of antiquity, of Ancient Greece and Ancient Rome. The second period, also a millennium long, from AD 500 to AD 1500, is that of Christian Europe. It began after the collapse of the Western Empire, which is officially dated in 476. In that year the Germanic general Odoaker deposed the last Roman emperor and did not even bother to lay claim to the imperial throne. The Christian faith and its church filled the gap left by the disappearance of the imperial systems of administration, organisation and communication. The period ended when the Roman Church was successfully challenged by religious reformers, a new scientific and humanistic spirit agitated the intellectual scene, and European monarchs embarked on a policy of absolutism at home and of conquering the newly discovered continents in search of riches and colonies. Thus, AD 1500 is a convenient date to mark the beginning of the period of modernity, which continues to this day.

On the next pages the reader will find an outline of European history, with marginal references to important thinkers and currents of thought. The outline lists in a rough chronological order some of the major events and transformations that have played a part in the genesis of the world in which we now live. The focus throughout is on the European continent, but when we get to the nineteenth and the twentieth century, it will be necessary to refer to what happened elsewhere.

Frank van Dun, Maastricht 1995

THE FIRST MILLENNIUM ANTIQUITY (500 BC - AD 500)	39
GREECE	39
500-320: THE RISE AND FALL OF HELLAS.	39
320 BC-AD 150: THE PERIOD OF HELLENISTIC CULTURE	39
ROME	40
500-30: THE ROMAN REPUBLIC	40
30-478: THE ROMAN EMPIRE	41
THE SECOND MILLENNIUM A CHRISTIAN EUROPE	43
500-900: THE DARK AGES	43
30-500: ROMAN PRELUDE	43
500-900: THE ROMAN CHURCH AND THE FRANKISH RULERS	44
900-1250: THE HIGH MIDDLE AGES	45
I. THE HOLY ROMAN EMPIRE	45
ECONOMIC GROWTH, CULTURE AND PHILOSOPHY	47
LATE MIDDLE AGES	48
1250-1500: THE LONG DECLINE	48
THE MODERN WORLD (1500 -2000)	52
1500 - 1650: THE EMERGENCE OF THE STATE	52
NEW WORLDS	52
THE RENAISSANCE AND THE REFORMATION	52
THE RISE OF THE SECULAR STATE	54
1650-1800: THE MONARCHICAL STATE	56
THE AGE OF ABSOLUTISM	56
NATIONAL ECONOMIES AND MERCANTILISM	58
1800-1900: THE CONSTITUTIONAL STATE	59
THE FRENCH REVOLUTION AND ITS AFTERMATH	59
THE AGE OF NATIONALISM	61
DIPLOMACY AND IDEOLOGY	63
1900-1950: CRISIS OF THE EUROPEAN STATES SYSTEM	65
THE FIRST WORLD WAR	65
The Interbellum	66
THE TWENTIES	66

38 HISTORICAL BACKGROUND

THE THIRTIES	67
The second world war	69
DECOLONISATION AND INDEPENDENCE MOVEMENTS.	73
COLD WAR AND OVERHEATED ECONOMIES	73
EUROPEAN INTEGRATION (1950-1993)	76

THE FIRST MILLENNIUM ANTIQUITY (500 BC - AD 500)

GREECE

500-320: The rise and fall of Hellas.

1) 500-450: The Persian Wars.

In 500 BC the Greek colonies in Ionia (on the Mediterranean coast of what is now Turkey) rise against the powerful Persian Empire. The Greek cities in Hellas (now Greece) offer assistance. The Persian wars drag on for about fifty years and establish the Greeks, the Athenians in particular, as a major economic, military and cultural power in the eastern Mediterranean Sea.

Beginnings of Greek philosophy in Ionia (7th to 5th century)

2) 450-400: The Golden Age of Athens

448-429: Maintaining and consolidating democratic institutions, *Perikles* is the effective ruler of Athens. Under his rule, Athens becomes the most powerful city in Hellas. He dies in 429, a victim of the plague, shortly after the beginning of the long conflict with Sparta over the hegemony in Hellas.

*Democritos, 460-370
Sophists, 450-350
Socrates, 469-399*

3) 430-400: The Pelopponesian Wars

Resenting Athens' power and imperialistic policies, other cities enter into a coalition with Sparta. The war ends with the defeat of Athens in 404.

4) 400-320: Decline of Hellas

400-360: Resuming the war against the Persians, Sparta tries to impose a strict military hegemony over Hellas. The other cities revolt under the leadership of Thebe.

*Plato, 427-347
Aristotle, 384-322*

360-330: Philippos of Macedonia intervenes in the affairs of Hellas. In the battle of Chaironea (338) he defeats the Athenians and the Thebans, thus ending the independence of the Greek cities.

330-320: *Alexander the Great*, the son of Philippos, embarks on an audacious expedition against Persia, and in eight years conquers the Near East and large parts of Central Asia and Northern India. He dies in 323, at the age of thirty-three.

320 BC-AD 150: The period of Hellenistic culture

1) 320- AD 150: Hellenisation of the Roman world

320-150: After his death, Alexander's empire is divided among his major generals, some of whom found successful dynasties (the Seleucids in Syria, the Ptolemaians in Egypt, and the Antigonids in Macedonia). Alexandria, in Egypt, is the commercial centre.

*Epikuros, 341-271
Early Stoic school 300-200*

320- AD 150: Accommodating themselves to local cultures, the new Macedonian empires

help to spread Greek culture and philosophy in the Near East and Egypt. Later the Romans adopt many aspects of Greek culture. Athens remains the home of philosophy and science, long after it has ceased to play any political or commercial role.

ROME

500-30: The Roman republic

1) 500-250: Class conflict and conquest of Italy

Having expelled the last king, the Romans adopt a republican or mixed form of government, in which democratic, aristocratic and monarchical elements are combined. Recurring tensions between the patricians (nobles) and the plebeians (the poor) are periodically resolved by the adoption of constitutional compromises. The *Law of the Twelve Tables* is promulgated around 450. The *Lex Hortensia* (287) resolves the question of the public status of the plebes, whose assembly (*comitia tributa*) acquires proper legal standing. Rome establishes its hegemony over the rest of Italy.

2) 250-150: Punic wars

Increasingly militaristic, the Romans enter a long period of war against their main trading partner, the city of Carthago (in what is now Tunisia). These Punic wars end with the destruction of Carthago, and Roman hegemony over the Western Mediterranean sea.

3) 200 BC - AD 150: External expansion

Strife among the Greeks and the Macedonians leads to intervention by the Romans, who make Macedonia (148) and Hellas (146) into Roman provinces. In 133 the Asian territories come under Roman control. The *provincia* is the basic pattern for Rome's imperialistic policies in Asia, western Europe and northern Africa. A Roman governor and Roman legions rule the province, but generally abstain from direct intervention in local affairs unless this is felt to be necessary for fiscal or military and strategic purposes.

Middle Stoic school, 150-50
Cicero, 106-43

4) 150 - 30: Civil wars

Continuous warfare and expeditions impoverish the farmers and the artisans who are unable to maintain their farms and professional skills. They become ever more dependent on public policy and largesse. Attempts to better their position through land reform only end in protracted civil wars. Private farming is gradually replaced by the managerial exploitation of *latifundia* (large landholdings, resulting from grants of conquered land or the expulsion of indebted farmers) and the introduction of slave labour. Republicanism is further undermined by the professionalisation of the army, which resolves some of the economic problems of the poor, but makes them also more dependent on their commanding general than on the official governing bodies in Rome. The generals (Marius, Sulla, Crassus, Pompeius, Julius Caesar, Antonius, Octavianus) use their troops to enhance their positions in the power structures in the city of Rome itself. The period ends in 30 BC when Octavianus eliminates his rivals. His honorific name is Augustus.

5) From 150 BC onwards: Hellenisation, Roman jurisprudence

Contacts with Greece lead to a flowering of Roman culture, especially in the fields of rhetoric, literature, sculpture, architecture and medicine.

While on a diplomatic mission to secure Roman assistance in the struggles against Macedonia, two Greek philosophers introduce the Romans to speculative thought. They are influ-

ential with the intellectual circle around Scipio the Younger. The combination of general principles (Greek philosophy) and practical interests proves fruitful for the development of a distinctively Roman approach to jurisprudence, which eventually becomes the paradigm of the "science of law" in the West.

30-478: The Roman Empire

1) 30 BC - 180: The Pax Romana

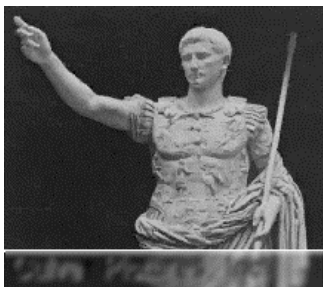

Figure 1 Augustus

Augustus is a successful ruler.

The period of civil wars ends.

The outer borders of the empire

are well defended, and the system of imperial rule functions efficiently to keep peace and to supply Rome with food and riches. It becomes a city of splendour and grandeur. Republican institutions are maintained, but political power rests exclusively with the emperor (who is characteristically referred to as the *princeps*, the first in rank).

Some of Augustus' successors are far from admirable characters, but Rome keeps on

expanding its empire until it reaches its greatest expansion under Trajanus (98-117), the adopted son of the emperor Nerva (96-98). The second century, from 96 to 180, is one of peace and culture. Culturally, Rome moves closer to the East.

Roman Stoics, 1-180
Seneca, 1-65

Roman Stoics,
Epictetus 50-138;
Marcus Aurelius 121-180

2) 180-300: Towards absolute monarchy

After the death of the emperor and philosopher Marcus Aurelius in 180, the energy is gone. Eastern cults and religions (among them the very successful Christian creed) dominate the scene. Recurring raids of the "barbarians" threaten the borders; intrigue, murder and military force again dominate the politics of the palace, where one soldier after another succeeds to the throne. Strong emperors,

such as Septimius Severus (193-211) and *Diocletianus* (284-305), move towards further centralisation, explicit monarchy, in the manner of eastern despotism. The emperor is now regarded as *dominus* (lord and master, owner). The rural population loses its freedom to move; the economy is increasingly regulated and taxed. Citizens often seek refuge from the excessive burdens of the state across the borders.

Neoplatonism
Plotinus, 203-269

3) 300-500: Decline and fall of the Western Empire

312-395: Under *Constantinus Magnus* the orientation towards the East continues. In 357 the imperial residence is moved to Constantinople (Byzantium, now Istanbul). Christianity becomes an officially tolerated, then a more or less privileged religion. Theodosius the Great

(379-395) is the last emperor of the unified empire.

395: The Empire is divided in a Western and an Eastern part under the sons of Theodosius. While the Eastern part flourishes and continues to exist for another thousand years (until 1453, when the Ottoman Turks take it), the Western part declines rapidly.

Germanic generals play an important role in the Roman armies, many of them mercenary troops recruited from the Germanic peoples on the borders of the Empire. When these peoples feel the pressure of the Turks and the Huns in the East, they begin to migrate and invade the empire.

410: The Visigoths under Alarik sack Rome. The Western Empire is overrun by migrating Germanic peoples (Goths, Allamans, Franks)

476: The Germanic general Odoaker deposes The last western emperor, Romulus.

4) A cultural division of Europe

In Italy and the South of France, Roman influences meanwhile have been entrenched sufficiently to produce an enduring Gallo-Roman civilisation, but in the outer north-western reaches of the former empire the Roman heritage disappears almost completely. Thus, a division appears between Latin and Germanic culture that endures to the present day.

THE SECOND MILLENNIUM

A CHRISTIAN EUROPE

500-900: THE DARK AGES

30-500: Roman Prelude

1) 30-300: Persecution and success

30: Crucifixion of Jesus. Christianity originates as a Jewish sect in Jerusalem. *Paulus* brings it to the Graeco-Roman world. He invokes direct revelation rather than adherence to the Jerusalem Church as the source of his authority.

Paul's epistles

60: Paul arrives in Rome, where the apostle Peter represents the Jerusalem Church. Christians refuse to recognise the divinity of the emperor and preach a doctrine of the holiness of poverty. These elements and the success of the movement lead to the first persecution of Christians in 64 under the emperor Nero.

70: Roman legions destroy Jerusalem and the Temple of Salomon, forcing the Jews once more into a Diaspora, and making the mission among the gentiles the centre of the Christian movement. Rome becomes the seat of the first non-Jewish Christian church.

70-100 The gospels (of Mark, Matthew, Luke and John) are composed and are rapidly accepted as divinely inspired accounts of the teachings of Christ. Together with Paul's epistles and the revelation to John (dating from ca. 95), these become the basic texts of Christianity (known as the New Testament).

150-250: Rivalry with other eastern religions and the emergence of different interpretations of the teachings of Christ (or Paul) lead early Christian intellectuals and church fathers (*patres*) to attempt to define the true doctrine of the faith (orthodoxy) against heretical (mainly Gnostic) teachings.

Gnosticism
Manichaeism
Early Greek Patristic

250-300: As the church expands, persecutions recur from time to time, until Constantine the Great officially recognises the Christian faith in the Edict of Toleration (313).

2) 300-500: Church and orthodoxy

325. While the construction of the Peter's Church in Rome is in progress, the first general or ecumenical Church council is held in Nicea (in what is now Turkey). There church leaders try to establish a common creed for the whole of Christianity, and to resolve the intractable theological problems concerning the relations of the Father, the Son and the Holy Spirit.

Early Latin Patristic

370. The first orders of monks and nuns are established.

381. Christianity is recognised as the official religion of the empire. Pagan rituals are outlawed. At the Council of Constantinople, the doctrine of the Holy Trinity is adopted as the foundation of Christian theology.

390. Ambrosius, the bishop of Milan, establishes the moral authority of the church when the emperor Theodosius apologises for cruelty in his campaigns in northern Greece.

Augustinus, 354-430

430. *Augustinus of Hippo*, a disciple of Ambrosius, dies shortly after the completion of his *De*

Civitate Dei, the most authoritative synthesis of the early Christian outlook on human life and history and salvation through faith.

440-461. *Leo I the Great*, claims - and is granted by imperial law - leadership over the whole of Christianity, thus securing the primacy of the Bishop of Rome as the Father (or Pope) of the church. The western and the eastern ("Orthodox") churches begin to drift apart. Leo persuades Attila the Hun to withdraw from Italy, and prevents the burning of Rome by the Vandals. He establishes the role of the Church in the diplomatic and political affairs of the empire.

492-496. Pope *Gelasius I* proclaims the *doctrine of the two swords* (one spiritual, the other military and political) as the primary constitution of the Christian world: the church and worldly rule are separate but co-operating institutions, neither one subordinated to the other. The western church thus rejects the caesaropapist union of state and church that is emerging in the Byzantine empire.

500-900: The Roman church and the Frankish rulers

1) Economic expansion and integration

500-900. The collectivist policies and oppressive taxes of the Roman empire in its final stages had almost completely pulverised production and trade, leaving only local production centres (*latifundia*, organised around *villa's*) and no trade to speak of. While the Germanic migrations continue with intermittent warfare, raids by the Vikings, and threats from the east (Turks, Mayars) and the south (Moors), only fortified domains can practice agriculture on any scale. These become the economic basis of the feudal system of the Dark Ages.

2) The christianisation of Europe

While the Western Empire crumbles, missionaries convert the Germanic peoples that continue to settle into the southern, western and central regions of Europe (until ca. 900). Patrick reaches Ireland in 432, and makes it a vital centre of Christianity. By 750, the christianisation of western and most parts of central Europe is complete.

496. *Clovis*, the king of the Franks and the conqueror of the Roman province of Gallia, is converted.

590-604. Pope *Gregorius the Great* strengthens the position of the Roman church, and claims the city of Rome as a papal estate.

650. Following the revelation to Mohammed, earlier in the century, the rapid expansion of *Islam* reduces the Christian influence east of Byzantium, in northern Africa, and Spain. The Mediterranean Sea is dominated by Muslim powers.

3) The Frankish empire

500-750: The Merovingian kings

By 507, Clovis controls most of Gallia. When he dies in 511, the territories are divided under his four sons, but these continue to work together under the guidance of the church. Until 561 the Frankish empire (under Theudebert I and Clotarius I) appears to be the true successor of the Western Roman Empire. Then the dynastic struggles plunge western and central Europe in a long period of war that weakens the position of the king and strengthens the position of the great lords (feudal aristocracy).

690-750. Rise of the Carolingian family that holds the important post of major court administrator. In 732, one of its descendants, Charles Martel defeats the Muslims near Poitiers, thus containing the rapid advance of Islam from its European base in Spain.

<p><i>Isidorus of Sevilla, died 636</i> <i>Beda Venerabilis, 674-735</i></p>
--

750-900: The Carolingian empire

751: Pippin the Younger deposes the last Merovingian king and proclaims himself King of the Franks. By seeking the approval of the pope, Pippin lays the foundation for the alliance between the Frankish kings and the Roman church, which allows the latter to forego the protection of the Byzantine empire and to concentrate on western and central Europe (the Germanic world).

768-814: *Charles the Great* (Charlemagne) reconstitutes the Frankish empire as a unit. In 800 he goes to Rome to have himself crowned as emperor with the blessing of pope Leo III, thus marking the transition from King of the Franks to the Supreme Ruler and Protector of the Faith of all Christian peoples (within the sphere of the Roman Church). Charles has the ambition to revive the old Roman Empire. He introduces many administrative reforms and promotes learning (Carolingian renaissance).

*Carolingian renaissance
Alcuinus, 730-804*

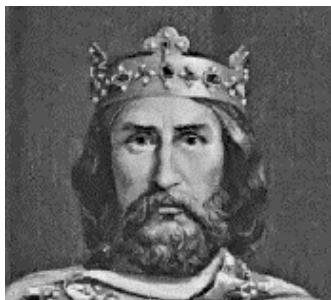

Figure 1 Charles the Great

815-900 Charles's son proves too weak to maintain the empire, and his grandsons divide it in three parts: France, Germany, and a narrow buffer in-between, from Frisia in the north to the northern parts of Italy in the south. This buffer, Lorraine, remains the contested border between the French and German territories for the rest of the Middle Ages, but it also becomes the major European trading route (until royal greed and warfare force the merchants to prefer ships to wagons).

900-1250: THE HIGH MIDDLE AGES

I. The Holy Roman Empire

1) The Holy Roman Empire

900-1250. Because the major threats to the Christian world come from the east and the north, Germany becomes the strategically most important region.

936-973. *Otto I* again seeks to reconstitute the empire. In 962, he is crowned as emperor, partly in recognition of his assistance to the Pope. Thus, the so-called Holy Roman Empire comes into being. For nearly three hundred years, until 1256, the fate of Europe depends largely on the balance of power between Pope and Emperor.

2) Pope and Emperor - Phase I

962-1054. In the first phase of the Holy Roman Empire, the fundamental constitution of Christian Europe is strengthened. The emperors are the undisputed worldly leaders of the Christian world. At the same time the authority of the church grows as a result of staunch support from the emperors (who put a series of German popes on the papal throne) and

successful reforms of the church itself. Hildebrand, the abbot of the abbey of Cluny, propagates the reforms. He stressed discipline, piety and labour; and centralisation of church activities in the hands of the pope.

Figure 1 The Holy Roman Empire ca. 1100

1054. Rome severs its ties with the Byzantine Church. East and West are now not only politically but also religiously separated.

1054-1125. A succession of popes tries to undo the imperial influence in the process of selection of the pope. The pope should be elected by the cardinals in a secret conclave. Hildebrand, ruling as Pope *Gregorius VII* (1073-1085), insists that the Church should be the political suzerain of the Christian rulers, because of the priority of spiritual matters over purely worldly affairs. This bid for worldly overlordship leads to the first conflict between Pope and Emperor, and introduces the concept

of sovereignty into political discourse. The Church is strong enough to force serious concessions from the emperor but fails to achieve its goal. The conflict ends with the Concordat of Worms in 1122, a compromise that settles none of the fundamental questions.

3) The Crusades

1070. The Turks take Jerusalem. Their advance forces the Byzantine emperors to seek assistance in the West. The Church seeks to exploit its newly won authority by calling the western nobility to a crusade to conquer the Holy Land.

1096-1099. The first crusade is successful and leads to a short-lived Christian kingdom in Jerusalem (1100-1118). Contact with highly developed and refined hellenised Arab culture.

1147-1270. Several other crusades are organised but generate more military and commercial than religious enthusiasm. From 1190 to 1291, a Christian stronghold is established in Akkon (now on the northern coast of Israel). From 1204 to 1261 there is even a Latin empire in the East (under Baldwin I of Flanders), but it does not produce a reconciliation of the eastern and western churches.

The crusades also lead to the establishment of diverse religious-military orders (The Knights of the Temple, The Knights of Saint John, The German or Teutonic Order, etc.) that rapidly become important, powerful and wealthy institutions in the Christian world. The intricate codes of conduct for these knights inaugurate the Age of Chivalry.

4) Heretical movements, the cult of apostolic poverty and the Inquisition

1150-1250. Partly in reaction against the wealth and power of the Church, partly as a consequence of the crusades, there is a resurgence of heretical movements. The most successful are those of the Waldenses (who preach a pure faith outside the church and an extremely ascetic life), and of the Cathars or Albigenses (after Albi, a town in the south of France), who revive Gnostic and Manichaean ideas (which had survived in the East, especially in Bulgaria).

Early Scholastics
Anselmus, 1033-1109

Arab philosophy,
Avicenna, 980-1037
Averroës, 1226-98

High scholasticism, 12th-13th century

Franciscans
Dominicans

The reconversion of the heretics fails, and the bloody Albigensian Crusade is launched. To put dealings with the heretics on a more orderly basis, the Church organises an Inquisition, which takes its definitive shape in 1231. It is entrusted to the Dominicans (formed in 1214 to reconvert the heretics) and the Franciscans (founded in 1208). Both orders insist on apostolic poverty. They soon grow enormously, becoming wealthy and powerful key players in the theologico-political controversies of the later Middle Ages.

5) Pope and Emperor - Phase II

While many nobles are occupied in the crusades, the kings increase their power at home. By the time of the third crusade, which they lead, Richard the Lion-hearted (England), Frederick Barbarossa (Germany) and Philip August (France) are very powerful indeed.

1152-1190. Having re-established his rule in Germany, Barbarossa (of the House of the Hohenstaufen) is crowned as emperor in 1155. His attempts to get the papacy under his control lead to a schism in the church, where the German party is opposed by an alliance of England, France, Sicily and Lombardy (in northern Italy). Henry of Bavaria, who has ambitions of his own, refuses to support the emperor against the pope but is defeated.

1183. The Peace of Konstanz with the Lombardian cities allows Frederick Barbarossa to bring almost the whole of Italy under his rule. Rome is thereby isolated, and the power of the papacy almost vanishes. Barbarossa's successor, Henry VI, intends to make the title of emperor hereditary (and so independent of the pope's intervention), but dies at a young age, leaving only a three-year-old son.

6) Pope and Emperor - Phase III

1198-1216. Pope *Innocentius III* tries to exploit the situation by supporting the claims of the Bavarian dynasty (the Guelphs) against the Hohenstaufen (the Ghibellines), but gets involved in a game of shifting coalitions, in which *Philip II August* of France becomes an ever more important player.

1215-1250. Frederick II of Hohenstaufen concentrates his interests in the wealthy and highly civilised Sicilian kingdom. While remaining emperor, he abandons his kingly prerogatives in Germany to the local lords and princes. Frederick fights the Pope for supremacy on the Italian peninsula, while the Pope continues to press for recognition as the official overlord of all Christian rulers.

The conflict between Guelphs and Ghibellines drags on until the French king intervenes and definitively defeats Frederick's son and successor (1254). The reign of the Hohenstaufen is over. The role of the medieval empire is finished. However, the idea of a world monarchy lives on.

*Western Aristotelianism,
Albertus Magnus, 1200-80,
Thomas Aquinas, 1225-74*

Dante, 1265-1321

Economic growth, culture and philosophy

1) Economic expansion and integration

900-1250. Medieval warfare is relatively restricted because the war-horse and armour are very expensive. Hence relatively few people are involved, and little of the land is affected. It is difficult to organise long campaigns, because the feudal system of personal allegiance requires vassals to serve their overlords for only so many days per year. Moreover, the church has a moderating influence.

The taxing powers of rulers do not yet amount to much, and the rulers have to rely for the financing of their policies mostly on their own resources. In the places where political authority is weakest, along the border between the French and the German territories, there emerges a major trade route connecting Flanders and the Northern parts of Germany with the Italian cities in

Medieval scholastic economics

Lombardy. The famous fairs of Champagne become symbols of orderly trade and economic growth. Trade encourages the building of cities, and cities encourage agriculture and mining by providing outlets for surplus production and opportunities for raising the living standards of the rural population. Trade also encourages specialisation and the division of labour and technological innovation. The result is that population can increase and that more villages are built and more land is taken into production. In several places enterprising lords clear large tracts of forests or (as in Holland) increase the supply of land by building dikes and draining the polders.

The cities cannot be incorporated into the domain-based feudal system. Most of them become free cities; as such they develop their own administrative, commercial and financial institutions, law courts specialising in commercial and credit transactions, and, most conspicuously, corporations of artisans (the guilds) and leagues of merchants (for example, the Hanze). Theologians are consulted on the foundations of proper commercial and economic conduct, and so begin to turn their attention to economic and market process analysis. The doctrine of the just price (*justum pretium*) ambiguously asserts that the just price is either the market price (which reflects the *communis opinio* of buyers and sellers) or the price set by the proper legal authority. The practice of usury (charging interest on loans of money) is condemned, but the prohibition is at the same time qualified to such an extent that most credit-transactions easily pass the test of propriety.

2) The rediscovery of Antiquity and the universities

The Carolingian Renaissance of the ninth century and the Ottonian Renaissance of the tenth mark a general revival of the arts and scholarship. In the newly founded universities of the twelfth century, theology, law and medicine are studied. Law studies are based on the sixth century compilation of Roman private and public law known as the *Corpus Juris* of the emperor Justinian. The study of theology rapidly becomes involved with the study of the philosophers of Antiquity, mainly Aristotle. Many of his works have come to the West in Latin translations (often via Spain and the Middle East, where the Arabs have come into contact with the Hellenistic heritage and developed a flourishing cultural and intellectual life that greatly impresses western traders and crusaders).

LATE MIDDLE AGES

1250-1500: The long decline

1) Decline of the papacy and the empire

1250-1300. It seems that the pope has won the two hundred year struggle for supremacy in Europe, but it soon turns out that the church has been corrupted more than strengthened, and also that its allies (especially the French) have been fighting more against the emperor than for the pope. In 1303 Pope Boniface VIII is taken prisoner by Philip IV the Fair of France, who after the death of his opponent removes the Papal See from Rome to Avignon, thus ensuring direct control over the actions of the papacy. In a period of little more than fifty years both the empire and the papacy have been reduced to secondary players.

1356. The great lords of Germany constitute the *College of Electors*, which will henceforth elect the emperor.

2) The crisis of the church

1377-1418. The end of the 'Babylonian exile' of the pope in Avignon is followed by quar-

<p><i>Marsilius, 1275-1342</i> <i>Ockham, 1300-1350</i></p>

rels between Pope Urban VI and the cardinals who elect another pope. These two rival popes are deposed in 1409 at the Council of Pisa, where Alexander V is chosen. Now there are three popes. Only after the intervention of the emperor at the Council of Konstanz (1414-1418) is this problem resolved, but other problems remain. Attempts to vest the supreme authority over the church in the Council or *consilium* lead nowhere. The eastern Orthodox Church resists attempts to reunify with Rome.

*Conciliarist thought,
Gerson, 1363-1429;
Cusanus, 1401-64*

1420-1500. The Council of Konstanz marks the end of the medieval church. From then on the Renaissance Popes concentrate on the expansion and wealth of their Italian territories.

1418-1436. The followers of the Bohemian church reformer and nationalist *John Hus* (condemned in Konstanz and burned at the stake) rise in revolt. Hussite raids devastate Central Europe. Extremist Hussites (Taborites), denying the validity of all laws and institutions of this "empire of evil", attempt to establish the New Jerusalem, i.e. Gods Kingdom on Earth, as foretold in the Book of Revelation (the millenarian heresy). In western Europe too the millenarian *Brethren of the Free Spirit* are a permanent cause of concern for the Church.

*Millenarian heresy of the Free Spirit,
the Taborites*

3) Kings and the decline of the feudal system

While pope and emperor are engaged in their long confrontation, lords and kings continue their own dynastic struggles. Continually shifting their allegiances, they become skilful political players.

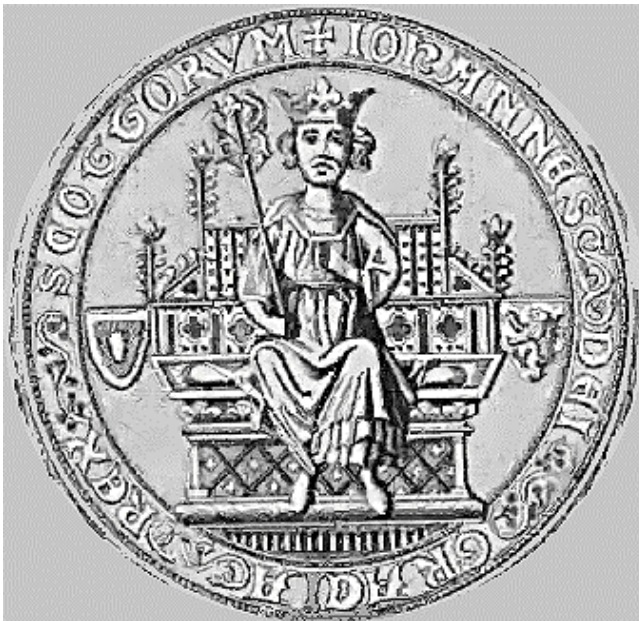

Figure 1 King John's seal under the Magna Carta

France. The Capetingian kings (987-1328, especially Louis VI, 1108-1137) restore the prestige of the crown, by allying themselves with the new commercial wealth in the cities against the great lords. By 1214, Philip II August has succeeded in driving the English out of many of their French possessions.

England. William the Conqueror, Duke of Normandy, had already established a strong system of rule in England, which he and his barons had conquered in 1066. In the second half of the twelfth century, the ruling dynasty of the Plantagenets (1154-1399) had acquired large feudal holdings in the west of France, which had made the

kings of England the first power in the west. Most of Ireland is conquered. In this period, the centralising policies of the court give rise to a system of common law for the whole of the kingdom. In 1215, after many of the possessions in northern France have been lost, the nobility rises and

*Common Law
Magna Carta, 1215*

forces the king to agree to the *Magna Carta*, which solidifies their power and restrains that of the king.

Spain. Spain's early history is dominated by the occupation by the Moors (who establish the Caliphate of Cordoba in 929). Only in the north, Castille, Navarra and Aragon remain under Christian rule. They set out to reconquer the whole of the Iberian Peninsula. This is accomplished by 1250, except for the south, which remains under the control of the Moors in Granada.

Decline of political feudalism. The basis of the royal power is still formally tied to the principles of feudalism, i.e. the allegiance of the great lords, in addition to a small cadre of advisors (mainly clerics and jurists) at the court. In Sicily, however, Frederick II organises a new and different system of rule, using paid functionaries (bureaucrats) rather than the uncertain loyalties of the feudal lords. This new system will gradually spread throughout Europe, and displace political feudalism. It can draw on ever increasing numbers of graduates from the universities. Very soon, the kings will raise many of these intellectuals to the ranks of the nobility (*noblesse de robe*). They become social and political rivals of the old military aristocracy (*noblesse d'épée*).

Legalist and royalist thought

4) A century of chaos in the west

1285-1314. *Philip IV the Fair* of France keeps on increasing his power at home; his ultimate aim is to bring the Holy Roman Empire under French control, and to establish himself as the Protector of the Faith. A skilful politician, he relies heavily on representative assemblies to garner support for his policies, tax increases and unorthodox measures of raising money. He debauches the currency and confiscates the wealth of the church, the Jews (whom he ends up expelling from France), and the Knights Templar (whom he persecutes in a most ruthless way).

1309-1377. Philip gets the last word in his conflict with Pope Boniface VIII, when he appoints the latter's successor and moves the Papal See to Avignon, where it remains until 1377. The prestige of the popes is permanently damaged.

1328-1453. *The Hundred Year's War* between England and France breaks out over the remaining English possessions in the south-west of France. The first phase of the war is successful for England. The English hold the French king John II as hostage, and France is burdened with a hefty ransom. Economically depressed France is troubled by peasant uprisings and the independent policies of the Dukes of Burgundy who acquire Flanders, other parts of the Low Countries and Limburg and Luxembourg. For a while they become significant rulers to the east and north of France.

At one moment, it looks as if Henry V of England will succeed to the French throne. However, in 1429, *Jeanne d'Arc* rallies the French forces. The English are driven out of France for good.

5) Economic decline and the Black Death

Exhausted by wars and increasingly confiscatory policies (taxation, inflation, economic regulation) western Europe goes into a deep depression. Famines recur regularly, and in 1315-1317 "the great famine" strikes Flanders, one of the hitherto most prosperous regions. Peasants and workers are hit particularly hard. The fourteenth century is marked by numerous uprisings, most of which are put down with great cruelty.

1348. The *Black Death* (bubonic plague) spreads among the weakened and impoverished population, and recurs at regular intervals of about ten to fifteen years for the rest of the century. The European population decreases with between one fourth and one third in less than fifty years. Consequently the supply of labour falls and the wage rate increases dramatically, and the feudal economy (the economic basis of the landholding nobility) is perma-

nently impaired by the shift to a free labour, monetary economy. The power to tax, rather than feudal privilege, becomes the main source of raising revenue for the crown.

6) Towards absolutism

France. After the war with England, Louis XI (1461-1483) subdues the great lords and recovers Burgundy for the crown. (The Flemish parts go to the emperor's son, Maximilian.) France is now ready for absolute royal power.

England. In England, the war leads to revolts by the nobles who are unwilling to bear the burden of the hostilities. After the war, these revolts intensify, pitting the ruling Plantagenet House of Lancaster against the House of York (the *War of the Roses*, 1459-1485). Henry Tudor triumphs over York, and again strengthens the crown. Under the Tudor kings (1485-1603) England becomes an absolute monarchy in all but name.

Spain and Portugal. In Spain, after long years of conflict between the nobles and the burghers, the alliance between burghers and king triumphs. Castille and Aragon are united by the marriage in 1469 of Ferdinand of Aragon and Isabel of Castille. In 1492, Granada is conquered and Spain too is ready for absolute monarchy.

Portugal has been an independent kingdom since 1140. In 1385 it successfully resists annexation by the expanding kingdom of Aragon. King *Henry the Mariner* (1383-1433), sensing that Portugal's future is in ocean-going trade (the Mediterranean is at the time controlled by the Turks), promotes the building of ships and the study of maritime sciences and geography.

<i>Machiavelli 1467-1527</i>

Italy. In Italy, on the other hand, the void left by the collapse of the imperial power, is filled by countless independent principalities and cities (Savoye-Piedmont, Milan, Venice, Florence, Genoa, Naples, the Papal territories). These are in continual conflict and remain valuable prizes for foreign (French, Spanish) princes and the emperor, who continue to meddle in Italian politics. Sicily is in Spanish hands (Aragon). The wars in Italy are fought by mercenaries (*condottieri*) and consist usually of long sieges rather than actual battles (the mercenaries go for the ransom money rather than for blood).

1390-1453. Meanwhile in the east, the Turks are advancing steadily on European soil and into the Balkan, increasing the pressure on Byzantium. The Eastern Roman Empire becomes dependent on the Sultan and finally collapses when Constantinople itself is taken (in 1453).

THE MODERN WORLD (1500 -2000)

1500 - 1650: EMERGENCE OF THE STATE

New worlds

Africa, India, America. Exploring the African coast, the Portuguese Bartolomeo Diaz sails past Cape Good Hope (1485), thus opening a route to the East. In 1498, Vasco da Gama reaches India and opens the first European trading posts there. Later in the century, the Portuguese reach China and Japan.

In 1492, the Genoan Christophorus Columbus, trying to find a Western route to India, discovers America, landing on the Caribbean Islands and in Middle America. In 1500, Cabral discovers Brazil.

1519-1522. The Portuguese Magelhaes sails around the world.

1519. The Spanish *Conquista* begins. Cortes conquers the Aztec and other Indian kingdoms in Mexico. In 1532, Pizarro lays waste to the Inca empire in Peru.

Further discoveries, conquests, and colonisation. In the sixteenth century, Spain and Portugal dominate the expansion. Mixing trade, conquest and missionary activities, they try to export Christianity and to import gold and exotic spices and artefacts. Gradually, more and more Europeans move to the colonies in search of riches and adventure.

England, France and the Dutch Republic join in the colonial expansion. The English are particularly active. They explore North America (17th century), and later the South Pacific where England gets hold of Australia (1770, James Cook) and New Zealand. North America soon becomes a refuge for persecuted minorities from all over Europe, where the wars of religion are in full swing. The colonial expansion of Great Britain continues until the end of the nineteenth century. By that time, England is a major power on all the continents except South America.

Figure 1 Martin Luther

The renaissance and the reformation

1) Flowering of humanistic studies, the Roman Inquisition

The fall of the Byzantine Empire to the Turks, in 1453, leads to an exodus of Greek speaking intellectuals and artists, the inheritors and descendants of Hellenistic civilisation. Italy is the direct beneficiary of this influence. The west

rediscovers the pagan culture of Antiquity, its advanced science and philosophical systems (other than the Aristotelianism that had been adopted by most of the medieval theologians). Many of the later Hellenistic systems (e.g. the neoplatonism of Plotinus) are mystical, pantheistic or panentheistic, and close to views that the Church had always considered to be heretical. To combat these heresies, the *Roman Inquisition* is instituted in 1542. It will be responsible for many (in)famous trials against intellectuals and scientists, and for the *Index of Forbidden Books* (first published in 1559).

2) Reformation, contra-reformation

The reformation. The most direct challenge to the Church comes from the reformers *Martin Luther* and *John Calvin*. Referring to its morally corrupt practices, and appealing directly to the Scriptures, they challenge the authority of the church while generally remaining within an orthodox (Augustinian) theology. Allying himself with the political interests of the German Princes, Luther avoids the fate of earlier reformers who too often have become entrapped in popular movements that confused religious expectations with social, political and economic demands and were easily put down by the coalition of church and worldly powers. Calvin takes even greater care to distance himself from such enthusiasts. From his power base in Geneva, Calvinism spreads to France and later, after the suppression of the Calvinistic Huguenots there, to the Low Countries, Scotland, and to a lesser extent Poland and Hungary. Lutheranism becomes dominant in the north of Germany and in the Scandinavian and other Baltic countries.

The emperor *Charles V* of the House of Habsburg, also king of Spain (1516-1555), assumes leadership in the struggle to restore unity in the Church.

1526. The reformist princes protest against the imperial ban against Luther (hence 'Protestantism'). A politico-religious compromise is reached in Germany: each prince will decide about the faith of his region (*cuius regio, eius religio*) and organise his own regional churches (*Landeskirchen*). The compromise is confirmed in the *Settlement of Augsburg* (1555).

Luther, 1483-1546
Calvin, 1509-1564

Contrareformation. 1530. The Spanish Inquisition was instituted in 1478 at the request of King Ferdinand V and Queen Isabella I to deal with Jews who through coercion or social pressure had insincerely converted to Christianity. It is now used against persons suspected of Protestantism. While its officers are churchmen, the Inquisition is more an instrument of the state than of the church.

1534. The *Societas Jesu* (the order of the Jesuits) is founded to counteract the reformation.

1545-1563. At the *Council of Trent* the Church is reformed and catholic doctrine is firmly rooted in the theology and philosophy of Thomas Aquinas. His doctrines are actively studied in Italy, but especially in Spain (Salamanca) and Portugal (Coimbra) by Dominicans and Jesuits. They become the intellectual forces of the contrareformation, and lay the foundation of catholic political theory for many centuries to come. They are particularly influential in working out theories of constitutional and international law, and sophisticated analyses of economic and monetary phenomena.

Late Scholasticism, Thomism
Vitoria, ca.1585-1646
Suarez, 1548-1617

3) Millenarianism and fundamentalism; Anabaptism

1534. Millenarian expectations continue to have much influence, especially among the Anabaptists. In Münster (in the north of Germany), revolutionary Anabaptists attempt to install the New Jerusalem by force. They are exterminated.

After the suppression of the revolutionary wing, most Anabaptists turn to pacifism and communitarian anarchism. Persecuted by Catholics and Protestants alike, most of them end up emigrating to America, where they are joined by other persecuted groups of radical Prot-

estants. To this day, these religious groups have a profound impact on American life.

The rise of the secular state

1) The emergence of absolutism

The first half of the sixteenth century is marked by dynastic wars between the Habsburg emperor Charles V and the French kings, who both seek control of Italy and the corridor between Italy and the Low Countries (Burgundy, Metz). There is also war in the area of the Baltic sea among Sweden, Denmark, Poland and Russia. Then there is the war against the Turks, who are stopped at Vienna, but occupy parts of Hungary. These wars tend to strengthen the positions of the kings, who continue to move towards an open absolutism.

Spain. Charles I (king of Spain, as Charles V German emperor) disregards the *Cortes* (assembly of the nobility and burghers). His son *Philip II* (1556-1598) is the most formidable monarch of his age, controlling colonies all over the world. Spain becomes the leading catholic nation. It rules the Mediterranean sea, having destroyed the Turkish fleet at the battle of Lepanto (1571). However, Philip's efforts to conquer England fail (in 1588 the Spanish Armada is wrecked by storms and English ingenuity); and his generals are unable to put down the revolt in the Protestant Low Countries (which at the time were under the Spanish crown). After Philip, Spanish power dwindles rapidly.

France. 1515-1547. *Francis I* reigns as an absolute monarch. His foreign adventures in Italy are less successful. He cannot break the supremacy of Charles V in Italian politics.

1547-1559. Henry II successfully resists Charles' attempts to occupy Metz, thus frustrating the emperor's policy of encircling France with Habsburg possessions.

England. Without abolishing Parliament, the Tudor kings in England (*Henry VIII*, 1509-1547, his daughter *Elizabeth I*, 1558-1603) rule virtually unchecked.

Sweden (under Gustav Wasa, 1523-1560, and his successors) and Russia (under Iwan the Terrible, 1533-1584) take their place among the major European powers.

2) Religious wars

Germany. 1519-1555. Despite Charles V's ambition to restore Catholicism, the Turkish threats keeps the German Protestants and Catholics more or less together, but in 1546 the emperor moves against the Protestants in northern Germany. His successes are undone with

Figure 1 Francis I

the help of his archenemy, the equally catholic Henry II of France. Dynastic interests clearly dominate over religious loyalties. The Augsburg settlement keeps Germany relatively free of religiously motivated civil wars.

France. 1515-1547. The two catholic monarchs, Francis I of France and Charles V, battle each other abroad, while defending the faith at home. Francis uses his support to increase his power over the French Church.

1547-1559. Henry II continues the war against Charles, and starts the persecution of the Protestants (many of them nobles: the so-called Huguenots).

1562. The catholic duke of Guise is the driving force behind the persecution. Under the regentess *Catherine de*

Medici, Henry's widow, the religious conflict escalates into a civil war that will continue until the end of the century

1572. In the night of August 23, many thousands of Huguenots are massacred (the infamous *Night of Saint Bartholomew*).

1589. After the murder of Henry III, the Protestant Henry of

Montaigne, 1533-92

La Boétie, 1530-63

Bodin, 1529-96;

Navarra is first in line for the succession. To forestall catholic rebellion he becomes a catholic (1593), but guarantees equal rights to the Huguenots (Edict of Nantes, 1598). Henry and his chief minister Sully propose a plan for a general alliance of all Christian rulers in Europe.

1610-1642. Under Louis XIII, Cardinal *Richelieu* becomes the chief architect of French policy. He moves towards centralisation and absolutism, and continues the anti-Habsburg course of the French.

Descartes, 1596-1650

The Low Countries. 1568-1648. *The Eighty Years War*. Under Philip II of Spain the persecution of Calvinist Protestants intensifies. There is a revolt, which escalates into open rebellion when the Spanish governor, Alva, executes leaders of the local nobility. William of Orange and, after his murder in 1584, his son, Maurice, continue the war with some help of England.

Althusius, 1557-1638
Grotius, 1583-1645

Figure 1 Charles I

The northern regions (*The Republic of the Seven United Provinces*) rapidly become a leading military, commercial and colonial power. However, the southern [Belgian] regions remain under the firm control of Philip. Even in the Republic, religion continues to supply a pretext for conflict. One victim is the famous jurist Hugo Grotius who has to flee the country, seeking refuge in catholic France, and earning a living as a diplomat for the Protestant Swedish monarchy.

England. 1509-1558. In England, the principle of *cuius regio, eius religio* fails spectacularly. The establishment of the Anglican Church by Henry VIII and of

Morus, 1478-1535

Figure 1 Oliver Cromwell

the Episcopalian Church (a compromise between Protestant theology and catholic practice) by Edward VI, is followed by a restoration of Catholicism under Bloody Mary (the wife of Philip II of Spain).

1558-1603. Restoration of the Anglican Church under Elisabeth I. 1603-1649. The Age of Absolutism in England gets under way when the catholic Stuart James VI of Scotland succeeds to the English throne as *James I* (hence: the United Kingdom). In his youth James had made the theory of the divine rights

James I, 1566-1625
Lord Coke, 1552-1634
F. Bacon, 1561-1626

of kings his own. The Stuart kings (James I, Charles I, 1625-1649) make royal absolutism their official constitutional policy. However, opposition to absolutism remains strong, and attempts to disregard parliament or the common law lead to civil war.

1649-1660. After the decapitation of Charles in 1649, the Puritan Protestants come to power under *Oliver Cromwell*, but the revolutionary period is marked by millenarian agitation (ranters, diggers) and dissent.

1660-1688. The revolution is followed by a catholic restoration under Charles II and James II. After that, the principle of toleration is accepted for all Protestant sects (but not for Catholics).

Hobbes, 1588-1679
Locke, 1632-1704

The Habsburg empire. 1618-1648. *The Thirty Years War*. The religious settlement of Augsburg (1555) finally disintegrates in 1618. However, here more than elsewhere, the resulting war is a complex mixture of internal and external political and religious motives. On the one hand, there is the rivalry with France and the struggle over the control of the Baltic

Sea. On the other hand there is the endemic centrifugal force of German politics (opposition to any increase in the emperor's power) caused by the heterogeneity of the many peoples and regional interests in the empire.

The catholic emperor Ferdinand II, allied with Spain, successfully fights the Protestants on all fronts. However, when *Gustav II Adolf* of Sweden takes the leadership of the Protestant alliance, subsidised by catholic France, the tides of war turn. The toll of the war is enormous: large parts of Germany are virtually depopulated.

3) The Westphalian Peace Treaties

1648. The outcome of the war is a substantial redrawing of the political maps of Europe. France and Sweden gain substantial territories at the expense of the Habsburg Empire, while inside the empire new borders mark the gains and losses of the great lords. The most significant victor in Germany is *Frederick-William*, the Elector of Brandenburg, who will soon succeed in making his realm (Prussia) fully independent of the empire.

4) The secularisation of politics

While great lords of the church continue to play an important role in politics, they do so now as ministers of the king or other secular rulers (e.g. the cardinals Richelieu and Mazarin in France). Except in Italy, the political role of the pope is finished. The ruling principle and the legitimisation of rule is no longer the defence of the faith, but the *raison d'état* (the interest of the state, especially in its dealings with other states). It is implemented by *realpolitik* (the cold calculation of costs and benefits in terms of gains and losses of political power). In political thought, this means a shift of emphasis from principle to expediency (or utility).

Raison d'état

However, if the political role of the church is finished, the political role of religious thought is not. Because orthodox Christianity appears to many to have failed, they start looking for a new religious foundation in unorthodox, even heretical, religions and allied philosophical systems. The first half of the seventeenth century yields a rich harvest in utopian literature. It looks forward to a completely new form of social and political existence, based not on the Judaeo-Christian-Roman notions of covenant, property, contract and neighbourly love, but on a metaphysical and mystical notion of fundamental unity and universal brotherhood.

Pantbeism
Utopianism

1650-1800: THE MONARCHICAL STATE

The Age of Absolutism

1) Absolutism and civil war in the United Kingdom

1649-1660. The period of the civil war (1642-1649) ends the absolutist experiment of James I and Charles II at the moment when absolutism reaches maturity on the continent. England is now a republic, but in 1653 Cromwell assumes dictatorial powers as Lord Protector of England, Scotland and Ireland. England becomes the first maritime power, after its war with the Dutch Republic.

Hobbes, 1588-1679

1660-1688. In 1660, the Stuarts return to the throne. Charles II tries to re-establish absolutist rule, but his successor James II has to flee to France, when the Protestant William of Orange, a grandson of Charles I, lands in England. The *Glorious Revolution*.

Locke, 1632-1704
Newton, 1643-1727

1689-1775. The *Declaration of Rights* establishes a new constitution, with strong parliamen-

tary powers. While on the continent absolutism is still the rule, the English model of a balanced ("constitutional") government becomes a source of inspiration for political reformers and revolutionaries. Colonial expansion of Great Britain in its American and Indian possessions, and new discoveries in the Pacific (Australia) make it the leading power in the world. However, in 1776 the American colonies, with the exception of Canada, are lost after the *American War of Independence*.

Hume, 1711-76;
A. Smith, 1723-90;
The Federalist

2) The French against the Habsburg

Figure 1 Louis XIV

France. 1643-1715. *Louis XIV*, king of France, reigns openly as an absolute monarch (*L'état, c'est moi*), without any consultation of the parliaments or lords. His major policies include continued, and for a while successful attempts, to make France the leading power in Europe (at the expense of Spain, the German Habsburg territories, and the Republic), and to develop a national economy (chief architect Colbert) and a colonial empire. The Edict of Nantes is revoked (1585) and many Huguenots flee to the Republic and Prussia.

Spinoza, 1632-1677

The absolutist policies and the Court at Versailles become models for other princes on the continent. France is now the leading cultural centre.

Montesquieu 1648-1755;
Voltaire, 1694-1778;
Rousseau, 1712-78

However, by 1714, at the end of the Spanish war of succession, a new equilibrium is established, with France, England, Prussia and Austria as the major powers.

1715-1774. Beset by financial troubles, exacerbated by the disastrous failures of the Scottish banker John Law to save the treasury with complicated financial schemes, Louis XV can hardly maintain the style and ambitions of his great-grandfather. Except for the acquisition of Lorraine (North-East of France), his foreign adventures turn sour. The Canadian colony is lost to the British.

1774-1792. *Louis XVI* tries to solve the problems of the state by instituting many reforms, but only succeeds in weakening absolutist rule (the parliaments are restored, but turn out to be arenas of conflict between burghers and nobles). Overtaken by events, he falls victim to the French Revolution (1789) and is beheaded in 1792.

The Habsburg Empire. 1658-1705. Defeated in the west, the emperor Leopold I turns to the east (against the Turks) and makes Austria the dominant power in southern and central Europe and the Balkan.

Pufendorf, 1632-94;
Leibniz, 1646-1716

1714. However, after the Peace of Utrecht (1714), Austria regains control of the Belgian Low Countries in the north, and of parts of Italy. In Germany, the rise of Prussia divides the empire in a Prussian and an Austrian part.

1740-1792. Maria-Theresia (empress in 1745), Joseph II and Leopold II organise the Austrian Empire on an absolutist basis. They reign as 'enlightened despots'.

Prussia. 1701. Prussia becomes a kingdom. *Frederick-William* (1713-1740) makes it a model-state with a strong bureaucracy and a formidable professional army.

1740-1786. *Frederick II the Great* continues to expand his kingdom (acquisition of Silesia).

Kant, 1724-1804

National economies and mercantilism

1) The demise of the feudal economy

The most important effect of the triumph of absolutism is the emergence of national economies. Local lords and cities are deprived of most of their autonomy, often including the right to levy tolls and taxes and to regulate local economies. The kings work towards a virtual monopoly of fiscal and regulatory powers. Thus, the production of local public or collective goods is impaired, while national public goods (mainly "defence", territorial and colonial expansion, but also administrative unification) are heavily subsidised. Local development is increasingly dependent on its relevance for national policy. Economic competition for people, capital and trade gives way to competition for royal favours. These tend to be given on purely political grounds, and usually in function of the royal policy of the moment.

2) Mercantilism

Not surprisingly, in view of the ambitions of the kings, the main objective of policy is to raise revenue for the crown. This is the guiding principle of what has come to be known as mercantilism. While this term suggest some sort of "theory" or "system", it really refers to an opportunistic policy of diverting as much money to the treasury as is politically feasible. 'Bullionism', a typical mercantilist policy, is to favour the export of goods (the import of gold), and to deter the import of goods (the export of gold). Tariffs siphon off a sizeable part of the gold received in payment to the treasury, but are easily avoided by smuggling. Another policy is the granting of monopolies, which allow the monopolist and the treasury to divide the monopoly rents amongst themselves, but this policy too is often subverted by illegal production (the "black market" or "shadow economy"). From the point of view of general welfare mercantilist policies make little or no sense, but from the point of view of the crown they are eminently sensible. Reacting against these ideas, Adam Smith (following the French *Physiocrats*, who believe in a strict natural economic law, and other critics of mercantilism) lays the foundation of British classical economic analysis.

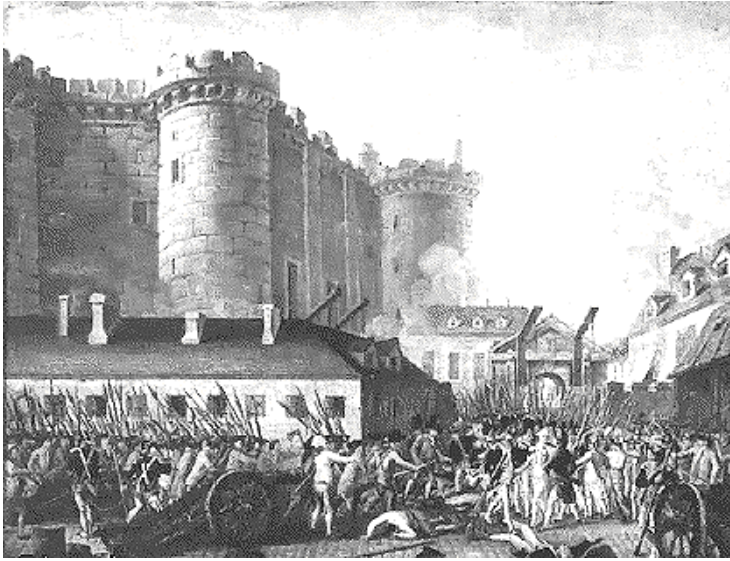
<p><i>Physiocrats</i> A. Smith, 1723-90</p>

1800-1900: THE CONSTITUTIONAL STATE

The French Revolution and its aftermath

1) The Revolution and Napoleon

The revolution in France. 1789-1799. At a meeting of the Estates-General, the third estate (the burghers) forms the National Assembly to draft a new constitution. The French revolution begins with the storming of the Bastille (a state prison). Many nobles flee to England or Austria.

The Assembly produces the *Declaration of the Rights of Man and of the Citizen*, which lays down the political principles of the new order (a mixture of Locke's *natural rights*, liberty and property, and the concept of the sovereignty of the united people, inspired by Rousseau).

In 1792, France becomes a republic. In 1793, the king is executed and the radical Montagnards

and Jacobins, whose leader, Robespierre, institutes the Comité du Salut Public and a regime of terror, drive the moderate Girondins from power. A year later, a new government is formed (the *Directoire*) to restore normal conditions, but these efforts succeed only after the brilliant general Napoleon Bonaparte assumes power as *First Consul* (1799)

Girondin liberalism
Jacobin democracy

From 1792 and throughout the revolutionary period French armies battle royalists, other rebels, and the alliance of European rulers, who want to take revenge for the execution of the French king. The Dutch Republic falls to the French. *Napoleon Bonaparte* emerges as the military genius of the French armies. He sets out to conquer Italy, reaches Egypt and Syria, but cannot wrest the Near East from the English.

The Napoleonic era. 1799-1815. Napoleon rules in France, as First Consul, then as Consul for life, then finally as Emperor (1804-1814). His aim is to unify the whole of Europe under French rule (the *Grand Empire*). The main obstacle is England, which he tries in vain to isolate economically with his *continental blockade* (an attempt to stop trade between the continent and England). His campaigns in Spain, central Europe (against the Prussians and Austrians) and in Russia are at first successful, but he is finally defeated at Leipzig (1813). A year later he is forced to abdicate and to retire on the island of Elba. After a successful return to Paris, he is again defeated at Waterloo (1815), and banned to the island of Saint Helen (in the Atlantic Ocean), where he dies.

Fichte, 1762-1814
Hegel, 1770-1831
Schelling, 1775-1854

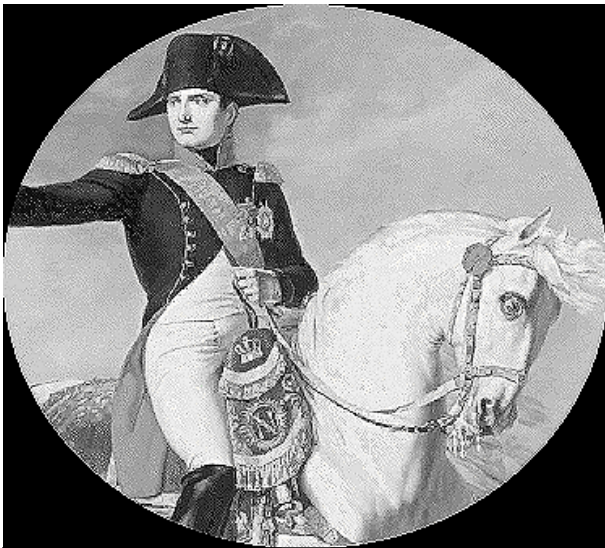

Figure 1: Napoleon

1800-1815. The rhetoric of the French revolution takes root all over Europe, but not in the form expected by the French. Rather than to rally around the French banner, the peoples of Europe begin to seek their own national revolution, agitating for constitutional reform but also for liberation from foreign rulers, whether French or Austrian. Nationalism rapidly becomes a potent ideology in Europe, but is one that pits every nation against all others.

2) Aftermath

The Congress of Vienna.

1815. The Congress of Vienna redraws the map of Europe. England, Austria, Prussia, and Russia are the main powers, as

France is forced to give up most of its acquisitions of the preceding period. The Holy Roman Empire is officially dissolved and replaced by the German Federation (*Deutsche Bund*), under Austrian leadership. In France, Louis XVIII is confirmed as "constitutional" monarch.

Reaction and national revolutions. To counteract the proliferation of revolutionary (liberal) ideas, the German and Austrian rulers, acting on the advice of Metternich, opt for a reactionary policy of strict control, censorship, and persecution of dissidents. Nevertheless, revolutions continue to erupt, notably in Spain (1820, against the restored king), Greece (1821, against the Turks), and Belgium (1830, against the Dutch king to whom the Belgian region was allotted in 1815). In France, the attempts of Charles X to restore monarchical rule lead to the *Revolution of 1830*, which bring the bourgeoisie to power, with Louis Philippe I (the "citizen-king") as a constitutional monarch. Paris becomes a haven for political refugees, dissidents and revolutionaries from Germany, Poland and Russia.

L. Bonald, 1754-1840
J. Maistre, 1754-1821

The industrial revolution and demographic expansion. By 1830 Great Britain has become the first industrialising nation. Steam-power, steamships, railways and advanced metallurgy will forever change the shape of things, both civilian and military, in Europe and elsewhere. The new economic base allows rapid increase in population without a substantial decrease in living standards. From 1850 on, living standards rise for all classes of society.

Malthus, 1766-1834

The last famine in Europe is in 1848, in Ireland, then a backward country. By 1850, industrialisation is a top priority for most European nations. Economic policies become ever more important. In Germany, Prussia takes the lead in instituting a *Tariff Union* (1833, completed by 1836). It creates an internal common market of the German principalities, which many Germans welcome as a step towards political unity. From England the idea of free trade spreads to the continent, but will never be as successful as the idea of internal free trade. The reasons are that external tariffs remain the most important source of government revenue before the advent of income taxation, and economic interests, increasingly organised on a national basis, agitate for protection and subsidies.

Ideological tensions. The combined political, economic and social consequences of the French and the industrial revolutions call forth a strong current of conservative, even reactionary, opinion. It is motivated by concern over the loss of traditional values and religious faith, and increasing social mobility (which leads to disorientation and a crisis of authority, as commercial and political upstarts move into positions of power that were once reserved for people with an aristocratic or highly cultured background).

On the "progressive" side of public opinion, there develops a tension between classical (Lockean) liberals, who insist on the rule of law and natural rights, and the political or nationalist liberals. The latter want to democratise *their* state while increasing its powers, as well as between liberals and communists or socialists, who wish to extend the political idea of unity of the nation to every aspect of life, especially to the economic sphere. By 1850,

these socialists have become increasingly interested in the new industrial proletariat as the political power base for a general transformation of society. Among the liberals, utilitarianism tends to replace natural law (freedom, equality) as the foundational philosophy (influence of "political economy" and the Benthamite principle of "greatest happiness for the greatest number"). The philosophy of law gives way to the positivist legal thinking of John Austin, a disciple of Bentham. When Mill introduces the romantic notion of the "autonomous individual", liberalism drifts even further away from the natural law principle of freedom.

Increased powers for the state and politicisation of society. A lasting effect of the revolution is that the national state can vastly increase its powers, under the flags of the people's sovereignty and national unity. Thus, a central ambition of absolutism is realised by the transition to the constitutional state. Many important social functions are monopolised by the state (defence, taxation, regulation, adjudication, soon followed by the creation of national banks which give governments monopolistic control over the issue of paper money and banking, and ultimately schooling and education). The new financial powers of the state allow it to incur large amounts of debt at its own bank in order to finance ambitious programs of industrialisation, colonial expansion, and mechanisation of the armed forces. With so much power firmly vested in the state, political energies are increasingly directed to controlling and influencing national policy.

*Utopian socialists;
French liberals
Bentham, 1748-1832
J. Austin, 1790-1859
A. Comte, 1798-1857
J.S. Mill, 1806-73*

The Age of Nationalism

1) 1848, the revolutionary year

France. In France attempts to reform the fiscal system and controversy over foreign policy lead to the *Revolution of February*. Louis-Philippe flees to England. France becomes a republic (1848-1852). Socialist agitators try to exploit the crisis by inciting a general revolt, which is brutally put down. Again, the events in France have consequences elsewhere. Constitutions are granted in the Netherlands, under king William II, in Denmark, and in the Papal domains. In France, the troubles result in a coup d'état and the installation of Louis Napoleon, a nephew of Napoleon I, as emperor (1852-1870).

Germany. *Liberalism and nationalism in Germany.* In Austria, the Hungarian territories rise in revolt. The emperor defeats the revolutionaries, but tensions continue to weaken the empire until in 1867 the Austrian and Hungarian parts become separate and largely autonomous parts with a common military, financial and foreign policy (the Austro-Hungarian Empire).

In Berlin, riots expose the weakness of the Prussian government against the demands for liberal reforms, unification and a constitution. The first German National Assembly meets in

*F. Bastiat, 1801-50
A. de Tocqueville 1805-59
K. Marx, 1818-83
F. Engels, 1820-95*

Frankfurt, but fails to achieve much in the face of the continuing opposition between Prussia and Austria, and the resistance of the German princes to reform. In the Rhineland, radicals (among them Karl Marx) press on but also fail to achieve anything.

2) Unification of Italy and Germany

Italy. 1858. Napoleon III tries to strengthen his position. He supports the Italian nationalists (Garibaldi, Cavour) in their struggle for national unification against Austria (until then the dominant power on the Italian peninsula).

1861. Victor Emanuel II is crowned king of Italy. 1870 Rome is added to the Kingdom, and becomes its capital. The Pope takes refuge in the Vatican.

Germany. 1861. While the Austrian emperor *Franz Joseph I* (r. 1848-1916) favours a Great-Germany (Prussia, the principalities, and Austria), Prussia, under William I and his Chancellor *Otto von Bismarck*, wants to exclude Austria and become the dominant power in a unified Germany. In 1866, after the Austrian-Prussian war, the German *Bund* is dissolved, and replaced by a North German *Bund* under Prussian control.

1870. When the German Leopold of Hohenzollern accepts the Spanish crown, the French take the opportunity to declare war on Prussia, in an attempt to stop its growing power. The Franco-Prussian war becomes a Franco-German war when the southern German states ally themselves with the North German *Bund*. Immediately after the French defeat, king William is crowned Emperor of the German *Reich* (in Versailles, January 1871). Austria and Prussia now control Central Europe as unified national states.

Legal positivism
Nietzsche, 1844-1900

The *Reich* takes the lead in forging a model of a highly industrialised economy under authoritarian control. Despite the failure of the *Kulturkampf* against the Roman Catholic Church, the state keeps the administration of the church under close supervision. Education, schooling and vocational training, are also centralised in the state. Bismarck's *Sozialpolitik* (1881), designed to avert social unrest, has many admirers in other countries.

Austria. The many nations in the Austrian-Hungarian empire begin to struggle for national independence, while the empire still has to reckon with Turkish rule in the Balkan, and with attempts by Russia to extend its influence in a south-eastern direction. Especially the Serbs agitate against the Austrians, who oppose the idea of a union of the Slavic peoples in eastern Europe and the Balkan.

1912-1913. The first Balkan war (provoked by Russia) ends with the defeat of the Turks, but immediately afterwards the victors fall out over the division of the spoils.

1914. The Austrian duke Franz Ferdinand, successor to the throne, is murdered in Sarajevo.

3) France and The United Kingdom

France. Championing the liberation movements in southeastern Europe, *Napoleon III*, together with England and Austria, attacks Russia (Crimea War, 1855-1856), thus breaking the hegemony of Russia on the continent. When he then goes on to defeat Austria (1859), France is again the first power in Europe, until it is defeated in 1870 by the Germans with their new concept of a mechanised *Blitzkrieg* (rapid and massive movement of troops by railway). Within a few weeks Napoleon III is defeated, taken prisoner, and deposed.

Molinari, 1819-1912

1870. France becomes again a republic. In Paris a popular insurrection (The *Paris Commune*) is suppressed after a few months.

1880. France embarks on a program of military modernisation and colonial expansion.

1887-1889. General Boulanger attempts a coup d'état, but is forced to flee.

The United Kingdom. During the nineteenth century, the United Kingdom remains a model of political and economic liberalism. After the defeat of Napoleon, it turns its atten-

tion to internal reform (the discrimination of Catholics is finally lifted, in the 1830s parliament is reformed, free trade becomes the official policy) and defence and expansion of its colonial possessions.

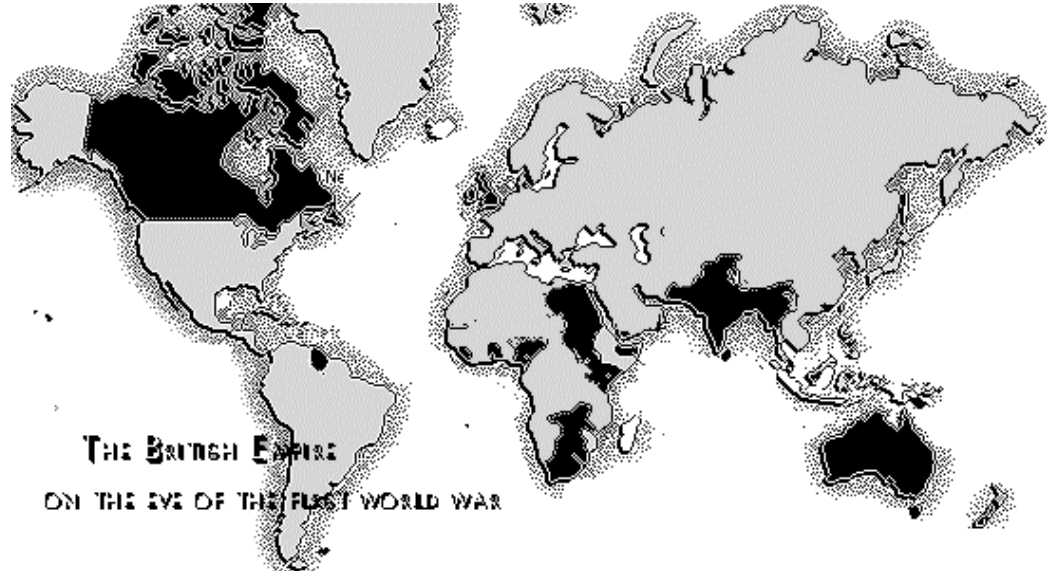

Figure 2 The British Empire

1837-1901. during the long reign of *Queen Victoria*, the colonial possessions are consolidated. In 1877, Victoria becomes Empress of India, and the British Empire is at its apex. When they attempt to acquire large chunks of Africa, the British come into conflict with France and Germany, and the Boers (descendants of Dutch immigrants) in South Africa.

Charles Darwin, 1809-1882
Herbert Spencer, 1820-1903

Diplomacy and ideology

1) The emergence of ideological parties

The parliamentary system with its far-reaching legislative powers, the decline of the class system and the rise of the professional politician lead to the formation of political parties that attempt to garner support among the electorate (an ever increasing number as the conditions restricting the right to vote are relaxed). The parties form along ideological lines: conservative, liberal, socialist. The conservative parties usually claim a religious inspiration; in catholic countries, they tend to become broad-based reformist Christian democratic parties. They attempt to keep the working classes away from socialism by incorporating many socialist demands in a paternalist philosophy of government based on co-operation among well-organised social corporations. The liberal parties tend to dwindle. Classical liberalism is concerned more with safeguarding the basic institutions of law than with spectacular policy-programs - not a fruitful election platform in an age of demagoguery. The political liberals are caught between their beliefs in the sovereignty of the people and the principle of

Pope Leo XIII, 1878-1903
Neo-Thomism, Fabianism

universal suffrage, on the one hand, and the fact that each voter generally assumes that what is good for him is good for the country. These liberals tend to become social-liberals who concede the principle of state intervention to the socialists and the conservative reformers, but are not prepared to use it as sweepingly as their opponents. The socialist parties tend to become reformist and gradualist, though they officially stick to their revolutionary goals. Nearly all these parties accept the spirit of nationalism, but in many countries, explicitly nationalist parties are also successful.

2) The age of imperialism

The search for cheap resources (coal, oil, minerals, ore) and strategic strongholds to protect overseas trading routes fuels a new and intense policy of colonial acquisition. During the second half of the 19th century, most of Africa is divided among the Western powers, and exploited to the hilt (although often at great expense of the taxpayers, who end up paying for the expeditionary armies and the legions of administrators).

Racist theories

1890-1905. Germany, its heavy industry now fully developed, modernises and expands its fleet and strengthens its positions in the Near and Middle East, thus threatening vital British interests. Its expansion in northern Africa (Morocco) brings it into conflict with France. Because Germany is by now the leading military power in Europe, the French and the British are drawn into an anti-German coalition, which has the support of Russia.

The United States. After the civil war (1861-1865), the balance of power in the USA permanently shifts to the northern states, especially the industrial and financial centres on the East Coast (Boston, New York). By the turn of the century the "Eastern Establishment" and "Wall Street" have a firm hold on banking and investment and are increasingly influential in politics. The banks, trusts and law firms controlled by the House of Morgan, the Rockefellers, and Kuhn-Loeb, begin to supply the government in Washington with many and important politicians and administrators, especially in foreign affairs.

1895. The Morgan and Rockefeller trusts turn American foreign away from isolationism to imperialism. British interests in South and Middle America are the first targets, but war is averted because the British are occupied with the war against the Boers in South Africa, and prefer to settle. Soon the Spanish interests are attacked (Spanish war of 1898 over Cuba; South America, the Philippines). Then the USA turn their attention to China.

1904-1905. In the Far East, war breaks out between Russia and Japan (with diplomatic support of the Americans) over Korea and Manchuria (in China). The Japanese victory demolishes the myth of the invincibility of the European powers. The defeat leads to crisis and repression in Russia (the Potemkin incident).

3) The age of the diplomat

At the beginning of the century the German military bureaucrat Von Clausewitz had formulated the principle that war is but the continuation of policy by other means than diplomacy. Among the major powers in Europe, diplomacy was for a long time successful in preventing direct war, until the Franco-German war of 1870. But the powers did clash in indirect ways, by intervening in other countries, supporting nationalist liberation movements in each other's sphere of influence, and often also in far away countries by trying to frustrate each other's colonial ambitions. The geopolitical history of the century is marked by innumerable conferences and treaties in which the diplomats are continually redrawing maps, sometimes swapping whole countries among the major powers themselves or their allies of the moment. Not until 1901, when Edward VII succeeds to the throne, does England give up its policy of *splendid isolation*, which in effect allowed it to maintain the balance of power on the continent by siding against whichever continental power seemed to gain the upper hand. When it does give up that pol-

Clausewitz, 1780-1831

icy, the reason is, that for the first time since the wars against the Dutch in the seventeenth century, a continental power (Germany) has acquired a fleet that is capable of challenging, even breaking, the British hegemony on the seas. Thus, the foundation is laid for a Franco-British alliance that makes Great Britain a direct participant in the political affairs of the continent.

4) The second industrial revolution

By 1890, the second industrial revolution is well under way. If the first had been carried by steam power, mining and metallurgy, the second is carried by the internal combustion engine, chemistry, and long distance communication (the telephone, and radio communications). In the meantime, various legislative innovations have paved the way for increasingly complex structures for the finance and management of industry (and government).

While gold and silver remain the basic money, banks acquire significant powers to expand credit when the use of bank notes becomes widespread, and banks are legally entitled to speculate with depositors' funds. The inherently unstable system of fractional reserve banking is propped up when the central banks begin to act as lenders of last resort. Limited liability companies are made legal, despite the fact that their lawfulness is in dispute. But legislators are increasingly willing to pass laws and regulations that cannot be justified in law, in order to achieve their political, social or economic goals. Thus, legal interventionism begins to erode the sphere of private law.

1900-1950: CRISIS OF THE EUROPEAN STATES SYSTEM

The First World War

1914-1918. Within two weeks after the assassination of Franz Ferdinand in Sarajewo, on July 28, 1914, the conflict between Austria and Serbia spreads to all the major powers. Russia prepares to help the Serbs. Germany tries to get Austria and Russia to negotiate, fails, then declares war on the Russians in full knowledge that France will support its enemies; when Germany attacks France, and crosses the border of neutral Belgium, Great Britain enters the war on the side of the French and the Russians. The European war spreads rapidly to the German colonies, the German and British fleets do battle on all the seas and oceans. All over the world, the European countries mobilise their colonies and allies for the war effort.

The war is a war of attrition. From a military point of view, Germany is the superior power. It has the best armies, the most sophisticated weaponry, and its strategists are way ahead of their adversaries. But it lacks sufficient resources to keep its armies going for a long time, and the British fleet proves for the last time to be sufficiently strong to deny Germany control of the seas. With the exception of East Africa, the German colonies fall one after another. Unable to secure a quick victory, Germany, soon followed by the Allies, devotes ever more human and material resources to the war. All the new technologies and scientific discoveries are put to military use. Trains, armoured vehicles, powerful guns, mines, submarines and aeroplanes are produced in enormous quantities and continually improved. Mechanised warfare is supplemented by chemical warfare. Civilian provisions are strictly rationed and civilian life as such comes to a halt. (Even in the United States, a late entrant, but an essential financier

of the Allies, plans are made to organise a war economy). It is, in the fullest sense of the word, a total war. Casualties run into many millions, but on all sides, nationalistic enthusiasm continues to fan the flames of war.

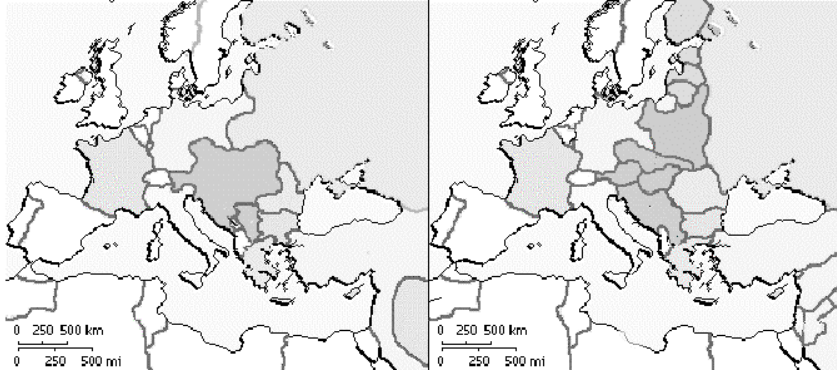

Figure 3 Europe before and after WWI

THE INTERBELLUM

The Twenties

Figure 3 Lenin

A new world order. 1918-1930. By the end of the war, the face of Europe is radically altered. Germany is economically exhausted, the emperor has to flee, and the *Weimar Republic* faces the difficult task of reconstruction amidst run-away inflation, revolutionary agitation on the Left and on the Right. In Russia, the *October revolution* of 1917 has exterminated the old tsarist regime and installed a bunch of utopian fanatics (under *Lenin*) in charge of a vast continental empire. After his death, Stalin emerges victoriously from the internal power struggle with rival Trotsky and becomes the undisputed leader of the Soviet Union and the communist movements in other countries.

Lenin, 1870-1924

Freud, 1859-1939
Theory of Relativity
Quantum-theory

Ireland, Turkey and the Middle East are in revolutionary ferment, and in the former colonies (notably in India) the subject peoples begin to clamour for independence as a reward for their wartime assistance to the colonial powers. In Europe, the working classes (who have supplied most of the manpower for the armies) also want compensation and get it in the form of universal suffrage.

1919. *Paris Peace Conference*. The French insist on heavy "reparation payments" from the Germans. New borders are drawn: Poles, Czechs and Serbs are favoured to contain Germany; they get political control over large areas inhabited by minorities of various descent (German, Slovak, Ukrainian, Croat, Slovene, ...). This repartition will eventually lead to new tensions that erupt in World War II, and again in 1990, when Yugoslavia and the Soviet Union disintegrate.

Despite their insignificant military part, but conscious of their financial role, in the war, the

United States of America (under President *Woodrow Wilson*) have the ambition to create a New World Order, based on respect for national borders, democracy, and international co-operation. The *League of Nations* is the embodiment of this dream, but it cannot prevent the French insistence on exorbitant reparations for the damages suffered during the war. (In 1923 French and Belgian troops occupy the Ruhr area to force Germany to honour its obligations.) Nevertheless, diplomacy acquires a new dimension with a proliferation of multilateral treaties. "International law" becomes a full-time profession.

1921. The financial establishment in the USA continues to influence foreign policy. It organises *The Council on Foreign Relations* (CFR), which begins to publish *Foreign Affairs*, the most influential foreign policy journal of the century.

Economic changes. The victorious European powers are financially broke. The gold standard, abolished during the war to permit the Allies to accumulate huge war debts, is ineffectively re-instated. The world economy is now highly dependent on the wisdom (or lack of it) of a few central bankers. New York becomes the leading financial centre of the world.

The USA are the dominant economic power. Experiencing unprecedented credit expansion (as a result of the creation in 1914 of the *Federal Reserve System*, the American version of a central bank), they enter into an era of explosive growth (durable consumer goods: cars, radio sets, household appliances - the *Roarin' Twenties*).

Ludwig von Mises, 1881-1973

*Technocracy,
Corporatism*

Political and social unrest. The relative international stability of the period masks growing internal conflicts, ideological and social, even if with the resumption of trade and the return to a normal peace economy most nations recover quickly from the disastrous war. While Turkey modernises and becomes a republic (in 1923, under Kemal Atatürk), in some parts of Europe democracy, capitalism and liberal constitutionalism are held responsible for national decline and humiliation. An increasing number of intellectuals become enamoured with ideas of "planning the economy" and technocracy (rule by experts). In Western Europe, general strikes become formidable political weapons. Politics is seen primarily as a ruthless struggle rather than as constitutional management of public affairs. Communists, on the one hand, and nationalists and fascists, on the other, try to exploit the situation of unrest and resentment. In Germany, in 1920 a military coup led by Kapp, followed by a heavily armed communist insurrection in the Ruhr area, fails. In 1923, Adolf Hitler lands in jail after a failed coup in München. Italy is shaken by the communist and socialist agitation of the *biennio rosso* (1919-1920). Capitalising on the fear for a proletarian revolution, *Mussolini* rises to power after his *March on Rome* (1922). In Spain, Primo de Rivera establishes a military dictatorship (1923-1930); in Portugal, Professor Salazar (1929-1968) reorganises the state along conservative corporatist lines; in Poland Piłsudski also moves to dictatorship (1926-1930).

The Thirties

1) Crisis and depression

On October 28, 1929, the stock market in Wall Street crashes, ending the spectacular boom that had been driven by reckless monetary expansion. Turning to European-style authoritarian policies (*The New Deal*: "bank holidays", labour legislation, control of prices and wages, public works and other make-work schemes, restriction on labour hours, and protectionism), the successive *Franklin D. Roosevelt* administrations vainly try to resolve the crisis. Unemployment remains high until the USA again switches to a war economy in 1941. When the New Deal is declared unconstitutional, Roosevelt attempts to "pack the [Supreme] Court" with his own supporters.

*Keynes, 1883-1946
Hayek, 1899-1992*

The depression spreads to the rest of the world through the sharp contraction in American

credit and the crippling effects of protectionism on trade. Bilateral barter again becomes the norm in world trade. Between 1931 and 1935, the gold standard is abandoned when each nation begins to use its monetary authority as an instrument of national policy.

2) Power shifts

Western Europe. In England, the socialist Ramsay Macdonald tries to meet the crisis with a grand coalition of all parties (1931-1935). From 1933 onwards, the collapse of trade and the gold-based monetary system hits also the sound money countries in Europe (among them France and the Netherlands). In France, after years of agitation by the nationalistic right and an open revolt in 1934, the leftist Popular Front comes to power (1936). Everywhere, universal suffrage brings nationalist and/or socialist parties in or close to positions of power; in the conservative and Christian democratic parties, the balance shifts to the labour union wing. However, there is still strong support for the liberal-democratic constitution, although this becomes more and more a mere shell enveloping a vast structure of authoritarian and corporatist centres of decision making.

Austria. In Austria, chancellors Dolfuss (murdered in 1936) and Schuschnigg (forced to resign in 1938) reorganise the country along authoritarian lines while at the same time trying to keep Germany at bay.

Spain. 1931. After the death of Primo de Rivera, and the abdication of king Alonso XIII, Spain becomes a republic. When the elections of 1936 go to the leftist Popular Front, and shortly after that a leading monarchist politician is murdered, civil war breaks out.

1936-1939. The government faces the rebellious troops under General *Franco*, who forms his own government (1939-1975). While both sides fight with extreme bitterness and cruelty, the conflict is exacerbated by the intervention of "foreign brigades" (ideologically motivated communists, socialists, republicans, and adventurers of diverse nationalities) on the side of the republican government, and of Italian and German troops on the other side. For the militaristic regimes in Germany and Italy the conflict is a testing ground for their armies.

Italian expansion. Mussolini wants a colonial empire for Italy. In 1935 he sets out to conquer Abessinia. Despite international protests, the Italian king is made emperor of Ethiopia (Italian possessions in East Africa: Abessinia, Somalia and Etrirea), and is immediately recognised as such by Germany, Austria, and Hungary, and in 1938 also by the French and the British. All of them are wooing Mussolini.

In 1939, Italy occupies Albania.

The Far East. After the First World War, Japan rapidly becomes the major industrial power in the Far East, and threatens western (American and English) commercial interests. Overpopulation and strong imperialistic tendencies among the leading political and business groups give the military the pretext to press for war with China. In 1931, Japan attacks and occupies Manchuria. In 1937, it steps up its efforts to conquer China, with airborne attacks on civilian targets (cities), forcing the Chinese dictator *Chiang Kai-Shek* to seek a truce with the communist rebels of *Mao Ze Dong*. The Japanese fail to get control of the Chinese country side.

4) Germany under the Nazi's

In 1933, *Adolf Hitler* is named Chancellor of the Reich. Winning the elections a few months later, he asks and gets full legislative and executive powers. The national-socialist *Führerprinzip* (principle of the supreme leader) replaces republicanism as the form of government, the independence of the judiciary is abolished (police state). Carrying the doctrine of authoritarianism to its logical extreme, Hitler reorganises the German economy as one massive *Zwangswirtschaft* (command economy), institutes a one-party system, and quickly moves to totalitarianism (attempts to redefi-
ne every aspect of life according to Nazi-principles). The grisly side of Nazism manifests

<p><i>H. Kelsen, 1881-1973</i> <i>C. Schmitt, 1888-1985</i></p>

itself as militant racism against Jews and Slavs, discrimination of "unfit persons", and incarceration of all of these in concentration camps where they are subjected to forced labour, experiments for medical and eugenic purposes, and torture. On the religious front, Hitler regularly provokes the Catholic Church, despite the Concordat with the Pope of 1933, and institutes a Protestant *Reichskirche*. In 1934, Hitler orders the murder of his remaining political rivals (Nazi or other) and, after the death of President Hindenburg, becomes the absolute ruler of Germany. Re-armament, with modernisation of the army, is his first goal. Hitler also

Figure 3 Mussolini and Hitler

declares all foreign obligations of Germany null and void. In 1936, German troops occupy the demilitarised zone west of the Rhine. In the same year, treaties with Japan and Italy lay the foundation for a coalition that will endure to the end of the Second World War.

1938. Germany intervenes in Austria, which is annexed to the Reich. Later in the year, Hitler uses unrest among the German speaking population of Czechoslovakia as a pretext for demanding their independence. Under pressure from the prime ministers of England (Chamberlain) and France (Daladier), Prague gives in to the demands,

and the question is settled at the Conference in Munich, which public opinion interprets as the guarantee of peace in Europe. Most of Czechia becomes a protectorate of the Reich in 1939. Also in 1939, Hitler and the Soviet dictator, *Stalin*, come to a non-aggression pact, which allows the Germans to go ahead with their plans for war against Poland and France.

5) Demise of the league of Nations

In all these conflicts of the 1930s, the League of Nations demonstrates its lack of authority. Dutiful condemnation of the aggressors only leads to their leaving the League: important European countries (Spain, Italy, and Germany) simply disregard its actions and end their participation. Japan does the same.

THE SECOND WORLD WAR

1) First shots

1939. When Germany attacks Poland, the French and the British (together with the countries of the *Commonwealth*, the association of Great Britain and its former colonies) declare war on Germany. The Soviet Union, at the time in league with Hitler, attacks and occupies large sections of Poland and Finland. In the following year, it annexes the Baltic States (Lithuania, Latvia, Estonia) and parts of Romania. Germany gets support from Hungary, Slovakia, and Croatia.

1940. In the race to the Scandinavian reserves of iron ore and wood, the Germans beat the allies and occupy Norway and Denmark. Sweden remains neutral.

A few months later, Germany starts its attacks on France, moving at the same time against The Netherlands, Belgium and Luxembourg. Paris falls in June, while the Italians cross the Franco-Italian border. Most of France is under direct occupation, but in Vichy Marshal Pétain is allowed to become head of state of a non-occupied zone. Pétain promises to open

airfields for Japanese aeroplanes in French Indo-China, but the Japanese occupy the area.

In the second half of the year, the war in the air begins, with the *Battle of Britain* (which the British Royal Air Force wins) and destructive bombardments on military and industrial installations and cities on both sides. The American president, Roosevelt, promises to supply the Allies with weapons, but will not enter the war until after the Japanese attack on Pearl Harbour (on Hawaii, in the Pacific) in December 1941.

During the first years of war, superior weaponry and daring offensives will serve the Germans well, but their impressive *Luftwaffe* (air force) never achieves complete control of the skies. The tactical advantage of their airforce and fleet of submarines is reduced significantly, when the Allies perfect radar and sonar technologies. The Germans too continue to do advanced weapons research, but their ambitious projects (jet engines, rockets) are too complex to yield practical results in time. On the other side of the Atlantic, another ambitious project only barely meets the deadline of the end of the war (the atom bomb).

2) The war expands

In the summer of 1940, the Italians attack the British troops in northern Africa, Egypt and Libya, but are defeated the next year. When the German Afrika Korps under Field Marshal Rommel takes over from the Italians, the English have to withdraw. Not until 1942 can they stop Rommel's advance (at El Alamein).

In the autumn of 1940, the Germans move the war to the Balkan, Greece, Crete and other islands in the eastern Mediterranean.

1941. In the summer, having secured a non-aggression pact with Turkey, Hitler moves in a surprise attack against the Soviet Union. By October, German troops and their allies are near Moscow, but are forced to withdraw with the onset of winter. In the south they reach the Crimea.

Figure 3: Stalin, Roosevelt and Churchill in 1943

The English Prime Minister *Winston Churchill* comes to an agreement with Stalin and secures support from Roosevelt for the Allies. These three war leaders will regularly confer with one another and co-ordinate their strategies against Germany. Great Britain and the Soviet Union occupy Iran (Persia) to secure their oil supplies and install Reza Pahlawi as Shah.

In 1942, the Japanese attack the Dutch colonies in the Far East (Indonesia), the Philippines (until then an American protectorate), and Burma. These events bring the theatre of war close to Australia.

In the occupied territories, the Japanese practise the same methods (terror, concentration camps, forced labour) as the Germans. To keep their war industries going while their own men are at the front, the Germans and the Japanese forcibly import millions of labourers from abroad.

3) Turning point

3) Turning point

1943. The Americans now begin their long campaign to clear the Pacific islands, bringing their carriers close enough to launch air attacks on Tokyo.

In Europe, the year brings the turning point in the war as the German offensive in Russia

falters, then ends in disaster when the army of General Paulus is encircled at Stalingrad: after another terrible winter, the survivors surrender in January 1943. The eastern front is about to collapse.

Another defeat, with equally great losses in human lives and weapons, waits in the deserts of northern Africa. The American general Eisenhower lands in the west and, with the support of defecting military of the Vichy government, links up with Field Marshall Montgomery's troops (attacking from the east).

Control of the African coast gives the Allies a basis for a landing in Sicily. From there, they bomb Naples and Rome. Italian anti-fascists take Mussolini prisoner, but after a few months he is liberated during a daring German raid. Withdrawing to northern Italy, Mussolini heads the fascist Republic of Salò, where he tries to implement his original fascist programs in a pure form. Germany is now forced to occupy Italy to stop the allied armies.

Meanwhile, Allied airpower brings the war home to Germany. Military and civilian targets are destroyed, with great losses in human lives. In response, the German Nazis accelerate their campaigns against Jews and other undesirables, deporting them to labour or extermination camps. Faced with increased activities from the resistance fighters, they resort to ever more brutal repression (e.g. in Lidice, Oradour, and elsewhere).

4) Collapse

1944. Early in the year the Allies land at Anzio (Italy). Their costly victory at Monte Cassino forces the German troops to retreat to northern Italy, where they hold their ground until the end of the war.

At the same time, the eastern front collapses, and the Red Army launches an offensive that quickly captures the Baltic coast, Finland, Romania, Bulgaria, and Hungary, and threatens Germany itself.

In the utmost secrecy, the Americans and the British build up a massive invasion force that lands on the Normandy coast on June 6, 1944. After several weeks of intense fighting to protect the arrival of new supplies, the Allies succeed in piercing through the German lines. A secondary invasion succeeds near Marseilles. The Germans, attacked from the west as well as from the south, retreat. However, they slow the advance of the Allies considerably. On August 25, Paris is liberated and handed over to French *General De Gaulle*, whose Free French Forces (under General Leclerc) lead the entry into the capital.

The year ends with the *Battle of the Bulge* (in the Ardennes), a last daring attempt of the German forces to get the upper hand on the western front. The new long range V-weapons (unmanned planes and rockets) prove not effective. In desperation, Hitler orders older men and sixteen-year-old boys to do front duty.

1945. In February, at *Yalta*, Roosevelt, Churchill and Stalin meet to discuss plans for dealing with Germany after the war, and for organising a new and improved version of the League of Nations. Two months later, Roosevelt dies, while Stalin's Red Armies advance toward Vienna and Berlin, driving millions of refugees before them. Heavy fighting in the streets of Berlin ends when Hitler's suicide is reported and Admiral Dönitz offers to negotiate the circumstances of a *general capitulation*. On May 8, the war in Europe is over.

In August, Roosevelt's successor, vice-president Truman, authorises the use of the atom bomb against Japan (Hiroshima, Nagasaki). Japan capitulates to the USA on September 2, and to Chiang Kai-Shek on September 9.

5) Aftermath: The Cold War

Even before the war in Asia comes to a close, Truman, Churchill and Stalin, decide the future organisation of Germany, at the conference in *Potsdam*. Later in the year, the Nuremberg trials start to investigate the war crimes of the Nazi leaders and generals. In the peace treaties with the former allies of the Germans, the maps of Europe and the colonies are

again redrawn. Italy becomes a republic. Austria remains a problem because it is situated in-between the western and the eastern powers. Belgium, The Netherlands and Luxembourg form the Benelux, an organisation for economic co-operation.

The main new institutions to arise out of the alliance that won the war are the *Organisation of the United Nations*, the International Court of Justice, the International Monetary Fund and the World Bank. They are intended to be of global significance in peacekeeping and assisting governments with money and expertise. However, the Allies rapidly split along ideological lines: a communist Soviet Union, occupying eastern Europe and parts of central Europe; and the liberal-democratic western allies (USA, UK, and France). Already in 1944 at *Bretton Woods* (New Hampshire, USA) an intergovernmental conference had agreed on a new monetary system, only symbolically tied to gold. It had made the American dollar the basic money of the non-communist world. This system allows the US to inflate almost at will, thereby imposing an inflation tax on the rest of the world (as a means of recouping their generous grants of aid and credits).

Germany divided. Germany is divided in four occupation zones (for the Soviet Union, the United States, Great Britain, and France), subdivided in *Länder* administered by Germans. Berlin, which is in the Soviet zone, is divided in East and West Berlin. In 1947, the Americans come with a special plan for aid to Europe in the period of reconstruction after the war (the Marshall Plan, which ensures that European markets will be open to American exports). The Soviet Union declines aid from the USA, and begins to organise the eastern European countries in a communist bloc. When the Russians refuse to supply West Berlin (Blockade of Berlin), the western allies fly in provision from the West. This episode marks the beginning of the Cold War (1946-1990)

*Renaissance of liberal thought in West
Germany: Ordo-Liberalismus
Revival of Thomistic natural law theory*

Because the Allies are unable to reach agreement on Germany, the Soviet zone becomes the *German Democratic Republic* (1949, virtually a one-party state under the Socialist Party of Unity), while the western zones are organised as the *German Federal Republic* (1947, the Christian democrat Konrad Adenauer is the first chancellor). The German Federal Republic is quickly integrated, politically and economically, but not yet militarily, in the western alliance.

In 1949, the former Allies drift further apart. In the West NATO (North Atlantic Treaty Organisation, the basic military organisation of the western allies) is created. The German Federal Republic does not join until 1956.

Emergence of the Communist Bloc in Europe and central and eastern Asia.

1947. While in the western European countries, socialist and communist parties remain strong (with support from many leading intellectuals), the Soviet Union makes the countries it occupies communist one-party states (non-communist leading politicians are arrested on charges of conspiracy, or forced to go into exile). National-communists are soon replaced by loyal followers of Stalin, or else expelled from the international communist organisations (Marshall Tito in Yugoslavia, who begins to experiment with a different form of socialist organisation: firms and factories managed by the workers, rather than by the central authorities as in the Soviet system).

After Stalin's death in 1953, resistance to the Soviet domination appears in revolts in East Germany (1953), Poland and Hungary (1956) that are suppressed by Russian troops.

Sartre, 1905-80

In 1949, in China, Chiang Kai-Shek, the American ally during the war, is defeated by the communist rebel army of *Mao Ze Dong* and flees to Taiwan, an island off the coast of mainland China. On the mainland, Mao organises the People's Republic of China, with the Red Army and the communist party as its basic institutions. After a decade the alliance with the

Soviet Union breaks down, and Mao embarks on his own disastrous revolutionary experiments (The Great Leap Forward, 1958-1960, The Cultural Revolution, 1966-1976), which exhaust the country and necessitate a drastic change in economic policy after his death in 1977.

Korea. 1945. In the Far East, Korea is divided in two occupation zones, among the Russians (North) and the Americans (South).

1950. *Korean War.* The North Koreans attack the South, the UN send troops (mainly American, under General MacArthur), but these are opposed by Chinese armies. The Soviets' "Iron Curtain" and the Chinese "Bamboo Curtain", that mark the borders between "The Free [Western] World" and "The Communist Bloc", now span the whole of the Eurasian continent. The American president, *Eisenhower* (1952-1960), formulates the Eisenhower doctrine of military aid to countries threatened by the Soviet Union.

De-colonisation and independence movements

1) The end of colonial rule

Immediately after the Second World War, the inflow of Jewish immigrants in the Middle East causes the Arab countries to form the Arab League. Jews fight the British and in 1948 an independent Israel is created in Palestine. It promptly begins to expel non-Jewish, mainly Islamic Palestinians. Pakistan (1947) and India (1950) become independent, partly as a result of rebellions, partly as a result of a decision by the Labour (socialist) government in London.

In South East Asia, the French try to recapture the colonies (Vietnam, Cambodia, Laos) lost to the Japanese during the war, but they get involved in a long war against nationalist and communists guerrilla's. Final defeat for the French comes in 1954, at Dien Bien Phu (in Vietnam).

2) Neo-colonialism

The western European powers, occupied with European matters (European Economic Community), rapidly move towards de-colonisation. They try to keep their influence in the former colonies with transfers of money (often conditional upon trade agreements) and assistance in massive modernisation programs. The USA try to replace the former colonial powers as the main western influence in Africa and South East Asia. These policies are often denounced as "neo-colonialism".

1955. Trying to exploit the tension between the superpowers (the USA and the Soviet Union), many of the new countries confer in Bandung and try to form a *Third World* alliance. Many of the Third World leaders are socialist intellectuals who like to experiment with grandiose planning, schemes for rapid industrialisation and modernisation, but find that it is easier to get money from the West than from the Communist Bloc.

By 1960, de-colonisation is virtually complete, but many of the new countries are soon involved in internal power struggles, with different parties seeking support either from the Americans or Europeans, or from the Russians or Chinese. The intermittent wars, often of a tribal or religious nature, cause massive movements of refugees (especially of skilled and highly trained people, who end up working either in the West or in the growing international bureaucracies), that frustrate local development.

Cold War and overheated economies

1) The 1960s

In 1960, *Nikita Khrushchev*, Stalin's successor, turns up the heat of the Cold War. He allows the East Germans to build up the Berlin Wall (making it virtually impossible for East Berliners to visit the prosperous West Berlin). Then he sends mis-

H.L.A. Hart: Concept of Law, 1960

siles to Cuba (where Fidel Castro had come to power after a guerrilla war against President Batista, a staunch American ally). The events strengthen the prestige of *John F. Kennedy*, the new president of the USA (1960-1963).

American foreign policy (partly motivated by the desire for opening new markets to the again booming American economy, partly by the desire to contain communism) leads to entanglement of the USA in numerous conflicts in different parts of the world (South and Middle America, Africa, especially Zaire). In South East Asia their intervention leads to the disastrous *Vietnam War*, which ends in defeat, when the communist rebels take the South Vietnamese capital (Saigon, 1975).

<p><i>Frankfurter Schule</i> <i>Neo-marxism</i></p>

In the US the Vietnam war generates often violent student protest. Faced with growing opposition to the war, President Lyndon B. Johnson (1963-1968), the main architect of the American welfare state (*The Great Society*), does not seek re-election. His successor *Richard Nixon* (1968-1974) and National Security Advisor Henry Kissinger, reach a peace agreement with the North Vietnamese, but Nixon is forced to resign over the *Watergate Scandal* (for tapping the phones of his political adversaries in the re-election campaign of 1971).

In Europe, public opinion turns against the Americans. In April 1968, radical leftist students at the *Freie Universität* (founded by the Americans in 1948 in Berlin) develop a rhetoric of absolute rejection of "American capitalism and imperialism", from which some of them will eventually draw arguments for a war of terror on the establishment (*Rote Armee Fraktion*). In May, students in Paris stage a much mediated series of demonstrations which become known as the revolution of May '68. When striking workers join them in the streets of Paris, President *De Gaulle* (1958-1969) makes a show of force by sending tanks on the way to the capital, leaving it to his successor *George Pompidou* to do something about "reform".

In the US and Europe, growing prosperity, the result of the resumption of nearly free trade, and a pro-growth policy that favours investment, and the fact that the post-war *baby boom* generation reaches adulthood, lead to significant cultural changes. Consumerism and trendy philosophies (neo-marxism, flirtations with radical politics, the "flower power"-movement, anti-authoritarianism, the sexual and other life-style revolutions, environmentalism) thrive. So do ever more ambitious and expensive social programs and increased demands for leisure and guaranteed income regardless of work or circumstances (welfarism). Especially in England, Italy and Belgium, attempts to accommodate these demands weaken the national economies (although in the latter two countries strong "shadow economies" come into existence). Meanwhile, the losers of the Second World War, Germany and Japan have emerged as regional super-powers. That is a consequence of their strategic locations in the Cold War, severe restrictions on their military spending, and their constitutional commitment to a relatively unhampered market economy (with economic legislation following rather than attempting to steer business practices) and relatively low taxes.

2) The 1970s

The Soviet Union retains super-power status, but it becomes increasingly manifest that its economic system is mired in massive inefficiency and corruption. The extravagant promises of Khrushchev in 1961, that the Soviet Union will surpass the West within 20 years and that Soviet Man will by then have reached a new stage in the evolution of the human species, are forgotten. In 1964 the flamboyant Khrushchev is ousted by the uninspiring apparatchik *Leonid Brezhnev* (1964-1982). Brezhnev's policy is based on the concept of the Soviet Union as super-power, exerting full hegemony within its own sphere of influence. Thus, when in the spring of 1968 Czechoslovakian party leaders led by Alexander Dubchek set out to produce a "socialism with a human face" without proper consultation of Moscow, Russia and other Eastern Bloc nations send tanks to suppress the uprising and to replace the party leadership

with loyal supporters. It was to be last successful military show of Soviet force.

1973. Reinforcing the *Council on Foreign Relations*, the *Trilateral Commission* (organised by David Rockefeller and Henry Kissinger) tries to form an international policy elite of bankers, corporate leaders, politicians and opinion makers from the USA, Western Europe and Japan. With the exception of Reagan (1980-1988), all the recent American presidents are members (Carter, Bush, Clinton).

In the West, the extravagant spending of the previous decade has flooded the world with dollars. In 1971, President Nixon, facing an unavoidable devaluation of the dollar, is forced to suspend the convertibility of the dollar into gold, thus ending the Bretton Woods system. There are sharp increase of the oil price, engineered by the cartel of oil and petroleum exporting countries (OPEC, 1973), and Japanese and Arabian corporations start using their dollars to buy up large American holdings. These developments signal the end of an era of American economic supremacy, just as the defeat in Vietnam marks the end of the myth of its military invincibility. The decade continues under the spectre of worldwide inflation, high taxation, sharply increasing unemployment, and increasing worries about the viability of the welfare state.

In the USA, the Trilateralist President Jimmy Carter (1976-1980) claims to make "human rights" the basis of American foreign policy, but suffers badly when he fails to liberate the American hostages held by the fundamentalist regime in Iran (which had ousted the pro-American shah Reza). Moreover, growing dissatisfaction over high tax burdens and government regulation lead to strong popular support for Ronald Reagan ("Government is not the solution, it is the problem"), who also promises to break the hold of the Trilateral Commission on American foreign policy.

Political homogeneity in Europe. In Europe, the liberal-democratic state (governed by centrist or centre-left parties and coalitions) becomes the universal norm, even if in Turkey and Greece military regimes interfere when democratic politics gets out of hand. Communist parties are no longer politically significant (except in France and Italy). In many countries, the socialists abandon their favourite policies (since the 1930's: nationalisation, state-controlled monopolies, protective subsidies), either because of their dependence on coalitions with the Christian-democrats, or because of the requirements imposed by the European Economic Community and the Treaties of Rome.

Two remnants of the Interbellum and the Second World War disappear from the European scene. In Portugal, Salazar dies in 1968, his successor Caetano (1968-1974) is overthrown by the disaffected military when the Portuguese colonies in Angola and Mozambique are lost. A centrist or pragmatic socialist, Mario Soares, soon emerges as the leading politician. He ends his career as president (1996). In Spain, Franco dies in 1975, having arranged a peaceful transition. Soon the socialists of Felipe Gonsalvez outflank the already moderate "euro-communists". Portugal and Spain enter the European Community.

3) The 1980s and 1990s

In the early eighties, President *Ronald Reagan* (USA, 1980-1988) and Prime Minister *Margaret Thatcher* (United Kingdom, 1979-1990) become symbols of a conservative reaction against excessive regulation, taxation and government spending, and of a general "trust in the market". Their economic policies are adopted and adapted by most western governments, including those led by socialists (who increasingly draw their support from middle class intellectuals, bureaucrats and white-collar workers). In France, the socialist President Mitterand (1981-1995) abandons the traditional socialist policies after one year. In England, even the very traditionalist labour party, after many years in opposition, eventually drops the once

Feminism, Environmentalism
Neo-liberalism, J. Rawls (1921-2002)
Public Choice Theory, Libertarianism
R. Nozick (1938-2002)
Murray N. Rothbard (1926-95)

sacred nationalisation clause, when Tony Blair becomes party leader (1994).

"Privatisation" and "competitiveness" are key economic strategies: governments try to raise cash by selling off nationalised industries and encourage and assist businesses to cut costs by rationalisations, re-organisations, and technological innovations. The aim is to increase tax-revenues without "killing the goose that lays the golden eggs" (most governments continually run huge deficits and are burdened by debt). In combination with often perverse marginal tax rates the rising demand for "efficiency" creates "welfare traps", or the "dual society". In Europe, high unemployment becomes endemic; despite concern about the long-term viability of state-funded pensions-systems, the actual age of retirement falls. The ratio of net-tax payers to net tax-consumers continues to fall.

4) Collapse of the Communist Bloc

With the exception of the continuing war between Catholic and Protestant extremists in Northern Ireland, the terrorist tactics of Basque nationalists in Spain, Europe is at peace. Hooligans and Mafiosi commit occasional violence and there are rumours of right-wing conspiracies behind some acts of violence. A lot of terrorist violence is a consequence of conflicts in the Near and Middle East (Palestine, Lebanon, Iran, Iraq). Left-wing terrorism (Rote Armee Fraktion) disappears.

The most dramatic events occur in Eastern Europe. In 1980, Polish workers, led by *Lech Walesa*, demand the right to form an independent labour union and there are manifestations and riots. The Russians intervene, but cannot suppress the clandestine opposition. In 1988, the workers again rise, and this time they get their union, and much else besides. In 1985, the reform-minded *Gorbachev* becomes party leader and (in 1988) President of the Soviet Union. He immediately withdraws the Russian troops from Afghanistan where they were suffering heavy losses in a protracted war against Islamic guerrilla fighters. Trying to improve the efficiency of the Soviet economy, he unintentionally undermines part of the established Soviet power structure, thus letting loose forces beyond his control. At the same time, huge numbers of people in the Eastern Bloc countries (Czechoslovakia, East Germany) try to escape from the collapsing communist economy to the West. When the borders are opened, people flee by the thousands, hasty reforms announced by the authorities only lead to demands for fundamental political and economic reform. In complete disarray the communist leaders abdicate or are driven from power, and provisional governments set out to link the countries to the West, or at least to reform the economy. None of them succeeds in doing what the communists in Asia do: reform their economies without relinquishing political power. Numerous republics within the Soviet Union itself demand independence (most notably the Baltic states, the Ukraine, Georgia, but also the Islamic states). Challenged by the mayor of Moscow, Boris Yeltsin, Gorbachev is ousted, and the Soviet Union suddenly ceases to exist. It is replaced by a *Community of Independent States*. In several of them, including Russia, irredentist and independence movements spring up, trying to redraw the map of the former Soviet Empire. In the Balkan, the Yugoslavian Union is dissolved, but there too conflict and bitter fighting erupt (especially during the war in Bosnia-Herzegovina, until the peace agreements of 1996).

European Integration (1950-1993)

1) Coal and Steel

1945. With the Americans assuming the leadership of the Western world, European politicians can turn their attention to reconstruction of the devastated economies.

1950. *Robert Schuman*, a French politician, proposes the creation of a common supra-national, apparently non-political authority to regulate the coal and steel industry in West Germany and France. With Jean Monnet, he argues that France and Germany might put

aside their long-running antagonism if given economic incentives for co-operation. The proposal is welcomed by the West German government and by the governments of Belgium, Italy, Luxembourg, and the Netherlands.

1951. Along with France and Germany, these four countries sign the Treaty of Paris, and the *European Coal and Steel Community* (ECSC) is established in August 1952. The British government decides not to join, because it is not prepared to surrender national sovereignty to "an irresponsible body appointed by no one and responsible to no one" (as the British prime minister Attlee explains). The British traditionally attach overriding importance to the strict constitutional conception of political power vested in the "King in parliament" and in local government. It is no secret, that the ECSC is meant to be only a beginning of a further supra-national integration of Western Europe.

2) The Treaty of Rome and the European Economic Community

1957. In March, efforts to strengthen economic integration of the six ECSC-countries result in the Treaties of Rome, which create the *European Economic Community* (EEC) and the European Atomic Energy Community (Euratom). The latter is of little importance. The national governments refuse to surrender control of their nuclear power programmes.

In political terms, the treaty of Rome is a retreat from the supra-nationalism embodied in the ECSC. It gives a greater role to national governments than the earlier ECSC treaty, though it does provide for the EEC to become supranational as economic integration progresses. The *EEC-Commission*, comprising appointed commissioners from the member states, becomes the administrative and political heart of the community; this supra-national bureaucratic body initiates and prepares proposals which are then submitted to the *Council of Ministers*, the ultimate decision making body, in which each member state has a veto.

The treaty is particularly important in the field of trade policy: the EEC treaty mandates the gradual elimination of trade barriers among member nations, the development of a common tariff for imports from the rest of the world, and the creation of a common agricultural policy (CAP). The trade agreement is largely based on the principles of free trade, but the CAP is protectionist and redistributionist, like the earlier agreement on steel and coal.

1960. Great Britain, Austria, Norway, Denmark, Sweden, Switzerland, and Portugal form the *European Free Trade Association* (EFTA). Finland and Iceland also become members. Thus, by 1960, the whole of western Europe (with the exception of Spain and Portugal) is officially committed to free trade. Unlike the EEC, EFTA has no supra-national ambitions. Efforts to incorporate the EEC within the EFTA-agreement fail.

1961. In view of the EEC's apparent economic success, Great Britain begins negotiations towards membership. However, in January 1963, and again in 1967, the French president Charles de Gaulle vetoes British membership, particularly because of the island's close ties with the United States.

1967. The EEC, the ECSC, and Euratom merge in July under one set of institutions, the *European Community*, but again De Gaulle opposes any proposal for an enlargement of the EC or an extension of its powers. After his resignation in May 1969, his successor, George Pompidou, opts for a more pro-"European" course.

1969. At Pompidou's suggestion, a summit meeting of the leaders of the member states is held in The Hague in December. This summit consolidates the EC with plans to create a permanent financing arrangement. Revenues are to be gained from levies on imports and from a small percentage of the value-added tax collected by member states. The summit also sets up a framework for foreign-policy co-operation among the member nations. Clearly, political and fiscal objectives are rising to the top of the agenda. At the same time, the go-ahead is given for the opening of membership negotiations with Great Britain, Ireland, Denmark, and Norway.

1972. In January, treaties of accession are signed to admit these four applicant countries on January 1, 1973, but Norway votes against membership in a referendum. Great Britain is a "difficult partner" from the very start, but in June 1975 a British referendum turns out in favour of membership. However, problems remain concerning the distribution of the fiscal burden of the EC.

1984. It is agreed that Great Britain should receive a partial rebate of its annual net contributions to the EC. The important issue underlying these negotiations is, whether the EC is essentially a state-like redistributionist institution, taking money here, and spending it there, according to who has more or less power and influence on decision making; or a co-operative undertaking to generate mutual gains of trade. As the EC acquires new powers and new opportunities for spending money, 'Brussels' is rapidly becoming a symbol of political and bureaucratic lobbying. One instance is the expansion of EC aid to former colonial possessions of the member states and to other less developed countries.

1981. Greece enters the EC in 1981.

1986. Spain and Portugal are admitted.

3) The European Monetary System

One major problem of the European states system is the existence of national banks. These banks are generally under strong political pressure to accommodate the policies of the national governments, i.e. to manipulate the money supply according to the political demands of the moment. The general trend is one of increasing inflation, though at widely different rates. Consequently, the market exchange rates fluctuate considerably.

1979. In March the *European Monetary System* (EMS) is instituted to provide some stability in the relationships among member currencies. It is meant to be a first step towards the rapid achievement of an economic and monetary union. This projection proves overly optimistic; currencies of member states continue to fluctuate against each other. The system cannot avert the devaluation of some currencies.

The theory behind the EMS is to stabilise exchange rates and curb inflation by limiting the margin of fluctuation for each member currency to a small deviation from a central rate. A common *European Currency Unit* (ECU) is introduced by which the central exchange rates can be set. The ECU is comprised of all the EU currencies, weighted according to the economic importance of each country. When any currency reaches the limit of the margin of fluctuation, originally set at 2.25 per cent, the central banks of the respective countries are obliged to intervene by selling off the stronger currency and buying the weaker one. To prevent significant deviation from the target rate over extended periods, the member states are required to adopt appropriate economic policies.

1992. Despite some successes attributed to the EMS (lower inflation rates, and a relative protection against global currency fluctuations during the 1980s), its principal mechanism, the *Exchange Rate Mechanism* (ERM), collapses in September. Two major members, Italy and Great Britain, are forced out of the ERM.

Figure 3 Jacques Delors

3) The Single Market and major reforms

1985. Jacques Delors, a former French finance minister becomes president of the *European Commission*. He makes progress towards a single European market the top priority for his presidency. At a summit meeting in Milan, he proposes to remove nearly all the remaining trade barriers between the member states. The *European Council* of heads of state and leaders of government approves the plan, setting December 31, 1992, as the date for the completion of the

single market. The execution of the plan accelerates reforms within the EC, increased co-operation and integration among member states, and paves the way for the formation of the *European Union*. Delors becomes a hero of "Europe". An important reform involves the once sacrosanct *Common Agricultural Policy* (CAP). During the 1980s the fiscal burden of the CAP has grown to about two-thirds of annual EC expenditures; it has led to enormous waste, inefficiency, fraud, corruption, and conflict. The CAP encourages the production of large surpluses of some commodities that the EC is committed to buy, thereby generating large subsidies to some countries, firms and individuals at the expense of others.

1988. At an emergency summit meeting steps are taken to limit the controversial CAP-payments. The next year, agricultural subsidies comprise less than 60 per cent of total EC spending for the first time in more than thirty years.

1985. The *Single European Act*, introduced in December (approved by all 12 members by July 1987), establishes the first major changes to EC structure since the Treaties of Rome of 1957. Hitherto, the Council of Ministers has had to reach unanimous agreement on every decision. It is felt that this requirement makes it impossible to meet the deadline of December 31, '92 for the single market. Now a system of weighted majority voting is introduced.

The Single European Act gives the European Council a formal status. Member states agree to adopt common policies and standards on matters ranging from taxes and employment to health and the environment. In addition, each member state resolves to "harmonise" its economic and monetary policies. The Commission, the central player in the formation of European policy, becomes an even more important power broker. The state-like appearance of the EC is enhanced also in other respects. The European Parliament is given greater voice and influence. A Court of First Instance is established to hear appeals of EC rulings brought by individuals, organisations, or corporations.

While the British government apparently believes that the Single Act is no more than a means for establishing the single or common market, others see it as one more step in the process of political unification. It is argued that the single market "requires" the establishment of a single monetary authority. A three-stage plan for achieving European Monetary Union (EMU) is suggested, the key element being the creation of a single European central bank. Thus in the monetary field the EC is merely transposing national institutions to the European level. At the same time, the commission proposes a social charter, as a benchmark for harmonising social and labour policies. Great Britain opposes both proposals, on the familiar ground that its sovereignty would be threatened by a further expansion of the powers of the EC. However, its opposition is swamped by the collapse of the communist system, first in Eastern Europe, then in the Soviet Union itself.

4) Changes in Europe and the EC

1989. Faced with the pressing need to reconstruct almost every aspect of social and economic life, many of the former Communist countries look to the EC for political and economic assistance. The EC agrees to military aid and association agreements with several of these countries, but rules out immediate membership (with the exception, granted in April 1990, of East Germany: it is expected that it will be re-united with the German Federal Republic). The French and the Germans take the opportunity to call for an intergovernmental conference (IGC) to pursue closer European unity to deal with the geo-political situation. "Having burned her fingers once", when she had agreed to the Single Act, the British Prime Minister, Margaret Thatcher, strenuously opposes calls for increased unity, but she is soon to be ousted from office.

1990. John Major becomes the British Prime Minister. He opts for a policy of loyal opposition from within the EC. The IGC proceeds to prepare the Treaty of Maastricht that will establish the European Union (EU).

1991. The EC and EFTA complete an agreement to establish the European Economic Area, which takes effect on January 1, 1994, and eliminates trade barriers between the EU and EFTA, each of which is the other's largest trading partner. It completes the original plan for a single market for goods, services, and capital.

5) The European Union

1991. December. the European Council meets at Maastricht, the Netherlands, to consider a draft version of the *Treaty of European Union*. The European Council formally signs the Treaty on February 7, 1992; it is ratified in October 1993, and goes into effect on November 1. The Treaty is ratified by the 12 members of the European Community (EC): Belgium, Denmark, France, Germany, Great Britain, Greece, Ireland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Portugal, and Spain. They are the original members of the EU. Even before the EU is established many countries apply for membership in the EC: Turkey in 1987; Austria in 1989; Cyprus and Malta in 1990; Sweden in 1991; and Switzerland, Finland, and Norway in 1992. Switzerland, honouring its tradition of independence and neutrality, later withdraws its membership application. In June 1994 Austrian voters overwhelmingly affirm a referendum on EU membership. Finland, Austria, and Sweden join the EU in 1995. After a referendum, Norway again elects to remain outside. It is expected that many countries will eventually apply for membership.

The EC becomes the policy-making body of the EU. Under the Treaty on European Union, European citizenship is granted to citizens of each member state. Measures are taken to allow European citizens greater freedom to live, work, or study in any of the member states. Further co-operation in all sorts of domains is established as a firm goal, and 1997 is set as the date for making the EMU operational.

Decision-making in the EU is divided between supranational European institutions (the European Commission and the European Parliament) and the governments of the member states (the Council of Ministers, the European Council). The Court of Justice serves as the final arbiter in legal matters or disputes among EU institutions or between EU institutions and member states.

The *European Commission* makes policy proposals and presents them to the Council of Ministers. The European Commission also represents the EU in economic relations with other countries or international organisations. The administrative role of the Commission is to manage EC funds and programmes and to deliver aid to other countries.

The *Council of Ministers*, the main law-making body of the EU, is composed of cabinet ministers from the member governments. The Committee of Permanent Representatives, who are the ambassadors of each member state, assists the Council. Every six months another country assumes the presidency of the Council. One task is to call summit meetings of the heads of states and the leaders of government (the *European Council*).

The citizens of the member states directly elect the members of the European Parliament. The seats are allotted based on the population of each member state. The main body meets in Strasbourg, though most of its committee-work is done in Brussels and the secretariat is based in Luxembourg.

No longer only a consultative body, the parliament has some, and strives to gain more, powers within the EU that are comparable to those of the national parliaments. The European Parliament has a significant role in the budgetary process of the EU. Individual committees of the European Parliament review legislation proposed by the European Commission. These committees often propose amendments to the legislation before submitting it to the Council of Ministers.

A number of *advisory committees* assist the decision-making processes of the EU. The Economic and Social Committee and the Committee of the Regions are among the most im-

portant of these bodies. Members are appointed to four-year terms by the Council of Members to represent relevant interest groups (e.g. associations of employers, unions; regional and local authorities; specialists in various fields of expertise). These committees, and others like them, have no legislative power, but often the Council of Ministers and the European Commission are obligated to consult them on specific legislative issues.

The final arbiter in all matters of EU law is the *Court of Justice*, which meets in Luxembourg. The court is composed of 13 judges who are appointed to six-year terms, with at least one judge from each member country. The Court deals with disputes between member governments and EU institutions, among EU institutions. It deals with appeals against EC rulings or decisions. Courts of the member states often refer cases involving an unclear point of EU law to the Court of Justice. The Court makes binding rulings on EU law to help guide the rulings of national courts. The rulings of the Court of Justice set legal precedents and become part of the legal framework of each member state.

6) Outlook

Because of the single market, the EU has become a major economic unit. If the long-term goal of a single federal European political state as envisioned by the original proponents of European economic co-operation is no longer part of the political rhetoric of the EU, the formal structures of the EU are all modelled on the familiar institutions of the nation states. Moreover, the principle of supra-nationalism is now firmly entrenched in the European Union. Over the years, the European institutions have acquired far-reaching formal powers, and significant political importance. The underlying motive seems to be to make "Europe" a global super-power, both in economic and in geo-political terms.

Ironically, while "Europe" likes to present itself as the flag-bearer of 'democracy', it also becomes the standard example of a political process characterised by a 'democratic deficit'—blatant political wheeling and dealing and the absence of public discussion or even awareness of the issues. Democratic process is replaced by undefined 'democratic values', which miraculously always turn out to endorse whatever the European policy elite is up to. Apparently, the stronger the belief in democracy, the less need there is to practice it.

OVERZICHT

De Oudheid		
450 – 350	Bloei van Athene (5de eeuw) 404 Nederlaag van Athene tegen Sparta Verval van de Griekse polis 334-323 Wereldrijk Alexander de Grote	De sofisten Plato (427-347) Aristoteles (384-322)
350 – 30	Romeinse republiek	Stoïcijnen
30 vC – 180	Romeinse keizerrijk Principaat	Jezus Christus Gnostische sekten
180 – 476	Romeinse keizerrijk Dominaat 395 Splisting in West- en Oost-Romeinse Rijk	Augustinus (354-430)

De Middeleeuwen		
476 – 800	'Donkere tijden' Christianisering van Europa Feodalisme	
800 – 1000	Frankisch rijk (Karel de Grote, 768-814) Ontstaan Heilig Roomse Rijk (911)	
1000 – 1300	Bloeitijd van de Middeleeuwen Franciscanen, Dominicanen Kruistochten Strijd tussen Keizer en Paus	Thomas Aquinas (1225-1274)
1300 – 1400	Crisis van de Middeleeuwen Honderdjarige oorlog Zwarte dood	
1400 – 1500	Verval pauselijke en keizerlijke macht Opkomst 'nationale vorsten' Begin 'renaissance' in Italië Val van Oost-Romeinse Rijk (1453)	Pico della Mirandola (1463-94) Machiavelli (1469-1527)

De Moderne Tijd		
1500 – 1600	Renaissance Reformatie, Contrareformatie Godsdienstoorlogen Ontdekkingsreizen Verovering Zuid- en Midden Amerika Opkomst 'vorstelijk absolutisme' 1568-1648 Tachtigjarige Oorlog	Luther (1483-1546) Calvijn (1509-1564) Wederdopers Jezuïetenorde (1534) Las Casas (1474-1566) Vitoria (1483-1546)
1600 – 1700	Moderne natuurwetenschap Hoogtepunt van absolutisme 'Gouden eeuw' van de Republiek 1618-1648 Dertigjarige Oorlog 1648 Verdragen van Westfalen 1642-1649 Burgeroorlog in Engeland	Galileo (1564-1642) Hugo de Groot (1583-1645) Hobbes (1588-1679)

	1688 Glorious Revolution in Engeland 1638-1715 Lodewijk XIV	Locke (1632-1704)
1700 –1800	Economische bloei in Engeland Begin industriële revolutie (1790): kolen, staal Speenhamland Systeem (1795) Absolutisme bekritiseerd Verlicht despotisme	Adam Smith (1723-1790) Montesquieu (1689-1755) Rousseau (1712-1778)

De Franse revolutie en de negentiende eeuw		
1789-1800	Franse Revolutie (1789) Bataafse republiek in Nederland	Abbé de Siéyes (1748-1836)
1800 – 1850	Napoleontische tijd (1800-1814) Restauratie (1815-1830) Karel X in Frankrijk (1824-30) Willem I in Nederland ‘Verleende grondwetten’ Revoluties van 1830 Hoogtij van politieke liberalisering New Poor Law (1834) Afschaffing van de Corn Laws (1846) Snelle verstedelijking Revoluties van 1848 Opkomst nationalisme, socialisme Nederlandse grondwet van Thorbecke Laatste hongersnood in Europa (Ierland)	J.-B. Say (1767-1832) Clausewitz (1780-1831) G.W.F. Hegel (1770-1831) Jeremy Bentham (1748-1832) F. Bastiat (1801-1851) A. de Tocqueville (1805-1859) John Stuart Mill (1806-1873) K. Marx (1818-1883) R. Thorbecke Groen van Prinsterer
1850 – 1870	Vrijhandelsverdragen Economische en demografische groei Kolonisatie en Brits Imperium Democratie en autoritarisme Bismarck (1862-1870), Eerste minister in Pruisen Napoleon III, 2 ^{de} keizerrijk (1852-70) Algemeen mannenkiesrecht in Frankrijk, Pruisen Frans-Duitse Oorlog (1870-71)	G. de Molinari (1819-1912) Ch. Darwin (1809-1882)
1870 – 1914	Koloniale rivaliteit en militarisering Bismarck (1871-1890), Rijkskanselier Disraeli (1868, 1874-80), Brits imperialisme Mondialisering van de economie ‘Tweede industriële revolutie’: chemie, petroleum ‘Grote depressie’ (1874-1893) Opkomst politieke partijen ‘Sociale kwestie’, schoolstrijd, kiesrecht Opkomst arbeidersbeweging Revolutionair, christelijk socialisme ‘Sozialpolitik’ van Bismarck (1881-1890) Culturele revolutie Psychoanalyse, sociaal-darwinisme, rassenstrijd, klassenstrijd, nieuwe religieuze stromingen	A. Kuyper, Priester Schaeapman Troelstra Fabian Society (1884) F. Nietzsche (1844-1900) S. Freud (1856-1939)

De twintigste eeuw		
1914 – 1918	Eerste Wereldoorlog Massamobilisaties ‘Oorlogssocialisme’ Bolsjewistische Revolutie (Oktober 1917)	Ludendorff (1865-1937)

1918 – 1940	<p>Geopolitieke effecten van de oorlog Opdeling van Oostenrijk-Hongarije, e.d. Fascisme in Italië</p> <p>Gedeeltelijk economisch herstel Gouden standaard niet hersteld</p> <p>De Grote Depressie (1929-1940) Overheidsactivisme (Hoover, Roosevelt, Hitler,...)</p> <p>Crisis van de democratie en corporatisme Staatsgrepen, burgeroorlogen, dictatuur Staatscorporatisme (Mussolini, Roosevelt,...) Plan van de Arbeid in Nederland (1935) Polarisering 'links'-rechts'</p>	<p>J.M. Keynes (1883-1946)</p> <p>Encycliek Quadragesimo Anno A. Salazar (1889-1970)</p>
1940 – 1945	<p>Tweede Wereldoorlog Ontwikkeling en gebruik atoomwapens 'Beveridge Rapport' (1942)</p>	W. Beveridge (1879-1963)
1945 – 1970	<p>Begin van de 'Koude Oorlog' (1946-90)</p> <p>Economisch herstel Geleide loonpolitiek in Nederland (jaren '50) Welvaartsexplosie (jaren '60)</p> <p>Uitbouw verzorgingsstaat</p>	
1970 – 1980	<p>Economische crisis ('stagflatie') Eerste oliecrisis (1972) Structurele werkloosheid Hoge inflatie</p> <p>Crisis van de verzorgingsstaat Dreigende onbetaalbaarheid Misbruiken en extravagaties ter discussie</p>	
1980 – 1990	<p>De 'Thatcher revolutie' Margaret Thatcher (1979-90), Brits premier Ronald Reagan (1981-1989), president USA Terugkeer naar marktconform beleid monetarisme</p> <p>Hervatting economische groei</p>	F.A. Hayek (1899-1992)
1990 –	<p>Instorting van het Sovjetblok (1989-90) Einde 'Koude Oorlog'</p> <p>Mondialisering van de economie Versnelling Europese eenmaking (vanaf 1985) Nieuwe technologieën</p>	

TEKSTEN

HET SOCIAAL CONTRACT

Hobbes: Leviathan

Leviathan wordt algemeen beschouwd als het magnum opus van Hobbes. Het werk is onderverdeeld in vier delen: het eerste handelt over de mens, de menselijke vermogens en de voorwaarden van wetenschappelijke kennis; het tweede over de politieke maatschappij ('gemenebest', staat); het derde over een christelijke staat en het vierde over het 'Rijk van de duisternis'. Vooral de eerste twee delen worden nog veel gelezen en besproken.

BOEK I Over de mens

Hoofdstuk 8. Hobbes veronderstelde dat in alle mensen de drang naar levensbehoud de fundamentele drijfveer was. Levensbehoud is de noodzakelijke voorwaarde voor de bevrediging van alle andere verlangens. De verwerkelijking van die drang kan weliswaar de meest diverse vormen aannemen, maar in alle gevallen is het nodig dat de mens over macht beschikt. Het blijkt dat macht in alle menselijke aangelegenheden aanwezig is.

[Rusteloos streven macht]. In zijn meest algemene betekenis is de macht van een mens het geheel van de huidige middelen waarmee hij een toekomstig goed kan verwerven--althans iets wat hij als goed beschouwt. Macht is ofwel oorspronkelijk ofwel instrumenteel.

Oorspronkelijke of natuurlijke macht ligt in uitmuntende vermogens van lichaam of geest: bijvoorbeeld in buitengewone kracht, vorm, voorzichtigheid, kunde, welsprekendheid, vrijgevigheid, edelmoedigheid. Instrumenteel is de macht die, verworven met behulp van de oorspronkelijke machten of door een gelukkige speling van het lot, middelen en instrumenten geeft om meer te verwerven; zoals bijvoorbeeld rijkdom, reputatie, vrienden en de ondoorgroendelijke bijstand van God die men geluk noemt. Het is met macht zoals met roem: zij voedt zichzelf..

Macht is nodig omdat het levensbehoud van een individu aan alle kanten bedreigd wordt, niet alleen door de natuur maar ook en vooral door andere mensen. De voornaamste oorzaak is de schaarste der levensmiddelen, die van alle mensen rivalen maakt. Mensen

kunnen dus niet tevreden zijn met macht over de natuur, zij moeten ook streven naar macht over hun medemensen. Maar macht is alleen nuttig als zij sterker is dan de andere machten die zij ontmoet. Het streven naar macht is derhalve het streven naar de sterkste macht of oppermacht, en dit is een streven dat mensen ertoe aanzet zich te verenigen. De grootste menselijke macht is die welke samengesteld is uit de machten van vele mensen die zij in onderlinge overeenstemming verenigd hebben in één natuurlijke of wettelijke persoon die willekeurig over deze verzamelde macht kan beschikken--zoals in een politieke gemeenschap--of die zij eendrachtig uitoefenen--zoals in een politieke partij of coalitie van partijen. Dienaren hebben is dus macht; vrienden hebben is macht--want zij zijn verenigde krachten...

Mensen kunnen hun macht gebruiken om zichzelf te beschermen, voor hun eigen doeleinden, maar ook om anderen te beschermen en te helpen bij hun doelbereiking. En zij zullen dat ook willen doen als ze er voldoende voor in ruil krijgen. Omgekeerd: mensen zullen bereid zijn offers te brengen of een prijs te betalen als zij daardoor de beschikking kunnen krijgen over andermans macht. Er is dus een markt van de macht, waarop mensen het gebruik van (lichamelijke, mentale, sociale) talenten of vermogens en andere machtsmiddelen kunnen aanbieden en vragen.

[Menselijke waarde]. De waarde van een mens, zoals van alle andere dingen, is zijn prijs, dat wil zeggen, zoveel als men zou geven om over zijn macht te beschikken. De waarde van een mens is dus niet absoluut, maar afhankelijk van de behoefte en het oordeel van een ander... En eveneens zoals voor andere dingen het geval is, is het niet de verkoper, maar de koper die de prijs bepaalt. De meeste mensen zijn geneigd hun eigen waarde te overschatten, maar hun werkelijke waarde is niet meer dan wat zij is in de opinie van anderen...

De publieke waarde van een mens is de waarde die hij heeft in de ogen van de politieke gemeenschap. Men duidt ze gewoonlijk aan met de term 'waardigheid'. Zij blijkt uit de toekenning van ambten in regering of magistratuur en andere openbare diensten, en van onderscheidingen en titels die worden ingevoerd om haar belang uit te drukken.

[De fundamentele drijfveer van de mens]. Geluk bestaat niet in de rust van een geest die niets tekort komt. Er is immers niet zoiets als een einddoel of een hoogste goed, waar de boeken van de oude moraalfilosofen het voortdurend over hebben. Wie niets meer begeert is zo dood als wie niet langer over zijn zintuigen of voorstellingsvermogen beschikt. Geluk bestaat in de voortdurende verplaatsing van de begeerte, van het ene object naar het andere. Bevrediging van de ene begeerte is slechts een stap op weg naar voldoening van de volgende. De oorzaak hiervan is dat wat een mens begeert niet de bevrediging van een eenmalige tijdelijke behoefte is, maar de verzekering dat hij al zijn toekomstige begeerten zal kunnen vervullen...

Daarom zeg ik... dat het een algemene neiging van alle mensen is voortdurend en rusteloos naar macht te verlangen--een neiging die alleen in de dood ophoudt te bestaan. De oorzaak van deze neiging is niet altijd dat een mens hoopt op een meer intens genoegen dan hij voordien reeds bereikte, noch dat hij niet tevreden kan zijn met een matige macht. De oorzaak is dat hij niet zeker kan zijn van de macht of de middelen voor een comfortabel leven waarover hij thans beschikt, tenzij door altijd maar meer te verwerven.

Rivaliteit met betrekking tot rijkdom, eer, gezag en andere machtsmiddelen, geeft aanleiding tot betwisting, vijandschap, en oorlog. Immers, een rivaal zal proberen zijn doelstellingen te bereiken door de ander te doden of te onderwerpen of te verdrijven...

Gemak- en genotzucht brengen mensen ertoe een gemeenschappelijk gezag te aanvaar-

den. Die verlangens brengen iemand ertoe niet langer ten koste van zware inspanningen en hard labuur zelf voor zijn bescherming te zorgen. Om dezelfde reden leidt ook de vrees voor de dood en voor letsel tot de aanvaarding van een gemeenschappelijk gezag... De drang naar kennis en de schone kunsten bevordert de gehoorzaamheid aan een gemeenschappelijk gezag. Een dergelijk verlangen impliceert een verlangen naar vrije tijd en bijgevolg naar bescherming door een andere dan de eigen macht...

Hoofdstuk 13, 'Over de natuurlijke toestand van het mensdom, met betrekking tot 's mensen geluk en ellende', is van buitengewoon belang voor de theorie van Hobbes. Hierin schets hij namelijk de gevolgen van het feit dat mensen behoeftige wezens zijn, die in een wereld van schaarse middelen samenwonen en wier zelfbehoud dus niet automatisch verzekerd is.

[Gelijkheid leidt tot oorlog]. De Natuur heeft de mensen gelijk gemaakt, zowel in lichamelijk als in geestelijk opzicht. Weliswaar vindt men hier en daar iemand met een superieure lichaamskracht of met een bijzonder pientere geest, maar alles bij elkaar genomen is het verschil niet zo groot dat enig man voor zichzelf kan opeisen waar een ander niet evenzeer voor zichzelf aanspraak op kan maken... De zwakste slappeling is sterk genoeg om de sterkste te doden, door een list of in samenzwering met anderen die zijn lot delen... De gelijkheid van vermogens geeft het ontstaan aan een gelijkheid in de hoop op succesrijke doelbereiking. Daarom worden twee mannen die beide begeren wat slechts een kan hebben tot vijanden; en om hun doel (vooral hun zelfbehoud, maar soms ook alleen maar hun genoeg) te bereiken, trachten zij elkaar te vernietigen of te onderwerpen... En tegen dit wantrouwen helpt niets dat zo redelijk is voor de zelfverdediging als proberen met geweld of list zoveel mensen meester te worden als maar mogelijk is, tot men niemand meer te vrezen heeft. En dit is niet meer dan nodig is voor het zelfbehoud en wordt aldus ook algemeen aanvaard...

Hier wordt duidelijk dat zolang er geen gemeenschappelijke macht is die ieder met vrees vervult, de mensen in een toestand van oorlog leven... Het wezen van de oorlog bestaat niet in het actuele gevecht, maar in de algemeen bekende neiging tot vechten, zolang er geen zekerheid met betrekking tot het tegengestelde is. Elke andere periode is er een van vrede.

Hieruit volgt dat alle gevolgen van de oorlogstijd, waarin ieder mens een vijand van alle andere is, ook aangetroffen worden in een tijd waarin ieder voor zijn verdediging aangevoerd is op eigen kracht en vindingrijkheid. In zo'n toestand is er geen plaats voor nijverheid, aangezien de opbrengst onzeker is; en dus ook niet voor landbouw, of zeevaart..., noch voor bouwkunst, transport van zware zaken, noch voor wetenschap, kunst of literatuur, noch voor enige gemeenschap. Er is alleen plaats voor niet aflatende vrees en het risico van een gewelddadige dood. Het leven van de mens is eenzaam, arm, boosaardig, onbeschaafd en kort...

Aangenomen dat er nooit zo'n tijd geweest is, dan is toch duidelijk dat in alle tijden de koningen en staten, wegens hun onafhankelijkheid, in een toestand van aanhoudende jaloezie verkeren en als gladiatoren tegenover elkaar staan met al hun wapens, forten, garnizoenen en spionnen. Maar dit alles brengt niet dezelfde ellende voort als de vrijheid van alle individuen; immers, al staan de Koningen als vijanden tegenover elkaar, ondertussen zorgen zij voor de vrede en de nijverheid van hun onderdanen.

Uit deze oorlog van allen tegen allen volgt ook dat niets onrechtmatig is. In zo'n toestand is er geen plaats voor de begrippen Goed en Kwaad, Recht en Onrecht. Waar er geen allen gelijk beheersende macht is, daar is er geen wet, en als er geen wet is dan is er ook geen onrecht. Kracht en bedrog zijn in de oorlog de enige hoofddeugden. Recht en on-

recht zijn geen eigenschappen van het individu... Zij hebben betrekking op mensen in een maatschappij... Bijgevolg is er in de oorlogstoestand geen eigendom, geen dominium, geen mijn en geen dijn; men bezit wat men kan pakken en zolang men het kan behouden. Dat is de miserabele conditie waarin de natuur de mens heeft geplaatst; maar er is een mogelijkheid eraan te ontsnappen, een mogelijkheid waarin zowel de passies als de rede een aandeel hebben.

De passies die de mens tot vrede doen neigen zijn de vrees voor de dood, het verlangen naar een aangenaam leven en de hoop dat door noeste arbeid te realiseren. En de rede suggereert gepaste regels voor de vrede waarover de mensen tot overeenstemming kunnen komen. Het zijn deze regels die men elders de wetten van de natuur noemt.

In **hoofdstuk 14**, 'Over de eerste en de tweede natuurlijke wet, en over contracten', legt Hobbes uit hoe mensen uit de natuurlijke oorlogstoestand kunnen ontsnappen. Hij begint met een onderscheid te maken tussen natuurlijk recht en natuurlijke wet.

[Het recht en de wet]. Het natuurrecht, meestal *Jus naturale* genoemd, is de vrijheid waarover ieder mens beschikt, om van zijn eigen vermogen gebruik te maken zoals het hem zint, met het oog op het behoud van zijn eigen natuur, dat wil zeggen van zijn leven. Het is zijn vrijheid alles te doen wat naar zijn mening daartoe het meest geschikt is.

Onder vrijheid moeten we verstaan de afwezigheid van enige uitwendige hinderpaal (welke hem weliswaar van een deel van zijn vermogen berooft maar hem toch niet belet naar eigen inzicht gebruik te maken van zijn resterende vermogens).

Een natuurwet (*lex naturalis*) is een voorschrift of algemene regel, door de rede ontdekt, die het een mens verbiedt om het even wat te doen dat strekt tot de vernietiging van zijn eigen leven; en het hem verbiedt datgene na te laten wat naar zijn mening het meest geschikte middel is om zijn leven te vrijwaren. Recht en wet mogen niet verward worden. Immers het recht is de vrijheid te doen of te laten. De wet stelt echter het ene of het andere verplicht. Wet en recht zijn dus niet alleen verschillend maar met betrekking tot hetzelfde object onverenigbaar.

De toestand van de mens er een van oorlog van allen tegen allen, waarin eenieder geen andere leiding heeft dan zijn eigen rede en waarin alle dingen nuttig zijn voor het zelfbehoud van ieder mens. Daarom heeft in zo'n toestand iedereen recht op alles, zelfs op het lichaam van een ander. Bijgevolg heeft niemand (hoe sterk of verstandig ook) enige zekerheid zolang dit natuurlijke recht van ieder mens van kracht is.

Indien mensen volgens hun natuurlijk recht leven, dan hebben zij in feite recht op alles. Vermits echter ieder mens de voorkeur dient te geven aan vrede boven oorlog (omdat in een toestand van vrede het zelfbehoud beter verzekerd is dan in een toestand van oorlog), ligt het in de rede dat mensen afstand zouden doen van hun natuurlijk recht op alle dingen, voorzover dit verenigbaar is met hun zelfbehoud.

[De fundamentele natuurlijke wetten]. Dit dus is het voorschrift of de algemene regel van de rede: dat ieder mens behoort te streven naar vrede in de mate waarin er hoop bestaat dat hij ze kan bekomen; en dat, als dit niet het geval is, hij gerechtigd is gebruik te maken van alles wat hij door oorlog kan bekomen. Het eerste deel van deze regel bevat de eerste en fundamentele natuurwet; het tweede het gehele natuurlijke recht, d.w.z. het recht met alle mogelijke middelen onszelf te verdedigen.

Uit deze fundamentele natuurwet, die de vredesbetrachting gebiedt, volgt een tweede: dat ieder mens bereid behoort te zijn, als anderen dezelfde bereidheid hebben, en in de mate waarin het hem nodig lijkt voor de vrede en zijn zelfverdediging, afstand te doen van zijn

recht op alle dingen, en tevreden te zijn met niet meer vrijheid ten overstaan van anderen dan hij bereid is anderen ten overstaan van hemzelf te laten... Dit is de wet van het Evangelie: doe voor anderen wat ge vraagt dat ze voor u zouden doen...

Wat betekent het afstand te doen van een recht? Hobbes begint nu aan de uiteenzetting van zijn contractenleer.

[De contractenleer]. Afstand doen van een recht op een zaak is afstand doen van de vrijheid een ander te hinderen wanneer die zijn recht op die zaak laat gelden. Want wie afstand doet van zijn recht, of het weggeeft, geeft een ander niets waar die ander al geen recht op had, aangezien er niets is waarop iemand van nature geen recht heeft... Het voordeel voor de ene, wanneer een ander zijn recht opgeeft, is dus niets anders dan dat hem nu minder hinderpalen in de weg staan voor de uitoefening van zijn eigen oorspronkelijke recht...

En wanneer een mens zijn recht heeft opgegeven, hetzij ten opzichte van allen hetzij ten opzichte van een bepaald persoon, dan zeggen wij dat hij ertoe gehouden of verplicht is die anderen niet te hinderen wanneer zij er het voordeel van zoeken. Wij zeggen dan dat het zijn plicht is de vrijwillige afstand van zijn recht niet teniet te doen; en dat het onrechtmatig is en schadelijk die anderen toch te hinderen nadat men afstand heeft gedaan van zijn recht.

Wanneer iemand zijn recht overdraagt aan een ander of er afstand van doet, dan is dat ofwel in ruil voor een ander recht of omdat hij een ander voordeel verwacht. Het is immers een vrijwillige daad en het doel van een vrijwillige daad van iemand is een voordeel voor hemzelf. Bijgevolg zijn er rechten die geen mens kan geacht worden te hebben opgegeven of overgedragen door enig woord of ander teken van zijn wil. Zo kan een mens geen afstand doen van het recht zich te verzetten tegen hen die het op zijn leven gemunt hebben, aangezien het ondenkbaar is dat hij met de afstand van dat recht enig voordeel voor zichzelf beoogt.

Een contract is een wederkerige overdracht van recht. Er is een verschil tussen de overdracht van een recht op een zaak en de overdracht van de zaak zelf... Nu is het mogelijk dat een van de partijen bij een contract haar prestatie levert, erop vertrouwend dat de andere partij op een later moment, volgens afspraak, op haar beurt een prestatie levert. Wij zeggen dan, dat het contract een pact of convenant is in hoofde van degene die zijn vertrouwen geeft aan de ander.

Als een overeenkomst wordt gesloten, in de oorspronkelijke natuurtoestand, waarbij geen der partijen op het moment zelf tot uitvoering van haar deel overgaat, maar beiden elkaar vertrouwen,... dan is de overeenkomst nietig... Immers degene die als eerste zijn verplichting zou nakomen heeft geen zekerheid dat de ander hetzelfde zal doen: de band van woorden is te zwak om de menselijke ambitie, hebzucht, woede en andere passies te beteugelen, tenzij er een dwingende macht is. In de natuurtoestand waar allen gelijk zijn en zelf oordelen over de gegrondheid van hun vrees, is zo'n macht echter niet aanwezig. Wie (in die toestand) als eerste zijn verplichting nakomt, verraadt zichzelf aan zijn vijand, wat strijdig is met zijn onvervreemdbaar recht op zelfverdediging. Maar in een staat, waar een politiemacht is ingesteld om hen in te tomen die anders hun gegeven woord zouden breken, daar is die vrees niet langer redelijk; en daarom moet hij, die door de overeenkomst gehouden is als eerste zijn deel uit te voeren, dat ook doen...

Overeenkomsten aangegaan uit vrees zijn geldig... Als ik een losprijs of een dienst beloof in ruil voor mijn leven, dan ben ik verplicht mijn belofte te houden: het is immers een contract waarin de een door de ander in leven gelaten wordt in ruil voor een som geld of

een dienst.

Hoofdstuk 15, 'Over de andere natuurlijke wetten', begint met de bewering dat het een natuurlijke wet is (een voorschrift van de rede) dat mensen hun overeenkomsten (pacten) behoren na te komen.

[Pacta sunt servanda]. Uit de natuurwet die ons verplicht aan anderen zoveel rechten over te dragen als nodig zijn voor de vrede onder de mensen, volgt een derde wet: dat men overeenkomsten behoort na te komen. Anders zijn overeenkomsten tevergeefs, woorden in de wind. En deze wet van de natuur is de bron van het recht. Want zonder overeenkomst is er geen overdracht van recht en heeft iedereen recht op alles--zodat niemand iets onrechtmatig kan doen. Is er een overeenkomst, dan is het niet-naleven ervan onrechtmatig; en de definitie van onrecht is niets anders dan het niet-naleven van een overeenkomst. En recht is alles wat geen onrecht is.

[Geen recht zonder macht]. Aangezien overeenkomsten echter niet geldig zijn zolang de vrees bestaat dat een van de partijen zijn woord zal breken, kan er geen onrecht zijn zolang de mens leeft in de natuurlijke oorlogstoestand. Dus moet er een dwingende macht bestaan opdat de woorden Recht en Onrecht zin zouden hebben--een macht die alle mensen gelijkelijk dwingt hun overeenkomsten na te komen door te dreigen met een straf die groter is dan het voordeel dat zij mogen verwachten van hun woordbreuk; en opdat er enige zekerheid zou bestaan omtrent de eigendom die men door overeenkomst verkrijgt, als vergoeding voor het universele recht dat men opgeeft. Welnu die macht bestaat alleen in een staat of gemenebest... Het wezen van het recht is dat men geldige overeenkomsten naleeft, maar er is geen geldige overeenkomst buiten de staat, vooraleer er een burgerlijke macht is die de naleving afdwingt: pas dan kan men van eigendom spreken...

Hierna volgen nog andere 'natuurlijke wetten': die hebben te maken met dankbaarheid, soepelheid en aanpassingsvermogen, vergevingsgezindheid, met de juiste straf-toemeting, uitingen van haat of minachting, trots, arrogantie, met billijkheid, gebruik van onverdeelbare middelen, onpartijdigheid, waarborgen voor de veiligheid van vredesgezanten, noodzaak van bemiddeling en arbitrage in conflicten. Voor Hobbes zijn al deze natuurlijke wetten niets anders dan bijzondere toepassingen van de regel 'Doe niet aan anderen wat gij niet wilt dat zij u aandoen'. Hobbes besluit het hoofdstuk met enkele algemene beschouwingen over de 'natuurlijke wetten'.

[De geldigheid van de natuurlijke wetten]. De natuurwetten zijn in geweten bindend. Men is dus verplicht te verlangen dat ze zouden nageleefd worden; maar zij zijn niet altijd in feite bindend. Want wie ze navolgt wanneer anderen dat niet doen, levert zichzelf over aan anderen en zoekt zijn eigen ondergang, wat strijdig is met de grondslag van de natuurlijke wet zelf, d.w.z. met het zelfbehoud.

De natuurwetten zijn onveranderlijk en eeuwig... Want het kan nooit het geval zijn dat oorlog het leven beschermt of dat de vrede het vernietigt... Deze wetten zijn ook gemakkelijk na te leven, aangezien zij tot niets ander verplichten dan een constante en oprechte betrachtning ze na te leven. Bijgevolg is het voldoende het voornemen te hebben de natuurlijke wetten na te leven opdat men zou doen wat de wet eist; en wie dat doet handelt rechtmatig.

De wetenschap van deze natuurlijke wetten is de ware en enige ethiek. Immers, moraal-filosofie is niets dan de wetenschap van wat goed en slecht is in de menselijke omgang.

'Goed' en 'slecht' zijn namen voor wat onze voorkeur heeft of afkeer wekt, en dat verchilt volgens 's mensen gemoedsgesteldheid, gewoonten en leerstellingen. Verschillende mensen verschillen niet alleen in hun oordeel over wat aangenaam of onaangenaam is om te proeven, ruiken, horen, betasten of zien, maar ook in hun oordeel over gedragingen die al of niet overeenstemmen met de rede. Dezelfde persoon denkt nu eens dit, dan weer dat, en prijst het ene moment wat hij op een ander moment veroordeelt. Vandaar twistgesprekken, controversen, en tenslotte oorlog. En dus verkeert de mens in de louter natuurlijke toestand (een oorlogstoestand) zolang persoonlijke voorkeur het criterium is voor goed en kwaad. En daaruit volgt dan dat alle mensen het ermee eens zijn dat de vrede goed is en dat ook alles wat tot vrede leidt--recht, dankbaarheid, bescheidenheid, billijkheid, vergevingsgezindheid, en de rest, zoals ik hierboven heb aangetoond--goed is. Dat zijn dus de morele deugden; en hun tegengestelden zijn ondeugden en slecht...

Deze voorschriften van de rede noemt men gewoonlijk wetten. Ten onrechte, want zij zijn slechts conclusies of stellingen betreffende wat bijdraagt tot zelfbehoud en bescherming. Wet, in de eigenlijke zin van het woord, is het woord van degene die het recht heeft over anderen te heersen. Nochtans, als we diezelfde voorschriften beschouwen als uitspraken van God, die met recht over alles heerst, dan worden zij terecht wetten genoemd.

In **hoofdstuk 16** beschouwt Hobbes de figuur van de lastgeving. De lasthebber bindt de lastgever op wiens gezag hij handelt. De lasthebber is alleen maar een instrument van de lastgever die dus de volle verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid draagt voor alles wat binnen het kader van de lastgeving door de lasthebber wordt gedaan. De lasthebber kan een natuurlijke persoon zijn of een fictieve persoon (een corporatie bijvoorbeeld); maar de lastgever moet uiteindelijk een natuurlijke persoon zijn.

Een veelheid van personen kan als één persoon beschouwd worden, wanneer er één persoon (lasthebber) is die haar vertegenwoordigt. In dat geval is ieder van die velen lastgever en dus ten volle verantwoordelijk voor de daden van de lasthebber.

Wat Hobbes met deze juridische beschouwingen beoogt is duidelijk: de staat, die hij in boek 2 zal bespreken, moet opgevat worden als een lastgevingcontract, waarbij de soeverein de vertegenwoordiger (lasthebber) is van ieder van zijn onderdanen, die aldus de volle verantwoordelijkheid dragen voor alles wat de soeverein doet, in het bijzonder voor wat hij henzelf aandoet. Anders gezegd: wat de staat hun aandoet doen zij eigenlijk zichzelf aan. Zij kunnen de soeverein dus nooit onrecht verwijten.

BOEK II **Over het Gemeenebest**

Hoofdstuk 17, het eerste hoofdstuk in boek 2 van de Leviathan, handelt 'over de oorzaken, het ontstaan en de definitie van een gemeenebest'.

Hobbes herhaalt dat het verlangen naar veiligheid en vrede de mensen ertoe drijft hun natuurlijke vrijheid aan banden te leggen. Maar veiligheid en vrede kunnen niet tot stand komen tenzij er een macht is die sterk genoeg is om iedereen te dwingen zijn contractuele verplichtingen na te komen en zich naar de voorschriften van de natuurlijke wetten te schikken. Die macht moet wel heel sterk zijn en is dus alleen beschikbaar wanneer zij door een zeer groot aantal mensen geleverd wordt en bovendien niet intern verdeeld is. Zij moet geleid worden door één oordeel, één wil.

[Het sociale contract]. De enige manier om zo'n gemeenschappelijke macht in te stellen... is deze: dat allen hun macht en kracht overdragen aan een man of aan een vergadering, zodat de veelheid van willen gereduceerd wordt tot één wil. Er wordt dan een gezag ingesteld dat allen verpersoonlijkt. Allen nemen ieder voor zich de verantwoordelijkheid op voor wat dit gezag zal doen met het oog op de vrede en veiligheid; en allen onderwerpen hun wil aan zijn wil, hun oordeel aan het zijne. Dit is meer dan een overeenkomst of akkoord; het is een reële eenheid van allen in een en dezelfde persoon ingesteld door een overeenkomst van allen met allen, alsof ieder tot allen zou zeggen: Ik verleen het gezag en het recht mijn eigen leven te leiden aan deze man (of aan deze vergadering) onder de voorwaarde dat gij hetzelfde doet. Dan wordt de menigte verenigd in een persoon, die men een gemenebest noemt... Dit is de geboorte van die grote Leviathan of (om het wat eerbiediger te zeggen) van de sterfelijke God waaraan we, onder de onsterfelijke God, onze vrede en onze veiligheid danken. Ieder lid van het gemenebest verleent hem het gezag te beschikken over zoveel macht en kracht dat niemand het waagt zich tegen zijn wil te verzetten, de vrede in het gemenebest te verstoren of geen hulp te bieden tegen de vijanden in het buitenland.

[De staat]. Zijn persoon bevat de essentie van de staat, die we aldus kunnen definiëren: één persoon, voor wiens handelingen de verantwoordelijkheid berust bij een grote massa mensen die zich daartoe door onderlinge overeenkomsten verbonden hebben, opdat hij, naar eigen inzicht, hun aller krachten en middelen zou inzetten voor hun vrede en gemeenschappelijke bescherming.

[De Soeverein]. Hij die deze persoon belichaamt, wordt de Soeverein genoemd, die de Soevereine macht uitoefent. Alle anderen zijn onderdanen.

De soevereine macht kan op twee manieren worden verworven. 1) Door zijn natuurlijke overmacht, zoals een vader t.o.v. zijn kinderen..., of zoals de overwinnaar in een oorlog die de overwonnenen het leven laat als zij hem zullen gehoorzamen. 2) Door een onderlinge overeenkomst waarin een massa mensen zich vrijwillig onderwerpen aan een enkele in het vertrouwen dat hij hen zal beschermen tegen anderen.

Staten berusten dus ofwel op verovering en onvoorwaardelijke overgave (op vrees voor de vorst) ofwel op de instelling van een gemeenschappelijk gezag (op vrees voor andere mensen). Hoofdstuk 18, 'Over de rechten van een geïnstitueerd soeverein', behandelt de voornaamste staatsrechtelijke gevolgen van een verdrag waarbij vele mensen zich uit vrees voor elkaar onder het gezag van een soeverein stellen. De voornaamste zijn: 1) dat de onderdanen noch de staatsvorm kunnen veranderen, noch de gekozen soeverein afzetten; 2) dat de soeverein nooit contractbreuk verweeten kan worden door zijn onderdanen, aangezien hijzelf geen enkele verplichting op zich heeft genomen; 3) dat de soeverein nooit een onrechtmatige daad jegens een van zijn onderdanen aangewreven kan worden, aangezien het contract bepaalt dat zijzelf verantwoordelijk zijn voor al zijn daden; 4) dat de onderdanen geen recht kunnen hebben hun soeverein voor enige handeling te straffen; 5) dat de soeverein het recht heeft naar eigen inzicht alle maatregelen te treffen die hij nodig acht voor het bewaren van de vrede en de bescherming van zijn onderdanen; 6) dat hij het recht heeft te beslissen welke doctrines aan zijn onderdanen mogen onderwezen worden; 7) dat de soeverein alle wetten maakt, in het bijzonder ook deze die de eigendom van zijn onderdanen regelen; 8) dat hij de hoogste rechter in alle zaken is, en 9) eigenmachtig

beslist over het toekennen van straffen en beloningen; 8) dat hij eigenmachtig beslist over oorlog en vrede met andere staten, en 9) eigenmachtig zijn ministers en raadgevers kiest. Deze rechten zijn ondeelbaar en onlosmakelijk verbonden met de persoon van de soeverein. Hobbes legt er de nadruk op dat deze absolute soevereiniteit in aler belang is, hoezeer men daaraan ook mag twifelen:

[Elke staat is beter dan oorlog]. Het ergste wat in enige staat, ongeacht zijn vorm, kan gebeuren is nauwelijks merkbaar als men het vergelijkt met de ellende en de verschrikkingen van een burgeroorlog... Bovendien komt de druk van soevereine heersers niet voort uit machtswellust of winstbejag, maar uit de weerbarstigheid van hen die niet bereid zijn uit eigen beweging bij te dragen aan hun eigen verdediging. Zij nopen de heersers ertoe in vreedestijd zoveel mogelijk middelen aan hun onderdanen te onttrekken teneinde op alle eventualiteiten van oorlog voorbereid te zijn.

In **hoofdstuk 19**, 'Over de verschillende soorten van geïnstitueerde staten en over de troonopvolging', legt Hobbes uit waarom de monarchie de beste staatsvorm is. Het verschil tussen monarchie en aristocratie of democratie ligt niet in de aard van het soevereine gezag--dat is altijd absoluut de jure--maar in haar doelmatigheid. In een monarchie valt het algemene belang bijna volledig samen met het persoonlijke belang van de vorst--zodat men mag verwachten dat de monarch zich met meest zal inzetten voor het algemene belang. Bovendien is zelfs de wispelturigste vorst nog altijd standvastiger dan een verzameling wispelturige individuen die alsmaar nieuwe coalities vormen en gemaakte afspraken voortdurend op de helling zetten. Het zwakke punt in een monarchie is de troonopvolging. Maar dat de heersende soeverein het recht heeft zelf zijn opvolger aan te duiden is een evidente implicatie van het soevereine recht zelf.

In **hoofdstuk 20**, 'Over de heerschappij van de vader, en van de despoet', beklemtoont Hobbes dat in een staat die uit verovering ontstaan is de soeverein precies dezelfde rechten heeft als in een geïnstitueerde staat. Het onmiddellijke motief voor de staatsvorming is anders (vrees voor de overwinnaar), maar overigens is er geen verschil. De absolute heerschappij wordt immers gelegitimeerd, niet door de overwinning zelf, maar door de aanvaarding ervan door de overwonnenen, die de onderwerping verkiezen boven de dood of het verlies van hun fysieke vrijheid: Zij verkiezen de onzichtbare ketenen van de wet van de overwinnaar boven de tastbare ketenen van de slavernij.

Hoofdstuk 21, 'Over de vrijheid van de onderdanen', legt uit waarom het verlangen naar vrijheid geen reden mag zijn om het soevereine gezag ter discussie te stellen. Hobbes' opvatting terzake wordt goed uitgedrukt in het Franse maxime 'Entre le faible et le fort, c'est la liberté qui opprime et la loi qui libère'--waar we bij het woord 'loi' natuurlijk niet alleen aan de wettelijke regels moeten denken, maar vooral aan de soevereine politiemacht die deze handhaaft. Zonder deze macht heerst de toestand van oorlog, en dat is een toestand van maximale onvrijheid. De burgerlijke vrijheid is dus een gevolg van de soevereine macht en kan door haar niet in het gedrang worden gebracht.

Meer in het bijzonder betekent vrijheid echter niets anders dan het zwijgen van de wet. Deze vrijheid is echter geen recht van de onderdaan; zij bestaat alleen bij de gra-

tie van de soeverein.

[Absolutisme en vrijheid]. De vrijheid der onderdanen berust dus alleen in de dingen die de Soeverein niet heeft vastgelegd: zoals de vrijheid te kopen of te verkopen en anderszins overeenkomsten te maken, de keuze van verblijfplaats, dieet, beroep, de opvoeding van de kinderen enz... Maar deze vrijheid is noch een afschaffing noch een beperking van de zeggenschap van de Soeverein over leven en dood.

Dat er van een recht op vrijheid tegen de soeverein geen sprake kan zijn volgt uit de aard van het sociale contract zelf.

Zoals wij immers gezien hebben, kan de soevereine vertegenwoordiger een onderdaan niets aandoen wat als onrechtmatig zou kunnen gelden: want elke onderdaan is de verantwoordelijke auteur van alles wat de Soeverein doet, zodat die het recht heeft om het even wat te doen, zij het dat hijzelf onder God staat en dus gebonden is de natuurlijke wetten te eerbiedigen. Het is dus mogelijk en niet uitzonderlijk dat een onschuldige onderdaan ter dood wordt gebracht op bevel van de Soeverein, zonder dat die hem daarmee onrecht aandoet... Al was de moord op Uriah door David strijdig met de natuurlijke wet, zij was niet onrechtmatig t.o.v. Uriah, aangezien deze zelf de Soeverein het recht gegeven heeft om het even wat met hem te doen; wel onrechtmatig t.o.v. God, aangezien David een onderdaan van God is en dus gehouden is het natuurwettelijke verbod van onbillijke daden te gehoorzamen...

Als men het toch over een vrijheid van de onderdaan in absolute zin wil hebben, dan moet men die zoeken in het oorspronkelijke contract. Er zijn immers, ook volgens Hobbes, onvervreemdbare rechten. Daaruit volgt dat een onderdaan niet verplicht is alle bevelen van de soeverein te gehoorzamen--zoals een bevel zichzelf te doden of te verminken, of zichzelf aan een levensgevaar bloot te stellen. In die gevallen zit er geen onrecht in de ongehoorzaamheid aan de soeverein, maar ook niet in de straf waarmee de soeverein de ongehoorzame aanpakt. Het sociale contract, zegt Hobbes, impliceert wel dat de onderdaan de soeverein machtigt hem te doden, als de soeverein dat nodig acht. Het impliceert niet dat de onderdaan belooft zichzelf te doden.

Onderdanen kunnen een rechtsgeding tegen hun soeverein aanspannen, doch slechts in die zaken die de soeverein zelf als louter persoonlijke aangelegenheden erkent. Dan plaatst hij zichzelf onder zijn eigen wet. Wanneer hij evenwel beslist dat de zaak de openbare orde en veiligheid aanbelangt, dan kan de onderdaan geen beroep doen op de wet en de rechtbank.

Leviathan, of de sterfelijke god: de staat is in de ogen van Hobbes mensenwerk. Dat betekent dat, ondanks het feit dat de jure de onderdanen tot onvoorwaardelijke onderdanigheid verplicht zijn, het gezag van de soeverein de facto contingent is (afhankelijk van voorwaarden die wel of niet vervuld kunnen zijn).

[Recht is macht]. De verplichting van de onderdanen t.a.v. de soeverein wordt geacht zolang te bestaan als de macht die hem in staat stelt hen te beschermen--en niet langer. Mensen hebben van nature het recht zichzelf te beschermen, wanneer niemand anders die bescherming kan geven. Dit recht kan niet in een contract worden opgegeven... Men gehoorzaamt omwille van de beoogde bescherming... Laat de soevereiniteit onsterfelijk zijn in de ogen van hen die haar instellen, toch ligt het in haar aard een gewelddadige dood te sterven. Dat kan niet alleen in een oorlog met het buitenland, maar ook als ge-

volg van onwetendheid en passies kunnen op elk moment de kiemen van de ondergang door interne onenigheid tot rijpheid komen.

Zo is de krijgsgevangene vrij zijn soeverein te verzaken en zich onder het gezag van diens vijand te plaatsen. Zo valt de gehoorzaamheidsverplichting weg wanneer de soeverein sterft, zonder een opvolger te hebben aangeduid. Zo is ook de reiziger in het buitenland niet langer gehoorzaamheid aan de soeverein in het thuisland verschuldigd, tenzij er afspraken zijn tussen de twee staten. En uiteraard is er geen verplichting tot gehoorzaamheid aan een vorst die de heerschappij van een andere soeverein heeft aanvaard.

In de **hoofdstukken 22-30** werkt Hobbes zijn staatsleer verder uit. Zijn bedoeling is te laten zien hoe in de staat er geen andere legitieme macht kan zijn dan die van de soeverein. Achtereenvolgens bespreekt hij de plaats van 'publieke' en 'private' organisaties in de staat (lokale overheden, private verenigingen), de rol van de ministers raadgevers van de soeverein en de economische organisatie van de staat. Daarna komt de wetgeving, in het bijzonder de strafwetgeving, aan de orde, en ten slotte bespreekt Hobbes ook de middelen waarover de staat beschikt om gehoorzaamheid af te dwingen of anderszins te verzekeren.

Nogmaals maakt Hobbes duidelijk dat private eigendom niets anders is dan een wettelijke instelling. De soeverein kent aan ieder een deel toe van het land en elke eigenaar bezit zijn land als onderdaan van de soeverein, dus niet op grond van een eigen recht. Het eigendomsrecht beschermt wel de ene onderdaan tegen de anderen, maar geen van hen tegen de soeverein. Uiteraard valt ook de wetgeving die betrekking heeft op de verkoop van eigendommen, het verhuur ervan en de beschikking bij overlijden, onder de bevoegdheid van de soeverein. Hetzelfde geldt voor de buitenlandse handel en politiek en ook voor het geld. De soeverein (de staat) beheerst op die manier het gehele economische leven, rechtstreeks (in zoverre hij dat nodig acht voor het bestuur van de staat) of onrechtstreeks (door zijn soevereine wetgevende macht).

Het is evident, dat Hobbes veel aandacht schenkt aan de wetgeving. In **hoofdstuk 26** ontwikkelt hij het begrip van de burgerlijke wet (civil law).

[De burgerlijke wet]. Het is niet mijn bedoeling te spreken over de wetten zoals ze hier of op een andere plaats bestaan; maar over de wet in het algemeen... Mijn definitie van de burgerlijke wet is deze: de wet is, voor elke onderdaan, het geheel van regels die de staat hem heeft opgelegd, voor het onderscheiden van wat mag en wat niet mag. De wijze waarop de wet bekend werd gemaakt--door een gesproken of geschreven mededeling, of anderszins--doet er niet toe... Nu kan ik uit deze definitie volgende stellingen afleiden:

1. De wetgever is niemand anders dan de soeverein, of die nu een persoon is, zoals in een monarchie, of een vergadering, zoals in een democratie of een aristocratie...
2. De soeverein... staat boven de burgerlijke wet. Hij kan wetten maken en intrekken als en wanneer hij dat wil. Hij kan dus op elk moment de wetten veranderen die hem in de weg staan.
3. Wanneer een regel door lang gebruik kracht van wet krijgt, dan is dat niet het gevolg van de lengte van de verstreken tijd, maar van de wil van de soeverein zoals die blijkt uit zijn stilzwijgende aanvaarding van het gebruik... Een oud gebruik tast dus geenszins het recht van de soeverein aan.
4. De natuurlijke wet en de burgerlijke wet sluiten elkaar in... De natuurlijke wetten zijn immers geen wetten in de eigenlijke zin; zij noemen slechts morele deugden, d.w.z. eigen-

schappen die mensen geschikt maken voor de vrede en de gehoorzaamheid. In de staat zijn de natuurlijke wetten echter wetten in de eigenlijke zin: daar worden die eigenschappen immers voorgeschreven door de soeverein; daar zijn de natuurlijke wetten dus ook burgerlijke wetten... Omgekeerd: de burgerlijke wet is een deel van de natuurlijke wet. Immers, het recht, dat wil zeggen het uitvoeren van overeenkomsten, is voorgeschreven door de natuurlijke wet; en iedere onderdaan van een staat heeft zich ertoe verbonden de burgerlijke wetten na te leven...

5. Als de soeverein van een staat een volk onderwerpt dat volgens andere geschreven wetten leefde en hen volgens diezelfde wetten regeert, dan zijn die wetten toch de wetten van de overwinnaar en niet die van de overwonnenen. De wetgever is immers niet degene op wiens gezag de wetten oorspronkelijk werden gemaakt, maar degene door wiens gezag zij van kracht blijven...

...

8. Aangezien de wet een voorschrift of bevel is en dus alleen maar kan bestaan in een wilsuiting, in welke vorm ook, kan er alleen sprake zijn van een wet met betrekking tot degenen die over de middelen beschikken er kennis van te hebben.

...

De interpretatie van de wetten valt onder het gezag van de soeverein; alleen personen die daartoe door hem werden aangesteld kunnen als uitleggers van de wet (=rechters) optreden.

In **hoofdstuk 29** volgt een lijst van mogelijke oorzaken van het verval van een staat. Het ligt voor de hand dat de soeverein bijzondere aandacht moet hebben voor deze punten. Doel van zijn beleid is immers zijn staat in stand te houden. In het algemeen ligt de oorzaak van verval in een gebrekkige constitutie, bijvoorbeeld:

- gebrek aan absolute macht voor de soeverein;
- gewetensvrijheid, d.w.z. het idee dat ieder mens in geweten over goed en kwaad kan oordelen;
- overwaardering van het geweten, d.w.z. het idee dat men volgens zijn geweten behoort te handelen;
- geloof in profeten en anderen die zich op een bovennatuurlijke inspiratie of openbaring beroepen;
- het idee dat de soeverein onder de burgerlijke wet staat;
- het idee dat het eigendomsrecht ook tegen de soeverein ingeroepen kan worden;
- de idee van de scheiding der machten, in het bijzonder van een verdeling van de hoogste macht over verschillende organen;
- het idee dat men heil kan verwachten van een verandering van de staatsvorm of de constitutie;
- het idee dat de boeken van de Grieken en de Romeinen politieke wijsheid bevatten;
- het idee dat de Kerk een eigen autoriteit kan hebben, los van het gezag van de soeverein.

Andere, minder belangrijke, oorzaken van verval zijn:

- geldgebrek door afkeer van belastingen;
- monopolies en eigenmachtig optreden van belastinginners, waardoor geld dat voor de soeverein bestemd is andere bestemmingen krijgt;
- populaire figuren die de steun van brede lagen van de bevolking genieten en aldus

- het gezag van de wetten en van de soeverein aantasten;
- steden, corporaties en andere verenigingen die te rijk of te machtig worden;
 - vrije meningsuiting;
 - een avontuurlijke buitenlandse politiek;
 - oproer;
 - buitensporige uitgaven.

In **hoofdstuk 30**, 'Over de taak van de soeverein', geeft Hobbes dan aan wat de beginselen van een goed beleid zouden moeten zijn.

[Goed beleid]. De opdracht van de soeverein, hij weze een monarch of een vergadering, wordt bepaald door het doel waarvoor hem de soevereine macht werd toevertrouwd, namelijk de zorg voor de veiligheid van het volk. Dat is zijn plicht onder de wetten van de natuur, waarvoor hij verantwoordelijk is uitsluitend tegenover God, die de maker van de natuurlijke wet is. Veiligheid betekent hier meer dan alleen maar levensbehoud, maar ook alle andere geneugten des levens die iemand door wettige nijverheid en zonder gevaar of nadeel voor de staat voor zichzelf veilig kan stellen.

En dit zou moeten gebeuren, niet door de zorg voor individuele gevallen, behalve wanneer iemand schade ondervindt en zich tot de soeverein wendt voor bescherming; maar door een algemene voorziening via openbaar onderricht, in de vorm zowel van doctrines als van praktische voorbeelden en via een goede wetgeving die de individuele mensen in hun eigen situatie kunnen toepassen.

De eerste taak van de soeverein is evenwel zijn soevereiniteit veilig te stellen en te vrijwaren. Hij moet zijn onderdanen doen inzien waarom dat van het allergrootste belang is. Dat laatste is geen onmogelijke taak: 'de geest van het gewone volk is... als een onbeschreven vel papier waarop het staatsgezag kan schrijven wat het wil.' De onderdanen moeten leren dat er geen heil te verwachten is van een verandering van de constitutie, noch van enige partij of politicus die niet het volle vertrouwen van de soeverein geniet. Zij moeten leren het gezag te eerbiedigen en het nooit tegen te spreken. Deze burgerlijke opvoeding moet goed georganiseerd worden. Er moet tijd vrijgemaakt worden om de bevolking systematisch te indoctrineren en haar de burgerlijke deugden bij te brengen, in het bijzonder de eerbied voor het ouderlijke en het politieke gezag. Van het grootste belang is ook dat de scholen, de universiteiten in de eerste plaats, gedwongen worden de juiste politieke opvattingen te verspreiden. 'Nu zou iemand kunnen vragen, of dit betekent dat ik (Hobbes) de universiteiten ga onderwijzen? ... Het past mij niet op deze vraag te antwoorden en dat is ook niet nodig, aangezien ieder die weet waar ik mee bezig ben gemakkelijk kan zien wat ik denk.'

Het behoort ook tot de opdracht van de soeverein het gezag van de wetten te handhaven door een voor iedereen gelijke rechtsbedeling. De hogere standen danken hun positie immers uitsluitend aan de gunst van de soeverein. Zij kunnen voor de hoogste rechter (de soeverein zelf) dus geen beroep doen op hun stand. Met de eis van een gelijke rechtsbedeling hangt samen de eis van een gelijke behandeling door de fiscus. De staat moet ook de armenzorg organiseren en een politiek van volledige tewerkstelling voeren (met arbeidsplicht, en desnoods door arbeidskracht uit te voeren naar kolonies).

Dan snijdt Hobbes opnieuw het vraagstuk van de wetgeving aan. Nu gaat het echter

niet om de vraag naar het recht wetten te maken, maar om de vraag naar de kwaliteit van de wetten.

[Goede wetten]. Het behoort tot de zorg van de soeverein goede wetten te maken. Wat is evenwel een goede wet? Ik bedoel hiermee niet een rechtmatige wet; want geen wet kan onrechtmatig zijn... Een goede wet is er een die nodig is, die het algemeen belang van het volk dient en die helder is.

Het nut van wetten is niet het volk de mogelijkheid te ontzeggen uit eigen beweging te handelen, maar wel hun handelingen zo te richten dat zij elkaar niet in de weg lopen en schade toebrengen door hun onstuimige begeerten, roekeloosheid en onbezonnenheid. Een goede wet is als een haag die geplant wordt, niet om reizigers tegen te houden, maar om hen op de goede weg te houden.

Men zou kunnen denken dat een wet goed is voor de soeverein en toch niet nodig voor het welzijn van het volk. Maar dat is fout: Wat goed is voor de soeverein kan men niet scheiden van wat goed is voor het volk... Onnodige wetten zijn geen goede wetten, maar vallen die uitgezet worden om geld te vangen. Waar het recht van de soeverein erkend wordt, zijn dergelijke wetten overbodig; en waar het niet erkend wordt, zijn zij ontoereikend voor de bescherming van het volk. Belangrijk voor de ordehandhaving is verder dat de soeverein oordeelkundig gebruik maakt van straffen en beloningen, en dat hij zich omringt met bekwame en trouwe raadgevers en militairen.

In het laatste hoofdstuk van boek II, kondigt Hobbes aan dat hij nu zal betogen, dat zijn staatsleer niet alleen door de rede wordt voorgeschreven maar ook door de Heilige Schrift. Hobbes wil vooral aantonen dat het beginsel 'might is right' (macht geeft recht), waarop zijn staatsleer steunt, een universeel beginsel is, dat in de gehele schepping werkzaam is. Het verschil tussen het recht van de soeverein in de staat (de vorst) en het recht van de soeverein in de schepping (God) is alleen dit: de vorstelijke macht, zijn recht, wordt gelegitimeerd door de instemming van zijn onderdanen (contract), instemming die zij hem in alle redelijkheid niet kunnen onthouden; de goddelijke macht wordt gelegitimeerd door haar werkelijk absoluut, dus totaal onweerstaanbaar, karakter--zij is van nature gelegitimeerd. Wie het gezag van de vorst betwist komt met zichzelf in tegenspraak: hij wil het doel (de vrede), maar niet het middel (de staat). Daarom behoort het gezag van de soeverein de jure absoluut te zijn, terwijl het dat de facto niet is. Maar de soevereiniteit van God is de facto absoluut.

VRAGEN

1. Welke politieke verwickelingen in Engeland vormden de achtergrond voor de theorieën van Hobbes?
2. Wat is voor Hobbes de fundamentele drijfveer van de mens? Welke rol speelt deze in Hobbes' verklaring van de voortdurende oorlogsdreiging?
3. Hoe definieert Hobbes de staat van oorlog? Welke menselijke neigingen maken het mogelijk aan de staat van oorlog te ontsnappen?
4. Wat is voor Hobbes de fundamentele natuurlijke wet? Waarom zegt hij dat de term 'wet' in dit verband eigenlijk misleidend is?

5. Hoe definieert Hobbes het natuurlijke recht van de mensen? Wat impliceert dit recht in de omstandigheden van de natuurlijke staat van oorlog?
6. Waarom zijn sommige overeenkomsten in natuurtoestand niet bindend? Om welke overeenkomsten gaat het?
7. Vergelijk de contractenleer van Hobbes met de huidige opvattingen omtrent de voorwaarden waaronder een contract geldig is.
8. Van welk aspect van het natuurlijke recht wordt in het sociale contract afstand gedaan? Hoe kan deze afstand leiden tot de vestiging van absolutistisch gezag?
9. Staten kunnen volgens hun oorsprong in twee soorten worden onderverdeeld. Welke? Welk verschil maakt de oorsprong van de staat voor de rechtspositie van de soeverein?
10. Waarom is volgens Hobbes onvrede met de soeverein misplaatst?
11. Waarom is de monarchie de beste staatsvorm?
12. Leg uit welk verschil Hobbes maakt tussen de absolute en de burgerlijke vrijheid van een onderdaan.
13. Wat bedoelt Hobbes als hij zegt dat de burgerlijke wet in de natuurlijke wet ingesloten ligt?
14. Hoe kan een wet tegelijkertijd rechtmatig en ondeugdelijk zijn?
15. Welk is het belangrijkste criterium waaraan volgens Hobbes een goed beleid moet beantwoorden?
16. Van welke ideeën van Hobbes over de staatsinrichting en het staatsgezag vinden wij nog sporen in de huidige staatsrechtelijke doctrines?

Locke: Verhandeling over het burgerlijk bestuur

Lockes *Eerste verhandeling over het burgerlijk bestuur* is een weerlegging van de theorie van het Goddelijk recht der koningen, zoals uiteengezet in Filmer's Patriarcha. Filmer ging ervan uit dat de rechtsongelijkheid onder de mensen Gods wil is, dat sommigen, geheel volgens de beginselen van de goddelijke orde, het recht hadden over anderen te beschikken: de vader over zijn kinderen, de koning over zijn onderdanen. De eerste verhandeling is bedoeld als een weerlegging van dat uitgangspunt en de politieke consequenties die Filmer eruit getrokken had. De argumentatie baseerde zich voornamelijk op de interpretatie van de Bijbel.

In de *Tweede verhandeling* stelde Locke de vraag wat dan wel de juiste verklaring van de politieke verschijnselen is. Hoe zou men politieke macht kunnen rechtvaardigen? Hoe men zou kunnen verklaren dat er zoiets is als het recht een dergelijke macht uit te oefenen? Locke antwoordde:

[Politieke macht]. Volgens mij is politieke macht een recht, namelijk het recht wetten te maken die voorzien in de doodstraf, en bijgevolg in alle mindere straffen, met het oog op het regelen en vrijwaren van eigendom, alsook het recht de kracht van de gemeenschap aan te wenden voor de uitvoering van dergelijke wetten, voor de bescherming van het gemenebest tegen buitenlandse agressie, en dit alles uitsluitend in het algemeen belang.

In **hoofdstuk 2**, 'Over de natuurtoestand', beschrijft Locke de situatie van de mensheid zoals die zou zijn als er geen politieke ongelijkheid was.

[Natuurlijke vrijheid en gelijkheid]. Ten einde de politieke macht juist te begrijpen en haar op haar oorsprong terug te voeren moeten we in overweging nemen wat de natuurlijke toestand van de mensheid is, en dat is een toestand waarin ieder volkomen vrij is over zijn eigen handelingen te beslissen en over zijn persoon en bezittingen te beschikken, binnen de perken van de natuurlijke wet, zonder daarvoor afhankelijk te zijn van de wil van enige andere mens.

Een toestand van gelijkheid ook, waarin alle gezag en bevoegdheden wederkerig zijn, aangezien niemand van nature boven een ander staat. Want wat is evidentier dan dat schepsels van dezelfde soort en status, met dezelfde beschikkingmogelijkheid over de voordelen van de natuur en dezelfde vermogens, zich onderling als gelijken zouden verhouden, zonder enige ondergeschiktheid of onderwerping, als niet de heer en meester van hen allen door een klaarblijkelijke wilsuiking de ene boven de andere heeft geplaatst, en hem aldus, door een onbetwistbare en duidelijke aanstelling, een onbetwifelbaar recht op heerschappij en soevereiniteit heeft gegeven?

Die natuurlijke toestand wordt geregeerd door de natuurlijke wet, die ieders fundamentele plichten bepaalt en die kenbaar is voor ieder redelijk wezen.

[De natuurlijke wet]. Maar al is dat dan een staat van vrijheid, het is geen staat van losbandigheid; hoewel een mens in die toestand een onbepaalde vrijheid heeft om over zijn persoon en bezittingen te beschikken, hij is toch niet vrij zichzelf te vernietigen of enig ander schepsel dat hij bezit, als er een edeler doel is dat gediend wordt door het in leven te houden. De natuurlijke toestand wordt geregeerd door de natuurlijke wet, die bindend is voor iedereen; en de rede, die deze wet is, leert allen die haar raadplegen, dat, aangezien allen gelijk en onafhankelijk zijn, niemand een ander mag schaden in zijn leven, gezondheid, vrijheid en bezittingen; want alle mensen zijn het werk van de almachtige en alwijze Ma-

ker, allen dienaar van een soevereine Meester, op de wereld gezet op zijn bevel en voor zijn zaak; zij zijn Zijn eigendom, van Hem die hen gemaakt heeft, en bestemd te leven zolang het Hem behaagt, niet zolang het een van hen behaagt... Zoals ieder ertoe gehouden is zichzelf in stand te houden en niet met opzet zijn post te verlaten, zo ook moet ieder, in de mate waarin zijn zelfbehoud niet in het gedrang komt, instaan voor het behoud van alle anderen en niets doen wat van aard is het leven, de vrijheid, de gezondheid, het lichaam of de goederen van een ander te vernietigen of te beschadigen, tenzij als straf voor een overtreding van de natuurlijke wet.

Aangezien het mogelijk maar uiteraard niet wenselijk is de natuurlijke wet te overtreden, kan de natuurlijke samenleving alleen maar bestaan als men de natuurlijke wet kan afdwingen. Hoe moet dat gebeuren als er geen overheid is? In die toestand berust de afdwinging van de natuurlijke wet bij elke mens afzonderlijk: Iedereen heeft het recht de overtreder ervan te bestraffen...

[*Het natuurlijke strafrecht*]. Als iemand het strafrecht heeft in de natuurlijke toestand, dan heeft iedereen het... Zo kan in de natuurtoestand de ene mens macht uitoefenen over een ander, namelijk over de crimineel; maar het is geen absolute of willekeurige macht om met hem te doen wat men wil, doch slechts de macht hem te doen boeten in verhouding tot de ernst van zijn misdrijf, d.w.z. in de mate die men in redelijkheid en geweten nodig acht voor de vergoeding van de schade en de preventie van verder kwaad.

Het strafrecht, dat is het recht misdrijven te bestraffen met het oog op preventie van gelijkwaardige overtredingen, komt iedereen toe. Het recht schadevergoeding te eisen is voorbehouden aan degene die de schade heeft geleden.

Locke geeft toe dat het een 'vreemde doctrine' is die iedereen tot uitvoerder van de natuurlijke wet maakt. De instelling van een burgerlijk bestuur (*civil government*) is uiteindelijk de beste oplossing voor de problemen die zij opwerpt. Hij herinnert zijn lezers er echter aan dat diezelfde doctrine in de betrekkingen tussen staten algemeen aanvaard wordt. De doctrine is dus niet zo vreemd als ze op het eerste gezicht schijnt te zijn.

Hoofdstuk 3 gaat over 'de staat van oorlog', een 'toestand van vijandschap en vernieling'. Anders dan voor Hobbes is voor Locke de staat van oorlog niet de toestand waarin de mensheid van nature verkeert. De afwezigheid van een gemeenschappelijke en gezaghebbende rechter is kenmerkend voor de natuurtoestand; onrechtmatig geweld is kenmerkend voor de staat van oorlog.

De staat van oorlog kan evenzeer in een politieke gemeenschap ontstaan als in de natuurtoestand. In de natuurtoestand heeft de staat van oorlog evenwel de neiging zich te bestendigen, aangezien er geen gezaghebbende interpretatie van de natuurlijke wetten is, geen rechter om die toe te passen of om te bepalen wanneer een onrecht hersteld is. Daar ligt 'een belangrijke reden voor de mensen om de natuurtoestand te verlaten en zich te verenigen in een politieke gemeenschap'.

In **hoofdstuk 4**, 'Over slavernij', geeft Locke een van de fundamentele stellingen van zijn leer:

'Niemand kan meer macht geven dan hijzelf heeft, en wie niet het recht heeft zichzelf van het leven te beroven kan dit recht ook niet aan een ander geven.'

Slavernij (waarbij de ene mens recht heeft over leven en dood van een ander) kan dus geen contractuele basis hebben. Slavernij kan alleen gerechtvaardigd zijn als straf voor degene die een misdrijf heeft gepleegd waarop de doodstraf staat.

Hoofdstuk 5, ‘Over eigendom’, is de kern van Lockes betoog over de natuurlijke toestand. Daarin toont hij aan dat in de natuurlijke samenleving een eigen natuurlijke rechtsorde bestaat, met name in verband met eigendomsrelaties. Dit betekent dat het onderscheid tussen recht en onrecht ook daar kan gemaakt worden.

[Het eigendomsrecht]. Ik zal pogen aan te tonen hoe mensen een individueel eigendomsrecht kunnen verwerven in de verschillende delen van wat God aan allen in gemeenschap heeft gegeven, zonder enige uitdrukkelijke afspraak waarbij allen betrokken zouden moeten zijn.

Eigendom is noodzakelijk voor het overleven van de mens en berust op het natuurlijke eigendomsrecht in de eigen arbeidskracht.

[Natuurlijke eigendom]. God heeft de mensen niet alleen de aarde gegeven, maar ook het verstand om er het beste gebruik van te maken voor het levensonderhoud en levensgemak... Opdat echter de aarde en haar vruchten enig nut zouden hebben voor een individu moet er noodzakelijk een mogelijkheid tot toe-eigening zijn...

Laat de aarde en alle lagere schepsels dan gemeenschappelijk zijn voor alle mensen, toch moet iedere mens een eigendomsrecht hebben in zijn eigen persoon. Daarop heeft niemand anders recht dan hijzelf. De arbeid van zijn lichaam en het werk van zijn handen is, zo mogen we zeggen, terecht van hem. Wat hij uit de toestand haalt waarin de natuur het heeft gelaten, wordt zijn eigendom als hij er zijn arbeid mee heeft vermengd en het heeft toegevoegd aan iets wat van hem is. Aangezien het door hem (en niet door enig ander) uit zijn natuurlijke toestand werd gehaald, heeft het nu door zijn arbeid iets persoonlijks toegevoegd gekregen dat niet onder het gemeenschappelijk recht van anderen valt. Aangezien deze ‘arbeid’ onbetwistbaar eigendom is van de arbeider, kan niemand enig recht hebben op wat er eens aan toegevoegd is, tenminste voorzover er genoeg overblijft van vergelijkbare kwaliteit in datgene wat gemeenschappelijk is voor anderen...

Wie zich voedt met de eikels die hij opgeraapt heeft onder de eik, of met de appels die hij geplukt heeft van de bomen in het bos, heeft zich die vruchten ongetwijfeld toegeëigend. Niemand kan ontkennen dat het zijn voedsel is. Ik vraag dus: Wanneer begon het het zijne te zijn? Bij het verteren? Bij het eten? Bij het klaarmaken? Toen hij het naar huis bracht? Of toen hij het oprapte? Het is duidelijk, dat als die eerste daad van verzamelen de vruchten niet tot de zijne maakte, geen andere daad dat zou kunnen. Die arbeid maakt het verschil tussen die vruchten en de andere die in de natuurlijke gemeenschap blijven. Die arbeid voegde iets toe aan wat de natuur, de gemeenschappelijke moeder van alle vruchten, hun had gegeven. Zou men zeggen, dat hij geen recht heeft op de eikels of de appels, omdat hij ze zich heeft toegeëigend zonder de toestemming van de gehele mensheid? Was het roof voor zichzelf te nemen wat aan allen in gemeenschap toebehoorde? Als zo'n toestemming nodig zou zijn, dan zou de mens van honger omgekomen zijn, ondanks de rijkdom die God hem heeft gegeven. We zien toch dat, in het geval van gronden die volgens afspraak gemeenschappelijk blijven, eigendom van de vruchten begint wanneer iemand die voor zich neemt en uit de gemeenschap verwijdert. Zonder deze regeling zou het gemeenschappelijke goed geen nut hebben. En om dit of dat te nemen heeft men niet de uitdrukkelijke instemming nodig van allen die het recht hebben die grond te gebruiken. Zo het gras dat mijn paard eet op de gemeenschappelijke weide; de turf die mijn

knecht steekt; het erts dat ik heb opgedolven uit de gemeenschappelijke grond: het is mijn eigendom, zonder toewijzing of instemming van wie dan ook. De arbeid die de mijne was en waarmee ik het uit de gemeenschappelijke toestand heb verwijderd, heeft er mijn eigendom aan vastgehecht.

Deze wet van de rede maakt dat het hert aan die Indiaan toebehoort die het heeft gedood... al had voordien iedereen het recht er jacht op te maken. En deze wet geldt ook nog bij de volkeren die men beschaafd noemt, al hebben die de aanvang van de privé-eigendom in vele positieve wetten geregeld.

Dezelfde natuurwet die de private toe-eigening mogelijk maakt, beperkt ook de omvang ervan.

[Geen onbeperkt toe-eigeningsrecht]. Zoveel als iemand kan gebruiken voor zijn levensbelangen voor het bederft, zoveel mag hij zich door zijn arbeid toe-eigenen. Maar meer dan dit is meer dan zijn aandeel en hoort toe aan anderen. Niets is door God gemaakt opdat de mens het zou bederven en vernietigen... Zoveel land als een mens kan bewerken, beplanten, verbeteren en cultiveren, zoveel is het zijne. Door zijn arbeid wordt het als het ware uit het gemeenschappelijke afgezonderd... En deze toe-eigening van een stuk land berokkent niemand enig nadeel, aangezien er genoeg vergelijkbaar land overblijft...

[Toe-eigening en productiviteit]. Ik wil hieraan toevoegen dat wie zich een stuk land toe-eigent door het te bewerken de totale voorraad goederen van de mensheid niet vermindert maar doet toenemen. Immers, de opbrengst van een privégrond is vele keren hoger dan die van een gelijkwaardig stuk grond onder het gemeenschappelijke recht van allen... Het is inderdaad de arbeid die het verschil maakt tussen de waarde der dingen... de waarde van een stuk land is grotendeels toe te schrijven aan de verbetering ervan door de arbeid.

Overigens is het niet alleen onrechtmatig maar ook een verspilling van arbeid zich door arbeid meer toe te eigenen dan men kan gebruiken. Er zijn evenwel wegen om die verspilling tegen te gaan. Iemand kan zijn teveel van een goed immers gebruiken om het weg te schenken aan een ander of om het te ruilen tegen meer duurzame goederen (appels voor noten, bijvoorbeeld). Dergelijke handelingen vallen ook onder het begrip 'gebruik maken van een goed', en zijn dus productieve handelingen. De beperking van het eigendomsrecht tot zoveel als men kan gebruiken voor het bederft, is dus geen absolute limiet.

Maar wat met goederen die niet bederven zoals goud en zilver en diamanten of geld, 'een duurzaam onvergankelijk ding dat mensen in onderlinge overeenstemming aanvaarden in ruil voor de waarlijk nuttige, maar vergankelijke levensmiddelen'? In beginsel kan men geld in onbeperkte hoeveelheden accumuleren. Het is ook niet strijdig met de natuurlijke wetten om dat te doen:

[Onbeperkte toe-eigening van onbederfelijke waren]. Aangezien goud en zilver, in zichzelf veel minder nuttig voor het leven van de mens dan voedsel, kledij en vervoermiddelen, alleen maar een conventionele waarde hebben (door de overeenstemming der mensen),... is het duidelijk, dat de mensen akkoord gaan met een onevenredige en ongelijke verdeling van het grondbezit. In stilzwijgende en vrijwillige overeenstemming hebben zij een methode aanvaard waardoor iemand op geoorloofde wijze meer land mag bezitten dan nodig voor zijn eigen levensonderhoud, wanneer hij zijn surplus ruilt voor goud en zilver, onvergankelijke zaken die hij zonder enig nadeel voor anderen kan oppotten.

In **hoofdstuk 6**, ‘Over de vaderlijke macht’, weerlegt Locke het traditionele argument, dat de macht van de vorst over zijn onderdanen een gevolg of uitwerking is van het gezag van de vader over zijn kinderen.

In de hoofdstukken 7, 8 en 9 (‘Over de politieke of burgerlijke samenleving’, ‘Over het ontstaan van de politieke samenleving’, ‘Over de doelen van de politieke samenleving’) ontvouwt Locke zijn theorie van het sociale contract. Hij legt uit wat een politieke samenleving is, waarom de mensen er de voorkeur aan geven boven de natuurlijke samenleving en hoe zij zonder inbreuk op elkaars recht of op de natuurlijke wet te maken zo'n politieke samenleving tot stand kunnen brengen.

Hoofdstuk 7 begint met een bevestiging van de sociale natuur van de mens. Traditioneel--en de traditie begint met Aristoteles--hoort hier een bespreking thuis van de belangrijkste sociale relaties: tussen man en vrouw en tussen meester en knecht. Locke volgt dit schema. Zoals Aristoteles poneert Locke dat deze sociale relaties fundamenteel verschillen van de politieke relaties.

[Politieke gemeenschap]. Zoals aangetoond, heeft ieder mens van bij de geboorte een recht op volkomen vrijheid en ongecontroleerd genot van alle rechten en voordelen van de natuurlijke wet... Ieder mens heeft door natuurlijk recht de macht niet alleen zijn eigendom--zijn leven, vrijheid en bezit--te vrijwaren tegen inbreuken door anderen, maar ook volgens eigen overtuiging te oordelen over en straffend op te treden tegen overtreders van die wet, en die ter dood te brengen wanneer hij meent dat hun gedrag om geen andere straf roept. Maar er kan geen politieke samenleving zijn of bestaan die niet zelf de macht heeft de eigendom te vrijwaren van allen in die samenleving, en daarmee ook de macht voor dat doel de overtreders in haar schoot te straffen. Daar en daar alleen is er een politieke gemeenschap, waar ieder lid deze natuurlijke macht heeft opgegeven en overgedragen aan de gemeenschap in alle gevallen waarin hij niet in de onmogelijkheid verkeert beroep te doen op de bescherming van de wet die zij heeft ingesteld. Waar de persoonlijke oordelen van ieder lid uitgesloten zijn, daar wordt de gemeenschap de scheidsrechter die oordeelt, volgens vaste algemene en onpartijdige regels, in de persoon van mensen die hun gezag aan de gemeenschap ontlennen, over alle betwistingen omtrent de rechten van de leden. Zij beteugelt de overtredingen tegen de samenleving met de wettelijk voorgeschreven straffen...

Zo bekomt de gemeenschap het gezag straffen te bepalen voor inbreuken van het ene lid op de rechten van andere leden (en dit is de wetgevende macht), en voor inbreuken gepleegd door niet-leden (en dit is de macht van oorlog en vrede). Zij heeft deze machten ter vrijwaring, in de mate van het mogelijke, van de eigendommen van alle leden van de gemeenschap... En dat is de oorspronkelijke vorm van de wetgevende en de uitvoerende macht in de burgerlijke samenleving.

Locke stelt dat de absolute monarchie niet kan beschouwd worden als een vorm van politiek bestuur: de absolute monarch staat boven de wet, maar in een politieke samenleving staat niemand boven de wet. Bovendien is de wet, in de politieke samenleving, maar een middel om het recht te dienen--niet de bron waaruit het recht zelf voortvloeit.

In **hoofdstuk 8** ontwikkelt Locke zijn theorie van het sociale contract.

[Politieke gemeenschap vereist instemming]. Zoals gezegd zijn alle mensen van nature vrij, gelijk en onafhankelijk. Daarom kan niemand uit deze toestand gebracht worden, en onder het

politieke gezag van een ander geplaatst, dan met zijn persoonlijke instemming. Er is maar een manier waarop iemand zich van zijn natuurlijke vrijheid ontdoet, en de band van de burgerlijke samenleving aanvaardt, en dat is door met anderen overeen te komen zich te verenigen in een gemeenschap, met het oog op een comfortabel, veilig, en vreedzaam samenleven, een zeker genot van zijn eigendommen, en een betere bescherming tegen buitenstaanders. Een willekeurig aantal mensen mag zo'n vereniging vormen, aangezien zij op geen enkele manier de vrijheid van anderen schendt... Wanneer een aantal mensen er op deze wijze mee ingestemd hebben een gemeenschap of regering te vormen, dan vormen zij meteen een politiek lichaam, waarin de meerderheid het recht heeft ook in naam van de minderheid te handelen en te beslissen.

Indien immers een aantal mensen, met de instemming van ieder van hen, een gemeenschap hebben gemaakt, dan hebben zij meteen ook van die gemeenschap één lichaam gemaakt, met het vermogen te handelen als één lichaam, wat alleen mogelijk is als de wil van de meerderheid beslissend is...

Allen die ermee instemmen met anderen een politiek lichaam te vormen onder één regering, nemen de verplichting op zich, ten overstaan van alle andere leden, de beslissingen van de meerderheid te aanvaarden. Zou iemand dat niet doen, dan zou dit oorspronkelijk contract geen betekenis hebben...

Mensen die zich vanuit de natuurtoestand verenigen in een gemeenschap, moeten dus geacht worden alle gezag dat nodig is voor de doelen waarvoor zij zich verenigen over te laten aan de gewone meerderheid, tenzij er een uitdrukkelijke afspraak is dat een bijzondere meerderheid vereist is.

Locke verwerpt het argument dat de geschiedenis geen voorbeelden geeft van een dergelijk sociaal contract. Die vindt men, volgens hem, in de prehistorie. Bovendien kan de geschiedenis ons alleen iets leren over 'wat geweest is en een argument dat uit een premisse over wat geweest is een conclusie haalt over wat rechtens behoort te zijn heeft weinig overtuigingskracht'. Dat de geschiedenis zoveel voorbeelden geeft van samenlevingen waarin het politiek bestuur in handen was van één man, is overigens niet strijdig met de contractuele grondslag van de politieke samenleving. De constitutionele vergadering kan immers bij meerderheid besluiten de regering deze of een andere vorm te geven. Het lijkt een redelijke veronderstelling dat de monarchie in de vroegste tijden de voorkeur genoot, wegens haar gelijkenis met de vertrouwde vorm van het vaderlijk gezag.

Locke verwerpt ook de opmerking, dat politiek bestuur van alle tijden is, en dat bijgevolg mensen nooit vrij geweest zijn een nieuwe politieke samenleving te vormen. In dat geval zou er immers op aarde slechts plaats kunnen zijn voor één enkele politieke gemeenschap. Bovendien zijn contractuele verplichtingen niet per se erfelijk.

[Burgerschap niet erfelijk]. Het is waar, dat men ertoe gehouden is zijn verplichtingen en beloften na te komen. Maar niemand kan in enige overeenkomst zijn kinderen en het nageslacht binden. De zoon is zo vrij als de vader... De vader kan wel voorwaarden bepalen die het gebruik betreffen van het land waarvan hij als onderdaan van een politieke gemeenschap het genot heeft; hij kan bepalen dat zijn zoon alleen dan het land zal erven wanneer hij tot die gemeenschap toetreedt. Het land is immers eigendom van de vader, en die heeft het recht er over te beschikken zoals het hem zint. ... Ook van mensen die onder het regime van een politieke gemeenschap geboren werden is de instemming vereist opdat zij leden van die gemeenschap zouden zijn. Die instemming wordt individueel

gegeven bij het bereiken van de volwassenheid. Zij gaat weliswaar bijna onopgemerkt voorbij maar is daarom niet minder reëel. Het is dus onjuist te denken zij van bij de geboorte onderdanen zijn zoals zij van bij de geboorte mensen zijn.

Waaruit blijkt die instemming? Locke onderzoekt of een stilzwijgende instemming voldoende is.

[Stilzwijgende instemming]. Wat zullen we nu begrijpen als een voldoende verklaring van toestemming opdat iemand onderworpen zou zijn aan de wetten van enig regime. Er is het gebruikelijke onderscheid tussen uitdrukkelijke en stilzwijgende toestemming. Met betrekking tot de uitdrukkelijke toestemming is er geen moeilijkheid... Het probleem is: Wat zullen wij als stilzwijgende toestemming beschouwen, en waartoe verbindt ze?... Hierop antwoord ik, dat ieder die enig bezit heeft of voordeel haalt uit het territorium van een regime moet geacht worden stilzwijgend in te stemmen met dat regime, en tot gehoorzaamheid aan de wetten verplicht is, zolang hij er verblijft--of hij er nu land in eigendom heeft of er alleen maar op doorreis is.

Om dit des te beter te begrijpen, moeten we bedenken dat iedere mens, op het moment waarop hij zich met een gemeenebest verenigt, ook zijn huidige en toekomstige bezittingen aan de gemeenschap onderwerpt, voor zover ze niet reeds aan een andere gemeenschap toebehoren. Het zou toch een directe contradictie zijn als iemand toetreedt tot een gemeenebest met het oog op betere bescherming van zijn eigendom en tegelijkertijd veronderstelt dat het gemeenebest geen jurisdictie over zijn land zou hebben. Dezelfde daad dus waardoor iemand zijn persoon die voorheen vrij was, verbindt met een gemeenebest, verenigt zijn bezittingen, die voorheen vrij waren, met dat gemeenebest--beide, persoon en bezit, komen daardoor onder het gezag van het gemeenebest te staan. Wie daarna door erfenis, aankoop of gift, of op een andere wijze het genot van dit stuk land verwerft, moet dus ook de voorwaarden aanvaarden waaronder het tot het gemeenebest behoort...

Het gemeenebest heeft dan echter een directe jurisdictie over het land en alleen maar een indirecte over zijn bezitter (tenzij ook hij zich door een expliciete toestemming aan de wetgevende macht ervan onderwerpt): Het gezag van de staat bindt hem enkel zolang hij van dat land gebruik maakt... Dit maakt hem evenwel nog niet tot een lid van het gemeenebest, evenmin als een huisgast lid van de familie is, ook al is hij gedurende zijn verblijf gehouden de regels van het huis te respecteren... Alleen een uitdrukkelijke instemming en overeenkomst kan van iemand een onderdaan van een staat maken, die onherroepelijk en voor altijd aan de wetten ervan onderworpen is.

Hoofdstuk 9 onderzoekt de motieven die iemand ertoe kunnen brengen de natuurlijke toestand te verlaten.

[Motief voor staatsvorming]. Waarom zou iemand van zijn natuurlijke vrijheid afstand willen doen en zichzelf onderwerpen aan een andere macht? Het voor de hand liggende antwoord is, dat het feit dat hij dit recht op vrijheid heeft in de natuurtoestand niet meteen ook betekent dat hij er rustig en veilig van kan genieten... Het is niet zonder reden dat hij bereid is zich te verenigen met anderen met het oog op de wederzijdse bescherming van hun leven, vrijheden en bezittingen, alles wat ik met een algemene naam 'zijn eigendom' noem.

Het grote en voornaamste doel van de vereniging in een gemeenebest is daarom de bescherming van de eigendom, waaraan in de natuurtoestand nogal wat schort: 1) er is geen algemeen vastgestelde en aan allen op dezelfde wijze bekende wet... 2) men kent er geen rechter die bevoegd is op onpartijdige wijze alle geschillen volgens een vastgestelde wet te

regelen... 3) er is meestal geen uitvoerende macht om de rechtvaardige vonnissen af te dwingen...

Het zij dus toegegeven dat de mensen die tot een gemenebest toetreden afstand doen van de vrijheid, gelijkheid en uitvoerende macht die ze in de natuurtoestand hadden, ten gunste van de wetgevende instantie, en dit voorzover nodig voor het welzijn van de samenleving. De bedoeling van die toetreding is evenwel enkel een efficiëntere en effectievere verdediging van de persoon en de bezittingen van eenieder (want geen rationeel schepsel kan geacht worden zijn toestand te ruilen voor een slechtere). Zodat de macht van de staat of de wetgevende instantie nooit mag geacht worden groter te zijn dan nodig is voor het gemeenschappelijke welzijn, maar integendeel behoort beperkt te blijven tot de beveiliging van eenieders eigendom door het voorzien in een remedie voor de drie voormelde gebreken van de natuurlijke toestand... en dit voor geen ander doel dan vrede, de veiligheid en het algemeen volksbelang.

Hoofdstuk 10, 'Over de vormen van een gemenebest', legt in het kort uit dat op basis van het sociale contract zowel een democratische als een aristocratische als een monarchistische bestuursvorm mogelijk is. Het verschil tussen de verschillende vormen ligt uitsluitend in de verschillende antwoorden die gegeven worden op de vraag, hoe de wetgevende macht zal georganiseerd worden. De wetgevende macht is voor Locke, zoals voor alle moderne auteurs, de hoogste macht in de politieke gemeenschap.

Het is duidelijk dat het sociaal contract een constitutioneel contract is: Het legt de constitutie vast (volgens de meerderheidsregel), maar hoe het gebouw zal zijn dat op basis van de constitutie zal worden opgetrokken kan niet op theoretische gronden worden bepaald. Dat is de vrije beslissing van de mensen die met elkaar contracteren.

In **hoofdstuk 11**, 'Over het bereik van de wetgevende macht', onderzoekt Locke de grenzen van de wetgevende macht, die van het kenmerk is van wat de moderne auteurs onder de term 'sovereiniteit' begrijpen.

[De wetgevende macht niet absoluut]. Hoewel de wetgevende macht de hoogste macht is in elke staat, toch kan zij onmogelijk een absolute macht zijn. Zij is immers niets meer dan de gezamenlijke macht van alle leden van de samenleving zoals ze werd overgedragen aan degene of degenen die de wetgevende bevoegdheid heeft of hebben. Zij kan dus nooit meer zijn dan de bevoegdheid die een mens had in de natuurtoestand, vóór hij er afstand van deed ten gunste van de gemeenschap.

Want niemand kan aan een ander meer bevoegdheid verlenen dan hijzelf had, en niemand heeft in de natuurtoestand een absoluut beschikkingsrecht over zichzelf of een ander, d.w.z. het recht zichzelf of een ander van het leven te beroven of andermans eigendom aan te tasten. Zoals al aangetoond werd, heeft niemand het recht zichzelf aan de willekeur van een ander te onderwerpen; noch het recht het leven, de vrijheid of bezittingen van anderen aan zijn willekeur te onderwerpen, voor zover die macht meer beoogt te zijn dan deze die hem door de natuurlijke wet werd verleend voor het behoud van hemzelf en de rest van de mensheid. Het is dus alleen de in dit opzicht beperkte macht die hij aan het gemenebest, en daardoor aan haar wetgevende instantie kan overdragen. Meer bevoegdheid kan de wetgever niet hebben... Zo staat de natuurlijke wet voor ons als een eeuwige norm voor alle mensen, wetgevers en anderen. De wetten, die de wetgevers maken voor de regeling van het gedrag van anderen, moeten evenals de handelingen van alle mensen zelf, verenigbaar zijn met de natuurlijke wet--dus. met Gods wil, waarvan de natuurlijke

wet de uitdrukking is. Aangezien de fundamentele wet van de natuur het behoud van de mensheid is, kan geen menselijke sanctie die daarvan afwijkt goed of geldig zijn.

De wetgevende instantie kan zichzelf niet het recht aanmatigen te regeren met ad hoc besluiten; zij is verplicht de rechtsbedeling te verzekeren door middel van op de gepaste wijze bekendgemaakte algemene en vaste wetten en algemeen bekende en bevoegde rechters... zoniet zou het resultaat slechter zijn dan de natuurlijke toestand.

De hoogste gezagdragers in de staat kunnen niemand zonder zijn toestemming onteigenen... aangezien de bescherming van de natuurrechtelijke eigendom juist de reden is waarom mensen een gemeenebest zijn gaan vormen.

De wetgevende instantie heeft niet het recht haar bevoegdheid voor het maken van wetten af te staan aan andere personen of organen. De regeringsvorm kan alleen door het volk bepaald worden. Alleen de wetten van de door hen aangestelde wetgevers zijn bindend.

In de **hoofdstukken 12, 13 en 14** ('Over de wetgevende, uitvoerende, en federatieve macht in de staat', 'Over de ordening van de machten in de staat', 'Over de prerogatieven van de uitvoerende macht') ontwikkelt Locke zijn leer van de scheiding der machten. De wetgevende macht is de hoogste (en in die zin soevereine) macht in de staat, maar dat betekent niet dat de wetgevers een soeverein gezag hebben over de burgers.

[Beperkte wetgevingsmacht]. De wetgevende macht heeft het recht heeft te beslissen hoe de macht van de staat zal gebruikt worden voor het behoud van de gemeenschap en haar leden. Aangezien het mogelijk is wetten in een korte tijd te maken, terwijl ze toch altijd van kracht blijven, is het niet nodig dat de wetgevende macht permanent aanwezig is... In een goedgeordende staat, waar het algemeen belang de gepaste zorg krijgt, wordt de wetgevende macht in handen gegeven van verschillende personen die, in een regelmatig samengeroepen vergadering, al of niet in samenwerking met anderen, de bevoegdheid hebben wetten te maken, maar daarna als individuele personen zelf onderworpen zijn aan de wetten die zij hebben gemaakt

Naast de wetgevende macht is er ook de uitvoerende macht die zorg draagt voor de uitvoering en afdwinging van de wetten. Ten opzichte van niet-leden en vreemde mogendheden treedt de staat als een geheel op. In dit verband spreekt men van de federatieve macht (oorlog, vrede, verdragen). Meestal zullen uitvoerende en federatieve macht overigens aan dezelfde instantie toevertrouwd worden, waarbij wij wel moeten bedenken, dat voor de uitoefening van de federatieve macht de overheid over een grotere bevoegdheid zal moeten beschikken dan voor de uitoefening van haar uitvoerende macht. Laatstgenoemde betreft haar optreden tegen personen die alle aan dezelfde wetten onderworpen zijn; maar de federatieve macht betreft haar optreden tegen personen die niet aan de wetten van de staat gebonden zijn.

[Volkssoevereiniteit]. De wetgevende macht wordt uitgeoefend door, maar is niet de eigendom van de wetgevende instantie... Het is toch zo dat, als iemand een macht wordt verleend met het oog op het bereiken van een doel, dat doel meteen ook die macht beperkt. Wanneer hij dat doel verwaarloost of tegenwerkt, dan kan de gemachtigde uiteraard geen aanspraak meer maken op het in hem gestelde vertrouwen: de machtiging vervalt en alle bevoegdheid keert terug in handen van diegenen die haar hadden verleend... Zo behoudt de gemeenschap zelf ten allen tijde het hoogste recht om zich te verdedigen tegen de po-

gingen en plannen van wie dan ook, de wetgever niet uitgesloten, die zo dwaas of boosaardig zou zijn een aanslag te ondernemen tegen de vrijheden en eigendommen van de onderdanen.

De prerogatieven van de uitvoerende macht, haar bevoegdheden naar eigen inzicht te handelen zonder wettelijk voorschrift, of zelfs tegen de wet in, worden door Locke niet betwist, tenminste zolang ze uitgeoefend worden 'in het algemeen belang'. Maar het prerogatief is geen eigen recht van de uitvoerende macht. Het kan dus door de wet geregeld en beperkt worden, en dit zonder schending van enig recht. Een goede koning zal zonder tegenspraak zijn prerogatieven kunnen uitbreiden, aangezien het volk zijn optreden beschouwt als een doelmatige behartiging van het algemeen belang.

Dat is de grond voor het gezegde, dat de regeringen van goede vorsten de grootste gevaren inhouden voor de vrijheden van hun volk. Hun opvolgers die met andere intenties regeren zullen immers proberen de prerogatieven van hun goede voorgangers als precedenten in te roepen, alsof zij het recht bezitten tot schade van het volk te doen wat voorheen alleen tot voordeel van het volk werd gedaan. Daarin ligt vaak de aanleiding van strijd en publieke onrust.

Hoofdstuk 15, 'Samenvattende beschouwing over de vaderlijke, de politieke, en de despotische macht', geeft nogmaals de fundamentele verschillen tussen de traditionele soorten van heerschappij. De grondslag van de vaderlijke macht is de natuur en is beperkt 1) tot de minderjarigheid van de kinderen, en 2) tot de zorg voor hun welzijn en opvoeding. De grondslag voor de politieke macht is de vrijwillige instemming, en is eveneens beperkt tot de zorg voor het algemeen welzijn, dat wil zeggen de rechtsbescherming van de onderdanen. De grondslag van de despotische macht is de verzaking van alle recht door de tiran, die zich daarmee in een staat van oorlog met zijn onderdanen plaatst.

Hoofdstuk 16, 'Over verovering', bevat Lockes theorie over de oorlog, en in het bijzonder over de rechten van de overwinnaar die een gerechtvaardigde (defensieve) oorlog heeft gevoerd.

[Het oorlogsrecht]. In het kort komt het recht van de veroveraar hierop neer. Was de oorlog die hij voerde gerechtvaardigd, dan heeft hij een despotisch recht tegenover allen die daadwerkelijk deelgenomen hebben aan, of anderszins geholpen hebben in, de oorlog tegen hem. Hij heeft dan ook het recht zijn schade en kosten te verhalen op hun arbeidskracht en bezittingen, zolang hij daarbij de rechten van derden respecteert. Over de anderen, die niet met de oorlog hebben ingestemd, of over de kinderen van de gevangenen heeft hij geen recht; en ook niet over de bezittingen van de enen en de anderen. Zijn veroveringen geven hem noch zijn opvolgers dan ook geen rechtmatige titel om over hen te heersen. Integendeel: hij is zelf een agressor als hij iets onderneemt tegen hen of tegen hun eigendommen, en stelt zich dan in een staat van oorlog met hen.

In de **hoofdstukken 17 en 18** ('Over usurpatie', 'Over tirannie') ontkent Locke dat onrechtmatige heersers een recht op gehoorzaamheid kunnen hebben. Deze stellingname komt neer op het aanvaarden van een recht van revolutie en verzet. Het laatste **hoofdstuk 19**, 'Over de ontbinding van de staat', maakt een onderscheid tussen de ontbinding van het regeringsapparaat en de ontbinding van het gemenebest.

Rousseau: Over het maatschappelijk verdrag

Du Contrat Social (Over het maatschappelijk verdrag) bestaat uit vier boeken. Boek I behandelt het probleem van de politieke legitimiteit en de oplossing ervan in de idee van het sociale contract. Boek II behandelt de idee van de staat, in het bijzonder zijn soevereiniteit en de wetgeving waarin die tot uiting komt. Boek III gaat over de overheid in de staat. Boek IV behandelt het probleem van de eenheid in de staat, in het bijzonder de voorwaarden waaronder die eenheid de heerschappij van de algemene wil waarborgt (in tegenstelling tot de tirannieke een

BOEK I

Het sociaal contract en de soevereine staat

Hoofdstuk 1 geeft de probleemstelling.

De mens is van nature vrij en overal bevindt hij zich in ketens. Wie zich de meester van anderen waant blijkt uiteindelijk evenzeer slaaf te zijn als zij. Hoe is deze verandering er gekomen? Ik weet het niet. Wat kan haar legitimeren? Ik meen deze vraag te kunnen beantwoorden...

De sociale orde is een heilig recht dat aan de basis ligt van alle andere rechten. Maar dit recht is niet van nature gegeven; het berust dus op overeenkomsten. Het komt erop aan te weten wat die overeenkomsten zijn.

Hoofdstuk 2, ‘Over de oudste maatschappijen’, stelt dat ook in de familie het gezag van de vader, eens de kinderen meerderjarig zijn, op een conventie berust.

[De politieke samenleving en de familie]. De eerste wet van de menselijke natuur is te waken over het zelfbehoud; de eerste zorg voor de mens is deze die hij aan zichzelf verschuldigd is; en zodra hij de leeftijd van het verstand heeft bereikt, wordt elke mens zijn eigen meester, aangezien hijzelf de enige is die in staat is te oordelen over hetgeen voor zijn zelfbehoud dienstig is.

De familie is, zo men wil, het oorspronkelijke model voor de politieke gemeenschappen: het staatshoofd is het beeld van de vader, het volk dat van de kinderen. En allen zijn van nature gelijk en vrij. Niemand staat zijn vrijheid af als hij daaruit niet enig voordeel haalt. Het enige verschil is, dat in de familie de liefde van de vader voldoende betaling is voor de zorgen die hij aan zijn kroost besteedt, terwijl in de staat de genoegens van het leiderschap over anderen in de plaats komen van de liefde die de leider niet heeft voor zijn volk.

Hoofdstukken 3 en 4 (‘Over het recht van de sterkste’, ‘Over de slavernij’) ontkennen de geldigheid van het idee dat macht per se recht is en van het idee dat slavernij op een contractualistische basis gerechtvaardigd zou kunnen worden. Een overeenkomst waarbij de een zich bereid verklaart de slaaf van de ander te zijn is ongeldig:

[Slavernijcontracten ongeldig]. Zo'n overeenkomst is onrechtmatig en nul, om geen andere reden dan dat wie haar aanvaardt niet bij zijn zinnen is... Waanzin is geen bron van recht... Afstand doen van de vrijheid is onvereenigbaar met de menselijke natuur. Wie zijn wilsvrijheid opgeeft, ontnemt aan zijn handelingen elke morele hoedanigheid.

In **hoofdstuk 5**, ‘Men moet steeds teruggaan op een eerste overeenkomst’, zegt Rousseau dat men hoe dan ook een onderscheid moet maken tussen een meester en zijn slaven en een volk en zijn chef.

[Het sociaal contract is geen regeercontract]. Volgens Grotius kan een volk zich aan een koning geven. Voor hem is het volk dus een volk vooraleer het zich aan een koning overlevert. Die overgave is dus een burgerlijke daad: Zij veronderstelt een publieke deliberatie. Het past dus een onderzoek in te stellen naar de daad die van een volk een Volk maakt, vooraleer te onderzoeken door welke daad een Volk zich een koning kiest. De eerste van deze daden, die noodzakelijk aan de tweede voorafgaat, is de ware grondslag van de maatschappij.

Inderdaad, stel dat er geen voorafgaande overeenkomst was; hoe zou men dan kunnen besluiten dat de minderheid verplicht is zich te onderwerpen aan de keuze van de meerderheid, als er daarover niet een unanieme beslissing was?

...De meerderheidsregel is zelf een conventionele instelling die op een, ten minste één keer gerealiseerde, unanieme beslissing berust.

Hoofdstuk 6, ‘Over het sociale contract’, bevat Rousseaus definitie van de vorm van het oorspronkelijke sociale contract.

[De politieke samenleving en het sociale verdrag]. Ik veronderstel nu dat de mensen een punt in hun ontwikkeling bereikt hebben waar de hindernissen die in de natuurtoestand hun zelfbehoud in de weg staan, te hoog worden voor de krachten waarmee ieder individu zich in die toestand tracht te handhaven. Dan kan die primitieve toestand niet langer voortbestaan. De menselijke soort zou uitsterven als zij niet haar bestaanswijze zou veranderen. Nu kunnen de mensen het getal van hun natuurlijke vermogens niet uitbreiden; ze kunnen enkel de krachten die ze hebben verenigen en leiden... Die samenvoeging van krachten kan enkel ontstaan uit de samenwerking van velen; maar nu rijst de vraag, hoe de kracht en de vrijheid, die toch de primordiale instrumenten voor de menselijke overleving zijn, verbonden kunnen worden, zonder de mens te schaden en zonder dat hij de behoorlijke zorg voor zichzelf verwaarloost? Deze moeilijkheid kan aldus worden uitgedrukt:

‘Een vorm van vereniging te vinden die met gemeenschappelijke kracht de persoon en de goederen van elk lid verdedigt en beschermt, en waarin ieder, hoewel verenigd met allen, toch alleen maar zichzelf gehoorzaamt en even vrij blijft als voorheen.’ Dat is het fundamentele probleem waarvoor het Sociaal Contract de oplossing geeft.

[De essentiële inhoud van het contract]. De clausules van dit contract zijn zodanig bepaald door de aard zelf ervan, dat de minste afwijking ze nietig zou maken. Dit houdt in dat, alhoewel ze misschien nooit formeel werden uitgesproken, ze toch overal dezelfde zijn, overal stilzwijgend erkend worden, tot, als gevolg van een schending van het sociaal verdrag, eenieder zijn eerste rechten herwint en de natuurlijke vrijheid herkrijgt van dewelke hij afstand gedaan had in ruil voor de conventionele vrijheid van het verdrag.

Deze clausules, dat spreekt vanzelf, kunnen herleid worden tot een enkele: te weten, de totale vervreemding van ieder lid met al zijn rechten aan de gehele gemeenschap. Immers, ten eerste, als iedereen zichzelf zonder enige reserve geeft, dan is de voorwaarde die het contract stelt voor iedereen gelijk; en dan heeft niemand er belang bij ze ten nadele van de andere te verzwaren.

Ten tweede, als iedereen zichzelf zonder enige reserve geeft, dan is de vereniging zo volmaakt als zij kan zijn. Dan heeft geen enkel lid een grond om eisen te stellen. Als er voor de particulieren ook maar enig recht zou overblijven, dan zou immers de natuurlijke toestand blijven voortduren en de vereniging zou ofwel vruchteloos zijn ofwel een tiranniek karakter krijgen. Aangezien er dan geen gemeenschappelijke autoriteit zou zijn die geschillen omtrent die rechten tussen de particulieren en de gemeenschap kan beslechten, zou ieder op enige punten zijn eigen rechter blijven en weldra menen op alle punten het laatste woord te hebben.

Ten slotte: wanneer iedereen zich aan iedereen geeft, dan geeft niemand zich aan iemand; en aangezien er dan geen lid is waarop men niet het zelfde recht verwerft als men aan hem heeft afgestaan, wint men het equivalent van wat men verliest, en daarbij bekomt men meer kracht om te behouden wat men heeft.

Als men dus het maatschappelijk verdrag tot zijn essentie herleidt, dan bekomt men het volgende: 'Ieder van ons stelt gemeenschappelijk met alle anderen zijn persoon en geheel zijn vermogen onder de opperste leiding van de algemene wil; en wij ontvangen dan ieder lid als een ondeelbaar deel van het geheel.'

Ten slotte treedt in de plaats van de particuliere persoon van iedere contractant, het morele en collectieve lichaam van de gemeenschap, samengesteld uit evenveel leden als er in de vergadering stemmen zijn. Door diezelfde daad ontvangt de gemeenschap haar eenheid, haar collectief Ego, haar leven en wil. Deze publieke persoon... noemde men vroeger 'stad'. Nu spreekt men van een republiek of een politieke gemeenschap. De leden ervan noemen haar 'staat', wanneer zij zich passief opstelt, 'soeverein', wanneer zij zich actief opstelt, en 'mogendheid' wanneer zij wordt vergeleken met haar gelijken. De verbonden leden, collectief beschouwd, noemt men 'volk'. Individueel beschouwd zijn zij burgers die als zodanig delen in het soevereine gezag, en onderdanen die als zodanig onderworpen zijn aan de wetten van de staat. In **hoofdstuk 7**, 'Over de soeverein', legt Rousseau uit dat als gevolg van het sociaal contract een soeverein gezag bestaat dat berust in het volk, beschouwd als een ondeelbaar geheel.

[De verbodding tussen individu en staat]. Dat politieke lichaam, de Soeverein, ontleent zijn bestaan zelf aan de onaantastbaarheid van het Contract. Het kan zich dus nooit verbinden, zelfs niet ten opzichte van een ander, tot iets wat afbreuk doet aan deze oorspronkelijke overeenkomst, zoals een deel van zichzelf afstaan of zich aan een andere soeverein onderwerpen...

[Geen behoefte aan waarborgen tegen de soeverein]. Aangezien nu de soeverein alleen maar bestaat uit de particuliere personen die er deel van uitmaken, kan hij geen enkel belang hebben dat aan het hunne tegengesteld is. Bijgevolg moeten er geen waarborgen zijn voor de onderdanen tegenover de soeverein: het is immers onmogelijk dat het lichaam schade zou willen berokkenen aan al zijn ledematen; en we zullen zien dat het geen schade kan berokkenen aan enig particulier lid. Om geen andere reden dan dat hij is, is de soeverein altijd wat hij behoort te zijn.

[Wel behoefte aan waarborgen voor de soeverein]. Ondanks het gemeenschappelijke belang, zijn er daarentegen wel waarborgen nodig voor de soeverein tegenover de onderdanen.

Inderdaad, ieder individu kan, als mens, een particuliere wil hebben die afwijkt van de algemene wil die hij als burger heeft. Wat zijn particuliere belang hem ingeeft is niet noodzakelijk hetzelfde als het algemeen belang. Zijn absoluut en van nature onafhankelijk be-

staan kan hem de idee voorspiegelen dat wat hij de gemeenschap verschuldigd is, een bijdrage ‘om niet’ is, waarvan de betaling voor hem een groter last is dan het verlies dat de anderen leiden als hij de betaling niet verricht. Dan zou hij die de staat als een zuivere gedachteconstructie beschouwt, de burgerrechten genieten zonder burgerplichten te willen nakomen; en dat is een onrecht dat het gehele politieke lichaam zou ruïneren als het niet werd ingedijkt.

[Gehoorzaamheid is vrijheid]. Opdat dus het maatschappelijk verdrag geen loze formule zou zijn, moet het deze stilzwijgende verbintenis bevatten...: dat ieder die weigert aan de algemene wil te gehoorzamen, door het gehele lichaam tot gehoorzaamheid zal gedwongen worden; en dit betekent alleen maar dat men hem zal dwingen vrij te zijn;...

Hoofdstuk 8, ‘Over de burgerlijke staat’, gaat in op de betekenis van het sociale contract voor de mens. Rousseau snijdt hier een centraal thema aan van zijn politieke filosofie: dat de burger een totaal ander soort wezen is dan de (natuurlijke) mens.

[Het verschil tussen mens en burger]. De overgang van de natuurlijke naar de burgerlijke toestand bewerkt in de mens een heel opmerkelijke verandering. Hij stelt de rechtvaardigheid in de plaats van het instinct als motief van het menselijke gedrag, en geeft de menselijke handeling voor het eerst een moreel karakter. Dan pas, nadat de stem van de plicht en het recht de fysieke impuls en de begeerte hebben verdrongen, ziet de mens, die voorheen alleen maar zijn eigen belang op het oog had, zich gedwongen volgens andere beginselen te handelen, en zijn rede te raadplegen vooraleer gehoor te geven aan zijn neigingen. Wat de mens verliest door het sociale contract, is zijn natuurlijke vrijheid en een onbeperkt recht op alles wat hem in verleiding brengt en wat hij kan bereiken. Wat hij wint, is de burgerlijke vrijheid en de eigendom van zijn bezittingen...

Men zou... aan het verwerven van de burgerlijke staat de morele vrijheid kunnen toevoegen--de enige vrijheid die de mens werkelijk meester van zichzelf maakt. Immers, de aandrang van het loutere begeren is slavernij; en de gehoorzaamheid aan de wet die men zichzelf gegeven heeft is vrijheid...

Hoofdstuk 9, ‘Over het reële domein’, onderzoekt de territoriale aspecten van het contract, in het bijzonder de status van de privé,-eigendom. Onder het sociale contract hebben de contractanten zichzelf en al hun bezittingen aan de gemeenschap gegeven.

[Het territoriale voorrecht van de soeverein]. Het bijzondere van deze vervreemding is, dat de gemeenschap de particulieren hun goederen niet ontnemt, alhoewel zij die toch aanvaardt. Zij doet niets anders dan hun het legitieme bezit ervan verzekeren, hun toeëigening omzetten in een werkelijk recht, en hun genot ervan in eigendom. Zo kan men zeggen dat de individuele bezitters... alles wat zij gegeven hebben in rechte verwerven. Deze paradox laat zich gemakkelijk verklaren door het onderscheid tussen het recht van de soeverein en het recht van de individuele eigenaar op hetzelfde goed...

... Het recht van een particulier op zijn eigen grond is altijd ondergeschikt aan het recht van de gemeenschap op alle gronden. Anders zou de sociale band niet hecht zijn en zou de uitoefening van de soevereiniteit reële kracht missen.

Rousseau sluit dit hoofdstuk en boek I af met een opmerking ‘die als basis moet dienen voor het gehele sociale systeem’:

[Conventionele gelijkheid]. Verre van de natuurlijke gelijkheid te vernietigen, stelt het sociale contract een morele en legitieme gelijkheid in de plaats van de fysieke ongelijkheden die

de natuur onder de mensen had kunnen doen ontstaan; de mensen, die in fysiek en intellectueel opzicht ongelijk hadden kunnen zijn, worden volgens onderling akkoord en in rechte elkaars gelijken.

BOEK II De legitieme staatsvorm

De **hoofdstukken 1 en 2** ('De soevereiniteit is onvervreemdbaar', 'De soevereiniteit is ondeelbaar') introduceren het begrip 'algemene wil' als de wil van de gemeenschap (de staat).

[Soevereiniteit is onvervreemdbaar en ondeelbaar]. De eerste en belangrijkste consequentie van de hierboven genoemde beginselen is, dat alleen de algemene wil niets anders kan dan de krachten van de staat besturen volgens het doel waarvoor die werd ingesteld, namelijk het algemeen belang. Is het zo dat de tegenstellingen onder de particuliere belangen de staat noodzakelijk hebben gemaakt, dan is het ook zo dat het de overeenstemming is van diezelfde belangen die hem mogelijk heeft gemaakt... Nu is het alleen op basis van dit algemeen belang dat de maatschappij moet geregeerd worden.

Ik zeg dus dat de soevereiniteit, die niets anders is dan de uitoefening van de algemene wil, nooit vervreemd kan worden, en dat de soeverein, die slechts een collectief wezen is, alleen door zichzelf kan vertegenwoordigd worden...

Om dezelfde reden waarom de soevereiniteit onvervreemdbaar is, is zij ondeelbaar. Immers, de wil is algemeen of niet algemeen; hij is de wil van het volk als geheel, of de wil van niet meer dan een deel. In het eerste geval is de uitgedrukte wil een wetgevende daad van soevereiniteit; in het andere geval is hij niet meer dan particuliere wil...

Hoofdstuk 3, 'Of de algemene wil feilbaar is?', beklemtoont het morele (niet-empirische) karakter van de algemene wil.

[De wil van allen en de algemene wil]. Uit wat voorafgaat volgt dat de algemene wil steeds juist is en altijd gericht is op het openbare nut, maar dat betekent nog niet dat de deliberaties van het volk steeds juist zijn. Men wil altijd wat goed is, maar men ziet niet altijd wat dat is.

Vaak is er een verschil tussen de wil van allen en de algemene wil; deze beoogt het algemeen belang, gene het particulier belang; hij is slechts de som van de particuliere willen van vele individuen...

Als een goed voorgelicht volk beraadslaagt, zonder dat er onder de individuele burgers enige voorafgaande communicatie is, dan zal het resultaat steeds de algemene wil zijn, ondanks de vele kleine verschillen die elkaar opheffen. Maar als er in de staat partijen of declassaties ontstaan, dan... worden die verschillen groter en minder talrijk, en is het resultaat van de volksraadpleging minder algemeen... Uiteindelijk is er geen sprake meer van een algemene wil, en dan is het resultaat van de raadpleging een particulier standpunt, een groepsbelang.

Opdat de algemene wil zich zou kunnen manifesteren is het derhalve van belang dat er in de staat geen deelgemeenschappen zijn en dat iedere burger zijn opinie slechts ten persoonlijke titel geeft.

Hoofdstuk 4, ‘Over de grenzen van de soevereine macht’, behandelt het probleem van de verhouding tussen de burger en de mens met zijn natuurlijke rechten. Die verhouding wordt vastgelegd in de wet.

[De grens van de soevereine macht]. Men zal ermee instemmen, dat alles wat iemand in het sociale contract afstaat, op het vlak van zijn vermogens, bezittingen en vrijheid, beperkt blijft tot wat van belang is voor de gemeenschap. Men zal er echter ook mee moeten instemmen, dat alleen de soeverein over dit belang kan oordelen.

De burger moet alle diensten ten nutte van de staat leveren zodra de soeverein erom vraagt; maar de soeverein kan de onderdanen geen last opleggen die niet nuttig is voor de gemeenschap; hij kan dat zelfs niet willen...

[De vorm van de wet]. Wat is eigenlijk een daad van de soeverein?... Zij is een overeenkomst van het gehele lichaam met elk van zijn leden; een legitieme overeenkomst, want ze heeft haar grondslag in het sociaal contract; een billijke overeenkomst, want ze is dezelfde voor allen; een nuttige overeenkomst, want ze kan geen ander object hebben dan het algemeen belang; en een solide overeenkomst want ze wordt gewaarborgd door de publieke macht en het hoogste gezag. Zolang de onderdanen alleen aan dergelijke overeenkomsten onderworpen zijn, gehoorzamen zij niets anders dan hun eigen wil... Men ziet dat de soevereine macht, hoe absoluut, heilig en onaantastbaar ook, geenszins buiten de bepalingen van de algemene conventies kan treden, en dat ieder mens ten volle kan beschikken over zijn vrijheid en zijn goederen voorzover deze niet door algemene regels werden beperkt. De soeverein heeft dus nooit het recht de ene meer te belasten dan de andere, want dan wordt zijn optreden een particuliere zaak en is hij niet langer bevoegd.

Hoofdstuk 5, ‘Over het recht van leven en dood’, stelt de vraag naar de grond van het recht van de soeverein de doodstraf in te voeren of te eisen dat de burgers hun leven geven in de verdediging van hun vaderland.

In **hoofdstuk 6**, ‘Over de wet’, ontwikkelt Rousseau zijn begrip van de wet als de uitdrukking van de algemene wil.

[Autonomie of collectieve zelfwetgeving]. Wanneer het gehele volk verordeningen uitvaardigt voor het gehele volk, dan heeft het alleen zichzelf op het oog. Als er dan een relatie tot stand komt, dan is dat een relatie tussen het geheel beschouwd onder een aspect en datzelfde geheel beschouwd onder een ander aspect, zonder enige scheiding in het geheel zelf. Dan is de materie die het voorwerp van der verordening uitmaakt even algemeen als de verordende wil zelf. Een dergelijke verordening is wat ik een wet noem.

[Wet is algemene bepaling]. Als ik zeg dat het voorwerp van de wet altijd algemeen is, dan bedoel ik daarmee dat de wet de onderdanen als een geheel en hun handelingen in abstracte zin beschouwt, en nooit als individu, resp. als een particuliere handeling. Zo kan de wet wel privileges bepalen, maar deze niet toekennen aan met name genoemde personen; zo kan de wet ook de burgers onderverdelen in verschillende klassen, maar niet een met name genoemd persoon in deze of gene klasse plaatsen; hij kan een monarchie instellen en de erfelijke troonopvolging voorschrijven, maar noch een koning noch een koninklijke familie aanwijzen. Kortom, elke functie die betrekking heeft op een individueel object valt buiten het bereik van de wetgevende macht.

Men ziet dus onmiddellijk dat men niet moet vragen aan wie de wetgevende macht toekomt, aangezien de wetten handelingen van de algemene wil zijn; noch of de vorst boven de wet staat, aangezien hij een lid van de staat is; noch of een wet onrechtmatig kan zijn, aangezien niemand ten opzichte van zichzelf onrecht kan plegen; noch hoe men tegelijkertijd vrij kan zijn en onderworpen aan de wetten, aangezien zij slechts registreren wat

wijzelf willen.

[Wetgeving en bestuur]. Aangezien nu de wet de algemeenheid van de wil verenigt met de algemeenheid van zijn voorwerp, kan geen bevel gegeven door enig mens, uit eigen naam, een wet zijn. Wat de soeverein zelf beveelt met betrekking tot een bijzonder voorwerp is evenmin een wet, maar slechts een decreet; geen daad van soevereiniteit maar een daad van bestuur..

Ik noem dus Republiek elke staat die door wetten geregeerd wordt, wat ook de bestuursvorm ervan mag zijn... Elke legitieme regering is een republikeinse regering.

Hoe kan nu het volk, dat dus de wetgevende macht moet hebben, goede wetten maken?

[De behoefte aan een wetgever]. Hoe zou een blinde menigte die vaak niet weet wat ze wil, omdat ze niet weet wat goed voor haar is, een zo grootse en moeilijke taak kunnen uitvoeren als een systeem van wetgeving? Uit zichzelf wil het volk altijd het goede, maar uit zichzelf ziet het niet altijd wat goed is... Vandaar de noodzaak van een wetgever.

In **hoofdstuk 7**, 'Over de wetgever', wordt duidelijk dat het sociale contract per se niet voldoende is om van de mensen burgers te maken. Dat is de reden waarom niet alle staten goede staten zijn. Wanneer de staat gevormd wordt door mensen zonder burgerzin, dan is het resultaat rampzalig. Van nature zijn mensen geen burgers. Zij moeten tot burgers worden opgevoed. Dat is de taak van de wetgever.

[Het is nodig de menselijke natuur te veranderen]. Men zou goden moeten hebben om de mensen wetten te geven... Hij die het aandurft een volk zijn instellingen te geven, moet zich in staat voelen als het ware de natuur van de mens te veranderen, elk mens te transformeren van een van nature volledig en solitair wezen in een deel van een groter geheel waaruit dit individu in zekere zin zijn leven en zijn wezen ontvangt; de menselijke constitutie te veranderen om haar te versterken; en een partieel en moreel bestaan in de plaats te stellen van het onafhankelijke fysieke bestaan dat we van de natuur hebben ontvangen. Hij moet, in één woord, de mens zijn natuurlijke vermogens ontnemen en hem aan zijn natuur vreemde vermogens geven waarvan hij geen gebruik kan maken dan met de hulp van anderen. Hoe meer deze natuurlijke vermogens afsterven en vernietigd worden, hoe groter en duurzamer de nieuwverworven vermogens zijn, des te solider en volmakter is de staat: en dit betekent dat men mag zeggen dat de wetgeving haar hoogste perfectie heeft bereikt, als ieder burger afzonderlijk niets is en niets kan dan door de kracht van de anderen, en de macht van het geheel tenminste gelijk is aan de som der individuele machten.

[De wetgever en de wetgevende macht]. De wetgever is in alle opzichten een buitengewone mens... Zijn functie heeft niets gemeen met de heerschappij over mensen: want als hij die de mensen beveelt niet boven de wet mag staan, dan mag de wetgever die de wetten maakt niet aan de mensen bevelen...

Het recht de wetten uit te vaardigen berust dus niet bij de wetgever die ze opstelt, maar bij het volk dat ze goedkeurt...

[God als spreekbuis van de wetgever]. Hier moet een andere moeilijkheid vermeld worden. De wijze wetgevers die het volk in hun taal willen toespreken in plaats van in de zijne zullen niet begrepen worden... Deze sublieme rede, buiten het bereik van het gewone volk, wordt door de wetgever in de mond der goden gelegd, opdat het goddelijke gezag degenen zou meeslepen die geen gehoor geven aan de menselijke wijsheid.

Hoofdstukken 8, 9 en 10 handelen over 'het Volk'. De goede wetgever moet eerst

nagaan of het volk wel geschikt is om er wetten aan te geven. Dat zal bijvoorbeeld niet het geval zijn bij een volk dat al een lange beschavingsgeschiedenis achter de rug heeft en dus vol vooroordelen zit. ‘Vrije volkeren, houdt steeds dit maxime in gedachte: Men kan de vrijheid verwerven, maar niet haar terugwinnen nadat men haar verloren heeft.’ Daarnaast moet de wetgever oog hebben voor de omvang van de staat. Die mag niet te klein, maar ook en vooral niet te groot zijn. In elk geval moeten de oppervlakte van het territorium en de omvang van de bevolking op elkaar afgestemd zijn. Voor alles moet er vrede zijn, ‘want de tijd waarin een staat zijn ordening krijgt,... is de tijd waarin hij het meest kwetsbaar en het gemakkelijkst te vernietigen is.’

[Weinig volkeren zijn geschikt voor staatsvorming]. Welk volk is dus geschikt voor het doel van de wetgeving? Dat volk dat, reeds verbonden door een gemeenschappelijke oorsprong, belang of overeenkomst, nog niet het ware juk van de wet gedragen heeft, nog geen diep-gewortelde gewoonten of waanvoorstellingen heeft, geen vrees heeft voor een nakende invasie, geen ruzie heeft met zijn burens, maar toch sterk genoeg is om ieder van hen te weerstaan, alleen of met de hulp van een andere buur; dat volk waarvan ieder lid alle andere kan kennen, en dat niet ertoe gedwongen is een mens met meer te belasten dan hij kan verdragen; een volk dat geen beroep moet doen op andere volkeren, en waarop geen ander volk beroep moet doen, dat rijk noch arm is en genoeg heeft aan zichzelf; dat volk tenslotte dat de standvastigheid van een oud volk verenigt met de volgzaamheid van een nieuw volk. Wat de opdracht van de wetgeving zo lastig maakt is minder wat men moet opbouwen dan wat men moet vernietigen. Daarom is succes zo zeldzaam: het is nagenoeg onmogelijk ergens de verbinding van de eenvoud van de natuur met de noden van de maatschappij te ontdekken. Het is inderdaad uitzonderlijk dat al de genoemde voorwaarden tegelijkertijd vervuld zijn. Vandaar dat zo weinig staten een goede constitutie hebben.

Hoofdstuk 11, ‘Over de verschillende systemen van wetgeving’, noemt vrijheid en gelijkheid als de twee belangrijkste objectieven van de wetgeving. Daarbij is de vrijheid het hoogste doel en de gelijkheid, inzake macht of rijkdom, het middel of de voorwaarde voor het bereiken ervan. Er is geen pasklare formule die zonder onderscheid voor elk volk zou kunnen gelden; daarvoor zijn de verschillen van klimaat en bodemgesteldheid te groot.

[De natuurlijke beperkingen van de wet]. Wat de constitutie van een staat werkelijk sterk en duurzaam maakt is dat de natuurlijke verbanden en de wetten in gelijke zin werken, zodat laatstgenoemde eigenlijk niets anders doen dan de eerstgenoemde verzekeren, begeleiden en rechtzetten. Als echter de wetgever zich in zijn doelstelling zou vergissen en een ander beginsel zou nemen dan wat voortkomt uit de natuur der dingen... dan zal men zien hoe de wetten traag maar zeker hun kracht verliezen, hoe de constitutie zich wijzigt--en de staat zal in constante beroering blijven, tot hij vernietigd wordt of veranderd, tot de onoverwinnelijke natuur haar rechten herneemt.

Hoofdstuk 12, ‘Onderverdeling der wetten’, maakt een onderscheid tussen de politieke wetten (die de relaties tussen soeverein en staat regelen), de burgerlijke wetten (die de relaties van de burgers onderling of van de burgers met de staat regelen), en de strafwet die de handhaving van de andere soorten wetten waarborgt. Over de burgerlijke wetten zegt Rousseau, dat zij de zaken zo moeten regelen

dat iedere burger volkomen onafhankelijk is van alle andere en zich in een excessieve afhankelijkheid ten opzichte van de staat bevindt... Het is toch slechts de macht van de staat die de vrijheid van zijn leden waarborgt.

Er is ook een vierde soort wetten.

[De geheime taak van de wetgever]. Van alle soorten wetten, is deze de belangrijkste, al kan hij noch in marmer noch in brons gegraveerd worden, doch enkel in de harten der burgers. Deze soort is de ware constitutie van de staat; zij krijgt dagelijks nieuwe krachten; zij geeft nieuw leven aan de andere wanneer zij verouderen of in onbruik geraken, of zij voorziet in hun vervanging. Zij houdt daardoor een volk in stand in de geest waarin het werd ingesteld, en vervangt ongemerkt de macht van het gezag door de macht der gewoonte. Ik heb het hier over de zeden en gewoonten, en vooral over de publieke opinie. Is zij onbekend aan onze politici, dan is het toch van haar dat het succes van alle andere wetgevingen afhangt. Zij is de geheime bezigheid van de wetgever terwijl hij zich ogenschijnlijk bekommert om particuliere reglementen die niets meer zijn dan de boog van een gewelf waarvan de zeden, die veel moeizamer tot stand komen, de sluitsteen zijn.

BOEK III **De bestuursvorm**

Hoofdstuk 1, ‘Over de regering in het algemeen’, maakt het onderscheid tussen wetgevende en uitvoerende macht. De eerste komt toe aan het volk, de tweede aan een bijzonder orgaan, de regering.

[De rol van de overheid in de staat]. Wat is dan een regering? een intermediair lichaam, ingesteld tussen de onderdanen en de soeverein met het oog op hun onderlinge overeenstemming, belast met het uitvoeren van de wetten en de bescherming van de burgerlijke en politieke vrijheid...

Regeren is de legitieme uitoefening van de uitvoerende macht, toevertrouwd aan een persoon, hetzij een vorst of een magistraat...

Op elk moment kan er slechts één regeringsvorm zijn die goed is voor een staat. Maar aangezien de relaties in een staat door ontelbare veranderlijke factoren beïnvloed worden, kunnen verschillende regeringsvormen geschikt zijn, niet alleen voor verschillende volkeren, maar voor hetzelfde volk op verschillende momenten...

De regering is in het klein wat de staat in het groot is: een rechtspersoon, begaafd met bepaalde vermogens, actief zoals de soeverein, passief zoals de staat,... met aan het hoofd een leider of hoogste magistraat...

Tussen regering en staat is er dit verschil: de staat bestaat op zichzelf, terwijl de regering slechts bestaat door de soeverein. Zo is de overheersende wil van de vorst niets anders, en mag hij niets anders zijn, dan de algemene wil of de wet; zijn kracht niets anders dan de publieke kracht geconcentreerd in zijn persoon... Toch moet de regering een eigen identiteit hebben, een eigen gevoeligheid, een eigen kracht en een eigen wil tot zelfbehoud, opdat alle leden van de regering eendrachtig zouden optreden en beantwoorden aan het doel waarvoor de regering werd ingesteld.

Daar ligt de bron van moeilijkheden: in het ordenen van dit ondergeschikte geheel in het geheel van de staat.

Hoofdstuk 2, ‘Over het constitutieve beginsel van de verschillende vormen van bestuur’, stelt als fundamenteel maxime voorop dat de macht van de regering altijd gelijk is aan die van de staat. Dat schept een dilemma: Enerzijds zouden alle burgers magistraten moeten zijn, want dan zou de wil van de regering samenvallen met de algemene wil. Anderzijds zouden er maar heel weinig magistraten mogen zijn, omdat er anders te veel energie in moet besteed worden aan de organisatie van de overheid zelf. Die energie is dan niet langer beschikbaar voor het eigenlijke doel waarvoor een regering nodig is: de toepassing en afdwinging van de wetten.

[Verhouding bevolking/magistraten] Daaruit volgt dat de staat des te zwakker is naarmate er meer magistraten zijn...

Hoe groter de staat, hoe minder magistraten er mogen zijn [omdat in grote staten de toepassing en de afdwinging van de wetten veel energie vergen—FvD]...

Dat geldt echter slechts voor de relatieve macht van de regering. Met betrekking tot de juistheid van haar optreden geldt het omgekeerde: hoe groter het aantal magistraten, hoe meer hun korpsgeest de algemene wil benadert... Zo verliest men aan de ene kant wat men wint aan de andere. De kunst van de wetgeving bestaat erin het punt te bepalen waar de wederzijdse verhouding van macht en wil van de regering het meest voordelig is voor de staat.

De **hoofdstukken 3 tot en met 7** behandelen achtereenvolgens de democratie, de aristocratie, de monarchie, en de gemengde bestuursvormen.

[Drie regeringsvormen]. In de eerste plaats kan de soeverein de regering opdragen aan het gehele volk, of aan de meerderheid van het volk, zo dat er meer burgers magistraat zijn dan burgers die alleen maar particulieren zijn. Deze bestuursvorm noemt men 'democratie'.

Of hij kan de regering samenbrengen in de handen van een klein aantal, zo dat er meer particulieren dan magistraten zijn, en deze vorm noemt men 'aristocratie'.

Tenslotte kan hij de gehele regering in handen geven van één magistraat van wie de bevoegdheid van alle anderen afhangt. Dit is de meest voorkomende vorm, die men 'monarchie' noemt of ook 'koninklijke regering'.

Die typologie sluit niet uit dat er vele verschillende vormen van democratisch, aristocratisch of monarchistisch bestuur denkbaar zijn. Bovendien zijn er ook mengvormen mogelijk.

[Democratie is niet geschikt voor mensen]. In de meest letterlijke betekenis van het woord is er nooit een democratie geweest en zal er ook nooit een zijn. Het is een tegennatuurlijke zaak dat de meerderheid de minderheid bestuurt. Het is ondenkbaar dat het volk voortdurend verzameld blijft om zich toe te leggen op de publieke aangelegenheden... Trouwens, deze bestuursvorm veronderstelt de oplossing van een massa moeilijke kwesties. Er wordt vooreerst een kleine staat verondersteld, waarin het volk gemakkelijk in vergadering samen te brengen is en waarin iedereen iedereen kent; ten tweede, eenvoudige zeden en gewoonten die beletten dat betwistingen en stekelige discussies zich vermenigvuldigen; vervolgens een grote gelijkheid van stand en fortuin..., tenslotte weinig of geen luxe, want luxe is het effect van de rijkdom of de oorzaak ervan; hij corrumpeert zowel de rijke als de arme, de ene door het bezit en de andere door de hebzucht; hij levert het vaderland uit aan weekheid, ijdelheid; hij berooft de staat van zijn burgers om de ene tot slaaf van de anderen te maken en allen tot slaaf van de opinie...

Voegen we daaraan toe dat er geen enkele bestuursvorm is die zozeer lijdt onder burgeroorlogen en interne onrust als de democratische of populaire.

Als er een volk van goden zou zijn, dan zou het zichzelf democratisch besturen. Een zo volmaakte regering is niet geschikt voor mensen.

[Het probleem van de aristocratische bestuursvorm]. Hier hebben we twee verschillende rechtspersonen, de regering en de soeverein, en bijgevolg twee verschillende algemene willen, de ene met betrekking tot alle burgers, de andere uitsluitend met betrekking tot alle leden van de overheid. Alhoewel dus de regering haar interne orde kan regelen zoals zij wil kan zij niet tot de burgers spreken dan in naam van de soeverein, dat wil zeggen in naam van het volk zelf. Dit mag men nooit vergeten...

[Drie types van aristocratisch bestuur]. Er zijn dus drie soorten aristocratie; een natuurlijke, een verkozen en een erfelijke aristocratie. De eerste past slechts bij eenvoudige volkeren; de derde is de slechtste van alle regeringsvormen. De tweede is de beste: dat is de aristocratie in de eigenlijke zin van het woord...

[De verkozen aristocratie is de beste bestuursvorm]. Deze bestuursvorm beperkt het aantal magistraten. Iemand wordt pas magistraat als hij verkozen wordt. Daardoor worden zijn onkreukbaarheid, inzichten, ervaring en al zijn andere deugden die hem de gunst en de achting van het publiek opleveren, even zovele waarborgen voor een wijze regering.

De vergaderingen van de regeerders in een aristocratie kennen niet de moeilijkheden die de democratie kenmerken; problemen worden beter onderzocht, afgehandeld met meer orde en spoed; eerbiedwaardige senatoren zijn beter voor het krediet van de staat in het buitenland dan een onbekende of verachte menigte.

In een woord, het is de beste en de meest natuurlijke ordening waarin de wijzen de menigte regeren, die de zekerheid biedt dat zij haar regeren voor haar eigen voordeel, en niet voor hun eigen voordeel.

Voor een monarchie is Rousseau niet te vinden. In theorie is het prachtig dat alle krachten in de staat samenwerken onder een wil; maar het is waarschijnlijk dat die wil de persoonlijke en grillige wil van de vorst en niet de algemene en constante wil van het soevereine volk zal zijn.

In beginsel is een zuivere bestuursvorm te verkiezen, maar soms kan men toch maar beter een mengvorm installeren, waarin verschillende onderling onafhankelijke organen samen het bestuur uitoefenen. Ook kan er wat te zeggen zijn voor een gematigde vorm, waarin speciaal daartoe aangestelde magistraten het evenwicht tussen vorst en volk en beider rechten vrijwaren. Anders dan de staatsvorm is de bestuursvorm geen principiële, maar een praktische kwestie.

Hoofdstuk 8, stelt dan ook 'dat niet elke bestuursvorm geschikt is voor elk land'.

In **hoofdstuk 9** vraagt Rousseau naar 'de kentekens waaraan men een goed bestuur kan herkennen'. Zijn antwoord: de bevolkingsgroei (althans voorzover die niet door buitenlandse hulp of immigratie tot stand komt). Dat is immers het teken dat het goed gaat met het volk, dat het doel van de politieke samenleving bereikt is.

De **hoofdstukken 10 en 11** handelen over 'de bestuurlijke misbruiken en de neiging tot ontarding van het bestuur' en 'de dood van het politieke lichaam'.

[De overheid is staatsgevaarlijk]. Zoals de particuliere wil zonder ophouden tegen de algemene wil ingaat, zo ook bedreigt de regering zonder ophouden de soevereiniteit... Dat is de inherente en onvermijdelijke ondeugd die het politieke lichaam van bij zijn geboorte zon-

der verpozen naar zijn ondergang drijft, juist zoals de ouderdom en de dood het menselijk lichaam vernietigen.

Er zijn in het algemeen twee manieren waarop een regeringsvorm degenerereert: wanneer de regeringsmacht in steeds minder handen komt, en wanneer de staat in ontbinding geraakt.

Concentratie van de regeringsmacht is de natuurlijke gang van zaken. De beweging is omgekeerde richting, deconcentratie, is onmogelijk.

Ontbinding van de staat doet zich op twee manieren voor.

Ten eerste, wanneer de vorst niet langer volgens de wet regeert en de soevereine macht usurpeert... Op dat moment wordt het sociale contract verbroken. De gewone burgers keren van rechtswege terug in hun natuurlijke vrijheid en worden voortaan gedwongen te gehoorzamen zonder daartoe een verplichting te hebben.

Ontbinding van de staat is er ook wanneer de individuele leden van de regering ieder voor zich de macht usurperen die zij gezamenlijk behoren uit te oefenen...

Het politieke pessimisme van Rousseau komt krachtig tot uiting in **hoofdstuk 11**.

[Elke staat is tot ondergang gedoemd]. Dat is de natuurlijke en onvermijdelijke gang van zaken zelfs bij de beste regeringsvormen. Als Sparta en Rome ten onder gegaan zijn, welke staat kan dan hopen voor altijd te duren? Als we een duurzaam bestel willen, laten we dan vooral niet eraan denken er een eeuwig bestel van te maken. Om te slagen moeten we niet het onmogelijke betrachten noch ons vleien met de gedachte dat we aan het werk van mensen een hechtheid zouden kunnen geven die nu eenmaal buiten het bereik van menselijke zaken ligt...

De menselijke constitutie is het werk van de natuur, de constitutie van de staat het werk van menselijk kunnen. Het is de mensen niet gegeven hun eigen leven te verlengen, wel het leven van de staat zoveel mogelijk te verlengen door hem de best mogelijke constitutie te geven. Ook de beste staat zal ten onder gaan, maar later dan een andere...

Dat pessimisme vertaalt zich in een conservatieve houding.

Respect voor traditie is de levenskracht van de staat]. Waarom heeft men zoveel respect voor oude wetten? Omdat ze oud zijn. Men moet wel geloven dat niets anders dan hun uitmuntendheid de oude wetten in stand heeft gehouden... In elke goedgeordende staat krijgen de wetten met het verstrijken van de tijd alsmaar nieuwe kracht... Overall waar de wetten naarmate ze ouder worden, verzwakken, is er het bewijs dat er geen wetgevende macht meer is en dat de staat dood is.

De **hoofdstukken 12 tot en met 14** gaan over 'de handhaving van de soevereine macht'. Het probleem is duidelijk:

[Is de volksvergadering een waanbeeld?]. De soeverein heeft geen andere macht dan de wetgevende. Hij handelt dus alleen in en door de wet. Maar aangezien de wetten slechts de authentieke handelingen van de algemene wil zijn, zou de soeverein dus slechts kunnen optreden wanneer het gehele volk verzameld is. Het verzamelde volk, zal men zeggen! Wat een waanbeeld! Het is inderdaad een waanbeeld vandaag, maar het was geen waanbeeld tweeduizend jaar geleden. Is de menselijke natuur ondertussen veranderd?

In morele kwesties zijn de grenzen van het mogelijke niet zo eng als wij denken. We moeten ons niet laten verblinden door onze zwakheden, onze ondeugden en vooroordelen...

Kan men zich de moeilijkheid indenken in een groot gebied als Rome en haar omgeving

de immense bevolking regelmatig samen te roepen? Toch gingen er weinige weken voorbij of het Romeinse volk werd samengeroepen — vaak meer dan eens. Het oefende niet allen de rechten van de soevereiniteit uit, maar ook een deel van de bevoegdheden van de regering...

Wat toen mogelijk was moet ook nu mogelijk zijn. Maar uiteindelijk is het allemaal tevergeefs.

[Voor de duur van de volksvergadering staat de regering buiten spel]. Wanneer het volk op regelmatige wijze verzameld is, dan heeft de regering niets meer te zeggen, haar uitvoerende macht is opgeschort en de persoon van de minste burger is even heilig en onschendbaar als die van de hoogste magistraat: waar de vertegenwoordigde aanwezig is, is er geen vertegenwoordiger meer...

[De menselijke natuur verzwakt de staat]. De volksvergaderingen zijn ten allen tijde een schrikbeeld voor de heersers geweest. Die hebben altijd alles gedaan, gezegd en bedacht om de burgers van hun recht weg te houden. Wanneer de burgers gierig, laf of kleinmoedig zijn, meer van hun rust dan van hun vrijheid houden, dan kunnen zij niet lang weerstand bieden aan de steeds talrijker wordende bevoegdheden van de op macht beluste regering. Zo komt het dat het soevereine gezag uiteindelijk verdwijnt onder de toenemende druk van weerbarstige regeringen en dat de meeste staten mettertijd ten onder gaan. In **hoofdstuk 15** bespreekt Rousseau de rol van ‘afgevaardigden en vertegenwoordigers’. Hij vergelijkt die met huursoldaten. Zij zijn een teken van gebrekkige burgerzin bij de burgers:

Uit luiheid en met geld kunnen de burgers nu beschikken over soldaten om het vaderland tot slavernij te brengen en over vertegenwoordigers om het te verkopen.

Ook fiscale belastingen zijn een teken van gebrekkige burgerzin. Rousseau pleit voor burgerlijke en militaire dienstplichten (corvees).

[Burgerdienst]. In een waarlijk vrije staat doen de burgers alles met hun handen en niets met geld. Verre van zich vrij te kopen van hun verplichtingen zullen zij willen betalen om die zelf te mogen vervullen. De meeste mensen denken er anders over; maar ik geloof dat dienstplichten minder strijdig zijn met de vrijheid dan belastingen.

Het belangrijkste bezwaar tegen volksvertegenwoordigers is echter van principiële aard. Zij oefenen de aan het volk voorbehouden wetgevende macht uit en leggen het hun wet op.

[De representatieve staat is barbaars]. De soevereiniteit kan niet vertegenwoordigd worden, en wel om dezelfde reden als waarom ze niet vervreemd kan worden. Zij berust wezenlijk in de algemene wil, die zich niet laat vertegenwoordigen. Hij is wat hij is of hij is iets anders, er is geen tussenweg. De afgevaardigden van het volk kunnen het dus niet vertegenwoordigen; in het beste geval zijn zij slechts gezanten: zij kunnen niets definitief beslissen. Een wet die het volk zelf niet bekrachtigt is nietig, is geen wet. Het Engelse volk gelooft vrij te zijn. Het vergist zich. Het is slechts vrij tijdens de parlementsverkiezingen. Eens de afgevaardigden verkozen zijn, is het volk niet meer dan een slaaf. Als we zien welk gebruik het volk tijdens die korte momenten maakt van zijn vrijheid, dan kunnen we alleen maar zeggen dat het verdient zijn vrijheid te verliezen.

De idee van de vertegenwoordiging is een moderne uitvinding: zij komt tot ons uit de fe-

odaliteit, een onrechtvaardige, absurde en mensonterende regeringsvorm. In de republieken van de Oudheid... waren er geen volksvertegenwoordigers. Men kende zelfs het woord niet.

Hoofdstuk 16 stelt 'dat de instelling van een bestuur geen contract is'. **Hoofdstuk 17** legt uit wat de instelling van het bestuur dan wel is. Het probleem is dat de instelling van een bestuur geen algemene, maar een bijzondere daad is--geen wet, maar een bestuurshandeling. Maar hoe kan er een bestuurshandeling zijn voor er een bestuur is? Het antwoord: Zodra het sociaal contract gesloten is, bestaat de soeverein. Het contract veronderstelt een samenkomst van alle contractanten. Welnu die eerste vergadering van het volk kan meteen als regering optreden (zuivere democratie) en beslissen de ene of de andere (niet noodzakelijk een democratische) bestuursvorm in te stellen. De eerste, zij het heel kortstondige, regering van een volk is altijd een democratische.

Hoofdstuk 18 geeft een 'middel om machtsoverschrijding door het bestuur te voorkomen'. Het middel is een periodieke volksvergadering waarop geantwoord moet worden op de vraag of de soeverein de huidige bestuursvorm wil handhaven, en op de vraag of het volk de zittende regeerders blijft erkennen.

BOEK IV **Procedures en magistraten**

Hoofdstuk 1 stelt 'dat de algemene wil onvernietigbaar is', maar niet altijd op de eerste plaats komt. Vaak stellen de burgers zich de verkeerde vragen bij verkiezingen en stemmingen, waardoor zij blind blijven voor het algemeen belang.

In de **hoofdstukken 2 en 3** komen achtereenvolgens het stemrecht en het kiesrecht aan de orde.

[Goede en slechte consensus]. Hoe dichter de meningen de unanimiteit benaderen, hoe sterker de dominantie van de algemene wil. Lange debatten, meningsverschillen, tumult en dergelijke kondigen echter de opkomst aan van particuliere belangen en de ondergang van de staat...

Aan de andere kant van de cirkel komt de unanimiteit terug, wanneer de burgers tot sla vernij zijn vervallen en vrijheid noch wil hebben. Dan veranderen vrees en gevele de stemmingen in toejuichingen; men delibereert niet meer, men aanbidt of vervloekt.

Er is slechts één wet waarvoor unanimiteit vereist is, en dat is het sociale contract zelf... Afgezien van dit eerste contract geldt dat de beslissing van de meerderheid iedereen bindt. Dat volgt uit het contract zelf. Nu kan men zich afvragen hoe een mens vrij kan zijn wanneer hij zich moet schikken naar een wil die niet de zijne is. Hoe kunnen tegenstemmers vrij zijn als zij onderworpen zijn aan wetten waarmee zij niet hebben ingestemd?

[De wil van de kiezer]. Ik antwoord, dat de vraag verkeerd gesteld is. De burger stemt in met alle wetten, ook die welke ondanks zijn tegenstem werden goedgekeurd. Hij stemt zelfs in met wetten die hem zullen straffen voor het overtreden van een wet. De constante wil van alle leden van de staat is de algemene wil; het is door hem dat zij vrije burgers zijn. Wanneer men een wet voorstelt in de volksvergadering, dan vraagt men de burgers niet of zij het voorstel goed- of afkeuren, maar of het voorstel in overeenstemming is

met de algemene wil die de hunne is. Ieder van hen geeft met zijn stem zijn mening daarentrent te kennen, en het tellen der stemmen stelt de uiting van de algemene wil vast. Wanneer dus mijn mening het niet haalt, dan bewijst dat alleen maar dat ik mij vergist heb en dat de algemene wil anders was dan ik het mij had voorgesteld. Als mijn persoonlijke mening het zou gehaald hebben, dan zou ik tegen mijn eigen [burgerlijke] wil in gehandeld hebben en dan zou ik niet vrij geweest zijn.

dat veronderstelt uiteraard dat alle kenmerken van de algemene wil in de meerderheid aanwezig zijn. Is dat niet langer het geval, dan is er hoe dan ook van vrijheid geen sprake meer.

Benoemingen van magistraten moeten in een democratie door lottrekking gebeuren; in een aristocratie door verkiezingen. In een monarchie is het uiteraard de vorst die de magistraten benoemt.

De **hoofdstukken 4 tot en met 6** illustreren de beginselen van een goede staatsinrichting aan de hand van de instellingen van de republiek in het oude Rome.

Hoofdstuk 8 gaat over de censuur. Die is de uitdrukking van de publieke opinie zoals de wet de uitdrukking is van de algemene wil. De publieke opinie is een soort wet, en de censor de minister belast met de uitvoering ervan.

[De publieke opinie is een product van de wet]. De opinies van een volk komen voort uit zijn constitutie. Alhoewel de wetten de zeden niet regelen, is het toch de wetgeving die de zeden van een volk doet ontstaan. Verliest de wetgeving haar gezag, dan ontaarden de zeden, maar dan kan ook het oordeel van de censurs niet bewerken wat de wet niet bij machte was te doen.

Hieruit volgt dat de censuur nuttig kan zijn om de zeden te vrijwaren, maar niet om ze te herstellen. Stel dus een censor aan wanneer de wetten hun volle kracht hebben; daarna is er geen hoop meer.

De censuur handhaaft het zedelijk niveau door het bederf van de opinies tegen te gaan, door wijze toepassingen of soms zelfs door in gevallen van twijfel de juiste zeden vast te stellen.

In het beruchte **hoofdstuk 9** legt Rousseau uit waarom een ‘burgerlijke religie’ onmisbaar is.

[Het katholieke christendom is staatsgevaarlijk]. ...de volkeren van het grote Romeinse rijk kenden een massa goden en godsdiensten die men in nagenoeg alle delen van het rijk kon aantreffen. Zo was het paganisme uiteindelijk overal dezelfde religie.

Het was onder deze omstandigheden dat Jezus zijn spiritueel koninkrijk op aarde kwam vestigen, met het gevolg dat politiek en religie gescheiden werden. Daardoor verloor de staat zijn eenheid verloor. Er ontstond interne verdeeldheid die de christelijke volkeren in beroering is blijven houden.

Wat de heidenen gevreesd hadden is gebeurd. De nederige christenen zijn nu een andere taal gaan spreken. Het zogeheten ‘koninkrijk van een andere wereld’ werd onder een zichtbare leider [de paus—FvD] het meest gewelddadige despotisme in de deze wereld. Toch zijn er altijd vorsten en civiele wetten geweest. Door daar tegenover een spirituele macht te stellen, heeft het christendom aanleiding gegeven tot een eeuwenlang conflict over bevoegdheden, dat elke goede politieke orde in de christelijke staten uitsloot...

Van alle christelijke auteurs heeft alleen Hobbes de ziekte en de remedie goed gezien...

Vanuit een politiek perspectief kan men drie soorten van godsdienst onderscheiden.

[*Twee staatsvriendelijke godsdiensten*]. De eerste, de religie van de mens, kent geen tempels, geen altaren, geen ritën, is beperkt tot de louter inwendige verering van de hoogste god en tot de eeuwige plichten van de moraal, en is de zuivere en eenvoudige religie van het Evangelie, het ware theïsme. Men kan hier spreken van het natuurlijke recht van god. De tweede, de religie van de burger, beperkt tot de grenzen van de staat, geeft de mens zijn goden en beschermheiligen. Zij heeft haar dogma's, ritën, een wettelijk voorgeschreven eredienst... Men kan spreken van een burgerlijk recht van god, of van een positief recht van god.

[*De verderfelijke godsdienst van de priesters*]. Er is een derde soort religie, die de mensen twee wetgevingen voorhoudt, twee leiders, twee vaderlanden, hen zo aan tegenstrijdige verplichtingen onderwerpt en hen verhindert zowel gelovigen als burgers te zijn. Zo in de religie van de lama's, in de religie van Japan, en in het roomse christendom. We kunnen dit de religie van de priester noemen.

... De derde soort is zo evident verwerpelijk dat het tijdverlies is er de ongerijmdheid van te willen aantonen. Alles wat de sociale eenheid verbreekt is waardeloos.

[*Voor- en nadelen van de religie van de burger*]. De tweede soort is goed, omdat zij de godsdienst en de liefde voor de wet verenigt, en omdat zij het vaderland tot een object van aanbidding maakt, en aldus de burgers leert dat wie het vaderland dient meteen ook de beschermgod van het vaderland dient. Het is een soort theocratie, die geen andere hogepriester behoeft dan de prins, en geen andere priesters dan de magistraten...

Maar zij is in een ander opzicht slecht, omdat zij gebaseerd is op dwalingen en leugens, de mensen bedriegt, lichtgelovig en bijgelovig maakt en de ware cultus van de godheid verdrinkt in een ijdel ritueel. Zij is bovendien slecht wanneer zij een exclusief en tiranniek karakter aanneemt en zo een volk bloeddorstig en onverdraagzaam maakt... Daardoor komt het volk in een natuurlijke staat van oorlog met alle andere, wat uiterst schadelijk is voor zijn eigen veiligheid.

[*Ook het evangelische christendom is politiek waardeloos*]. Blijft dus alleen de religie van de mens of het christendom, niet zoals we het nu kennen, maar het christendom van de evangelien, dat geheel en al verschillend is. Door deze heilige, sublieme en waarachtige religie herkennen de mensen, kinderen van dezelfde god, elkaar als broeders, en blijft de samenleving die hen verenigt ook na de dood bestaan.

Deze religie heeft echter geen bijzondere band met het politieke lichaam van de staat... Meer nog, niet alleen bindt zij het hart van de burgers niet aan de staat, zij maakt het ook los van de staat, zoals van alle aardse dingen.

Men zegt ons dat een waarlijk christelijk volk de meest volmaakte samenleving zou vormen die men zich kan indenken. De grote moeilijkheid met deze veronderstelling is dat een gemeenschap van ware christenen niet langer een menselijke gemeenschap zou zijn... Haar morele volmaaktheid zou de oorzaak zijn van haar ondergang.

Het probleem is dat het ware christendom niet de strijd maar de naastenliefde predikt, ook ten aanzien van vijanden--binnenlandse zowel als buitenlandse.

Maar ik vergis mij als ik het heb over een christelijke republiek. Die uitdrukking is een contradictio in terminis. Het christendom predikt slechts slaafsheid en afhankelijkheid. De geest ervan laat teveel ruimte voor de tirannie die niet zal nalaten daarvan te profiteren...

Wat men ook over het christendom mag denken, de plaats van de godsdienst in de samenleving moet bepaald worden op basis van het sociale contract.

[*Een godsdienst in staatsdienst*]. Het recht over zijn onderdanen, dat de soeverein ontleent aan het sociale contract, blijft beperkt tot wat nuttig is voor het algemeen belang. De on-

derdanen zijn alleen verantwoording verschuldigd aan de soeverein voor opinies die betrekking hebben op de gemeenschap. Nu is het van belang voor de staat, dat ieder burger een religie heeft die hem inspireert tot plichtsbesef. De dogma's van deze religie zijn echter niet van belang voor de staat noch voor zijn leden, zolang zij betrekking hebben op de moraal en de plichten die een gelovige moet vervullen ten opzichte van anderen... De soeverein heeft geen bevoegdheden in het hiernamaals. Het lot van zijn onderdanen in het leven na de dood is niet zijn zaak, zolang zij maar goede burgers zijn in dit leven. Er is dus een geloofsbelijdenis van louter burgerlijke aard. Het komt de soeverein toe er de geloofsartikelen van vast te leggen, niet als religieuze dogma's, maar als gevoelens van gemeenschapszin, zonder dewelke men noch een burger noch een trouw onderdaan kan zijn. Kan hij niemand verplichten deze artikelen te geloven, dan kan hij verbannen wie er niet in geloven, niet omdat deze lieden in godsdienstig opzicht te kort schieten, maar omdat ze asociaal zijn, niet in staat de wetten en het recht oprecht lief te hebben, en niet in staat hun leven te geven voor hun plichten. Wie eens in het openbaar de geldigheid van die geloofsartikelen heeft erkend, maar door zijn later gedrag blijkt geeft er niet in te geloven, dat men hem ter dood bringe. Hij heeft de grootste misdaad gepleegd die men zich kan indenken: hij heeft gelogen in het aanschijn van de wetten.

De dogma's van de burgerlijke religie moeten eenvoudig en gering in aantal zijn, precies geformuleerd, zonder verklaring of commentaar. Het bestaan van een machtige, intelligente, weldoende, god die alles voorziet en voor alles zorgt; het leven na de dood; het geluk der rechtvaardigen; de bestraffing van de slechten; de heiligheid van het sociale contract en van de wetten--ziedaar de positieve dogma's. Wat de negatieve dogma's betreft, beperk ik mij tot een enkel: de onverdraagzaamheid...

Men moet alle religies tolereren die de andere religies tolereren, zolang hun dogma's niet strijdig zijn met de burgerlijke plicht.

VRAGEN

1. Waarom kan volgens Rousseau het recht van de mens in de georganiseerde samenleving alleen uit een overeenkomst ontstaan?
2. Waarom zijn contracten waarbij de een zich onderwerpt aan de ander ongeldig?
3. Wat is het probleem waarvoor het sociale contract een oplossing biedt?
4. Waarom moet het sociale contract een absolute overdracht van rechten impliceren? Aan wie worden die rechten overgedragen?
5. Schets de verhouding tussen burger en staat in de theorie van Rousseau.
6. Wat is het verschil tussen de algemene wil en de wil van allen?
7. Wat is volgens Rousseau een wet? Houdt deze definitie een beperking van de soevereiniteit?
8. Waarom stelt Rousseau dat de wetgever geen wetgevende macht mag hebben?
9. Wat is de voornaamste taak van de wetgever? Wat is het grootste probleem bij de uitvoering van die taak?
10. Waarom is Rousseau zo pessimistisch met betrekking tot de mogelijkheid van de verwerkelijking van zijn politieke theorie?

11. Vergelijk de opvattingen van Rousseau en Hobbes over de onwenselijkheid van deassociaties in de staat.
12. Wat is volgens Rousseau de ware constitutie van de staat? Wat is dan nog de rol van het sociale contract?
13. In een grote staat stelt de bepaling van de omvang van de regering ons voor een dilemma: doelmatigheid en recht wijzen in verschillende richtingen. Verklaar dit dilemma.
14. Waarom is volgens Rousseau de democratie geen geschikte regeringsvorm?
15. Is de huidige Nederlandse staat een verkozen aristocratie--de beste staatsvorm volgens Rousseau? In welk opzicht wel, en in welk opzicht niet?
16. Welke bezwaren voert Rousseau aan tegen het beginsel van de politieke vertegenwoordiging?
17. Wat is het doel van, enerzijds, het stemrecht, anderzijds, het kiesrecht? Aan welke voorwaarden moet voldaan zijn opdat stemmingen hun eigenlijke functie naar behoren zouden kunnen vervullen?
18. Waarom is volgens Rousseau de religie een noodzakelijke voorwaarde voor het bestaan van een goede staat?
19. Welke religieuze beginselen behoren tot het domein van de politieke soevereiniteit?
20. Welke elementen van de politieke theorie van Rousseau hebben sporen nagelaten in de moderne staatsrechtsleer?

ECONOMIE

Adam Smith

Adam Smith was een van de toonaangevende figuren in de zogeheten Schotse Verlichting. Hij werkte aan een breed opgezette filosofie van de menselijke samenleving, waarvan hij alleen de eerste twee delen kon voltooien: de *Theory of Moral Sentiments*, een invloedrijk moraalfilosofisch werk, en de *Inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations*. Zijn politieke en rechtsfilosofie is ons alleen bekend uit de onvolledig gebleven *Lectures on Jurisprudence*.

The *Wealth of Nations* (1776) is een monumentaal werk, niet alleen qua omvang (ongeveer 900 bladzijden in de modere edities), maar vooral qua opzet en uitwerking. Wij kunnen hier niet meer doen dan enkele voor ons belangrijke passages vertalen. Smith beoogde in de eerste plaats een kritiek te geven van het mercantilisme, de toenmalige economische orthodoxie. De basisidee van het mercantilisme was dat een goede staatshuishouding een volle schatkist vereiste. Met het oog op dat doel zou de economische politiek moeten aansturen op bevordering van de exportgerichte handel en industrie en op de beperking van de invoer en het binnenlandse verbruik. Veel verkopen, weinig kopen: zo zou het geld binnenstromen. Het was dan de taak van de fiscale politiek ervoor te zorgen dat dit geld de weg naar de staatskas vond. Het mercantilisme veronderstelde aldus een grote mate van politieke controle over het economische verkeer en over de productie en de distributie. Smith stelde daartegenover dat de economische en fiscale politiek van het mercantilisme *niet* tot het beoogde doel zou leiden omdat het een onjuiste voorstelling had van de processen die tot welvaart leiden. Met *The Wealth of Nations* leverde Smith meteen de grondslag voor de moderne economische wetenschap.

De welvaart der volkeren

[*Eigendom en arbeid, Boek 1, hoofdstuk 10*]. De eigendom die ieder mens heeft in zijn arbeid, en die de oorspronkelijke grond is voor alle andere eigendomsrechten, is daarom ook heilig en onschendbaar. Het patrimonium van de arme wordt gevormd door de kracht en behendigheid van zijn handen. Hem te verhinderen deze vermogens naar eigen inzicht aan te wenden, wanneer hij zijn medemens geen schade berokkent, is een duidelijke schending van dat heiligste van alle eigendomsrechten. Het is een manifeste inbreuk op de rechtmatige vrijheid van zowel de werkmans als degenen die overwegen hem in dienst te nemen. Zoals het de ene belemmert het werk te doen dat hij geschikt acht, zo belemmert het de ander de geschiktste persoon tewerk te stellen. Ongetwijfeld is niemand beter geplaatst over de

arbeidsgeschiktheid van een persoon te oordelen dan de werkgever wiens belangen zo onmiddellijk gediend worden door de juiste keuze. De voorgewende bezorgdheid van de wetgever dat de werkgevers de minst geschikte personen zouden aanwerven is zowel misplaatst als belastend.

[*Als door een onzichtbare hand geleid, Boek 4, hoofdstuk 2*]. De algemene nijverheid van een samenleving wordt begrensd door wat het daarin beschikbare kapitaal kan tewerkstellen. Zoals het aantal werklieden dat iemand in dienst kan nemen in een bepaalde verhouding moet staan tot zijn kapitaal, zo moet ook het aantal werknemers dat alle leden van een grote samenleving permanent in dienst houden in een bepaalde verhouding staan tot de totaliteit van het in die samenleving aanwezige kapitaal. Een groter

aantal is niet mogelijk zolang die hoeveelheid kapitaal niet toeneemt. Geen regulering van de handel kan de omvang van de nijverheid doen toenemen boven de grens die met het beschikbare kapitaal bereikbaar is. Regulering kan alleen maar een deel van de activiteiten in een richting sturen die het anders niet zou genomen hebben. Het is evenwel geenszins zeker dat de door de regulering verplichte of bevoordeelde aanwending van het kapitaal voordeliger zou zijn voor de mensen in de samenleving dan de aanwending die zijzelf verkozen zouden hebben.

Ieder individu spant zich voortdurend in de voordeligste aanwending te vinden voor zijn kapitaal. Het is ongetwijfeld zijn eigen voordeel en niet dat van de samenleving als geheel, dat hem voor ogen staat. De aandacht voor zijn eigen voordeel leidt hem evenwel spontaan tot een gebruik van zijn kapitaal dat de samenleving het meest ten goede komt.

Ieder individu probeert immers zijn kapitaal zo dicht mogelijk bij huis in te zetten en dus zo veel als hij kan ter ondersteuning van de lokale nijverheid. Dat doet hij zolang zijn kapitaal op die manier ongeveer de gewone winst oplevert.

Zijn de winstvooruitzichten gelijk of nagenoeg gelijk, dan zal de groothandelaar immers de voorkeur geven aan zaken doen in de eigen streek boven zaken doen in het buitenland (voor de afzet van consumptiegoederen) en aan de uitvoer van lokale goederen boven de handel tussen twee vreemde landen. In het binnenland is zijn kapitaal nooit zo lang uit zijn gezichtsveld als dikwijls het geval is in de buitenlandse handel. Hij is beter geïnformeerd over het karakter en de situatie van degenen op wie hij moet vertrouwen, en over de wetten waarop hij beroep kan doen, als hij toch al eens bedrogen wordt... Ik zou kunnen stellen dat het eigen huis het centrum is waarrond het kapitaal van de inwoners van elk land circuleert en waarnaar het steeds weer de neiging heeft terug te keren. Er kunnen uiteraard soms bijzondere oorzaken die het op de vlucht drijven naar andere, verafgelegen oorden...

Bij gelijke of bijna gelijke winstvooruitzichten heeft ieder individu aldus de natuurlijke neiging zijn kapitaal derwijze te gebruiken dat het vooral de binnenlandse industrie steunt, en inkomen en werkgelegenheid verschaft aan het grootste aantal mensen in zijn land.

Bovendien poogt ieder individu dat zijn kapitaal aanwendt ter ondersteuning van de binnenlandse nijverheid, zijn inspanningen zo te richten dat zij de grootst mogelijke waarde produceren. Het product van inspanningen is wat zij toevoegen aan het voorwerp of het materiaal waarop zij worden toegepast. Al naargelang de waarde van dat product groter of kleiner is, zal ook de winst van de werkgever groter of kleiner zijn. Nu is het alleen voor de winst dat een mens kapitaal gebruikt ter ondersteuning van de industrie. Hij zal het daarom altijd proberen in te zetten in die tak van nijverheid waar het product de waarschijnlijk grootste waarde zal hebben, d.w.z. waar het kan geruild worden tegen de grootst mogelijke hoeveelheid geld of andere goederen.

Nu is het jaarlijkse inkomen van elke samenleving altijd precies gelijk aan de ruilwaarde van de gehele jaarlijkse productie van haar nijverheid. Beter gezegd: het is niets anders dan die ruilwaarde. Aangezien nu elk individu in de mate van het mogelijke poogt zijn kapitaal te gebruiken voor ondersteuning van de binnenlandse industrie als ter maximering van de waarde van het product van zijn inspanningen, zal ieder individu zich noodzakelijk en zoveel als hij kan inspannen om het jaarlijkse inkomen van de samenleving te maximeren. Toegegeven, hij doet dat meestal niet bewust, en hij weet al evenmin in welke mate hij bijdraagt tot de vorming van het nationale inkomen. Geeft hij de voorkeur aan steun aan het binnenlandse economische leven boven steun aan het buitenlandse, dan heeft hij niets anders op het oog dan zijn eigen bestaanszekerheid en veiligheid. Stuurt hij zijn inspanningen in de richting waar het vooruitzicht bestaat op de hoogste waarde voor het product ervan, dan heeft hij niets anders op het oog dan zijn eigen voordeel. Hij wordt er evenwel in deze aangelegenheden...

den, zoals in zovele andere, door een onzichtbare hand toe aangezet een doel te bevorderen dat geenszins deel uitmaakte van zijn intentie. Men kan bovendien ook niet zeggen dat het voor de samenleving beter zou zijn dat hij zichzelf haar welvaart tot doel zou stellen. Door zijn eigenbelang te volgen dient hij het algemeen belang van de maatschappij vaak op een doelmatiger wijze dan wanneer hij het algemeen belang uitdrukkelijk tot zijn doel maakt. Ik heb nooit geweten dat veel goeds gedaan werd door degenen die hun handel voorstelden als zijnde in het algemeen belang. Nu zij toegegeven dat een dergelijke pretentie niet zo vaak voorkomt bij handelaren en dat men niet veel woorden nodig heeft om hun haar uit het hoofd te praten.

Het is evident dat ieder individu, gewapend met bijzondere kennis van zijn lokale situatie, beter kan oordelen waar zijn kapitaal nuttig kan aangewend worden en de meest waardevolle producten kan opleveren, dan een staatsman of wetgever voor hem zou kunnen doen. De staatsman die het zou wagen privé-personen voor te schrijven hoe zij hun kapitaal zouden moeten gebruiken, zou zichzelf belasten met een geheel overbodige oplettendheid. Hij zou ook aanspraak maken op een gezag dat aan niemand zonder risico kan worden toevertrouwd, niet aan een individu en niet aan een raad of senaat. Overigens is een dergelijk gezag nergens zo gevaarlijk als in handen van een man die dwaas en aanmatigend genoeg zou zijn om te geloven dat hij de geschikte persoon is om een zo verstrekkende zeggenschap uit te oefenen.

[*Boek 4, hoofdstuk 7*]. ... Zo komt het dus dat individueel eigenbelang en persoonlijke passie de mensen ertoe aanzetten hun kapitaal aan te wenden op een wijze die gewoonlijk het meest voordelig is voor de samenleving. En als zij, gedreven door die natuurlijke voorkeur, al te veel kapitaal in die toepassingen zouden investeren, dat zouden de winstdaling aldaar en de gelijktijdige winststijging in andere toepassingen, hen er onmiddellijk toe stimuleren de gebrekkige allocatie van het kapitaal recht te zetten. Zonder enige tussenkomst van de wet lei-

den de eigenbelangen en de passies van de mensen op een natuurlijke wijze tot een verdeling van het kapitaal in de samenleving over al de verschillende takken van nijverheid die zij herbergt, die nauwelijks afwijkt van de verdeling die het best het algemeen belang dient.

[*Het systeem van de natuurlijke vrijheid...*, boek 4, hoofdstuk 9]. De grootste en belangrijkste tak van de handel in een natie is, zoals reeds opgemerkt, de handel tussen de inwoners van de steden en de bewoners van agrarische gebieden. De stedelingen onttrekken aan het land de grondstoffen voor hun industrie en voor hun levensonderhoud, en zij betalen daarvoor door een deel van hun afgewerkte producten terug te sturen naar de landbouwers en veehouders... Hoe duurder de afgewerkte producten, hoe goedkoper de grondstoffen. Alles wat in een land de prijs van de afgewerkte producten omhoogdrijft, drukt de prijzen van de rurale producten omlaag, en ontmoedigt aldus de landbouw... Daarnaast geldt ook dat alles wat het aantal ambachtslieden en fabrikan-ten doet verminderen, de binnenlandse markt verkleint, die de belangrijkste afzetmarkt is voor de ruwe producten van het land. Daardoor komt de landbouw nog meer in de verdrukking.

Die systemen dus die omwille van de voorkeur voor de landbouw boven andere vormen van nijverheid, beperkingen opleggen aan de fabrieken of aan de buitenlandse handel, werken ten nadele van het doel dat zij beogen, en ontmoedigen onrechtstreeks die tak van de nijverheid die zij willen bevorderen...

Zo komt het dat elk systeem dat poogt ofwel door buitengewone aanmoedigingen meer kapitaal aan te trekken voor een bijzondere tak van de nijverheid dan er van nature naar toe zou gaan, ofwel door buitengewone beperkingen een deel van het kapitaal te onttrekken aan een nijverheidstak waarin het anders wel zou ingezet worden, zijn eigen doelstellingen ondergraaft. Verre van het proces van materiële vooruitgang te versnellen, belemmert het de economische groei. Het doet de reële waarde van het jaarlijkse product van land en arbeid in de

samenleving niet toenemen. Integendeel, het vermindert die waarde en daarmee ook het inkomen van de mensen in de samenleving.

Neem nu al deze systemen van voorkeur of beperking weg en het vanzelfsprekende en eenvoudige systeem van de natuurlijke vrijheid zet zich op eigen kracht door. Zolang een mens de wetten van het recht niet overtreedt is hij volledig vrij naar eigen inzicht zijn eigen belangen te dienen en vrij zijn inspanningen en kapitaal te laten wedijveren met die van elke andere persoon, ongeacht diens stand.

De soeverein is dan volledig bevrijd van een taak die hij toch niet zou kunnen vervullen zonder ten prooi te vallen aan ontelbare waanvoorstellingen, en die hoe dan ook een wijsheid en een kennis veronderstelt die geen mens kan bezitten. Ik heb het over de taak toezicht te houden over de dagelijkse inspanningen van gewone mensen en die te organiseren op de meest geschikte wijze voor het behartigen van het gemeenschappelijk belang van de maatschappij.

Volgens het systeem van de natuurlijke vrijheid heeft de soeverein slechts drie taken, belangrijke taken ongetwijfeld, maar taken die niet meer dan een gewoon begrip vereisen. De eerste is de taak het land te beschermen tegen het geweld en de invasies van andere landen; de tweede is de taak ieder lid van de nationale maatschappij, in de mate van het mogelijke, te beschermen tegen onrecht en onderdrukking door enig ander lid; en de derde is de taak bepaalde publieke werken en instellingen op het getouw te zetten en te onderhouden die geen individu of geen kleine groep van individuen op winstgevende wijze kan opzetten of onderhouden, ook al zijn de voordelen voor de grote samenleving als geheel de kosten zeker waard.

[*De staatsuitgaven, Boek 5, hoofdstuk 1*]. De uitgaven voor de verdediging van het land en voor het ondersteunen van de waardigheid van de soevereine magistraat, worden gedaan voor het algemeen nut van de gehele maatschappij. Het is daarom redelijk dat zij worden gedekt door een algemene bijdrage van alle burgers in verhouding met hun ver-

schillende bekwaamheden, voor zover dit kan worden vastgesteld.

Ongetwijfeld kunnen ook de uitgaven voor de rechtsbedeling beschouwd worden als bestemd voor het algemeen nut van de gehele maatschappij. Het is dus geenszins ongepast dat zij gedekt worden door een algemene bijdrage van de gehele maatschappij. Evenwel wordt tot deze uitgaven aanleiding gegeven door personen die door enige onrechtmatige daad van hun kant een beroep op de rechtbanken voor schadevergoeding of bescherming noodzakelijk maken. Anderzijds zijn de personen die op de meest onmiddellijke wijze gebaat zijn bij deze uitgaven, degenen die door de rechtbanken in hun rechten hersteld of gehandhaafd worden. Het ligt dus voor de hand de uitgaven voor de rechtsbedeling te verhalen door middel van een bijzondere heffing of bijdrage, volgens de omstandigheden van het geval, op tenminste een van deze groepen van personen. Het kan niet noodzakelijk zijn deze uitgaven te dekken door een algemene bijdrage van de gehele bevolking, tenzij in die gevallen waar het gaat om de bestraffing van onvermogenende criminelen, die zelf die gerechtskosten niet kunnen betalen.

Lokale of provinciale uitgaven, ten voordele van een lokale populatie (bijvoorbeeld, de uitgaven voor de politie van een stad of district), moeten gedekt worden door lokale inkomsten, en mogen niet ten laste gaan van de gehele gemeenschap. Het is onrechtvaardig dat de gehele maatschappij zou betalen voor een voordeel dat alleen naar een klein deel ervan gaat.

De uitgaven voor het onderhoud van goede wegen en verbindingen zijn zonder twijfel nuttig voor de gehele maatschappij. Zij mogen dan ook zonder enige onrechtvaardigheid ten laste van de gehele maatschappij worden gedaan. Toch is deze categorie van uitgaven vooral en onmiddellijk voordelig voor de reizigers en vervoerders die deze wegen gebruiken, en voor hun klanten. De Engelse tolwegen, en de rechten die men in andere landen péages noemt, leggen de last van de kosten geheel op deze groepen, en

verlossen de staatskas aldus van een zware last.

De uitgaven voor onderwijs en religieuze vorming zijn ongetwijfeld voordelig voor de gehele maatschappij en kunnen dus zonder onrechtvaardigheid ten laste van de algemeenheid van de maatschappij vallen. Maar allicht verdient het toch de voorkeur die uitgaven te verhalen op degenen die het onmiddellijke voordeel van onderwijs en vorming hebben, of op de vrijwillige bijdragen van al wie meent gebaat te zijn bij die activiteiten.

Wanneer publieke instellingen of werken voordelig zijn voor de gehele maatschappij, terwijl het niet mogelijk is ze voor het geheel of een deel in stand te houden met particuliere bijdragen, dan moet het verschil bijgepast worden uit de algemene bijdrage van de gehele bevolking. De algemene staatskas moet dus niet alleen voor de uitgaven voor defensie en de waardigheid van het staatshoofd instaan, maar ook voor de aanvullende subsidiëring van bijzondere projecten waarvan de financiering anders te kort zou schieten.

Jean-Baptiste Say

In Frankrijk was Jean-Baptiste Say de meest invloedrijke verspreider van de economische ideeën van Smith en van de liberale synthese waarin politieke en sociale opvattingen en economische inzichten werden samengebracht. Zijn belangrijkste werk is de *Traité d'économie politique* (1803), lange tijd de economische bijbel van de Franse liberale school. Say, meer nog dan Smith, begeeft zich op het terrein van de positieve (in tegenstelling tot de normatieve) economische analyse. Dat neemt niet weg dat hij ten volle de natuurrechtelijke fundering van het klassieke liberalisme aanvaardt.

Say beschouwt het eigendomsrecht als 'een basis voor de economische wetenschap' en wel omdat het de 'krachtigste prikkel is voor de toename van de welvaart'. Hij definieert de economische wetenschap dus eigenlijk als een wetenschap van de welvaartseffecten van het eigendomsrecht en van de inbreuken daarop. Dit is een definitie die ook vandaag door vele economen wordt gebruikt. Er is zelfs een heuse 'property rights'-benadering in de economische wetenschap die sedert 1970 veel aanhangers heeft gewonnen. Zij heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de zogeheten rechtseconomie. Die omvat de systematische studie van de effecten van verschillende juridische regelingen en van de economische krachten die verklaren waarom sommige juridische regelingen duurzamer zijn dan andere.

In de tekst van Say gaat het vooral over de effecten die de overheid veroorzaakt door de eigendomsrechten van de burgers onvoldoende te beschermen tegen anderen of door ze zelf te schenden. Door de samenhang van belangen op de markt worden inbreuken op het eigendomsrecht immers niet alleen gevoeld door de getroffen eigenaars, maar ook door allen die met hen samenwerken of van hen afhankelijk zijn. De tekst maakt duidelijk hoezeer voor de klassieke economen hun wetenschap een wetenschap van juridische en politieke instellingen is.

Verhandeling over politieke economie

[Over het eigendomsrecht, hoofdstuk 14]. Het is de taak van de speculatieve filosofie de grondslag van het eigendomsrecht na te trekken; het behoort tot het domein van de wetgeving de overdracht van dat recht te regelen; terwijl de politieke wetenschap de taak heeft de zekerste methoden voor de bescherming ervan uit te werken. De politieke economie houdt alleen rekening met dit recht omdat het de krachtigste prikkel is voor de toename van de welvaart. De werkelijke stabiliteit, niet de filosofische grondslag of politieke waarborgen, van het eigendomsrecht zijn een voldoende basis voor onze wetenschap. Uiteraard is de wettelijke onschendbaarheid van het eigendomsrecht een scherts wanneer de soevereine macht

niet bij machte is de wetten te doen naleven of wanneer zijzelf zich aan roof bezondigt; of ook wanneer het bezit in voortdurende onzekerheid verkeert door het ingewikkelde karakter van de wetgeving en de subtiliteiten en de spitsvondigheden van de juridische techniek. Evenmin kan men zeggen dat daar eigendom bestaat waar hij niet evenzeer een realiteit is als een recht. Alleen waar de eigendom en een recht en een realiteit is kunnen de bronnen van de productie, dat wil zeggen land, kapitaal en nijverheid, hun hoogste graad van vruchtbaarheid bereiken.

Er zijn een aantal waarheden die zo evident zijn dat bewijsvoering overbodig is. Het zopas gezegde is zo'n waarheid. Wie zal

immers willen ontkennen dat de zekerheid de vruchten van zijn land, kapitaal en arbeid te zullen oogsten, de beste prikkel is om die factoren productief aan te wenden? En wie is zo stompzinig eraan te twifelen dat niemand anders dan de eigenaar weet hoe men het best gebruik kan maken van zijn eigendom? En toch, hoe vaak wordt deze door de theorie algemeen als buitengewoon voordelig erkende onschendbaarheid van de eigendom niet door de praktijk miskent? Hoe vaak wordt er niet, om de meest onbelangrijke redenen, inbreuk gepleegd op het beginsel van de eigendom? En hoe vaak worden die inbreuken, die spontane verontwaardiging zouden moeten uitlokken, niet goedgepraat met de meest doorzichtige voorwendsels? Zo weinig mensen zijn er blijkbaar die gevoelig zijn voor een kwaad waarvan zij niet het onmiddellijke slachtoffer zijn, of die, de levendigheid van hun gevoelens daargelaten, voldoende wilskracht hebben om hun verontwaardiging in daden om te zetten! De eigendom van een onderdaan is niet veilig waar een despotisch gezag er zich meester kan van maken zonder zijn toestemming. Hij is evenmin veilig waar die toestemming alleen maar nominaal en in schijn bestaat. In Engeland worden de belastingen opgelegd door de nationale vertegenwoordiging. Laat de minister dan over een absolute meerderheid beschikken, als gevolg van electorale beïnvloeding, of van politieke steun die hem dwaas genoeg wordt toegezegd, de belasting is dan niet meer opgelegd door de nationale vertegenwoordiging, aangezien het lichaam dat die naam draagt in werkelijkheid alleen uit vertegenwoordigers van de minister bestaat; en het Engelse volk wordt gedwongen de zwaarste lasten te dragen voor de financiering van projecten die mogelijk in alle opzichten nadelig zijn voor het volk. Inbreuk op de eigendom is er niet minder wanneer de vrije aanwending van de productiemiddelen belemmerd wordt dan wanneer de eigenaar van de producten van zijn land, kapitaal of arbeid met geweld onteigend wordt. Immers, zoals de juristen eigendom definiëren is dat het volle recht van beschikking. Er is inbreuk op de eigendom van het land wanneer ontginning en beplanting gereglemen-

teerd worden, wanneer de winning van bepaalde gewassen verboden wordt. Er is inbreuk op de eigendom van de kapitaalbezitter wanneer er geen investeringsvrijheid is, zoals wanneer grote graanaankopen verboden worden, wanneer alle goud verplicht naar de munt moet worden gebracht, wanneer de eigenaar verbod krijgt op zijn eigen land te bouwen of wanneer hem wordt voorgeschreven wat en hoe hij mag bouwen...

Er is inbreuk op het eigendomsrecht dat een mens heeft in zijn eigen arbeidskracht, wanneer het hem verboden is zijn vermogens en talenten vrij te gebruiken, terwijl hij toch de rechten van derden niet schendt. Een gelijkaardige inbreuk is er, wanneer zijn arbeid voor een ander doel wordt opgeëist dan hijzelf in gedachten heeft, zoals wanneer een ambachtsman of een handelaar tot langdurige of occasionele militaire dienstverlening gedwongen wordt.

Ik ben er mij wel van bewust, dat het belang van het handhaven van de sociale orde, de voorwaarde waarvan de zekerheid van de eigendom afhankelijk is, voorrang heeft op de eigendom zelf. Maar juist hierom kan niets anders dan de noodzaak die orde tegen een manifest gevaar te verdedigen deze of gene inbreuken op het eigendomsrecht rechtvaardigen. Dit is ook de reden waarom de eigenaars zich genoodzaakt voelen in de constitutie van de staat inlassing te eisen van waarborgen, opdat het openbare nut nooit het voorwendsel zou worden waarachter de passies en de ambities van de machthebbers zich zouden kunnen verschuilen.

Zo moet het bewijs geleverd worden dat belastingheffing, wanneer ze althans niet de bedoeling heeft de samenleving in de ellende van een depressie te storten, onmisbaar is voor het bestaan van de sociale orde. Elke stap voorbij deze grens van bewezen noodzaak is een inbreuk op het eigendomsrecht en een roofzuchtige daad. Zelfs wanneer zij met nationale instemming wordt geheven is belastingheffing immers een inbreuk op de eigendom, aangezien niets anders voor belasting in aanmerking kan komen dan de vruchten van de gronden, kapitalen en inspanningen van individuele mensen.

Nu kunnen er wel een aantal uitzonderlijke omstandigheden zijn waar de productie gunstig beïnvloed wordt door interventie in het eigendomsrecht. ... Maar ik wil niet zeggen dat het geringe voordeel dat men [in een aantal van die gevallen] kan bekomen altijd opweegt tegen de schending van het recht.

Tenslotte eist de publieke veiligheid soms dat het eigendomsrecht wordt opgeofferd; maar ook dan betreft het een schending van een recht, niettegenstaande de schadevergoeding die in dergelijke gevallen wordt uitgekeerd. Immers, het eigendomsrecht impliceert de vrije beschikking over de eigendommen; en de opoffering ervan, zelfs wanneer zij volledig wordt vergoed, is een beschikking onder dwang.

Waar het publieke gezag niet zelf als een plunderaar optreedt, daar is het de bron van de grootste weldaad voor de natie: bescherming tegen plundering door anderen. Zonder deze bescherming van elk individu door de verenigde krachten van de gehele gemeenschap kan men zich geen aanzienlijke ontwikkeling van de productieve krachten van de mens, het land en het kapitaal indenken. Sterker, men kan zich zelfs niet indenken dat er kapitaal zou bestaan, want kapitaal is niets anders dan geaccumuleerde waarde, werkzaam onder de waarborg van het gezag. Dat is de verklaring waarom nog nooit een natie zonder een rechtmatige regering enige mate van welvaart heeft bereikt. De beschaafde wereld staat in de

schuld van de politieke organisatie voor de ontelbare en oneindig gevarieerde producten die in de meest verscheiden behoeften voorzien, en ook voor de schone kunsten en de geneugten van de vrije tijd die een dergelijke accumulatie van kapitaal mogelijk maakt, en zonder dewelke de mens zijn geestelijke vermogens niet zou kunnen ontwikkelen noch de volle waardigheid bereiken waartoe zijn aard in staat is.

De arme, die niets het zijne kan noemen, heeft evenzeer een belang bij de verdediging van de onschendbaarheid van de eigendom. Zijn persoonlijke diensten zouden hem niets opbrengen ware er niet het geaccumuleerde kapitaal waarmee hij kan werken. Elke belemmering van de accumulatie van kapitaal, elke verkwisting van kapitaal is een aanslag op zijn broodwinning; en overal komt in het zog van de ondergang (door plundering) van de kapitaalkrachtige klasse de ellende van de lagere klassen. Het vage besef van deze voordelen van de eigendom, niet minder dan het eigenbelang van de bezittende klasse, is de reden waarom in alle beschaafde landen aanslagen tegen het eigendomsrecht vervolgd en bestraft worden. De politieke economie is buitengewoon geschikt om deze soort wetgeving te rechtvaardigen en te bevestigen; zij verklaart waarom de gelukkige gevolgen van het eigendomsrecht zich met des te meer kracht tonen naarmate dat recht beter door de politieke instellingen wordt beschermd.

Frédéric Bastiat

Verzoekschrift

van de fabrikanten van vetkaarsen, waskaarsen, lampen, kandelaars, reflectoren, snuiters en dompers en van de producenten van vet, olie, bars, alcohol en in het algemeen van alles wat de verlichting aanbelangt.

Aan de heren leden van de kamer van volksvertegenwoordigers,

...Wij ondergaan de onduldbare mededinging van een buitenlandse rivaal die in staat blijkt te zijn onze nationale markt voor verlichtingsartikelen te overspoelen met zijn product — en dat tegen een onwaarschijnlijk lage prijs waar geen consument aan kan weerstaan. Van bij zijn eerste verschijnen valt onze verkoop stil. De gehele Franse verlichtingsindustrie met haar ontelbare vertakkingen stagneert. Die rivaal is niemand minder dan de zon. Zij doet ons een zo hardnekkige concurrentie aan dat wij vermoeden dat zij een agent van het onbetrouwbare Engeland is — te meer omdat er in dat hooghartige eiland nauwelijks iets te zien is van haar subversieve activiteit.

Wij verzoeken u een wet uit te vaardigen die ieder verplicht tot de sluiting van alle vensters, dakvensters, lichtopeningen en in het algemeen van alle openingen, gaten, scheuren en barsten die het licht van de zon in de huizen binnenlaten. Het land, dat wij van zo veel mooie industrieën voorzien hebben, zou weinig dankbaar zijn als het ons in die ongelijke strijd niet ter hulp zou komen. ...

Als u de vraag naar kunstlicht ondersteunt, dan komt dat uiteindelijk elke industrie in het land ten goede. Als er meer vet nodig is, dan ook meer runderen en schapen, meer weilanden, en dan is er meer vlees, wol, leder en vooral meststof, die de basis van een welvarende landbouw is... Als er meer

olie nodig is, dan moeten er ook meer papavers, olijfbomen en koolzaad aangeplant op de gronden die door de overdadige mestproductie vruchtbaar gemaakt kunnen worden... Op de zandgronden zullen er meer hars producerende bomen geplant worden. Ontelbare bijenzwermen zullen de geparfumeerde schatten verzamelen die nu zonder nuttig gebruik op onze berghellingen verloren gaan. Er is geen tak van de landbouw die niet tot grote ontwikkeling zal komen.

Hetzelfde geldt voor de scheepvaart: Duizenden schepen zullen voor de walvisvangst ingezet worden en binnen korte tijd zullen wij over een vloot beschikken die overal de eer van Frankrijk en de patriottische noden van de ondergetekenden zal kunnen behartigen...

Heren Volksvertegenwoordigers, gelieve dit alles in overweging te nemen. U zult tot de conclusie komen dat er geen Fransman is wiens lotsverbetering niet afhankelijk is van de inwilliging van ons verzoek.

- Frédéric Bastiat, *Sophismes économiques* (1849)

POLITIEKE DOCUMENTEN

DE RECHTEN VAN DE MENS EN VAN DE BURGER

26 augustus 1789

Daar de vertegenwoordigers van het Franse volk, geïnstalleerd als Nationale Vergadering, overwogen hebben dat onkunde, vergeten of verachten van de rechten van de mens de enige oorzaken zijn van de algemene ellende en de verdorvenheid van regeringen, hebben zij besloten de natuurlijke, onvervreembare en heilige rechten van de mensen vast te leggen in een officiële verklaring, opdat deze verklaring alle leden van de maatschappij voortdurend onder ogen staat en hen onophoudelijk aan hun rechten en plichten herinnert; opdat de handelingen van de Wetgevende zowel als de Uitvoerende Macht op ieder ogenblik vergeleken kunnen worden met het einddoel van elke politieke instantie en daardoor meer gerespecteerd zullen worden; opdat de aanspraken van de burgers, voortaan op eenvoudige en onbestrijdbare beginselen gegrond, zich altijd mogen richten op handhaving van de Grondwet en op het algemeen welzijn.

Dientengevolge erkent en verklaart de Nationale Vergadering in tegenwoordigheid en onder bescherming van de Allerhoogste de volgende rechten van de Mens en de Burger:

Art. 1. De mensen zijn van geboorte en blijven vrij en gelijk in rechten. Sociale onderscheiden mogen uitsluitend gegrond zijn op het gemeenschappelijke nut.

Art. 2. Het doel van iedere politieke vereniging is de handhaving van de natuurlijke en onvervreembare rechten van de mens. Deze rechten zijn de vrijheid, de eigendom, de zekerheid en het verzet tegen onderdrukking.

Art. 3. De oorsprong van iedere soevereiniteit berust in laatste instantie bij de natie. Noch enig genootschap noch enig individu kan een macht uitoefenen, die niet uitdrukkelijk van haar uitgaat.

Art. 4. De vrijheid bestaat daarin, alles te kunnen doen wat een ander niet schaadt. Zo heeft de uitoefening van de natuurlijke rechten van ieder mens slechts die grenzen, die aan de andere leden van de samenleving het genot van dezelfde rechten garanderen.

Deze grenzen kunnen alleen door de wet worden vastgelegd.

Art. 5. De wet heeft slechts het recht de handelingen te verbieden die schadelijk zijn voor de samenleving. Wat niet door de wet verboden is, kan niet worden verhinderd en niemand kan gedwongen worden te doen wat de wet niet voorschrijft.

Art. 6. De wet is de uitdrukking van de algemene wil. Alle burgers hebben het recht, persoonlijk of door middel van hun vertegenwoordigers aan zijn totstandkoming mee te werken. Hij moet voor allen gelijk zijn, ongeacht of hij beschermt of bestraft. Daar alle burgers in de ogen van de wet gelijk zijn, hebben zij op gelijke wijze toegang tot alle waardigheden, posities en ambten al naargelang hun bekwaamheid, zonder enig ander onderscheid dan dat van hun deugden en hun talenten.

Art. 7. Niemand kan worden aangeklaagd, gevangen gezet of gevangen gehouden be-

halve in de door de wet bepaalde gevallen en in de vormen die hij voorschrijft. Diegenen die willekeurige bevelen instigeren, uitvoeren, uitvoeren of laten uitvoeren, moeten worden bestraft. Doch iedere burger die op grond van de wet gedagvaard of aangehouden wordt, moet onmiddellijk gehoorzamen. Hij maakt zich strafbaar door weerstand te bieden.

Art. 8. De wet mag alleen zodanige straffen vaststellen als strikt en klaarblijkelijk noodzakelijk zijn. En niemand kan bestraft worden op grond van een wet die niet voor het begaan van de daad uitgevaardigd, afgekondigd en wettelijk toegepast is.

Art. 9. Ieder mens wordt voor onschuldig gehouden totdat hij schuldig is bevonden. Indien de arrestatie van een verdachte onmisbaar wordt geacht, dan moet de wet streng optreden tegen het gebruik van hardere maatregelen dan nodig zijn om de beschikbaarheid van zijn persoon te verzekeren.

Art. 10. Niemand mag vanwege zijn meningen, zelfs die van religieuze aard, worden verontrust, mits de uitingen daarvan de door de wet vastgelegde openbare orde niet verstoren.

Art. 11. De vrije mededeling van gedachten en meningen is een van de kostbaarste rechten van de mens. Iedere burger kan derhalve vrij schrijven, spreken, drukken, onder voorbehoud van de verantwoordelijkheid voor het misbruik van deze vrijheid in de door de wet bepaalde gevallen.

Art. 12. De zekerstelling van de rechten van de mens en van de burger vereisen een openbare macht. Deze macht is derhalve ingesteld ten behoeve van allen en niet voor de bijzondere belangen van degenen aan wie zij is toevertrouwd.

Art. 13. Voor het onderhoud van de strijdmacht en voor de kosten van het bestuur is een gemeenschappelijke bijdrage onvermijdelijk. Zij dient gelijkmatig verdeeld te worden over alle burgers, met inachtneming van hun vermogens.

Art. 14. Alle burgers hebben het recht hetzij zelf, hetzij door middel van hun afgevaardigden de noodzaak van de publieke bijdrage vast te stellen, ze in vrijheid goed te keuren, de besteding ervan te controleren en de hoogte, de vaststelling, de invordering en de duur ervan te bepalen.

Art. 15. De maatschappij heeft het recht van iedere openbare beambte rekenschap te eisen over de uitoefening van zijn taak.

Art. 16. Een maatschappij waarin de waarborging van de rechten niet verzekerd en de scheiding der machten niet vastgelegd is, heeft geen grondwet.

Art. 17. Daar de eigendom een onaantastbaar en heilig recht is, kan hij niemand ontnomen worden, tenzij om redenen van openbaar belang, na wettige vaststelling hiervan, en mits er een rechtvaardige en voorafgaande schadeloosstelling gegeven is.

STAATSREGELING VOOR HET BATAAFSCHE VOLK

(1 mei 1798)

Het Bataafsche Volk, zig vormende tot eenen ondeelbaaren Staat, en bezeffende, dat het voornaame bederf van alle Regeeringen gelegen is in de miskennis der natuurlijke en geheiligde regten van den Mensch in maatschappij, verklaart de navolgende stellingen als den wettigen grondslag, waarop Het zijne Staatsregeling vestigt, en als zoo veele regels, waarnaar Het zijne burgerlijke en staatkundige betrekkingen wil hebben gewijzigd.

Algemene beginselen

Art. 1. Het oogmerk der maatschappijlike vereeniging is beveiliging van persoon, leven, eer en goederen, en beschaaving van verstand en zeden.

Art. 2. Het Maatschappijlijk Verdrag wijzigt, noch beperkt, de natuurlijke regten van den Mensch, dan in zoo verre zulk ter bereiking van dat oogmerk, noodzaaklijk is.

Art. 3. Alle Leden der Maatschappij hebben, zonder onderscheiding van geboorte, bezitting, stand, of rang, eene *gelijke* aanspraak op derzelve voordeelen.

Art. 4. Ieder Burger is volkomen *vrij*, om te beschikken over zijne goederen, inkomsten, en de vruchten van zijn vernuft en arbeid, en voorts, om alles te doen, wat de regten van eenen ander niet schend.

Art. 5. De *Wet* is de wil van het geheele maatschappijlijk Lichaam, uitgedrukt door de meerderheid, of der Burgeren, of van Derzelve Vertegenwoordigers. Zij is, hetzij beschermende, of straffende, *gelijk* voor allen. Zij strekt zig alleen uit tot daaden, nimmer tot

gevoelens. Alles, wat overeenkomt met de onvervreembare regten van den Mensch in maatschappij, kan door geene Wet verboden worden. Zij beveelt, noch laat toe, hetgeen daarmede strijdig is.

Art. 6. Alle de pligten van den Mensch in maatschappij hebben hunnen grondslag in deze heilige wet: *Doe eenen ander niet, hetgeen gij niet wenscht dat aan u geschiede.- Doe aan anderen, ten allen tijde, zoo veel goeds, als gij, in gelijke omstandigheden, van hun zoudt wenschen te ontvangen.*

Art. 7. Niemand is een goed Burger, dan die de huislijke pligten, in den onderscheiden stand, waarin hij moge gesteld zijn, zorgvuldig uitoefent, en voorts, in alle opzichten, aan zijne maatschappijlike betrekkingen voldoet.

Art. 8. De eerbiedige erkentenis van een Allbestuurend Opperwezen versterkt de banden der maatschappij, en blijft iedere Burger ten duursten aanbevolen.

Burgerlijke en staatkundige grondregels

Art. 9. Het Opper-gezag is het regt der gantsche Maatschappij over elk haarer Leden, over het grondgebied, dat zij beslaan, en over alle voorwerpen, waarin hunne belangen betrokken zijn. Hetzelve is één, ondeelbaar, onvervreemdbaar. Geen Lid, geen gedeelte der Maatschappij, kan zig het opper-gezag aanmaatigen. Hetzelve is de bron van alle

openbaare Magten.

Art. 10. Het Bataafsche Volk, zijne belangen *in persoon* niet kunnende waarnemen, verkiest daartoe, bij onderlinge overeenkomst, eene geregelde Staats-form, en wel eene *Volksregeering bij Vertegenwoordiging*.

Art. 11. Het verkiest, ten dien einde, zijne Vertegenwoordigers, die, in Deszelfs naam,

voor de gemeenschaplijke belangen waaken, en, ten allen tijde, aan Hetzelve verandwoordlijk zijn.

Art. 12. Aan deze Vertegenwoordigende Magt zijn alle bewindvoerende Lichaamen ondergeschikt en verandwoordlijk.

Art. 13. Buiten de wettig aangestelde Magten, kan geen Burger, noch ook eenig gedeelte des Volks, eenig openbaar gezag uitoefenen. Het is alleen in de Grond-Vergaderingen, dat alle Staatskundige Regten door de Burgeren worden geöefend.

Art. 14. Alle magt of gezag, door het Volk aan zijne Vertegenwoordigers verleend, is slechts bij volmagt. De uitöefening van dat gezag word gewijzigd door de Staatsregeling.

Art. 15. Ambten en Bedieningen zijn lastgevingen der Maatschappij voor eenen bepaalden tijd. Zij zijn noch erflijk, noch vreedbaar, noch bijzondere voorregten van hun, die ze waarnemen. De keus van den eenen Burger, boven den ander, is alleenlijk gegrond op meerdere deugd en bekwaamheden.

Art. 16. Ieder Burger mag zijne gevoelens uiten en verspreiden, op zoodanige wijze, als hij goedvind, des niet strijdig met het oogmerk der Maatschappij. De vrijheid der Druk-pers is heilig, mids de Geschriften met den naam van Uitgever, Drukker, of Schrijver, voorzien zijn. Dezen allen zijn, ten allen tijde, aanspraaklijk voor alle zoodanige bedrijven, door middel der Drukpers, ten aanzien van afzonderlijke Persoonen, of der gantsche Maatschappij, begaan, die door de Wet als misdaadig erkend zij.

Art. 17. Elk Ingezetten kan zig, bij Request, Addrès, of met anderen Vóórdragt, vervoegeu bij zoodanige Magten, waar hij zal geraaden oordeelen. Alle voordragten zullen persoonlijk, en niet gezamenlijk, geschieden; tenzij door Lichamen, wettig zaamgesteld, en als zoodanigen erkend, en wel alsdan over onderwerpen, die tot derzelve erkende werkzaamheden behooren.

Art. 18. Ieder Burger heeft regt, om met zijne Medeburgers te vergaderen, ter onderlinge vóórlichting, ter opwekking van vaderlands-liefde, en ter nauwer verbindtenis aan de Staatsregeling, zonder dat, nogthands, de *Constitutioneele Gezelschappen*, als zoodanigen, met elkanderen over Staats-zaken briefwisseling houden, geschreven aanklagen ontvangen, bij stemming besluiten, of, bij wijze

van Corporatie, eenige openbaare daad zullen verrigten.

Art. 19. Elk Burger heeft vrijheid, om God te dienen naar de overtuiging van zijn hart. De Maatschappij verleent, ten dezen opzigte, aan allen gelijke zekerheid en bescherming, mids de openbaare orde, door de Wet gevestigd, door hunnen uiterlijken eerdienst nimmer gestoord worde.

Art. 20. Geene burgerlijke voordeelen, of nadeelen, zijn aan de belijdenis van eenig Kerklijk Leerstelsel gehegt.

Art. 21. Elk Kerkgenootschap zorgt voor het onderhoud van zijnen Eerdienst, deszelfs Bedienaaren en Gestigten.

Art. 22. De gemeenschaplijke Godsdienst-oefening word verrigt binnen de daartoe bestemde Gebouwen, en wel met ontsloten deuren.

Art. 23. Niemand zal met eenig ordes-kleed, of teeken, van een Kerklijk Genootschap, buiten zijn Kerkgebouw verschijnen.

Art. 24. Alle eigenlijk gezegde Heerlijke Regten en Tituls, waardoor aan een bijzonder Persoon of Lichaam zou worden toegekend eenig gezag omtrend het Bestuur van zaken in eenige Stad, Dorp, of Plaats, of de aanstelling van deze of gene Ambtenaaren binnen dezelve, worden, voor zoo verr' die niet reeds met de daad zijn afgeschafft, bij de aanneming der Staatsregeling, zonder eenige schaevergoeding, voor altijd vernietigd.¹

Art. 25. Alle Tiend-, Chijns-, of Thijns-, Nakoops-, Afstervings-, en Naastings-Regten, van welken aard, midsgaders alle andere Regten of Verplichtingen, hoe ook genoemd, uit het Leenstelsel of Leenrecht afkomstig, en die hunnen oorsprong niet hebben uit een wederzijdsch vrijwillig en wettig verdrag, worden, met alle de gevolgen van dien, als strijdig met der Burgeren gelijkheid en vrijheid, voor altijd vervallen verklaard. (...)

Art. 26. Insgelijks word vernietigd het zoogenoemd regt van *Exuë*, met opzigt tot verhuising, of verval van Erfenissen, binnen de Republiek.

Art. 27. Alle Burgers hebben, ten alle tijde, het regt, om, met uitsluiting van anderen, op hunnen eigen, of gebruikten, grond te Jagen, te Vogelen en te Visschen. (...)

Art. 28. Er zal een Wetboek gemaakt worden, zoo wel van Burgerlijke, als van Lijfstraflijke Wetten, te gelijk met de wijze van

Regts-vordering, op gronden, door de Staatsregeling verzekerd, en algemeen voor de gantsche Republiek.

Deszelfs invoering zal zijn, uiterlijk binnen *twee* jaaren, na de invoering der Staatsregeling.

Art. 29. Niemand mag beschuldigd of in verzekering genomen worden, dan uit kragt der Wet, in de gevallen, en volgens de wijze, door Haar voorgeschreven. Niemand kan gevonnisd worden, dan na alvorens wettig te zijn geroepen, en alle de middelen van verdediging te hebben kunnen bezigen, die bij de Wet bepaald zijn. Elk Burger, alzoo opgeroepen, of in verzekering wordende genomen, is verplicht te gehoorzaamen.

Art. 30. Alle gestrengheid omtrend Gevangenen, buiten hetgeen de Wet bepaalt, gelijk mede alle willekeurig verwijl van derzelver teregtstelling, en van de uitvoering hunner straf, is misdadig.

Art. 31. Zij, die, buiten den Regter, in geval van noodzaaklijkheid, gevat worden, zullen, uiterlijk binnen *vier-en-twintig* Uuren daarna, aan hunnen bevoegden Regter worden overgebracht.

Art. 32. Allen, die in verzekering genomen worden, zullen, uiterlijk binnen *één* Dag daarna, kennis ontvangen van de redenen hunner gevangenneming.

Art. 33. In alle gevallen, waarin de Wet geene Lijfstraffen vordert, zal de Gevangene, onder voldoende Borgtogt, ontslagen worden.

Art. 34. Niemand kan, tegen zijnen wil, worden afgetrokken van den Regter, dien de Staatsregeling, of de Wet, hem toekent.

Art. 35. Nimmer zal 'er eene verbeurdverklaring der Goederen van eenig Ingezetenen der Bataafsche Republiek plaats hebben, dan alleen in het geval, hieronder uitdrukkelijk bepaald:

Het Bataafsche volk verklaart, voor altijd, van het grondgebied der Republiek gebannen te zijn alle de openbaare Voorstanders van het gewezen Stadhouders Bestuur, binnen deze Republiek gevvoond hebbende, en daaruit geweken zederd den *1 Januarij 1795*.

Het verklaart, tevens, alle derzelver goederen en bezittingen welke zullen blijken, op den *1 Januarij 1798*, hun persoonlijk eigendom te zijn geweest, vervallen aan de Natie;

zullende dezelve, van haaren wege, onder behoorlijke sequestratie gebracht, en ten behoeve der Republiek verkogt worden.

Het Vertegenwoordigend Lichaam zorgt, dat de uitvoering dezer laatste Wet, met betrekking tot agtergelaten ongelukkige Kinderen en Huisgezinnen, de onschuld niet *met en om* den schuldigen treffe.

Art. 36. De Pijnbank word afgeschafft door de gantsche Republiek.

Art. 37. Alle Sententiën en Vonnissen moeten in het openbaar worden uitgesproken.

Art. 38. 'Er zal, door de gantsche Republiek, alleen regt worden gesproken *in naam en van wege het Bataafsche Volk*.

Art. 39. Ieder Burger is onschendbaar in zijne Wooning. Zijns ondanks, mag men nimmer in dezelve treden, ten zij uit kragt van een order, bevel, of decreet van gijzeling, eener daartoe bevoegde Magt.

Art. 40. Niemand kan van het geringst gedeelte van zijn Eigendom, buiten zijne toestemming, beroofd worden, dan alleen, wanneer de openbaare noodzaaklijkheid, door de Vertegenwoordigende Magt erkend, zulks vordert, en alleenlijk op voorwaarde eener billijke schaevergoeding.

Art. 41. De Wet zal geene andere straffen opleggen, dan die, welke volstrekt noodzaaklijk zijn voor de algemeene zekerheid.

Art. 42. Ieder Burger heeft het onvervreemdbaar regt, om eene schriftlijke en eigenhandig onderteekende aanklagt te doen tegen zoodanigen zijner Medeburgers, het zij Ambtelozen of Ambtenaars, Geconstitueerde Magten, of bijzondere Leden van dien door welken hij oordeelt, dat de Wetten, het zij ten zijnen bijzonderen nadeele, of ten nadeele der Maatschappij, geschonden zijn, mids bij zoodanige Magt, als in dezen bevoegd zal zijn, en overeenkomstig de wijze, door de Burgerlijke Wet voorgeschreven. In geval van laster, zal hij onderworpen zijn aan de straffen, door de Wet ten dezen opzigte bepaald.

Art. 43. Het Bataafsche Volk wil eene Gewaapende Burgermagt, (de Nationaale Troepen daaronder begrepen) ter verdediging zijner vrijheid en onafhankelijkheid, zoo naar binnen, als naar buiten. De regeling dezer Magt zal geschieden door de Wet.

Art. 44. Ieder Bataafsche Burger is verplicht, tot dat einde, de Waapenen te dragen, en zig op de rol van Waapenvoerende Burgeren te

doen inschrijven.

Art. 45. De Gewaapende Magt is, ten alle tijde, een ondergeschikt Lichaam. Zij kan, als zoodanig, nimmer raadplegen.

Art. 46. Geen gedeelte Derzelve kan immer in werking komen, dan op schriftlijken last eener Wettige Magt, op zoodanige wijze, als bij de Wet is uitgedrukt.

Art. 47. De Maatschappij, bedoelende in alles de welvaart van alle haare Leden, verschaft arbeid aan den Nijveren, onderstand aan den Onvermogenen. Moedwillige ledig-gangers hebben daarop geene aanspraak. De Maatschappij vordert de volstreckte weering van alle Bédelarij.

Art. 48. Het Vertegenwoordigend Lichaam regelt, binnen zes Maanden na Deszelfs eerste zitting, bij eene uitdrukkelijke Wet, het Armen-bestuur over de geheele Republiek. (...)

Art. 49. 'Er zal gezorgd worden voor de opvoeding van verworpen Kinders.

Art. 50. De Maatschappij ontvangt alle Vreemdelingen, die de weldaaden der vrijheid vreedzaam wenschen te genieten, in haar midden, verleende denzelven alle zekerheid en bescherming.

Art. 51. Zij moedigt alle Konstenaars en Handwerkslieden aan, en wil de spoedigste en kragtdaadigste inrigtingen, waardoor de bloei van alle Inlandsche Fabrieken en Trafieken, Koophandel, Zeevaart, en Visscherijen, en daardoor van Ambagten, Neeringen en Handteeringen, bijzonderlijk de Handel met de buitenlandsche Bezittingen en Coloniën van den Staat, zal worden bevorderd.

Art. 52. Van de aanneming der Constitutie af, zal 'er aan den doorvoer, koop en verkoop, van alle voordbrengselen van den vaderlandschen grond, gelijk mede van alle goederen, binnen deze Republiek bewerkt of vervaardigd, door en in alle Departementen en Plaatsen, geenerlei belemmering, hoe ook genoemd, worden toegebracht.

Art. 53. Bij de aanneming der Staatsregeling, worden vervallen verklaard alle Gilden, Corporatiën of Broederschappen van Neeringen, Ambagten, of Fabrieken.

Ook heeft ieder Burger, in welke Plaats woonachtig, het regt, om zoodanige Fabriek of Trafiek opterigten, of zoodanig eerlijk bedrijf aantevangen, als hij verkiezen zal.

Het Vertegenwoordigend Lichaam zorgt, dat de goede orde, het gemak en gerief der

Ingezetenen, ten dezen opzigte, worden verzekerd.

Art. 54. De Maatschappij beveelt, insgelijks, de meeste bevordering van den Landbouw, en deszelfs bloei, bijzonderlijk ten aanzien der nog ledige en woeste gronden, door de gantsche Republiek.

Art. 55. Alle openbaare Inrigtingen, ter bevordering of staaving van het openbaar credit, inzonderheid alle Wisselbanken worden aangemerkt als afzonderlijke bemoeijingen der daarbij onmiddellijk belang hebbende Burgers. De openbaare Magt oefent daaromtrent geene andere, dan toeziende, beschikking. De gantsche Natie waarborgt allen binnen- en buitenlandschen eigendom, in die Wisselbanken geplaatst.

Art. 56. Alle zoogenoemde Provinciaale Beleenbanken worden Nationaal verklaard.

Art. 57. De Maatschappij verbiedt, in alle gevallen, dat eenig uitsluitend Voorregt verleend worde.

Zij beloont de verdiensten door bewijzen van eer, of door praemiën. Alle vergeldingen worden, in geval van voordduuring, jaarlijks vernieuwd, en, op geenerlei wijze, erflijk gemaakt tot Kinderen of Nakoomlingen.

Art. 58. De Maatschappij verleent nimmer eenig Pensioen, dan voorzoverre, na het gestrengst onderzoek, gebleken zij, zoo van de getrouwe diensten, aan de Republiek bewezen door hun, die daarop aanspraak maaken, als van derzelve volstrekt onvermogen, om, hetzij door ouderdom, of door eenig lichaamlijk gebrek, den Lande langer van dienst te zijn, en van hunne eigen middelen te bestaan.

Art. 59. Alle Maaten en Gewigten worden, door de gantsche Republiek, zoo spoedig doenlijk, naar eene zekere onveranderlijke grootheid, tiendeelig gelijk gemaakt.

Ook zal 'er, ten aanzien van alle Muntspeciën, een gelijke Muntslag, door de gantsche Republiek, worden ingevoerd.

Art. 60. De Maatschappij wil, dat de verlichting en beschaaving onder haare Leden zoo veel mogelijk bevorderd worde.

Art. 61. De Vertegenwoordigende Magt maakt zoodanige inrigtingen, waardoor het Nationaal Karakter ten goede gewijzigd, en de goede zeden bevorderd worden.

Art. 62. Zij strekt, insgelijks, door heilzame wetten, haare zorg uit tot alles, wat in het algemeen de gezondheid der Ingezetenen

kan bevorderen, met wegruiming, zooveel mogelijk, van alle belemmeringen.

Art. 63. 'Er zullen Nationaale Feesten worden vastgesteld, om de Bataafsche Omwenteling, en andere merkwaardige gebeurtenissen, jaarlijks te herinneren; voorts, om de broederschap onder de Burgers aantekweeken, en hen aan de Staatsregeling, aan de Wetten, aan het Vaderland en de Vrijheid, te verbinden.

Art. 64. De onderstand tot de noodwendige behoeften van den Staat is eene geheiligde schuld van ieder Burger, ter vergoeding der bescherming, welke hij geniet. Deze toelage, met de meest mooglijke bezuiniging ingezameld, word door alle Burgers, naar evenredigheid hunner vermogens, gedragen. Hij, die dezelve opzetlijk ontduikt, of verkort, is eerloos.

Art. 65. Het Bestuur is verplicht tot eene verstandige bezuiniging in alle opzigten. Het schaft onnodige Ambten en Uitgaven af, en evenredigt de belooning van Ambtenaaren en Bedienden naar het gewigt van derzelver werkzaamheden. Alle Administrative Lichaamen zullen, jaarlijks, voorstellen doen van die huishoudenlijkheid, welke onder hun bereik valt.

Art. 66. Het gebruik der penningen, door de Natie opgebracht, word, op gezette tijden, door den druk bekend gemaakt.

Art. 67. Het Bataafsche Volk vat nimmer de wapenen op, dan ter handhavinge zijner vrijheid, ter bewaaringe van zijn grondgebied, en ter verdediging zijner Bondgenooten. Het beveelt, tot dat einde, eene zorgvuldige inrigting

zijner Krijgsmagt, bovenal ter Zee, als het bolwerk van den nationaalen voorspoed. Het gelast de stiptste onzijdigheid van het Bestuur ten aanzien der Mogendheden. Het bewaart, zooveel mogelijk, den vrede met alle Volken, en koopt zijne verbindtenissen met denzelven heiliglijk na. Het eerbiedigt derzelver regten, en wil, dat, in tijd van Oorlog, de rampen der menschheid, bij wederzijdsch verdrag, zoo veel doenlijk, verzagt worden.

Art. 68. Het Bataafsche Volk, overtuigd, dat de belangen der vereenigde Fransche en Bataafsche Republieken, door derzelver onderlinge zamenstemming, altijd, het gelukkigst zullen bevorderd worden, wil, van zijne zijde, nimmer eenige afzonderlijke verbindtenis met die Volken, wier staatkundig belang in tweestrijd is met den voorspoed der beide Natiën.

Art. 69. Alle overeenkomst, of verdrag, met andere Volken, of Mogendheden, geschiedt alleenlijk *in naam des Bataafschen Volks*.

Art. 70. Geene verandering, noch vermeerdering, dezer Grondregelen, noch ook der Staatsregeling, zal plaatsgrijpen, dan gestaafd door den wil des Volks, en naar derzecker voorschrift.

Art. 71. Geen Genootschap, of verzameling van afzonderlijke Persoonen, van welken aard ook, heeft of maakt Reglementen, strijdig met deze Grondbeginselen, of met de Acte van Staatsregeling.

Art. 72. Alle besluiten der Vertegenwoordigende Magt, met deze Grondregelen, en met de daarop gebouwde Staatsregeling overeenkomstig, hebben, ten allen tijde, de kracht van Wet.

Het Bataafsche Volk geeft dit heiligst Pand zijner aangenomen Grondstellingen van het Maatschappijlijk Verdrag ter bewaaringe over aan de getrouwheid der Vertegenwoordigende Hoogste Magt, van het Uitvoerend Bewind, van de Regters, en van alle Bewindslieden; voorts aan de werkzaamheid der Huisvaders en Moeders, aan de verlichting der jonge Burgers, aan de deugd der Burgeressen, en aan den moed van alle Bataafsche Ingezetenen: Willende denzelven bestendiglijk hebben herinnerd, dat van de egte waardeering hunner vrijheid, en van de verstandige en eerlijke beoefening hunner afzonderlijke en algemeene Regten en Pligten, voornaamlijk, de duurzaamheid, het behoud en geluk, afhangt van het Vaderland, dat zij behooren te beminnen.

IDEOLOGIE

Groen van Prinsterer¹

Het wezen van de revolutionaire staat

Onder alle lot- en gedaanteverwisselingen, is er een doorlopende draad, met de hoofdgedachte der omwentelingsleer in verband; namelijk het *absolutisme van den revolutionairen staat*. Herinnert u den *Leviathan* van Hobbes en het *Contrat Social* van Rousseau. Er is vrijheid en gelijkheid, een maatschappelijk verdrag, een *staat*, welks eenheid berust op het alvermogen van den algemeenen wil. Hoe wordt nu die wil gevormd en geconstateerd? Van onderen op wordt, door middel van het stemrecht, het soevereine volksgezag in een middelpunt belichaamd, vanwaar het, als alvermogend staatsgezag, namens het volk, aan het volk, met verbreking van elken tegenstand, de wet geeft. Dus *almacht* van den Staat; voor staatsrecht behoort al wat recht heet te zwichten; gelijk Bossuet in beteren zin schrijft: "Il n'y a pas de droit contre le Droit."

Ondeelbaarheid van den Staat; verscheidenheid der deelen wordt opgelost en versmolten in het geheel. Geen zelfstandig aanzijn tegen den Staat; lijdelijkheid der deelen, wier zelfbeheer rechtens wegvalt. Het zijn afdelingen, departementen, stem- en kiesdistrikten, administratieve loketten, ter vereenvoudiging van het beheer.

* *Albemoeïing* van den Staat. Geen onderwerp dat niet binnen het bereik van algemeenen wil en gouvernementale willekeur valt. Over de gewetenszaken zelf strekt zij haar caesaropapistischen scepter uit. Kerk en school zijn inrichtingen van den Staat; de burger, met lijf en ziel den Staat eigen, heeft op onafhankelijkheid geenerlei aanspraak, tenzij tijdelijk en voorwaardelijk verleend.

* *Alleenbeersching* van den Staat; van goed en bloed meester, zooals Odillon Barrot het in 1830, met eene openhartigheid waarvan men later terugkwam, uitdrukte: 'la Révolu-

tion peut demander le dernier homme et le dernier écu.' (De Revolutie kan de laatste man en de laatste stuiver opeisen).

* *Atheïsme* van den Staat: want de godsdienst, met beteugeling van al wat naar zelfstandigheid zweemt, moge uit politieke berekening, als nuttig en onmisbaar, worden geduld en beschermd, de Staat zelf kent geenerlei ondergeschiktheid; de spreuk *la loi est athée* is de leus der onvoorwaardelijke volksmacht. Er is dus, in theorie, en evenzeer in praktijk, *afgoderij* van den Staat; want aan het Staatsbelang (onder velerlei benaming, van algemeen welzijn, volksheil, nationaal geluk) moet het heiligste en dierbaarste ten offer worden gebracht. *Le salut public* boven al! Aan de menschen meer gehoorzaam dan aan God, is het onverlet Gode gehoorzaam te zijn, in zoover namelijk als zijn wil niet in tegenspraak is met volkswil en Staatsbelang.

Dit is het wezen van dergelijken Staat en de natuur van het gezag. Maar, vraagt gij, hoe is het mogelijk dat eene leer waaruit deze willekeur ontspruit, als theorie der vrijheid uitgebazuind is? Welke waarborgen zijn er, dat deze concentratie, deze suprematie, die zich boven al wat God genoemd wordt, verheft, niet ter verdrukking worde misbruikt? Welke waarborgen? Ieder apologist der revolutie-leer zal het u zeggen. Het geheele systeem is een samenstel van waarborgen. Let slechts op den populaireren oorsprong van alle machten. Het is de algeheelheid der burgers van wie de staatswil uitgaat, die op het staatsgezag recht heeft, die zichzelf beheert, wier vrijheid en autonomie het levensbeginsel is van den Staat, wier goeden vinden de hoogste wet is; terwijl elk aan wien eenige macht is toebetrouwd en die zich daarvan ter verkorting van de volks-

¹ Uit: Ongeloof en Revolutie (1847), vijfde uitgaaf, Utrecht 1924, pp. 214-226.

souvereiniteit zou willen bedienen, door de vrijheid van verkiezingen, van drukpers, van publieke meening in toom gehouden, of, waar het noodig is, bedwongen en gestraft wordt.

Deze geruststellende verzekeringen zijn niet verstoken van liefelijken klank, doch er blijft evenwel eenig bezwaar. De kracht van deze waarborgen ligt in de onderstelling van eenheid en deugdelijkheid en regelmatige vorming van den algemeenen wil; eene hypothese welke wederom twee onderstellingen, beide even betwistbaar, ten grondslage heeft. De eene, dat de mensch van nature goed is, dat de voortreffelijkheid van zijn aanleg enkel door bijgeloof en verdrukking onkenbaar gemaakt wordt, en dat de verbreking zijner banden hem met snelle vaart de volmaaktheid ook in het staatswezen zal doen bereiken. De andere, dat er vormen kunnen uitgedacht worden, waarin werking en tegenwerking zoo juist is berekend, dat kwaadwilligen, uit zelfzucht, tot eensgezindheid worden gedrongen. Wilt ge weten wat het ideaal is van den beroemden Kant? Volgens hem behoort de staatkunde eene zoo kunstmatige ineenvlechting der bijzondere belangen met het welzijn van het geheel te bewerken, dat er, zelfs in eene maatschappij van booze geesten, door welbegrepen eigenbelang, orde, rust, en een engelachtige harmonie der duivelen bestaan zou.

Wanneer wij het bekoorlijke rijk der willekeurige hypothesen verlaten voor den meer veiligen bodem van stellige waarheid, blijkt terstond de onmogelijkheid der verwezenlijking van deze beloften. Wij Christenen weten dat de mensch uit zich zelve geneigd tot het kwaad is; wij weten dat de vorm door het wezen en niet het wezen door den vorm bepaald wordt, zoodat elke staatsregeling nut of onheil sticht, naarmate der beginsels waardoor zij leeft. Men spreekt van de volkssouvereiniteit, maar wat wordt ze? Wij zagen het reeds. Het bestaande wordt ten onderste boven gekeerd, het recht vertreden, de maatschappij gesloopt; eene staatsmachine, met toestel van buizen en trechters, ter opvoering van den Algemeenen Wil naar het centrum, georganiseerd; niet met eenstemmigheid van overtuiging, wel

met overmacht en geweld. De eerste zorg is, in den drang des oogenblik, het ondersteunen van hen die de tolken, de voorstanders, de uitvoerders van den Algemeenen Wil meenen, of althans beweren te zijn. Zoo geraakt weldra, door verwarring en strijd, alles (om niet uit een te vallen) in omgekeerde verhouding. (...) De volkssouvereiniteit is, in de toepassing, beurtelings bij elke factie, welke zich boven het soevereine volk verheft. Het Bewind *verneemt* niet, maar *maakt bekend* wat de Algemeene Wil voorschrijft. De Centralisatie is een ijzeren net over de bevolking gespreid; duizendvoudig zamenstel van snaren, dat elken burger bereikt, elk eerbiedwaardig medelid van het Souvereine Volk, in het groot marionettenspel, doet draven en dansen op de maat van het Algemeen Bewind. Het volk heeft zaakgelastigden, maar deze mandatarissen, onder de dubbelzinnige uitdrukking van Representanten, gaan te werk, als of de souvereiniteit op hen, het eigendom op den rentmeester, overgedragen was. Zoo doet elke partij die in de wetgeving de overhand verkrijgt; elk bewind verheft zich boven de wetgeving; elke despoot maakt van de twisten in het bestuur en van de zucht naar orde, ter vermeerstering der oppermacht, gebruik. Allen achten zich hiertoe gerechtigd en verplicht, wegens den drang der omstandigheden, om het revolutie-beginsel te behouden, of om de verwarring te stuiten waarmede het vergezeld gaat.

Zoodanig is van den vrijheidsboom de voedzame en geurige vrucht. Dit despotisme der vrijheidsleer, dit *absolutisme van den staat*, a. vernietigt de individueele vrijheid; b. doet de politieke vrijheid te niet gaan; c. kent geene grenzen; d. is met vaderlandsche en nationale belangen in strijd; e. is onvernieigbaar, zoolang de revolutieleer niet uitgeroeid wordt.

a. Het vernietigt de *individueele vrijheid*; rechs, om het aangenomen beginsel. De maatschappelijke vereeniging zelve, door de valsche wijsbegeerte gevormd, is haar graf. De staat heeft over den geheelen mensch onvoorwaardelyke beschikking. Al wat hij bezit, heeft hij ter leen; eigendom en leven zijn voorwaardelijke giften. Er zal *genot* van

vrijheid kunnen zijn, *recht* op vrijheid bestaat niet; het kan den meester behagen de zwaarte van den keten te verlichten, doch er is een gewettigde toestand van politieke slavernij.

Wilt gij zien hoe vernietiging der vrijheid tot, het wezen der vrijheidstheorie behoort, geeft dan acht op de hoofdbeginselen van alle revolutionaire staatkunde, als in een kort begrip en Catechismus der Verlichting, in de verklaringen der *rechten van mensch en burger*, samengetrokken; een kunstgewrocht telkens, waarbij men nooit bedoeld heeft deze leerstellingen in ongunstig daglicht te brengen. (...) Deze rechten, zoo het heet, boven bereik van het bewind, zijn de speelbal van elk gouvernement. Wat de eene hand geeft, ontnemt de andere hand. De vrijheden worden vertoond, niet verleend. Alles wordt vergund met eene alvernietigende clausuul; alles, voor zoo ver den staat, den collectieven despoot, welbehagelijk is. (...) De wetgever verscheurt de banden die hij legt. Ik erger mij niet dat de rechten beperkt zijn; dit ligt in de natuur zelve van ieder recht; de grond mijner klacht is, dat, vroeger door onveranderlijke wetten en inzettingen Gods omschreven en bevestigd, zij nu afhankelijk zijn van het goedvinden van den staat, van den wil der veranderlijke menschen, en dat zij dus in het wezen der zaak, te niet gaan. Vrijheid, voor zoover het mogelijk, nuttig, wenschelijk is; voor zoo ver het staatsbelang vergunt; voor zoo ver het met de omstandigheden vereenigbaar is; vrijheid, volledige vrijheid, voor zoo ver uw opperheer, de staat, toestemming verleent; vrijheid, voor zoo ver zij strookt met de belangen en eischen en wenschen en grilligheden van hen die over u gesteld zijn. Onbeperkte vrijheid wordt beloofd; en, bij de uitkomst, is niet vrijheid, maar beperking onbeperkt. Volledige vrijheid, met ééne restrictie, doch waarmee al wat geschonken werd, ontvalt. Volledige vrijheid, behoudens volledige slavernij. Sommige schrijvers uit later tijd, bijv. Benjamin Constant en Guizot, hebben een behoedmiddel gezocht in *la doctrine de l'individualisme*; bewerende dat er rechten zijn zoo gewichtig, zoo heilig, zoo innig samenge-

vlochten met den aard en de bestemming der menschelijke natuur, dat zij behooren te worden onttrokken aan de oppermacht van den staat. Alleszins waar; jammer dat zij niet tevens getoond hebben hoe men die rechten aan den staat, welke er beslag op gelegd heeft, weder ontwingt. (...)

Vernietiging der vrijheid bestaat onder alle vormen van het revolutionaire beginsel. Het alvermogen der volks-sovereiniteit is een doodelijk wapen, waartegen de vrijheid door geenerlei verdeling of regeling der machten behoed wordt.

b. Het verlies der *burgerlijke* zal wellicht door aanwinst in *politieke* vrijheid worden vergoed? — Twijfelachtige vergoeding voorzeker. Want elke staat waar de burgerlijke rechten verzekerd zijn, is verkieslijk boven een toestand, schatrijk aan politieke rechten, terwijl, in eigen kring geen vrije levenssfeer vergund wordt. Doch hoedanig is de politieke vrijheid die dergelijk staatsrecht ons geeft? Alle burgers zijn mede-regenten, ieder is integreerend deel der volkssovereiniteit. Dit is vereerend, maar, zoo dikwijls men tot de minderheid behoort, is het voorrecht gering. Zonderlinge vrijheid, welke op het despotisme der *meerderheid* uitloopt. Dit is niet te vermijden. Volkomen en voortdurende eenstemmigheid is ondenkbaar, en wanneer nu de wil der meerderheid drijfveer van het gezag is, zou dan de minderheid in de overmacht der tegenpartij reden van tevredenheid en waarborg van geluk bezitten? Wordt de verdrukking behagelijk, omdat zij van het goedvinden der meerderheid uitgaat? (...)

c. Dit absolutisme is *grenzenloos*. Vroeger was de oppermacht begrensd, door corporatiën en stenden, door beperktheid van eigen hulpmiddelen, door de onmogelijkheid om ten eigen nutte, op eigen naam, al te groote offers van den onderdaan te vergen. In den revolutionairen staat valt elke beperking weg. (...) De Staat is in het bewind gecentraliseerd, geconcentreerd. "L'Etat c'est moi," heeft hier wat meer te beduiden dan onder Lodewijk XIV. *De Staat ben ik!* kon een vorst of eene soevereine corporatie zeggen, voor zoover aanwezig der dynastie of voortduring der gemeenschap le-

vensvoorwaarde van monarchie of republiek was. "L'Etat, c'est moi," zegt het revolutionair gouvernement; omdat niets van wat onder zijn bereik en geweld valt, eigen bestaan, of recht, of vrijheid, of wil heeft. Ook gaat het revolutionair gezag niet op eigen naam, maar in naam van het souvereine volk te werk. Al wat het verricht, al wat het vraagt, is ten algemeenen nutte, tot heil en zegen van het volk. Het heeft, ter bemanteling van de meest hatelijke zaken, de meest liefelijke woorden beschikbaar.

d. Dit absolutisme is met alle *vaderlandsche* en *nationale* belangen in strijd. — Zoo de revolutioneër een hoorn des overvloeds heeft, het is ook ditmaal een hoorn die enkel belofte, teleurstelling en rampzaligheid uitstort. (...) Aan de woorden *natie* en *vaderland* geen gebrek. Maar wat is natie, wat beteekent vaderland, wanneer men de banden vernietigt der eenheid van geschiedenis, godsdienst, zeden, gewoonten, beginsels, tusschen het voorgeslacht en de nakomelingschap? Weinig baat het den naam van vaderlandsch en nationaal te geven aan revolutionaire beginsels, aan revolutionaire belangen, aan revolutionaire vrijheden, aan revolutionairen burgerzin. Van volksverlichting zal men gewag maken, waar de godsdienst op den achtergrond raakt, en er, bij schemerlicht in het verstand, duisternis in het hart is. — Welbezien, wat is de natie? een zielencijfer. Wat is het vaderland? een bundertal. Wat is de Staat? Het *pays legal* binnen den kring der

kiesbevoegden beperkt. De grondslag der burger-maatschappij is het stemrecht en het eenige cement der samenleving is het geld. De bevolking wordt in al dan niet kiesbevoegden, in rijken en armen, in gegoeden en proletariën, verdeeld; zelfs de naam van *volksmassa* is een teeken van hoogmoed en verachting. Niet onjuiste benaming evenwel; want rangen en standen zijn het maatschappelijk gebeente, en wat zou er, wanneer dit verbroken is, anders dan een levenlooze klomp, eene massa overig zijn? (...)

e. Dit absolutisme is *onvernietigbaar*, zoo lang niet tot de oppermacht Gods, alleen genoegzamen waarborg der vrijheid, wedergekeerd wordt. Voor de vrienden der revolutioneër zijn dwang en geweld onmisbaar, om den voortgang der praktijk, hetzij te verhaasten, hetzij te matigen en te stuiten. Voorloopige toestand slechts, een tijd van overgang, totdat de theorie gerealiseerd zij; totdat... maar, vermits de verwezenlijking niet mogelijk is, wordt de termijn voor een meer regelmatig beheer aan het *ad calendae Graecas* gelijk; dat heuglijk oogenblik komt nooit, zoodat de despotieke natuur van het gezag onder den naam van provisioneel, bestendig aanwezig verkrijgt. Er kunnen velerlei revolutiën zijn; verplaatsing van het gezag; wijziging en schakeering in den regeeringsvorm; (...) doch na sociale omwenteling wordt sociale restauratie vereischt; ondenkbaar, wanneer ze niet met de erkenning van Gods souvereiniteit begint.

Frédéric Bastiat

We hebben Frédéric Bastiat (1801-1850) al een aantal keren ontmoet. Hij was een moedig en dapper man die, ondanks een zwakke gezondheid, met veel energie de inzichten van de economen verdedigde tegen wat Adam Smith 'de mannen van het systeem' had genoemd: de maatschappijhervormers die met grandioze schemata kwamen aandraven om de maatschappij van al haar kwalen te verlossen. Wat Bastiat, zelf lid van de Assemblée Nationale, vooral dwars zat, was dat de moderne staat met zijn soevereine wetgevende bevoegdheid en zijn onstuitbare uitvoerende macht, die 'sociale ingenieurs' ook nog de mogelijkheid gaf hun plannen te realiseren door hen zonder enige persoonlijke aansprakelijkheid te laten experimenteren met het leven en de welvaart van miljoenen anonieme medeburgers. Onder de constitutie van de moderne staat volstond het immers een meerderheid in de wetgevende kamers te vinden om de rechtsbeginselen buiten werking te stellen. Maar de maatschappijhervormers waren niet de enige doelwitten van Bastiats scherpe pen. Een minder dramatisch maar acuter gevaar vormden de ontelbare pressiegroepen die zich van de wetgeving be-

dienden om hun eigenbelangen de bescherming van de wet te geven. Voor Bastiat was het duidelijk dat de moderne staat, met al zijn zogenaamde grondwettelijke waarborgen, helemaal geen afdoende waarborgen bood tegen wat hij 'de wettelijke plundering van de maatschappij' placht te noemen.

Wij hebben een fragment gekozen uit Bastiats pamflet *Propriété et loi* dat dateert uit de woeelige periode na de revolutie van 1848.

Eigendom en wet

In iedere grondwet die wij sedert 1789 gehad hebben wordt de eigendom als een heilig recht voorgesteld. Dit feit suggereert dat het uiteindelijke doel van de gemeenschap niets anders is dan de vrije ontwikkeling door de arbeid, hetzij van de individuele persoonlijkheden, hetzij van de vrije verenigingen van individuen. Dit impliceert dat eigendom een recht is dat voorafgaat aan de wet, aangezien de wet geen ander doel zou hebben dan het vrijwaren van de eigendom.

Ik vraag me echter af, of we deze verklaringen in onze grondwetten wel ernstig moeten nemen, of ze meer zijn dan instinctieve reflexen, holle frasen, dode letter, en vooral of ze werkelijk fundamenteel zijn voor onze sociale opvattingen?

Als het waar is, zoals men heeft gezegd, dat de literatuur de uitdrukking is van wat in de maatschappij leeft, dan mag men wel enige twijfels hebben ten aanzien van die grondwettelijke teksten. Nooit immers hebben de publicisten met zoveel ijver de wetgever opgeroepen tussen te komen, niet om het eigendomsrecht te doen eerbiedigen, maar om het recht met betrekking tot eigendom, krediet en arbeid te wijzigen, te veranderen, te hervormen, in evenwicht te brengen, op orde te stellen, en te organiseren.

Welnu, dit betekent dat men aan de wet, en dus aan de wetgever, een absolute macht toekent over personen en hun bezittingen...

[Wat zijn de gevolgen van deze hypothese?] Neemt men eens het beginsel aan, dat de eigendom zijn bestaan dankt aan de wet, dan zijn er evenveel mogelijkheden om de arbeid te organiseren als er mogelijke wetten zijn in de hoofden van de dromers. Gaat men er eenmaal vanuit, dat de wetgever ermee belast is naar believen personen en bezittingen te ordenen, te combineren en te kneden, dan heeft de verbeelding de vrije loop, dan

zijn er geen grenzen aan de manieren waarop men zou kunnen ordenen, combineren en kneden. Op dit ogenblik zijn er in Parijs zeker minstens vijfhonderd projecten in omloop met betrekking tot de organisatie van de arbeid. En daar komen nog eens zoveel plannen bij met betrekking tot het kredietwezen. Laat het ongetwijfeld zo zijn, dat deze ontwerpen elkaar grondig tegenspreken, ze hebben toch een gemeenschappelijk uitgangspunt: het eigendomsrecht is het product van de wet; de wetgever beschikt als absolute soeverein over de werkers en de vruchten van hun arbeid.

De meeste aandacht gaat nu naar de plannen van Fourier, Saint-Simon, Owen, Cabet, Louis Blanc. Maar we moeten niet zo dwaas zijn te geloven dat er niet meer dan vijfhonderd manieren zijn om de arbeid te organiseren. Het aantal is onbeperkt. Iedere ochtend kan andere plannen doen ontluiken, nog verleidelijker dan die van de vorige dag. Ik mag er niet aan denken wat ervan de mensheid zou geworden als zij zou ontdekken dat het plan dat haar gisteren werd opgelegd de vergelijking niet kan doorstaan met het nog veel meer schoonschijnende plan dat vandaag wordt onthuld. Moet zij dan elke dag haar bestaanswijze veranderen? Of moet zij volharden in de boosheid en vasthouden aan een organisatie methode die men als ontoereikend beschouwt?

Een tweede gevolg is dat de machtshonger van de dromers wordt opgewekt. Ik beeld mij een manier in om de arbeid te organiseren. Mijn systeem uiteenzetten en wachten tot de mensen het aanvaarden omdat zij het een goed plan vinden, is veronderstellen dat de keuze bij hen ligt. Maar in de wetgevingsfilosofie die ik hier onderzoek ligt het initiatief bij de wetgever. Zoals Rousseau het zegt: "De wetgever moet zich bekwaam

achten de menselijke natuur te veranderen." Wat ik dus moet doen is zelf wetgever worden teneinde mijn idee over de maatschappelijke orde bij wet op te leggen.

Het is duidelijk dat de systemen die ervan uitgaan dat het eigendomsrecht een schepping is van de wet moeten uitlopen, hetzij op een uiterste concentratie van privileges, hetzij op een integraal communisme, afhankelijk van de kwade of goede bedoelingen van hun uitvinders. Heeft de uitvinder duistere bedoelingen, dan zal hij de wet gebruiken om enkelen te verrijken op ten koste van al de rest. Heeft hij filantropische motieven, dan zal hij de welvaart gelijk willen verdelen; en dan zal hij eraan denken ieder een gelijk wettelijk aandeel toe te kennen in alle geproduceerde goederen. Of er onder die omstandigheden nog veel goederen zullen geproduceerd worden is een andere zaak.

In dit verband mag ik verwijzen naar een buitengewoon spektakel dat onlangs in het Palais du Luxembourg werd vertoond. In het midden van de negentiende eeuw, enige dagen na de revolutie van februari, die dan toch in naam van de vrijheid werd ontke- tend, kon men daar een man koudweg de vraag horen stellen of het wel goed was lonen toe te kennen op basis van de arbeidskracht, de inspanning en de geschiktheid van de arbeider; of het niet beter zou zijn geen rekening te houden met deze persoonlijke deugden of hun nuttig effect, en iedereen een gelijke vergoeding te geven? En wat voor een man was dat! Meer dan zomaar een minister, een lid van de voorlopige regering, een ambtenaar bekleed met onbeperkt revolutionair gezag! Zijn vraag komt hierop neer: zal een luierik die één meter linnen naar de markt brengt zoveel verdienen als een noeste werker die twee meter produceert? En, ongelooflijk maar waar, deze illustere man heeft verkondigd dat hij er de voorkeur aan geeft alle winsten gelijk te schakelen, ongeacht de geleverde waar; en zo heeft hij in zijn oneindige wijsheid beslist dat, alhoewel twee van nature gelijk is aan twee, voor de wet twee nog slechts gelijk zou zijn aan één.

Dat komt ervan als men vertrekt van de idee dat de wet sterker is dan de natuur.

Het schijnt dat de toehoorders begrepen hebben, dat de natuurlijke constitutie van de mens tegen dergelijke willekeur in opstand zou komen; dat men nooit zou kunnen bekomen dat één meter linnen dezelfde prijs opbrengt als twee; dat als men het toch zou proberen, de concurrentie, die men wil uitschakelen, zou vervangen worden door een duizend maal nadeliger vorm van concurrentie; dat iedereen zijn best zou doen om minder te werken, minder te doen, aangezien men toch bij wet dezelfde voor iedereen gelijke vergoeding zou krijgen.

Maar burger Blanc had de tegenwerping zien aankomen. Om het *dolce far niente*--helaas zo eigen aan de mens die zijn inspanningen niet beloond ziet--te vermijden, had hij bedacht dat het goed zou zijn in iedere gemeente een schandpaal op te richten waarop de namen van de luiards publiek zouden gemaakt worden. Maar hij heeft niet gezegd of er een inquisitie zou komen om de zonde van de luiheid op te sporen, een rechtbank om haar te beoordelen, en gendarmes om het vonnis uit te voeren. Het is opmerkelijk, hoe weinig aandacht deze utopisten geven aan de onmetelijke overheids-machine die nodig zou zijn om hun wettelijk mechaniekje in beweging te brengen.

Toen de afgevaardigden in het Luxembourg zich enigszins ongelovig toonden, verscheen burger Vidal, de secretaris van burger Blanc, op het toneel om de gedachtengang van zijn meester te voltooien. Met Rousseau als voorbeeld nam burger Vidal zich voor niets minder te doen dan de natuur van de mens en de wetten van de Voorzienigheid te veranderen.

Het heeft de Voorzienigheid behaagd het menselijke individu behoeften en vermogens toe te bedelen, en zo een persoonlijk belang te scheppen--met andere woorden, het instinct tot levensbehoud en de drang naar lotsverbetering--als de grote drijfveer van de mensheid. Meneer Vidal gaat dat allemaal veranderen. Hij heeft Gods werk bekeken, en gezien dat het niet goed was. Bijgevolg, uitgaande van het beginsel van de soevereiniteit van de wet en de wetgever, zal

hij bij decreet het persoonlijke belang verbieden. In de plaats daarvan krijgt de mens eergevoel.

Het is dus niet om te leven en hun familie te laten leven of hun kinderen op te voeden dat de mensen zullen werken, maar uit eergevoel, om de schandpaal te ontlopen--alsof deze nieuwbakken drijfveer iets anders zou zijn dan een persoonlijk belang van een andere soort.

Meneer Vidal kan niet zwijgen over de wonderen die het eergevoel in de krijgsmachten verricht. Maar, helaas, we mogen niets verzwijgen: als men de arbeiders in regimenten wil onderbrengen, dat men ons dan zegge of het Militaire Wetboek, met zijn dertig gevallen van doodstraf, het nieuwe Arbeidsrecht wordt...

[*Er is een verband tussen de communistische agitatie en het protectionisme.*] De laatste tijd bibbert en beeft heel Frankrijk. Iedereen schrikt op bij het horen van dat ene woord: communisme. Elke dag worden met grote trom en op quasi-officiële wijze de meest vreemde systemen voorgesteld. Het ene subversieve decreet volgt op het andere, en wordt waarschijnlijk gevolgd door een nog meer subversieve beslissing. Iedereen vraagt zich af waar dit zal eindigen. Er is grote kapitaalvlucht, nergens is nog krediet te krijgen, er wordt niet meer gewerkt, zaag en hamer liggen ongebruikt temidden van onafgewerkte producten. Het is alsof een noodlottige en algemene elektrische stroom plots alle geesten en armen heeft verlamd. En waarom? Omdat het rechtsbeginsel van de eigendom, toch al wezenlijk gecompromitteerd door het protectionistische han-

delsregime, opnieuw op zijn grondvesten davert. Omdat de bemoeizucht van de wet tot uiting dreigt te komen in duizend-en-één bekende en onbekende vormen in verband met de industrie, en dit met het oog op een evenwichtige verdeling van waarden en rijkdommen--dus met hetzelfde doel als de maatregelen tot beperking van de vrijhandel. Inderdaad, ik zeg het met luide stem, het zijn de grondbezitters zelf, van wie men vaak denkt dat zij de enige eigenaars zijn, die het beginsel van de eigendom aan het wankelen hebben gebracht. Zij hebben een beroep gedaan op de wet om aan hun gronden en producten een kunstmatig hoge waarde te geven. Het zijn de kapitalisten die ons met de idee hebben opgescheept dat het de taak is van de wet de vermogens gelijk te schakelen. Het protectionisme is de voorloper van het communisme. Ik wil het sterker uitdrukken: het is er de eerste verschijningsvorm van geweest. Want wat vragen vandaag de lijdende klassen? Zij vragen niets anders dan wat de kapitaal- en grondbezitters gevraagd en al verkregen hebben. Zij vragen de tussenkomst van de wet om de welvaart evenwichtig te verdelen. Wat de enen hebben gedaan via de douane, willen zij doen via andere staatsinstellingen. Maar het principe is in beide gevallen hetzelfde: bij wet van de enen nemen en aan anderen geven. En laat ons eerlijk zijn, heren kapitalisten en grondbezitters: u hebt dit rampzalig beginsel ingang doen vinden; doe dus niet zo verontwaardigd als anderen die het minder goed hebben dan u er eveneens het voordeel van eisen. Zij hebben er meer recht op dan u.

Gustave de Molinari

Gustave de Molinari (1819-1912) was een van de markantste figuren van de Franse liberale school. Hij trad op de voorgrond in de woelige dagen van de Franse revolutie van 1848, en bleef actief tot zijn dood in 1912--als meer dan zeventigjarige publiceerde hij, in de periode tussen 1889 en 1912, nog elf boeken en ontelbare artikelen. Op dat moment was het liberalisme op sterven na dood. Tot ver na de tweede wereldoorlog zou het intellectuele initiatief overgaan in handen van linkse, socialistische auteurs, terwijl tevens de corporatistische en technocratische ideeën meer en meer ingang vonden.

Het hierna geciteerde fragment komt uit zijn boek, *La Société future* (1901). Het is een korte

beschouwing waarin Molinari het argument ontwikkelt dat de klassieke liberale minimale staat (cf. John Locke) nog altijd de sporen draagt van de oorlogstoestand (cf. Thomas Hobbes). Die staat kent derhalve ook nog de tegenstellingen en de interne spanningen van die toestand. Molinari trekt de Lockeaanse oplossing tot het uiterste door. Hij betoogt dat veelheid, diversiteit en schaarste geen gevaar inhouden voor de samenleving, als mensen maar voldoende respect opbrengen voor elkaar en elkaars bezittingen. Dat respect moet weliswaar afgedwongen worden, maar — en hier laat Molinari Locke ver achter zich — daarvoor is geen staat of politieke gemeenschap nodig. Om hun zelfverdediging te organiseren hebben mensen geen behoefte aan een 'sociaal contract': Een gewoon verzekeringscontract volstaat. Alle zogeheten collectieve behoeften kunnen via de gewone privaatrechtelijke wegen, dus via de 'economische' methode bevredigd worden. De 'politieke' (criminele) methode kunnen we missen. Er blijft nog één 'collectieve verplichting' bestaan, namelijk de verplichting zich te verzekeren tegen het risico van oorlog. Voor het overige zal de samenleving van de toekomst louter op de beginselen van markt en recht draaien.

Molinari vormt dus een tegenpool van het eenheidsdenken van Hobbes en het consensusdenken van Rousseau. Bij deze auteurs slokte de staat de gehele samenleving op, bij Molinari is er van een staat geen sprake meer. De staat is voor hem een geïnstitutionaliseerde vorm van de oorlog. Werkelijke vrede zal er pas zijn als de samenleving haar natuurlijke ordening kan aannemen.

De samenleving van de toekomst

[Over de onderwerping en de soevereiniteit van het individu]. We hebben gezien dat de onderwerping van de zwakken aan de sterken een onvermijdelijk gevolg is van de staat van oorlog, aangezien alleen de prikkel van het eigendomsrecht het belang van de sterke kan ombuigen van plundering en vernieling naar bescherming. Dankzij vooruitgang op vele morele en materiële gebieden, en als gevolg van een hele reeks overgangsstadia, is de knecht, horige of slaaf van weleer zijn eigen meester geworden. Maar, laat hij dan bevrijd zijn van de heerschappij van zijn meester, hij is een lid van een gemeenschap of natie gebleven, en bijgevolg onderworpen aan de macht die de gemeenschap heeft ingericht ter verdediging van haar integriteit en onafhankelijkheid tegen de risico's van de staat van oorlog. Voor deze doeleinden werd deze macht bekleed met een onbeperkt recht van beschikking over het leven en de bezittingen van de leden van de gemeenschap. Een dergelijke onderwerping is de negatie van de soevereiniteit van het individu. Hoe ernstig men het ook meende toen men hem tot soeverein meester van zichzelf, zijn leven en goederen, verklaarde, de individuele mens bleef onderworpen aan een macht bekleed met rechten waarvoor de

zijne moesten wijken. Zo kwam het, dat hij, burger van een zogenaamd vrije natie, amper ontsnapt aan zijn oude ketenen, al vlug middelen begon te verzinnen om zich te verdedigen tegen het machtsmisbruik van degenen die deze 'hogere' rechten uitoefenden. De volkeren kwamen opnieuw in opstand tegen de beschikkingsmachten van de oligarchieën in de staat, en vertrouwden die machten toe aan magistraten die zij zelf hadden aangesteld. Maar het was allemaal tevergeefs. Misbruiken bleven voorkomen, en dit niet alleen in staten die het oude systeem handhaafden waarin een erfelijke vorst, hoofd van een oligarchische klasse, het monopolie uitoefent van de soevereine macht. Misbruiken waren er ook in de staten waar het overheidsrecht, het onbeperkte beschikkingsrecht over leven en eigendom van de burgers toevertrouwd was aan de rechtstreeks verkozen vertegenwoordigers van de burgers. De enig mogelijke remedie — een einde maken aan deze onderwerping van de burger aan rechten die zijn soevereiniteit buiten spel kunnen zetten — is onverenigbaar met de staat van oorlog. Zolang die staat voortduurt zullen er misbruiken zijn, aangezien de macht die belast is met de bescherming van de natie tegen de absolute

risico's van de oorlog een overeenkomstig onbepaald recht van beschikking over het leven en de eigendommen van alle burgers moet hebben.

Maar de situatie verandert radicaal zodra we de staat van oorlog vervangen door een staat van vrede, en de onafhankelijkheid van elke staat waarborgen door de collectieve inzet van de vereniging der naties. De kracht van zo'n waarborg is misschien niet voldoende om een einde aan alle oorlogen te maken, maar moet de risico's van agressie wel terugbrengen tot een verzekeraar niveau. Er zou dan ook geen rechtvaardiging meer zijn voor die absolute onderwerping van het soevereine individu die onder de huidige omstandigheden nog onvermijdelijk is. Een staat van vrede zou deze onderwerping reduceren tot de enkele verplichting een minimale premie te betalen voor de collectieve verzekering van de naties--maar dat is een verplichting die met de vooruitgang van de beschaving geleidelijk zal afnemen.

De soevereiniteit van de individuele mens zal dus de basis zijn van het politieke systeem van de toekomst. Deze soevereiniteit komt dan niet langer toe aan de beheerders van een territorium en zijn onderworpen bewoners, noch aan een geïdealiseerde entiteit (= de staat) waarin door een soort van politieke erfopvolging de onbepaalde aanspraken op leven en eigendom van de mensen van de ene regering aan de volgende worden overgedragen. Dan zal de soevereiniteit toebehoren aan de individuele mens zelf, niet langer een onderdaan maar de soevereine meester van zijn eigen persoon en bezittingen, vrij om te werken, om de vruchten van zijn inspanningen te ruilen, om te lenen, te geven, en te ontwerpen, om met zichzelf en wat hij bezit alles te doen wat hij wil. Hij zal naar eigen inzicht kunnen beschikken over de krachten en de materialen die tegemoet komen aan zijn lichamelijke, intellectuele en morele behoeften. Maar sommige van deze behoeften kunnen niet door individuele actie worden bevredigd. Veiligheid is zo'n essentiële behoefte van het menselijke ras. Individuele consumenten van veiligheidsdiensten moeten zich daarom

verenigen om deze op een efficiënte en economische manier te produceren. Zo'n vereniging zal, via afgevaardigden, in een open markt contracten afsluiten met ondernemers die over de nodige kapitalen en de know-how beschikken om dergelijke veiligheidsdiensten te produceren. Zoals alle verzekeringssystemen is ook de verzekering van de natuurlijke rechten op leven, vrijheid en eigendom, afhankelijk van twee voorwaarden. De eerste voorwaarde is die van de prijs: er moet een premie betaald worden die het voor de producent lonend maakt de productie van de veiligheid van zijn klanten te organiseren. De tweede voorwaarde is technisch. De verzekeringnemer moet de verplichtingen aanvaarden die onvermijdelijk zijn voor de productie van het goed 'veiligheid'. Deze voorwaarden zijn een kwestie van onderhandelingen tussen de afgevaardigde van de verenigde consumenten, en de afgevaardigde van de onderneming die de risico's van een bepaalde soort wil dragen. De overeengekomen voorwaarden maken deel uit van een wederzijds opzegbaar contract.

Gelijkwaardige contracten zullen voorzien in andere van nature collectieve behoeften, zoals communicatiesystemen, gezondheidszorg, enz. Een kleine vereniging die dergelijke diensten behoeft kan rechtstreeks contact zoeken met gespecialiseerde ondernemers; een grote vereniging zal met verkozen vertegenwoordigers werken. In al deze gevallen blijft de individuele soevereiniteit intact, ook al wordt ze collectief uitgeoefend, rechtstreeks of onrechtstreeks via vertegenwoordigers. Afgezien van deze collectieve behoeften, voorziet de individuele mens door eigen rechtstreekse inspanning in de meerderheid van zijn behoeften.

De taak van de vertegenwoordigers of afgevaardigden is een contract af te sluiten, eventueel ook over de nakoming ervan te waken, en te heronderhandelen over het contract indien dit om enigerlei redenen nodig zou zijn. Maar daarmee is hun taak ook ten einde. Misschien vinden de geassocieerde consumenten van collectieve voorzieningen het raadzaam een permanente delegatie in het leven te roepen. Maar con-

trole op de naleving van dergelijke contracten kan ook voldoende gewaarborgd zijn door een vrije pers, of door andere controle-lichamen, zoals consumentenorganisaties die speciaal voor de kwaliteitscontrole worden opgericht. Of misschien is er geen aanleiding om de contractclausules te wijzigen. In dat geval kan men het zonder officiële vertegenwoordigers stellen, en kan men besparen op de tussenpersonen.

Het lijkt waarschijnlijk dat alle van nature collectieve goederen zullen geproduceerd

worden door een onderneming met de structuur en de organisatie van een gewoon bedrijf: met een afgevaardigde-beheerder, handelend in opdracht van een raad van beheer, en een algemene vergadering van de aandeelhouders aan wie hij in het openbaar rekenschap verschuldigd is. Dit zal dan de economische oplossing zijn van het probleem, hoe men de diensten kan leveren die nu door de staat geleverd worden, wanneer onder de collectieve waarborg van de naties de staat van vrede verzekerd zal zijn.

Karl Marx

Politieke emancipatie is niet genoeg

(uit 'Over de Joodse Kwestie' van 1844)

(...) Bezien wij een ogenblik de zogenaamde mensenrechten, en wel de mensenrechten in hun authentieke gedaante, in de gedaante die ze bij hun *ontdekkers*, de Noord-Amerikanen en de Fransen, hebben! Ten dele zijn deze mensenrechten *politieke* rechten, rechten die alleen in de gemeenschap met anderen worden uitgeoefend. Het *deelnemen* aan de *gemeenschap*, en wel aan de *politieke* gemeenschap, aan het *staatswezen*, vormt hun inhoud. Zij vallen onder de categorie van de *politieke vrijheid*, onder de categorie van de *staatsburgerlijke rechten* (...).

De *droits de l'homme*, de mensenrechten, worden als *zodanig* onderscheiden van de *droits du citoyen*, van de rechten van de staatsburger. Wie is de van de *citoyen* onderscheiden *homme*? Niemand anders dan het *lid van de burgerlijke maatschappij*. Waarom wordt het lid van de burgerlijke maatschappij 'mens', mens zonder meer, waarom worden zijn rechten *mensenrechten* genoemd? Waaruit verklaren wij dit feit? Uit de verhouding van de politieke staat tot de burgerlijke maatschappij, uit het wezen van de politieke emancipatie.

Voor alles stellen wij het feit vast, dat de zogenaamde *mensenrechten droits de l'homme*, in onderscheid met de *droits du citoyen* niets anders zijn dan de rechten van het *lid van de burgerlijke maatschappij*, d.w.z. van de egoïstische mens, van de mens die gescheiden is van de mens en van de gemeenschap. Laat de radikaalste grondwet, de grondwet van 1793, maar spreken:

Verklaring van de rechten van de mens en van de burger. Artikel 2. 'Deze rechten enz. (de natuurlijke en onvervreemdbare rechten) zijn: gelijkheid, vrijheid, veiligheid, eigendom.'

Waarin bestaat de *vrijheid*?

Artikel 6. 'De vrijheid is de macht die aan de mens behoort om alles te doen wat de rechten van anderen niet benadeelt' of volgens de verklaring van de mensenrechten van 1791: 'De vrijheid bestaat daarin alles te kunnen doen wat anderen niet benadeelt'. De vrijheid is dus het recht alles te doen en te laten wat geen ander schaadt. De grens, binnen welke een ieder zich kan bewegen *zonder een ander te schaden*, wordt door de wet bepaald, zoals de grens van twee akkers bepaald wordt door de merkpaal. Het gaat om de vrijheid van de mens als geïsoleerde,

in zichzelf teruggetrokken monade. (...) Het mensenrecht van de vrijheid is niet gebaseerd op de verbinding van de ene mens met de andere, maar veeleer op de afzondering van de ene mens van de andere. Het is het *recht* van deze afzondering, het recht van de *beperkte*, tot zich zelf beperkte individu.

De praktische toepassing van het mensenrecht der vrijheid is het mensenrecht van de *particuliere eigendom*. Waarin bestaat het mensenrecht van de particuliere eigendom? *Artikel 16*. (Grondwet van 1793): 'Het recht van *eigendom* is het recht van elke burger om naar *zijn wil* te genieten van en te beschikken over zijn goederen, zijn inkomsten, de vruchten van zijn arbeid en van zijn ijver.'

Het mensenrecht van de particuliere eigendom is dus het recht om naar believen (à son gré), zonder betrekking tot andere mensen, onafhankelijk van de maatschappij, van zijn vermogen te genieten en er over te beschikken, het recht van de eigenbaat. Deze individuele vrijheid, evenals de praktische toepassing ervan, vormt de grondslag van de burgerlijke maatschappij. Ze laat iedere mens in de andere mens niet de *ververkelijking*, maar veeleer de *beperking* van zijn vrijheid vinden. Ze proclameert voor alles echter het mensenrecht 'om naar *zijn wil* te genieten van en te beschikken over zijn goederen, zijn inkomsten, de vruchten van zijn arbeid en van zijn ijver'.

We hebben nog de andere mensenrechten, de *égalité* en de *sureté* [de gelijkheid en de veiligheid].

De *égalité*, hier in haar niet-politieke betekenis, is niets anders dan de gelijkheid van de hierboven beschreven *liberté*, namelijk: dat iedere mens gelijkkelijk als zo'n op zich zelf berustende monade wordt beschouwd. De grondwet van 1795 bepaalt het begrip van deze gelijkheid, naar haar betekenis, aldus:

Artikel 3. (Grondwet van 1795): 'De gelijkheid bestaat hierin, dat de wet voor allen dezelfde is, of zij nu beschermt of dat zij straft.'

En de *sureté*? *Artikel 8*. (Grondwet van 1793 :) 'De veiligheid bestaat in de bescherming, die de maatschappij aan elk van haar leden verleent voor het behoud van

zijn persoon, van zijn rechten en van zijn eigendommen.'

De *veiligheid* is het hoogste sociale begrip van de burgerlijke maatschappij, het begrip van de *politie*, volgens hetwelk de hele maatschappij er alleen is om elk van zijn leden het behoud van zijn persoon, van zijn rechten en van zijn eigendom te waarborgen. (...) Door het begrip van de veiligheid verheft de burgerlijke maatschappij zich niet boven haar egoïsme. De veiligheid is veeleer de *beveiliging* van haar egoïsme.

Geen van de zogenaamde mensenrechten gaat dus uit boven de egoïstische mens, boven de mens als lid van de burgerlijke maatschappij, namelijk als een op zichzelf staande individu, teruggetrokken in zijn particuliere belang en zijn particuliere willekeur en afgezonderd van de gemeenschap.

Het is al raadselachtig dat een volk, dat juist begint zich te bevrijden en alle barrières tussen de verschillende delen van het volk neer te halen en een politieke gemeenschap te grondvesten, dat zo'n volk de rechtvaardiging van de egoïstische, de van de medemens en van de gemeenschap afgezonderde mens plechtig proclameert (Verklaring van 1791), ja dat het deze proclamatie herhaalt op een ogenblik waarop alleen de heldhaftigste opoffering de natie kan redden en daarom met gebiedende kracht wordt geëist, op een ogenblik waarop de opoffering van alle belangen van de burgerlijke maatschappij tot de orde van de dag verklaard en het egoïsme als een misdaad bestraft moeten worden (Verklaring van de rechten van de mens enz. van 1793). Nog raadselachtiger wordt dit feit, wanneer wij zien dat het staatsburgerschap, de *politieke gemeenschap*, door de politieke bevrijders zelfs wordt verlaagd tot louter *middel* voor het behoud van deze zogenaamde mensenrechten, dat dus de staatsburger tot dienaar van de egoïstische mens wordt verklaard, dat de sfeer, waarin de mens als gemeenschapswezen optreedt, wordt gedegradeerd tot onder de sfeer waarin hij als deelwezen optreedt, en dat tenslotte niet de mens als staatsburger, maar de mens als bourgeois beschouwd wordt als de *eigenlijke* en *ware* mens.

'Het *doel* van elke *politieke vereniging* is het *behoud* van de natuurlijke en onaantastbare rechten van de mens.' (Verklaring van de rechten enz. van 1791, artikel 2.) 'De *regering* wordt ingesteld om de mens het genot van zijn natuurlijke en onaantastbare rechten te waarborgen.' (Verklaring enz. van 1793, artikel 1.)

[...] De egoïstische *mens*, het lid van de burgerlijke maatschappij, is nu de basis, de voorwaarde van de *politieke* staat. Hij wordt door deze als zodanig erkend in de mensenrechten.

De vrijheid van de egoïstische mens, alsmede de erkenning van deze vrijheid, is echter veeleer de erkenning van de *tengelloze* beweging van de geestelijke en materiële elementen, die zijn levenshoud vormen. De mens werd daarom niet van de religie bevrijd, hij verkreeg de vrijheid van religie. Hij werd niet van de eigendom bevrijd. Hij kreeg de vrijheid van eigendom. Hij werd niet van het egoïsme van het bedrijf bevrijd, hij kreeg de vrijheid van bedrijf.

De *constitutie van de politieke staat* en de ontbinding van de burgerlijke maatschappij in de onafhankelijke *individuen*-wier verhouding het *recht is*, zoals de verhouding van de stands- en gildemensen het *privilege* was--voltrekken zich in *een en dezelfde daad*. De mens als lid van de burgerlijke maatschappij, de *onpolitieke* mens, verschijnt echter noodzakelijk als de *natuurlijke* mens. De *mensenrechten* verschijnen als *natuurlijke rechten*, want de *zelfbewuste activiteit* concentreert zich op de *politieke daad*. De *egoïstische* mens is het *passieve*, slechts *aangetroffen* resultaat van de ontbonden maatschappij, voorwerp van *directe zekerheid*, dus *natuurlijk* voorwerp. De *politieke revolutie* ontbindt het burgerlijke leven in zijn bestanddelen zonder deze bestanddelen zelf te *revolutioneren* en aan kritiek te onderwerpen. Zij verhoudt zich tot de burgerlijke maatschappij, tot de wereld van de behoeften, van de arbeid, van de privé-belangen, van het privaatrecht, als tot de *grondslag van haar bestaan*, als tot een niet verder gemoetiveerde *bestaansvoorwaarde* en dus als tot haar *natuurlijke grondslag*. In laatste instantie geldt de mens, als lid van de burgerlijke maatschappij, als de *eigenlijke* mens, als de *homme*

ter onderscheiding van de *citoyen*, omdat hij de mens in zijn tastbare individuele, *meest directe* bestaan is, terwijl de *politieke* mens slechts de geabstraheerde, kunstmatige mens is, de mens als een *allegorische, morele* persoon. De werkelijke mens wordt pas erkend in de gedaante van de *egoïstische* individu, de *ware* mens pas in de gedaante van de *abstracte citoyen*.

De abstractie van de politieke mens schildert Rousseau terecht aldus:

'Hij, die de *moed heeft een volk een rechtsorde te geven, moet zich in staat gevoelen om als het ware de menselijke natuur te veranderen*, elk individu, die in zichzelf en voor zichzelf een volkomen geheel is, te veranderen in het *deel* van een groter geheel, waarvan deze individu in zekere zin zijn leven en zijn ontvangt, en om in de plaats van een fysiek en onafhankelijk bestaan een *gedeeltelijk en moreel* bestaan te plaatsen. Hij moet *de mens zijn eigen krachten ontnemen* en hem daarvoor vreemde krachten geven, die hij alleen met de hulp van anderen kan gebruiken.' ('Contrat Social', boek II, Londen 1782, blz. 67.)

Elke emancipatie is het *berleiden* van de menselijke wereld, van de verhoudingen, tot de *mens zelf*. De politieke emancipatie is het reduceren van de mens, enerzijds tot lid van de burgerlijke maatschappij, tot *egoïstische onafhankelijke* individu, anderzijds tot *staatsburger*, tot morele persoon. Eerst wanneer de werkelijke individuele mens de abstracte staatsburger in zich terug neemt en als individuele mens in zijn empirische leven, in zijn individuele arbeid, in zijn individuele verhoudingen *soortwezen* geworden is, eerst wanneer de mens zijn eigen krachten als *maatschappelijke* krachten heeft erkend en georganiseerd en daarom de maatschappelijke kracht niet meer in de vorm van de *politieke* kracht van zich scheidt, eerst dan is de menselijke emancipatie volbracht.

IDEOLOGIE EN PARTIJVORMING

S. Vissering

Over vrijheid²

Het onderwerp mijner rede (zou) ik aldus (...) wenschen te formuleeren. "De wetenschap van het maatschappelijke leven, of (...) de staathuishoudkunde leert dat, waarachtige vrijheid de eenige voorwaarde is van het welzijn van elken burger en van het bestaan der maatschappij." Met andere woorden: ik wensch te spreken over VRIJHEID, HET GRONDBEGINSEL DER STAATSHUISHOUDKUNDE.

(...) Vrij zijn was in het staatsleven [van de oudheid], tot de heerschende klasse te behooren, in het maatschappelijke, geen slaaf zijn. Verder of hooger reikte het begrip niet.--Maar neen! ik bedrieg mij: vrij zijn beteekende nog iets anders: ongeveer hetzelfde wat het sedert de emancipatie voor den neger in West-Indië beduidt, die onder "ik ben vrij" verstaat "ik behoef niet te werken". De arbeid, dat was iets verachtelijks, iets vernederends voor den vrijen burger, alleen goed voor den slaaf, den heloot, den vreemdeling. De vrije burger leefde van den buit, dien hij gewonnen, van den arbeid der slaven, die hij gekocht of geroofd had, en voor 't overige op kosten van den staat. De vrijheid van den Atheenschen burger bestond in het recht, om tooneelvoorstellingen bij te wonen, volksfeesten mede te vieren, in de gerechtshoven te zitten, op de markt de redenaars te hooren, en--voor dat alles door den staat betaald te worden. Schoot de schatkist daarbij te kort, dan was het middel, om in hare behoefte te voorzien, een strooptocht in den vreemde, of, wat nageuoeg op 't zelfde nederkwam, eene kolonie, of anders de plundering van dezen of genen vermogende onder de burgers zelve. De vrijheid van den Romeinschen burger was

het recht, om mede ten oorlog te trekken, de veroverde landerijen te deelen en dagelijks, in krijg en vrede zijn rantsoen brood te ontvangen. De geheele inwendige geschiedenis van Rome, tot het zich uitgeput in de handen der Caesars gaf, is die van eenen oorlog tusschen twee natiën, én om de heerschappij, én, meer nog, om het bezit der landerijen. Onder deze eindeloze twisten kon de persoonlijke vrijheid en veiligheid des burgers geene ruimte vinden.

(...) Dat was zeker eene andere vrijheid, Mijne Hoorders! dan die ons de borst doet zwellen; die den burger beveiligd tegen elk geweld, en hem zijne zelfstandigheide verzekert in het midden van zijne gelijken. En hoe ware het nu mogelijk, dat in eene maatschappij, waar geweld en roof de eenige middelen van bestaan voor den staat en voor den staatsburger waren, de wetenschap van het maatschappelijke leven wortel kon schieten, die naspooft, door welke middelen het welzijn der geheele maatschappij en dat van elk harer leden tevens het best bevorderd wordt; die als middel daartoe aanwijst de onbelemmerde ontwikkeling van aller vermogens ten eigenen, en daarmede ten algemeen nutte; en als eerste voorwaarde hiertoe stelt zelfstandige en volstrekte vrijheid voor ieder, vrijheid van denken, van spreken, van handel en wandel, van arbeid! (...)

Behoef ik u te herinneren, hoe de laatste dagen der vorige eeuw het tijdperk openden van eene nieuwe maatschappelijke omwenteling? Ik spreek hier niet alleen van de Fransche Revolutie en van hare misbruikte leuze: Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap. Zij was ééne schrede in dezen grooten om-

² Uit: Over Vrijheid, het Grondbeginsel der Staathuishoudkunde, in: Verzamelde Geschriften van Mr. Vissering, Tweede Bundel, Leiden 1889, pp. 145, 146-148, 156-157, 159-169.

mekeer. Zij hief het onderscheid der standen op en schonk aan het geheele volk de vrijheid, welke tot nog toe alleen den bewoners der steden--en noode!--gegund was. Zij verbrak de monopolien, joeg de gilden uiteen en verhief alle ingezetenen des lands tot burgers met gelijkheid voor de wet. Maar ziehier, naast dit feit, andere feiten niet minder gewichtig! Aan gene zijde van den Oceaan verrijst een nieuw volk, dat de banden, waarmede het moederland de kolonie omklemd hield, verscheurt, en het koloniale stelsel is in zijne grondvesten geschokt. In dat moederland zelf reiken eenige eenvoudige mannen, een timmerman, een barbier, een spinner, elkander de hand, om het vermogen der nijverheid door de toepassing der stoomkracht en der machinerie millioenen malen te vermenigvuldigen. Elders weder heeft de wetenschap zich eene nieuwe baan gebroken. De natuur wordt in hare diepste geheimen doorwroet en doorgrond. Eene meedoogenlooze kritiek slaat de hand aan al het bestaande. Eene vermetele filosofie schijnt zich voor te nemen de wereld om te scheppen. En onder al deze denkers en vorschers naar de natuur der dingen is er één, die, in stille afzondering zijne eigen studiën volgende, de natuurlijke wetten naspooit van het maatschappelijke leven, en onderzoekt, door welke middelen de rijkdommen der natiën verkregen en de welvaart der burgers vermeerderd wordt; hij breekt met even onverbidde hand de luchtkasteelen der empirie als de dwalingen der praktijk af, om in de plaats daarvan zijne wetenschappelijke theorie op onwrikbare beginselen te grondvesten. Zijne leer is, van het oogenblik dat hij ze heeft verkondigd, de uitspraak des meesters, die met overtuiging door duizenden leerlingen verspreid wordt. Het is--gij hebt het reeds lang gerd--de stichter der Economische school, voor wien ik geene schoonere lofspraak zou kunnen vinden dan deze woorden van eenen Franschen geschiedschrijver "Adam Smith a réhabilité le travail". (...)

Adam Smith heeft den arbeid in zijne eer hersteld! De eenvoudigste beteekenis dezer woorden is, dat hij de halfheid der theorie van de Physiocraten, die geen ander voort-

brengend vermogen erkenden dan den grond, aanvulde; dat hij de eerste was die leerde, hoe ook de arbeid, en deze het meest, de bron van volksrijkdom is; dat hij de wetten van de verdeling van den arbeid openbaar maakte; dat hij bewees, hoe ook het bewaren, verwerken, overbrengen en verdeelen van voorwerpen vruchtbare arbeid is; dat hij voor de vrije mededinging in den arbeid de baan opende.

Maar in hooger zin beduidt deze lofspraak veel meer. En in dezen zin heeft hij ze verdiend, omdat hij den arbeid heeft geopenbaard als den fundamenteelen hoeksteen der maatschappij, en vrijheid van den arbeid als de eenige duurzame bron van bijzondere en algemeene welvaart. (...)

De Schepper heeft den mensch in oneindige reeks behoeften ingeschapen, en in de natuur rondom hem in overvloedige mate de middelen gelegd, om die behoeften te vervullen, en hem zelve de vermogens geschonken, om de gaven der natuur daarvoor toe te bereiden. De wisselwerking van behoefte en vervulling is met één woord--de zelfzucht. Aldus is zelfzucht de natuurlijke en weldadige drijfveer van het leven des menschen in deze wereld. Zij is de voorwaarde van zijn duurzaam bestaan, de krachtigste prikkel ter inspanning, de bron van zijn geluk, het middel tot zijne ontwikkeling. Maar nevens dit beginsel des menschelijken levens staat daartegen in evenwicht een tweede: de volstrekte behoefte aan wederkeerige hulp. Had ieder mensch aan zich zelve genoeg, hij zou een engel of een dier zijn. Op de samenwerking nu van deze twee beginselen berust het geheele maatschappelijke leven, dat geenen anderen band kan hebben, dan onderlinge samenwerking tot voldoening aan aller behoeften. En deze is dan de niet genoeg te prijzen wet der menschelijke samenleving, (...), dat elk, terwijl hij ten behoeve van anderen werkt, tevens in de vervulling van zijne behoeften werkzaam is, of, omgekeerd en duidelijker, dat elk, terwijl hij om eigen voordeels wille werkt, in het belang van allen werkt; dat ieder dus door de behartiging van zijn eigen belang zelve gedreven wordt, om den ander met de bijzondere

vermogens, die hem gegeven zijn, te hulpe te wezen. En de erkenning van deze wet leidt tot de gevolgtrekking, dat de onbelemmerde ontwikkeling van ieders eigenaardige vermogens voordeelig is niet alleen voor hem zelve, maar voor algemeen tevens,—dat is, tot het beginsel van vrijheid!

(...) Wat is die geschiedenis anders dan de strijd dezer wet der natuur tegen hare miskenning? Want het is maar al te waar, dat, gelijk iedere prikkel ten goede, in den mensch gelegd, tot eene ondeugd kan overslaan, dus ook deze; zoo zelfs, dat de woorden zelfzucht en eigenbelang in het gemeene spraakgebruik nauwelijks anders gehoord worden dan om ondeugden te kennen geven. Uit deze miskenning nu zijn voortgesproten de begeerlijkheid, de hebzucht, het geweld, de dwingelandij, de verdrukking. En wat zien wij nu gebeuren? Dat geene miskenning op den duur bestand is tegen de waarheid, geene verdrukking bestaan kan tegen de vrijheid: dat iedere hare eigene straf medevoert. Het stelsel van maatschappelijke oorlog en onderlinge berooving der oude volken bracht de oude maatschappij ten val. De slavernij wordt overal (ook in de nieuwe wereld!) een verterende kanker, en verlaagt den meester dieper dan den slaaf. Zoodra de geestelijkheid het toppunt van macht en rijkdom heeft bereikt, verliest zij alle zedelijke kracht. Het koloniale stelsel verteert de beste levenssappen der volken: de handelsoorlogen overstelpen de staten met schulden, waaronder nog late nageslachten gebukt zullen gaan: de monopolieën eindigen in bankroeten; het gildenwezen dooft allen lust en kracht tot den arbeid uit. En waardoor is het, dat de vrijheid voortdurend zege op zege behaalt over de verdrukking? Is het omdat de zwakken sterker geworden zijn dan de machtigen? Dan zeker ware slechts eene verplaatsing, eene verwisseling van personen de vrucht van de zege geweest; de onderdrukte ware op zijne beurt verdrukker geworden; en het menschedom had eeuwig in dezelfde jammervollen kring omgelopen. Ziet slechts, in de Oudheid was dit het geval, en daarom is dát geslacht, als door eenen tweeden zondvloed, van de aarde weggevaagd. Maar de vrijheid zege-

praalde, en schonk telkens hare zegeningen aan overwinnaren en overwonnenen tegelijk, omdat de waarheid aan hare zijde stond, omdat de wetenschap telken reize eenen stap voorwaarts deed; de wetenschap, uit bittere ervaring geboren, eerst door enkelen gegist, door eenigen geopenbaard, door lateren verkondigd, door velen daarna verspreid, eindelijk door allen aangenomen en in de ziel geprent, de wetenschap, dat de vrijheid van allen in het belang van allen is. Zoo zien wij onder haar schild oprijzen de vrijheid van geweten, die den zedelijken mensch verheft; de vrijheid van denken en zijne gedachten te uiten, die verlichting en beschaving doet stralen; de vrijheid des persoons, die den mensch voor de samenleving vormt; de vrijheid des burgers, die aan allen stem geeft, waar het aller belang geldt; de vrijheid van den arbeid, die ieder het recht verzekert om zijne vermogens naar zijnen aanleg in het belang van allen te gebruiken. (...)

Echter zijn er geweest, die, in zoete dweeprijen verzonken, zich zulk eenen volmaakt gelukstaat gedacht en geschilderd hebben; er zijn er geweest, die hebben gewaand zulk eene heerlijke toekomst door hunne kracht en hunnen wil te kunnen verwézenlijken. Ongelukkigen, die zich om de wille hunner idealen armoede, smaad, vervolging, kluiters en den marteldood getroost hebben; die over de lijdende menschheid, die ze wilden opbeuren, slechts teleurstelling, of, helaas! namellozen jammer en ellende hebben uitgestort.—Ook hunne fout was miskenning der natuurlijke wet van het maatschappelijk leven. Zij namen den drijfveer van het van het eigenbelang uit het raderwerk der samenleving weg, en schiepen aldus eene onbestaanbare maatschappij van ondenkbare wezens. Zij mogen aanspraak hebben op ons beklag, ja op onze bewondering, nimmer op onze sympathie; en wat ook hun lot zij geweest, zij mogen zich niet beklagen, dat zij niet begrepen zijn. Het was hunne eigene schuld, omdat zij zich buiten de menschheid stelden.

Zal ik met u de lange lijst der hervormer doorloopen, waarop de schitterendste namen voorkomen? Waartoe zou het dienen?

Waartoe zou het nut zijn, de Utopia van Thomas Morus, of de Civitas Solis van Campanella, of de Oceana van Harrington te vergelijken met het Nouveau Christianisme van Saint-Simon, met de Theorie des quatre mouvements van Fourier, of met de Voyage en Icarie van Cabet? Of waartoe een parallel getrokken tusschen de Lollarden der 14de of de Wederdoopers der 16de eeuw met hunne gruwelen, en het Communisme onzer dagen met zijne bloedige woelingen? Eén hoofdtrek, merkwaardig genoeg, kenteekent ze alle, zoowel die schuldelooze spelingen des vernufts als déze uitbarstingen des hoogmoedigen waans, namelijk deze: dat zij alle, om den volmaakten gelukstaat der menschen te scheppen, beginnen met den mensch alle vrijheid, alle zelfstandigheid, alle persoonlijkheid te ontzeggen. Dit is genoeg om het vonnis over hen uit te spreken.

Neen, indien wij wilden vergelijken, ik zou wenschen u op een ander standpunt van beschouwing te plaatsen. Ik zou u willen doen opmerken, hoe de Communisten van Watt Tyler in 1381 de steden en burchten te vuur en te zwaard verwoestten, omdat zij naar wraak hijgden over hunne verbrande woningen, hunne vernielde oogsten, hunne geschondene vrouwen en dochteren, hunne mishandelde en vermoorde zonen, en hoe de communisten van 1848 de wereld in beroering brachten, omdat de arbeider geen arbeid genoeg en geen loon genoeg voor zijnen arbeid heeft, en in eene politieke omkeering het middel dacht te vinden tot verbetering van zijn bestaan. En dan zou ik u tegelijk willen wijzen op het verschil tusschen toen en nu voor alle rangen der maatschappij, in trap van welvaart, levensgenot en ontwikkeling. Hoe eenvoudige burgerman thans beter gevoed, gekleed en gehuisvest is, dan voorheen de hoogmoedigste edelman. Hoe de gemeenschap van buurt tot buurt, van stad tot stad, van land tot land voor allen openstaat en elken dag gemakkelijker wordt. Hoe nu niet meer schier om het andere jaar hongersnood of pest de bevolking verdient, en hoe aanzienlijk de gemiddelde duur van 's menschen leven is toegenomen. Hoe thans de kinderen der

armsten beter onderwijs ontvangen dan vroeger de zonen des adels. Hoe eenen iegelijk veiligheid des persoons en zekerheid van eigendom gewaarborgd is, en den geringste der geringen gelijk recht wordt toebedeeld met den koning. En dan mag ik roemen: dit is het werk onzer wetenschap, die langzaam, maar gestadig voortgaat en met iedere schrede meerder zegen verspreidt.

En is dan nu de strijd volstreden?--komt ons onwillekeurig nog eens op de lippen, Wie zou het durven beweren, die het ook slaat op de maatschappij gelijk zij is? Wie niet erkennen, dat die gedurige herhalingen der ijdele poging, om uit eene volslagene omkeering eenen geheel nieuwen maatschappelijken toestand te scheppen, eene ernstige waarschuwing bevatten? En in trouwe! veel moge er gewonnen zijn, hoe menig vraagstuk is nog onopgelost gebleven? Wat is nog heden ten dage die vrijheid van den arbeid, die het onmisbaar complement is van elke andere? Hoe wankel zijn nog zelfs hare eerste grondslagen gevestigd! Hoe weinig ingang hebben nog hare eerste beginselen gevonden! Op hoevele beletselen stuit zij nog bij elke schrede ter toepassing!

Het is waar, en ik mag het niet voorbijzien, en ik wil het met een enkel woord uitspreken, elke vrijheid heeft hare natuurlijke grenzen, ook deze. Hier is de grens van den plicht. De vrijheid van den arbeid sluit *niet* in de vrijheid om niet te arbeiden en op kosten van anderen te leven. Dáar de grens des wederkeerigen rechts. De vrijheid om zijne vermogens te gebruiken, geeft niet het recht om zijnen naaste door overmacht of slimheid te berooven. Dáar de grens der maatschappelijke orde en van het staatsverband: belasting, persoonlijke dienst, gehoorzaamheid aan de wet.

(...) Maar nu is de taak der wetenschap van het maatschappelijke leven aan de eene zijde, deze natuurlijke grenzen voet voor voet te verruimen en aan het beginsel van vrijheid meer en meer zijne onbelemmerde werking te verzekeren; aan den anderen kant, in elken gegeven toestand den juisten maatstaf aan te wijzen, om die grenzen naar eisch af te palen. En hier is het, dat zij nog

voortdurend op de meeste hinderpalen stuit en wel altijd zal stuiten. Der waarheid eere te geven, het licht der wetenschap als heilzaam te erkenne--wie geeft zich tegenwoordig voor zoo barbaarsch uit, dat hij dát niet doen zoude? Maar de waarheid aan te nemen, de lessen der wetenschap toe te passen, dat is eene andere zaak! Gedenkt slechts aan den eindeloozen twist over theorie en zoogenaamde praktijk. Hier komen alle gebreken en zwakheden van onze menschelijke natuur, hebzucht, begeerlijkheid, willekeur, waanwijsheid, vooroordeel, in het spel. Daar is eene staatkunde, die, om bijzondere bedoelingen door te zetten, het oor voor de waarheid sluit--en ik heb u de (nu gevallen) Britsche scheepvaartwetten, het Continentaal-stelsel, de Duitsche National-Oeconomie genoemd. Daar is eene eenzijdigheid, die alleen op het oogenblikkelijk belang let--en gij denkt aan de fiscaliteit der meeste belastingstelsels. Daar is een bekrompenheid, die blind is voor de gedurige wisseling der dingen, waardoor het verouderde wegsterft, om plaats te maken voor het betere; daar is eene vooringenomenheid, die den eenen arbeid boven den anderen wil bevooroordeelen; daar is eene eigenzinnigheid, die waant alles beter te weten en beter te kunnen--en gij hebt onze beschermende tarieven, onze monopolieën, onze reglementaire verordeningen voor oogen.

Ziedaar dan nog strijds genoeg. Ja, het zou bijkans kunnen voorkomen, dat deze strijd hopeloos moet zijn. Maar moed gehouden. Moeten wij ook dikwerf ondervinden, dat de leeringen der wetenschap versmaad worden, ééne troostrijke gedachte bezielt ons bij hare beoefening, en verzekert ons, dat wij niet vruchteloos werken. Dit is de door-

gaande trek der geschiedenis, dat iedere uitbreiding van het beginsel van vrijheid gevoerd heeft tot helderder kennis dier vrijheid. Zoo werkt vrijheid kennis en kennis weder vrijheid. Zoo voert de wetenschap den mensch omhoog in zijnen maatschappelijken toestand, maar tegelijk in zijne zedelijke ontwikkeling, om hem slechts te meer vatbaar te maken voor hare waarheid, dat zijn zekerste belang is, het belang van anderen te behartigen. Zoo is ZIJ hem de krachtigste aansporing, om de gaven, die in hem gelegd zijn, niet ten kwade, maar ten goede te gebruiken. En zij dán ook deze strijd eindeloos! Zij het dan ook buiten het bereik der wetenschap, om ooit eenen mensch volmaakt of volmaakt gelukkig te maken! Zij dan zij zelve de eerste om te waarschuwen tegen elke poging tot verwezenlijking van idealen, die op verscheuring van de natuurlijke banden der samenleving moet uitloopen,--onweerstaanbaar dringt zij voort met bedachtzaamheid, maar met vastheid, hier eene nieuwe waarheid ontdekkende, daar een oud vooroordeel afbrekende, en iedere schrede, die ze doet, is eene weldaad voor de menschheid.

Gelukkig, wien het te beurt mag vallen, haar eene schrede verder te brengen! Gelukkig ook, wien hare beoefening de bestemming zijns levens, het doel van al zijn denken en arbeiden is! Van nu voortaan zal het mijne bestemming zijn. Ik verbind mij op dezen plechtigen oogenblik, aan die taak al mijne krachten, al mijn willen te zullen wijden. Ik verklaar hier openlijk, dat ik dat wil. Daartoe schenke mij de Almachtige God zijnen zegen, zonder welken alle arbeid van menschen ijdel is. Amen!

Abraham Kuyper

Soevereiniteit in eigen kring³

Wat is Soevereiniteit? Gaat ge niet mee, zoo ik ze omschrijf als: het gezag dat recht bezit, plicht heeft en macht oefent, om elken weerstand tegen zijn wil te breken én te wreken? En spreekt dan ook in U het onuitroeibaar volksbesef niet, dat de oorspronkelijke, volstreckte Soevereiniteit in geen scheidsel kan rusten, maar moet saamvallen met de Majesteit Gods. God Drieëinig moet ook Uw ziel als éénig absoluut Souverein proclameeren, indien Ge anders in Hem als Uitdenker en Schepper, als Insteller en Bestemmer aller dingen geloof. Mits, en hier leg ik nadruk op, mits men er bij erkenne, dat deze hooge Souverein zijn gezag overdroeg en overdraagt aan menschenlijke personen; zoodat ge feitelijk op aarde, in het zichtbare nooit rechtstreeks op God zelf stuit, maar het soeverein gedrag steeds voor u op ziet treden in een ambt van menschen.

En hierbij nu, bij dat leggen van Gods Soevereiniteit in een menschenlijk ambt, ontstaat de uiterst belangrijke vraag: hoe het met die overdracht toegaat? Of namelijk die alomvattende Soevereiniteit Gods ongedeeld op éénen enkele mensch wordt overgedragen; dan wel of, wie Souverein op aarde heet, de macht tot afdwingen van gehoorzaamheid slechts in beperkten kring bezit; een kring, begrensd door andere kringen waarin één naast hem Souverein is; niet hij?

Op die vraag toch verschilt het antwoord, naar gelang ge in de Openbaringsfeer staat of er buiten.

Immers, "zoover doenlijk ongedeeld, maar dan ook alle kring doordringend!" heette vanouds het antwoord op die vraag bij hen in wier denkwereld geen plaats bestond voor een bijzondere openbaring. (...)

Daarentegen "niet zoover doenlijk, maar in volstrekten zin ongedeeld en ongebroken die Soevereiniteit overgedragen!" laat Jehovah onder Israël uitroepen door de tolken

der Messiaansche profetie. En die mensch-Messias trad op, met macht in den hemel; met macht over de natuur; met pretentie van macht over alle volk te hebben; en macht, in alle volk, óók over de consciëntie, óók over het geloof; zelfs de moederband aan het kind moest wijken, waar Hij gehoorzaamheid afvroeg. Hier dus de volstreckte Soevereiniteit; gaande over alle zichtbare en onzichtbare dingen; over wat geestelijk én stoffelijk beide is; gelegd in handen van een mensch. Niet één der koninkrijken, maar *het* absolute Koninkrijk. (...)

Maar; en zie hier nu de heerlijke Vrijheids-gedachte! in die volstreckte Soevereiniteit van den onzondigen messias ligt tegelijk de rechtstreeksche ontkenning en betwisting van alle absolute Soevereiniteit op aarde in een zondigen mensch; en dat wel door de deeling van het leven in eigen kringen, elk met eigen Soevereiniteit voor zich.

Ons menselijk leven, met zijn stoffelijken voorgrond, die zichtbaar, en zijn geestelijken achtergrond, die onzichtbaar is, blijkt noch eenvoudig noch eenvormig te zijn, maar vormt een oneindig samengesteld organisme. Zóó saamgesteld dat het enkele niet dan groepsgevijs bestaat en eerst in die groepen zich het geheel kan openbaren. Noem nu de deelen van dit ééne groote werktuig raderen, die door eigen veeren om een eigen spil gedreven worden, of sferen, elk vervuld met een eigen spil gedreven worden, of sferen, elk vervuld met een eigen spannenden levensgeest--naam of beeld is onverschillig--mits Ge maar erkent dat er, zoo talloos als de sterrenbeelden aan het firmament, allerlei kringen in het leven bestaan, wier omtrek, van uit een eigen beginsel als middenpunt, getrokken is met vasten straal (...). Gelijk men spreekt van een "zedelijke wereld," een "wetenschappelijke we-

³ Uit: Abraham Kuyper, *Soevereiniteit in Eigen Kring*, Rede ter inwijding van de Vrije Universiteit, Amsterdam 1880, p. 7-9, 10, 11-13, 19, 20-21.

reld," een "handelswereld," een "kunstwereld," zo spreekt men juister nog van "een kring" des zedelijken, "een kring" des huiselijken, "een kring" des maatschappelijken levens, elk met een eigen gebied, en omdat ze een eigen gebied vormen, met binnen den omtrek van dat gebied een eigen Souverein.

Zoo is er een gebied der natuur, waarin de Souverein op stof door kracht werkt naar vaste wet. Maar zoo ook een gebied der persoonlijken, des huiselijken, des wetenschappelijken, des maatschappelijken en des kerkelijken levens, die aan een eigen levenswet gehoorzamen en alle staan onder eigen overhoogheid. Een gebied des denkens, waarop geen andere wet dan die der logica mag heerschen. Een gebied van de consciëntie, waarop niemand souverein te gebieden heeft dan de Heilige zelf. Een gebied eindelijk des geloofs, binnen welks omtrek alleen de persoon zelf Souverein is, die in het diepst zijns wezens door dat geloof zich wijdt.

Al deze kringen nu grijpen met de tanden hunner raderen in elkaar, en juist door dat "op elkaar werken" en "in elkaar schuiven" van deze kringen ontstaat het rijke, veelzijdige, veelvormende menschenleven; maar ontstaat óók, in dat leven, het gevaar dat de ééne kring den naastliggenden inbuige; aldus een rad horten doe; tand na tand stuk wringe; en dusdoende den gang store van het geheel. En vandaar dus de bestaansreden voor het optreden in het Staatsgezag van nog een afzonderlijken gezagskring, die voor het leven dezer velerlei kringen, in zoover ze uittreden naar het zichtbare, goede op elkaarwerking heeft mogelijk te maken en ze heeft te houden binnen de palen van het recht; en die evenzoo, overmits het persoonlijk leven door de groep, waarin men leeft, gedrukt kan worden, den eenling heeft te beschutten tegen overheersching van zijn kring. Een Souverein, die, naar de Schrift het zoo kernachtig uitdrukt, "het land door recht staande houdt", overmits het zonder recht zich zelf vernielt en valt. Hoog steekt dus deze Staatssoevereiniteit, als de macht die den enkele beschermt en de onderlinge rechtsverhouding der zichtbare levenskrin-

gen bepaalt, door recht tot bevelen en door recht tot dwangoefening, boven deze alle uit; maar binnen in elk dier kringen geldt ze niet; dáár heerscht een ander gezag, dat, buiten haar om, uit God nederdaalt, en door haar niet verleend wordt, maar erkend. En zelfs voor de rechtsbepaling van de onderlinge verhouding dezer kringen mag deze Staatssouverein niet eigen wil of keus ten richtsnoer kiezen, maar is hij gebonden aan de keus van Hooger wil, gelijk die uit den aard en het bestaansdoel dezer kringen spreekt. Zóó als de raderen bestemd zijn te loopen, zóó moet hij ze doen loopen. Niet het leven te beklemmen noch de vrijheid te binden, maar vrije levensbeweging voor en in elk dier kringen mogelijk te maken, is het niet voor elk edeler Staatssouverein het hem wenkend ideaal?

Scherp staan dus beide credo's tegen elkaar over.

Wie leeft uit de Openbarings sfeer (en in die sfeer consequent leeft), belijdt vanzelf, dat alle Soevereiniteit in God rust en dus alleen uit Hem kan vloeien; dat die Soevereiniteit Gods in volstrekten zin en ongedeeld op den mensch-Messias is gelegd; en dat, onder dezen tot Souverein gezalfden Menschenzoon, dáárom 's menschen vrijheid veilig is, omdat, met den Staat, óók elk ander levensgebied een uit hem afgeleide hoogheid kent, d.i. Soevereiniteit bezit in eigen kring.

Zij daarentegen, die het bestaan van zulk een bijzondere openbarings sfeer niet speuren, en dus loochenen, staan er op, dat men de Sovereiniteitsquaestie absoluut van de geloofsquaestie scheidt; beweren diensvolgens dat er geen andere Soevereiniteit dan die van den Staat denkbaar is; ijveren er dies voor dat de hooge Sovereiniteitsidée steeds zuiverder in den oppermachtigen Staat tot belichaming kome; en kunnen dienovereenkomstig aan de overige levenskringen geen mildere vrijheid gunnen dan zóóveel recht, als de Staat hun laat uit onmacht, of uit zijn volmacht verleent. (...)

Vergeet niet, op de vrijheid met een wantrouwend oog neer te zien, ligt in de neiging van elke Staatsmacht. De verschillende levenskringen kunnen den Staatskring niet missen, want zoomin ruimte ruimte begren-

zen kan, begrenst de ééne kring in het zichtbare den anderen, tenzij de Staat hun grens in rechten bepaalt. De Staat is dies de kring der kringen, die alleen onder alle extensief geheel ons menselijk leven omsluit; en die derhalve in edeler zin (niet voor zichzelf, maar in aller kringen belang) op sterking van zijn arm bedacht, alsnu, met dien gestreken arm, elk streven dier kringen naar uitzetting en dus naar ruimer erf weerstaat en poogt te breken. (...)

De Staat is nu eenmaal de oppermachtige op aarde. Er is geen aardsche macht boven den Staat, die den Souverein tot het doen van recht kan dwingen, en, hetzij dus uit onedele heerschzucht, hetzij uit edele zorg voor het algemeen belang, zal elke Staat er van nature toe komen, om den ijzeren band zoo vast om de duigen te drijven, als de krimp dier duigen slechts even gedooft. Zoo hangt het ten slotte dus van die levenskringen zelve af, of ze in vrijheid bloeien of onder Staatsdwang zuchten zullen. Bezitten ze zedelijke spankracht, dan zijn ze niet in te duwen, dan laten ze zich niet inkrommen; terwijl serviliteit, als ze in de slavenboei gewrongen wordt, zelfs het recht mist

tot klacht. Maar hier juist schuilt het zeer; de vrijheid wordt minstens even sterk binnen in elken kring door de zonde, als op de grens van dien kring door de Staatsmacht bedreigd. Als men om duigen den band wil drijven, steekt men immers vuur in den duigenromp aan, en meer nog dan de hamerslag doet dat vuur van binnen ze krimpen. En zoo ook is het met onze vrijheden.

Er smeult, er walmt in de kern van élken levenskring een gloed van hartstocht, waar de spranken der zonde uit opspringen, en die onheilige brand, dat onzalige vuur ondermijnt de zedelijke levenskracht, verzwakt in elken kring het spanvermogen, en doet in 't eind de hardste duigen buigen. Bij elken welgelukten aanslag op de vrijheid kan dus de Staat nooit dan medeplichtige zijn, hoofdschuldige blijft dé plichtvergeten burger zelf, die, in zonde en zingenot zijn zedelijke spierkracht verslappend, de kracht tot eigen initiatief verloor. Onder een volk dat, gezond in zijn nationale kern, nog gezond in eigen kringen leeft, kan geen Staat de palen van het recht verzetten, of dat volk verzet er zich door zedelijken weerstand, met Gods hulpe, tegen in.

P.J.M. Aalberse

Mensch en staat⁴

De oude Grieksche--dus de "paganistische" (heidensche)--wijsbegeerte vatte den Staat op als een geheel, waarvan de individueele menschen de deelen waren. En evenals het geheel er niet is om de deelen, maar de deelen er zijn om het geheel, evenzoo--leerde men--is de Staat er niet om de burgers, maar zijn de burgers er om den Staat. De menschen, als leden van den Staat, hebben dus slechts in zooverre waarde en beteekenis, als zij leden zijn van den Staat. M.a.w. de individuen gaan in den Staat op. De logische gevolgtrekking uit deze antiekheidensche leer was derhalve deze, dat de Staat zijn doel in zich zelve had. Het doel van den mensch lag daarom in zijn aardsch bestaan opgesloten, en zijn taak derhalve

was om met de andere menschen een goed geordenden Staat samen te stellen. Het doel van den mensch ging daardoor geheel op in het doel van den Staat.

Deze opvatting leidde weer logisch tot deze andere conclusie, dat de Staat het geheele gebied van het menschelijk leven bestreek, niets lag buiten zijn bevoegdheid. En ook deze: dat de Staat zijn eigen welzijn--voortbestaan, kracht, bloei, rijkdom, enz.--had na te streven, en dat de menschen tot taak hadden hem in dat streven bij te staan, of juist nog: om de middelen te zijn, waardoor dat streven werd verwezenlijkt.

Ziedaar in zoo kort en duidelijk mogelijke trekken de antiekheidensche opvatting van Mensch en Staat.

⁴ Uit: P.J.M. Aalberse, *Christelijke Politiek*, Leiden 1905.

Lijnrecht daartegenover staat de christelijke opvatting. Het Christendom ging uit van de grondgedachte, dat de mensch geschapen is door God, om Hem hier op aarde te dienen, en hiernamaals eeuwig te bezitten en te verheerlijken. Het einddoel des menschen ligt derhalve niet in zijn aardsch, stoffelijk bestaan, maar aan gene zijde van het graf, in de eeuwigheid. Al het geschapene, al het in de stoffelijke orde door God gewilde, is derhalve slechts middel om dat hoogste einddoel zoo goed mogelijk te bereiken.

Van nature een sociaal wezen--reeds het spraakvermogen wijst er op, dat de mensch niet geschapen is, om als regel afgezonderd te leven--vormt de mensch met zijn medeschepselen noodzakelijk een maatschappij, een Staat. Niet de mensch is er dus om den Staat groot te maken, maar de Staat is er om den menschen te zijn tot een der vele, door God gewilde, natuurlijke middelen, waardoor zij gemakkelijker hun hoogste einddoel, het eeuwig geluk, bereiken.

Nu is de Staat niet de eenige maatschappijvorm. Behalve andere, vrijwillige, mensche-lijke vereenigen, treffen wij vooral twee andere, noodzakelijke, maatschappijvormen aan: het Huisgezin en de Kerk.

Het Huisgezin is er, én logisch, én historisch, vóór den Staat. Het is een maatschappij, met eigen natuurlijk doel en eigen natuurlijke rechten, welke derhalve ook de Staat heeft te eerbiedigen.

Evenzoo de kerk, door Christus gesticht als een ware maatschappij.

Deze drie maatschappijvormen: Huisgezin, Kerk en Staat, hebben dus dit éene gemeen, dat zij door de natuur gewilde, noodzakelijke, middelen zijn om den mensch te helpen, zijn hoogste einddoel te bereiken. Zij verschillen hierin:--het Huisgezin, dat het vooral tot taak heeft de stoffelijke en geestelijke opvoeding der kinderen te bewerken;--de Staat, dat hij tot taak heeft, de mensche-lijke activiteit op stoffelijk gebied aan te vullen, m.a.w. het recht te handhaven, en datgene te doen, wat de huisgezinnen individueel niet of althans niet voldoende doen kunnen;--de Kerk, om vooral geestelijk gebied voor de menschen te zijn, wat de Staat

voor hen is voornamelijk op stoffelijk gebied.

Ook waar dus, gelijk wij zagen, de taak van den Staat direct slechts doelt op het aard-sche welzijn der menschen, kan hij toch er niet buiten, om rekening te houden met hun hoogste einddoel. Immers slechts dát aard-sche welzijn zal waarlijk welzijn kunnen heeten, wat den mensch niet belet, veeleer helpt, om zijn einddoel te bereiken.

Wij zullen bovendien aanstonds zien, hoe de Staat ook juist als handhaver van het Recht onmiddellijk met de Zedelijkheid en daardoor middellijk weer met den godsdienst in aanraking komt.

Ziedaar naast de antiek-heidensche, evenzeer kort, en, naar ik hoop óók duidelijk, de christelijke opvatting van Mensch en Staat.

En wat is nu het geval?

Nadat in de Middeleeuwen de christelijke opvatting alom zich baan had gebroken, is de Renaissance gekomen, en heeft men tegenover de christelijke, weder de antiek-heidense opvatting verdedigd. En op deze niet-christelijke opvattingen voortbouwende, hebben wij thans in onze dagen de zoogenaamde nieuwere theorieën gekregen van den zuiveren rechtsstaat (Kant, Ahrens, Spencer), welke in strijd kwam met de christelijke opvatting van den mensch als sociaal wezen, door het individualisme op den spits te drijven;--vervolgens, hoewel historisch aan de zoo even genoemde theorie voorafgaande, maar in onzen tijd juist als reactie tegen en dus ná deze herleeft: de theorie van den absoluten Staat (Hobbes, Schelling, Hegel) en daarna die van den socialistischen Staat (Marx, Engels). Slechts met een enkel woord kan hier de inhoud dezer drie theorieën worden weer gegeven, onder verwijzing naar hare consequenties op godsdienstig-zedelijk en maatschappelijk gebied.

Vooreerst dan noemden wij de theorie van den zuiveren Rechtsstaat, waaraan voor altijd Kant's naam verbonden blijft.

Deze leert: de mensch is autonoom, en heeft daarom recht op onbepaalde vrijheid. Maar de een zoowel als de ander heeft dit recht. Daaruit moeten dus botsingen voortkomen, en tenslotte de dood der vrijheid

zelve. Wie 't sterkst was, kon doen wat hij wilde. Juist dus om nog zooveel mogelijk van de vrijheid te redden, moeten de menschen eenige bepaalde voorwaarden vaststellen, waaronder, volgens algemeen oordeel, de vrijheid van zooveel en zoo goed als mogelijk is, bestaan kan. Die voorwaarden vormen tezamen het Recht. Maar aan dat Recht zou men niets hebben, wanneer er geen macht was, die het handhaafde. Welnu, die handhaving van het Recht, door uitwendige macht, dat is de taak, en wel de eenige taak, van den Staat.

Hieruit volgt, dat de Staat zich met Godsdienst en Zedelijkheid niet bemoeien moet; wanneer de vastgestelde rechten maar niet gekrenkt worden, dan heeft de Staat met geen onzedelijkheid te maken. Dat moeten de menschen zelf maar weten. En al evenzoo is 't op 't gebied van kunst en wetenschap, en vooral: op sociaal gebied. Het *laissez faire, laissez passer* zou de meest consequente toepassing wezen dezer theorie.

Niet ten onrechte noemde daarom Lasalle den oud-liberalen Rechtsstaat: den Staatklepperman; zijn eenige taak was tegen feitelijke rustverstoring te waken.

De andere theorie, waaraan allereerst den namen van Machiavelli en Hobbes verbonden zijn, noemden wij die van den Absoluten Staat.

De Staat heeft zijn doel in zichzelf. Zelf de hoogste macht, erkent hij geen ondergeschiktheid aan de hoogere, goddelijke ordening. Vandaar is geen levensgebied hem vreemd; alles valt onder het bereik van zijn macht. De Staat kan alles, "behalve van een man een vrouw maken." Staat en Maatschappij zijn twee namen voor hetzelfde begrip; de Staat is "de overeenkomstig de rede geordende, Maatschappij."

Kan men van de oud-liberale Rechtsstaats-theorie zeggen, dat zij in strijd is met de christelijke opvatting van den mensch,--van de Absolutistische Staatstheorie dient verklaard, dat zij eenvoudig was een herleving van de antiekheidensche Staatsrechtelijke begrippen.

Uit deze theorie volgt vooreerst op godsdienstig gebied: dat de Staat godsdienst-loos moet zijn; ook al bestaat er een God, de Staat heeft te doen, alsof er geen God bestaat; private godsdienstoefening is vrij; een Kerk, die als zoodanig van den Staat onafhankelijk zou willen zijn, is echter niet toelaatbaar.

Vervolgens de consequenties op zedelijk gebied: wat al of niet zedelijk is, heeft de Staat niet uit te maken; de eenige maatstaf, die hij heeft aan te leggen, is deze: wat is in 't belang van den Staat?; de Staat "heeft geen orgaan voor het Idealisme"; de politiek heeft derhalve niet te vragen: wat is zedelijk, maar alleen: wat is nuttig?

Ten slotte op sociaal gebied: de Staat is de eenige bron van het Recht; in dien zin is waar: macht is recht. Wat de Staat als recht in zijn positieve wetgeving vastlegt, dat is het Recht, en dat blijft zoolang recht, als het door den Staat zoodanig gehandhaaft blijft. Waar de Staatsmacht ophoudt te werken, verdwijnt het recht. Te spreken van "onrechtvaardige wet" is onzin. "God meer willen gehoorzamen dan den menschen" is revolutionair; wie zoo oordeelt, wekt godsdienstaat en geldt als vijand van den Staat.

Ook hier behoeven wij er voor scherpszinnige lezers niet op te wijzen, dat deze leerlijnrecht staat tegenover de christelijke, gelijk wij deze boven formuleerden. En wie herkent in deze leerstellige consequenties niet de theorieën van het nieuwere Liberalisme?

De Sociaal-democratie trok de logische consequenties uit de theorie van den Absoluten Staat: ook op sociaal en economisch gebied worde de Staat absoluut heer en meester; en dat vooral juist op economisch gebied, godsdienst en zedelijkheid is *privaat-zaak*. De Staat worde een economisch instituut, de algemeene vereeniging van de menschen, om het economisch leven zelfstandig te regelen en te besturen. De Maatschappij is de Staat, die alles bezit, alles bestuurt. Het culminatiepunt van de Staatsalmacht! Is de theorie van den Absoluten Staat in strijd met de christelijke leer, a fortiori is dat de uiterste consequentie, welke zich noemt: Sociaal-democratie.

Zoo zien we in de theorie van den zuiveren Rechtsstaat, de theorie van het hedendaagsch oud-liberalisme, waarvan, de uiterste logische consequentie is: het Anarchisme.

Zoo zien we anderzijds in de theorie van den Absoluten Staat, de theorie van het hedendaagsch vooruitstrevend-liberalisme (vrijzinnige democratie), waarvan de uiterste logische consequentie is de Sociaal-democratie.

Tegen beide theorieën, dus ook tegen beide uiterste consequenties, staat lijnrecht de Christelijke Staatsleer. (...)

Vrijheid en gezag

"De mensch is vrij geboren".

Dat is de stelling, waarvan het Liberalisme uitgaat. Wij zeggen: neen, de mensch is dienaar geboren,--dienaar van God, die Hem geschapen heeft, en Wien hij gehoorzaamheid is verschuldigd,--dienaar ook van het aardsch gezag, omdat het uit God is.

"Vrijheid!" is de leuze van het Liberalisme. Ook de onze, indien gij maar het juiste antwoord geeft op de vraag: vrijheid waarvoor? waartoe? waarom?

Absoluut onbegrensde vrijheid, wil ook het Liberalisme niet. Maar waar ligt dan de grens? Iedere kracht vindt haar grens reeds in haar begin. Indien ik de vrijheid kreeg omdat ik deze noodig heb, om mijn bestaansdoel te bereiken, dan ligt in dat bestaansdoel, dat reden en oorzaak mijner vrijheid, ook de natuurlijke begrenzing dier vrijheid.

Vrijheid om te doen, wat is in strijd met dat bestaansdoel, is dus geen ware vrijheid meer, daar zij over de grens ging, om bandeloosheid te worden.

Het Gezag is daar, om de vrijheid binnen haar natuurlijke grens te houden. (...)

Voor het liberalisme is de vrijheid een beginsel, waarop het zijn staats- en maatschappij-leer heeft opgebouwd.

Voor ons is de vrijheid een middel, door den Schepper aan het redelijk schepsel gegeven, om daarmee zijn einddoel te bereiken.

De omgrenzing der vrijheid wordt beheerscht door dit einddoel. De vrijheid der individuen en gezinnen, om het goede te doen, dient erkend en gehandhaafd juist door het gezag. De vrijheid om het kwade te kiezen en te doen kan door het Gezag worden ingeperkt, en moet dat zelfs, in zoverre dat kwade het openbaar welzijn schaden kan. (...)

Het doel van de staat

De Staat is een door de natuur der menschen geischte maatschappij-vorm.

Als natuurlijke maatschappij moet de Staat dus een door de Natuur aangewezen doel hebben. Dit doel moet zijn een aardsch goed. Immers de Staat is er voor deze aarde; zijn naaste doel moet dus in het aardsche liggen.

Dit doel moet vervolgens niet door de individuen, de gezinnen en de vrije vereenigingen te bereiken zijn,--anders ware de Staat overbodig.

Dit doel moet tenslotte zijn een allen menschen gemeenschappelijk goed.

Wanneer God, de Schepper, in alle harten de drang legt tot het vormen van Staats-gemeenschappen, dan moeten alle menschen ook deel hebben in het doel, dat de Schepper aan den Staat ter nastreving gaf.

Dit doel kan nu niet zijn het bestaan-zelf van den Staat, noch alleen zijn eigen vervolmaking. Geen Maatschappij bestaat eenvoudig om te bestaan.

Bestaan, voortbestaan, sterker worden, vervolmaking van den Staat kunnen dus niet zijn het doel, maar alleen de noodwendige middelen, om zijn doel te bereiken.

Zoo komen wij tot deze conclusie, dat het eenige doel van den Staat is: het algemeen welzijn,--dit is een uitwendig aardsch goed, dat zonder den Staat niet te bereiken zou zijn, en dat tenslotte allen menschen gemeenschappelijk ten goede komt.

De taak van den Staat is derhalve: hen in 't leven roepen, bewaren, en vervolmaken van de som der sociale voorwaarden en instellingen, waardoor aan alle leden van den Staat de mogelijkheid wordt gegeven en gewaarborgd, om vrij en zelfstandig hun

waar aardsch geluk, naar den maatstaf hunner bijzondere vermogens en omstandig-

heden, te bereiken, en het rechtvaardig verkregene te behouden.

P.J. Troelstra

De S.D.A.P.⁵

De Sociaaldemokratische Arbeiderspartij is, (...) die politieke partij ten onzent, waarin het willen en streven der arbeidersklasse in den klassenstrijd is belichaamd. Uit welke oorzaak, voor welk doel en op welke wijze de arbeidersklasse in alle moderne landen den klassenstrijd heeft aanvaard, zullen wij nog nader uiteenzetten. Hier zij voorloopig vastgesteld, dat er een moderne klassenstrijd is; dat deze voortkomt en moest voortkomen uit het feit, dat in de tegenwoordige maatschappij ééne klassentegenstelling, die van den winstmakenden bezitter der voortbrengingsmiddelen (fabrieken, machines, grondstoffen, grond enz.) en den winstvoortbrengenden niet-bezitter, het gansche maatschappelijke leven en den politieken strijd beheerscht. Den eersten noemen wij kapitalist, naar het woord kapitaal, hetwelk beteekent: dat deel van het geldelijk vermogen, dat wordt gebruikt om, op welke wijze dan ook, winst te maken. Den tweeden noemen wij proletariër, naar het latijnsche woord proles, dat kroost beteekent, het eenige wat de proletariër, buiten zijn arbeidskracht, feitelijk bezit.

De kapitalist-ondernemer staat, zooals in de volgende paragraaf nader wordt aange-toond, in een duurzame belangentegenstelling tegenover den loonarbeider. Daar men in dit tijdperk van dure machines, groote fabrieken, wetenschappelijke werkmethode en verkoop op de wereldmarkt veel kapitaal noodig heeft, om winstgevende zaken te bedrijven, is het regel, dat wie als arbeider wordt geboren, ook als arbeider sterft--in tegenstelling tot vroeger, toen het regel was, dat de arbeider, na zijn leer- en gezellentijd te hebben doorloopen, meester werd en een eigen zaak kreeg. De toene-

mende vervanging van het kleinbedrijf door het grootbedrijf maakte integendeel vele zelfstandige hoofden van kleine bedrijven tot loonarbeiders, "onteigende" hen en wierp hen in de rijen van het proletariaat. "Arbeider"-zijn is dus een vaste toestand geworden en daarmee is de voorwaarde vervuld voor het bestaan van één duurzaam groeiende, vaste arbeidersklasse, wier leden geen kans en hoop hebben, ooit uit of boven die klasse te geraken. Een klasse, die over de voortbrenging niets heeft te zeggen, doch zich door de leiders dier voortbrenging moet laten uitbuiten, d.i. moet laten gebruiken, om voor hen winst te maken, wat alleen mogelijk is, als zij zich met een loon tevreden stellen, dat hoogstens voldoende--in werkelijkheid meestal onvoldoende--is, om de arbeiders met hun gezin in het leven te houden en te maken, dat hun arbeidskracht in stand blijft. Wat boven de kosten tot instandhouding (de "waarde") dier arbeidskracht door den arbeider wordt voortgebracht is de "meerwaarde", die de kapitalist tot zich trekt en die hij naar willekeur, hetzij tot eigen genot, hetzij tot vermeerdering van zijn kapitaal, hetzij tot andere doeleinden gebruikt. Hier ligt de oorzaak van het armoedig bestaan der arbeidersklasse en van de vaak tergende weelde bij de bezittende klasse; van tyrannie, die de kapitalist over den arbeider kan uitoefenen; van de slaafsche onderworpenheid der arbeiders aan den wil en het welbehagen dier klasse, die beschikt over de middelen, noodig ter voortbrenging van hetgeen de menschheid voor haar levensonderhoud en bestaan noodig heeft.

Zoodra de arbeiders, in de gemeenschap van hun zwoegen en ontberingen, van hun

⁵ Uit: P.J. Troelstra, De S.D.A.P., Wat zij is en wat zij wil, Amsterdam 1912, p. 4-11, 13-17, 20-23, 54-57.

onderworpenheid aan den kapitalist en van het vele onrecht, hun in werkplaatsen en fabriek aangedaan, zich met elkander solidaire gaan gevoelen, breekt het bewustzijn bij hen door, dat zij ééne klasse vormen, die zich verweren moet tegen de winzucht van den kapitalist.

Men verzet zich tegen verlaging van het loon, tegen hondsche behandeling vanwege den patroon of zijne handlangers, tegen verzwaring of verlenging van den arbeid; men stelt eischen tot loonsverhooging, verkorting van den arbeidstijd, rusttijden enz.

Werkstakingen breken uit, uitsluitingen drijven de gezamenlijke arbeiders eener fabriek op straat; de solidariteit der arbeiders wordt beantwoord met de solidariteit der werkgevers, zich uitend in onderlinge afspraken tot wering van onwillige werklieden, zwarte lijsten, boycot enz. Een en ander leidt tot de oprichting van vakverenigingen met het doel, het weerstandsvermogen der arbeiders tegen de ondernemers te versterken in den strijd om de arbeidsvoorwaarden.

Al spoedig echter bemerkt de aldus ten strijd geroepen arbeider, dat achter zijn patroon, ja, achter de gezamenlijke patroons, een macht staat, meer omvattend dan die van den werkgever; een terrein beheerschend, uitgestrekter dan dat der fabriek; invloed oefenend óók op de arbeidersovereenkomst tusschen patroon en werkman, maar tevens ver daarbuiten. Als de "industriële actie" der vakbeweging eenige afmeting aanneemt, verschijnt naast de economische macht der patroons (dat is hun macht in het voortbrengingsproces, als leiders der voortbrenging en bezitters der voortbrengingsmiddelen) de politieke macht der geheele bezittende klasse, als leider van den staat en beschikker over zijne machtsmiddelen. Politie, burgerlijke autoriteiten, militair geweld komen den patroon ter hulp, verzetten en, jagen de voor hun recht optredende arbeiders terug in hun kot, brengen angst en schrik teweeg in hunne verzet schrijdende rijen, arresteeren de leiders en nemen gevangen wie zich niet naar hun bevelen voegt. En de wetgeving verbiedt eerst de gansche vakbeweging, dan het posten, of het staken van verschillende

groepen van arbeiders, en de regeering van land en gemeente treedt op voor de "openbare orde", op zoodanige wijze, dat de kapitalist geholpen en de arbeider het kind van de rekening wordt. Het feit, dat de kapitalistische klasse niet slechts door haar kapitaal de "economische" macht heeft over de arbeiders in de fabriek, maar óók door haar heerschappij over den staat (wetgeving, regeering, justitie, politie, militie) de "politieke" macht over het gansche volk in handen heeft, doet zich aldus aan den arbeider gevoelen. Zoo komen de arbeiders óók op politiek gebied tot de erkenning, dat zij, als arbeiders, zich hebben te verweren, en wel niet slechts tegen de patroons, maar tegen de gansche heerschende klasse, tegen het gebruik dat deze maakt van de staatsmacht ter onderwerping en achteruitzetting der arbeiders. Nevens de "industriële actie" bejagen zij dus ook "politieke actie" te voeren. Zij eischen afschaffing van die wettelijke bepalingen, die het vrije verenigingsrecht der arbeiders verbieden of beknotten, zij treden dus ook op politiek terrein, eerst voornamelijk verwerend en verdedigend, op.

Eenmaal echter dit terrein betredend, bemerken zij al spoedig, dat het vrij wat meer omvat, dan hunne verhouding tot den patroon, hun economische stelling in het voortbrengingsproces. Diezelfde Staat, die in den industriëlen strijd den patroon beschermt tegen het verzet zijner arbeiders, roept de laatsten op uit hun werk ter vervulling van militaire plichten, in de praktijk veelal hierop neerkomend, dat zij worden gedwongen, de "openbare orde" binnenlands te handhaven, in den zin, zoals de heerschende bezittende klasse dat verstaat, n.l. bescherming van de voorrechten dier klasse, handhaving van het onrecht, waarop haar maatschappelijk stelsel is gebouwd. Diezelfde Staat heft belastingen op een wijze, dat de armen het leeuwendeel moeten opbrengen en de rijken worden gespaard. Hij richt het onderwijs zoodanig in, dat de geboorte kinderen met hulp en geld van den Staat worden opgeleid voor de rol, die hun, als leiders in voortbrenging en politiek, is toebedeeld--terwijl voor het kind van den

arme hoogstens net zooveel onderwijs beschikbaar is, als noodig is, om er redelijke werkkrachten van te kweken. Voor wateren spoorwegen, handelsinrichtingen, groote scheepsvaart-ondernemingen en dergelijke zaken, die het in handel, verkeer en industrie gestoken kapitaal ten goede komen, worden zonder morren miljoenen uit de staatskas besteed, daar men deze zaken beschouwt van "algemeen belang" (wat ze ook zijn); maar als datzelfde "algemeen belang" eischt het ingrijpen der wetgeving en het besteden van staatsgeld voor de gezondheid, de zedelijke en stoffelijke verheffing, den ouden dag en andere levensbelangen der groote, door het kapitalisme arm gehouden arbeidersklasse, dan worden allerlei theorieën, die den onwil en het klasse-egoïsme der bezitters moeten verhullen, te berde gebracht, om daaraan te ontkomen. Zoo toont de Staat, zoowel door zijn doen als door zijn laten, in de handen der bezittende klasse het machtigste instrument ter onderdrukking en verwaarloozing der arbeidersklasse te zijn en leert deze al vroeg, zich tegen zijn doen en laten te weer te stellen. Zij stelt positieve eischen op, door de wetgeving te vervullen: verbod van kinderarbeid en van nachtarbeid, bescherming der arbeidende vrouw en van jeugdige personen, veiligheidsmaatregelen in de fabriek, regeling van het arbeiderskontrakt, wettelijke verkorting van den arbeidsdag, óók voor volwassen mannen; verzekering van den arbeider tegen de geldelijke gevolgen van ongevallen en invaliditeit, ziekte- en werkloosheidsverzekering, ouderdomspensioeneering enz.

Deze "sociale" hervormingseischen, aan den Staat, dat is: aan de bezittende klasse in haar geheel gesteld, bewegen zich feitelijk nog op het terrein der arbeidsovereenkomst, der verhouding van werkgevers tot arbeiders. Immers, zij regelen die verhouding of grijpen in enkele onderdeelen ervan dwingend in of maken iets, wat bij een juiste verhouding tusschen loon en arbeidsprestatie wel in de vrije maatschappij in orde zou komen, tot een zaak van staatszorg. Daarnevens echter bemerkt de arbeider ook, van welk groot belang voor zijne klasse zaken zijn als

militarisme, belastingpolitiek, onderwijs, rechtspraak, gemeentelijk beheer, armenzorg, openbare gezondheidsregeling, woningpolitiek en dergelijke. En naarmate zich de werkzaamheid van staat en gemeente als beheerder van openbare bedrijven (mijnen, spoorwegen, trammen, militaire werkplaatsen, posterijen, gas- en waterleiding en dergelijke) uitbreidt, worden steeds grooter groepen arbeiders en beambten direct van den staat als werkgever afhankelijk.

Dit alles dwingt de arbeidersklasse in toenemende mate zich te bemoeien met "de politiek", teneinde haar invloed bij het beheer van groote belangen als de bovengenoemde te laten gelden. En daar de ervaring haar leert, dat zij dien invloed niet volledig kan uitoefenen zonder bezit van het kiesrecht voor het Parlement, dat lichaam, dat voor het gansche land de wetgeving uitoefent en toezicht houdt op de handelingen der Regering, en voor de gemeenteraden, die het bestuur voeren over de gemeente--is zij wel verplicht, zich tegen elke geheele of gedeeltelijke afsluiting der arbeiders van het kiesrecht te verzetten, en waar nog niet het algemeen kiesrecht bestaat, hare krachten samen te trekken voor de verovering daarvan.

Hiermede hebben wij geschetst, hoe onder de werking van het kapitalistische stelsel zich de moderne arbeidersklasse vormt en hoe deze geroepen wordt, ter afwerping van aanslagen op haar gezondheid en welvaart en ter verkrijging van een meer menswaardigen levenstoestand een actie te voeren, zoowel op economisch als op politiek gebied. Het eerste middel in die actie, den arbeiders aan de hand gedaan door het kapitalisme zelf, dat hen voor de voortbrenging in groote groepen organiseert en met elkander in geregelde verbinding brengt, is de organisatie. Op politiek gebied moet die organisatie leiden tot de vorming eener arbeiderspartij, die genoeg zelfstandig staat tegenover alle partijen der burgerklasse, niet slechts om bij dezen de zaak der arbeiders te bepleiten--hetgeen weinig baat, zoolang achter het pleidooi niet staat een macht, die dwingt, rekening te houden met de gestelde

eischen--doch ook, om er voor tegen die partijen en hunne regeeringen te strijden.

Ziehier nu het karakter der S.D.A.P. als Arbeiderspartij aangegeven. De politieke strijd-organisatie van het Nederlandsche proletariaat tot verweer en ten aanval, om tegenover de heerschende klasse en haar stelsel de macht der arbeidersklasse te versterken, hare belangen te beschermen en haar levenspeil te verhoogen.

Dat--en waarom--een dergelijke partij per se sociaal-demokratisch moet zijn, zal in de volgende paragrafen worden uiteengezet. Uit het boven aangeduide volgt reeds, dat zij zelfstandig moet zijn, los van de burgerlijke partijen, niet gebonden aan de burgerlijke regeering van het oogenblik. Want hoezeer ook de burgerlijke partijen onderling mogen verschillen, zij allen zijn toch organen van die klasse, wier economisch stelsel de gevaren en misstanden schept, tegen welke de

Arbeiderspartij heeft te kampen en tegen welke overmacht in den staat juist de vorming en voortdurende actie dier partij noodig is.

In het verband, waarin in deze paragraaf die partij wordt behandeld, is zij de groote macht ter sociale hervorming en ter bekämpfung van die vele misstanden in het staatsbestuur, die oorzakelijk voortvloeien uit het wezen van het kapitalisme, onrechtvaardige belastingpolitiek, imperialisme, lage bezoldiging en onvoldoende rechtspositie van staats- en gemeentebeambten en werklieden en in het algemeen onrecht, verdrukking en verwaarlozing van die groote klasse, wier afhankelijkheid, halve onwetendheid en armoede ten slotte noodzakelijk zijn, wil de bezittende klasse haar kunnen blijven gebruiken als arbeidskrachten tegen een loon en op voorwaarden, als in het kapitalisme nu eenmaal onvermijdelijk zijn.

Het Leidsche Program

Een arbeiderspartij, die voldoen zal aan de taak, hierboven omschreven, kan niet anders zijn dan sociaaldemokratisch. Het verzet der arbeidersklasse tegen de werkingen van het kapitalisme moet op den duur overgaan in een bewusten strijd tegen het kapitalisme als stelsel zelf. De hervormingen, die zij nastreeft, wel verre van tot doel en gevolg hebben, het kapitalisme te bestendigen, gaan tegen dat stelsel in, beoogen het strijdbaar karakter der arbeidersklasse te versterken, in plaats van het te temperen; hebben geen berusting, en dragen dus, evenals hun verzet, een revolutionair karakter.

In het program der S.D.A.P., op haar kongres te Leiden in 1912 aangenomen, wordt dit nader verklaard. Aan zijne hoofdpunten wordt in de volgende paragrafen een korte beschouwing gewijd.

De grondslag van het soc.-dem. program is niet een of ander geloof of ongeloof, maar de wetenschap der maatschappelijke ontwikkeling, die men, als men daartoe kans ziet, op wetenschappelijke gronden kan bestrijden, maar waarbij, voor zoover men dat niet kan, geloovige en ongeloovige zich

hebben neer te leggen. Die wetenschap leert ons, dat in tijden toen het grondbezit de overheerschende macht in de maatschappij was (feodale tijdperk), ridders en hoorigen, grondadel en stedelijke burgerij meer en meer tegenover elkaar kwamen te staan, totdat met de ontwikkeling van handel en industrie een nieuwe klasse, die der kapitaalbezitters, opkwam, die den adel en de andere feodale machten over het hoofd groeide--een proces, dat in de Fransche revolutie zijn ontknooping vond, toen het den derden stand (de geldbezittende burgerij, "bourgeoisie") gelukte, alle voorrechten van den adel te vernietigen en de baan vrij te maken voor de politieke heerschappij van de reeds zoo sterke burgerklasse.

In de eerste helft der 19e eeuw nam de kapitalistische waren-productie, die zich met de opkomst van die nieuwe klasse had ontwikkeld, een hooge vlucht. Als gevolg van de toepassing van stoom- en andere arbeidsbesparende machines, door de moderne groot-industrie en de met haar gepaarde voortbrenging van goederen ten verkoop op de wereldmarkt, werden de rijkdom en

macht der bourgeoisie tot ongekende hoogte opgevoerd, het vroeger overheersende kleinbedrijf grootendeels vernietigd en de voor eigen rekening werkenden in de groote takken van nijverheid gemaakt tot proletariërs, die alleen konden leven door hun arbeidskracht in loondienst te verkoopen aan de bezitters der fabrieken en der andere moderne bedrijfsmiddelen. Deze ekonomische ontwikkeling verdroeg zich niet met de reactie tegen de gevolgen der Fransche revolutie, die na Napoleon's val in Europa overheerschte en leidde tot nieuwe revoluties van de bourgeoisie en in 1848 tot de vestiging van den liberalen staat, hetzij de burgerlijke republiek of de konstitutioneele monarchie (het door een grondwet in zijne macht beperkte koningschap) in de meeste landen van Europa, óók in het onze.

Het waren Karl Marx en Friedrich Engels, die midden in de crisis dezer burgerlijke revolutie, n.l. in 1847, de groote beteekenis daarvan schetsten voor de nieuwe klasse, met en door de opkomst der bourgeoisie en van haar modern kapitalisme ontstaan, het proletariaat. In hun "Kommunistisch Manifest" trokken zij de lijnen van den strijd der klassen door naar de toekomst en toonden aan, dat na de burgerlijke revolutie, die in plaats van oude, overwonnen klassen een nieuwe ten troon had verheven, een proletarische revolutie moest komen, die de heerschappij der bourgeoisie zou breken, het

proletariaat de leiding van staat en maatschappij in handen zou geven, maar tevens de scheiding tusschen bourgeoisie en proletariaat zou opheffen, een einde zou maken aan het bestaan der maatschappij uit verschillende tegen elkaar strijdende klassen en het groote historische tijdperk van de opeenvolgende klassenstrijden zou doen plaats maken voor de klasselooze maatschappij, de werkelijke volks- en volkerengemeenschap. En in zijn "Kapitaal" onderzocht Marx nader de wetten, die in het kapitalisme het economisch leven beheerschen, met name de verhouding, waarin de kapitalist en proletariër in het arbeidsproces tegenover elkander stelt en de tegenstellingen, die het schept en waaraan het op den duur te gronde moet gaan. Het is op den grondslag dezer historische en economische onderzoekingen, dat alle soc.-dem. programs, ook het Leidsche, zijn opgebouwd.

Men kan dat program noemen: het program van twee elkaar tegenstrevende krachten. De eene kracht is die van het door zijn eigen bewegingswetten gedreven kapitalisme; de andere die van het door het kapitalisme zelf gevormde, steeds met armoede en ont-aarding bedreigde, tot verzet genoodzaakte, in en door dat verzet tot zedelijke en politieke rijpheid opgevoerde en juist daardoor het kapitalisme overwinnende proletariaat.

De Klassen

Wat is het kenmerkend verschil tusschen de kleinburgerlijke maatschappij van het kleinhandwerk en de bourgeoismaatschappij van het kapitalistisch grootbedrijf? In de eerste is de voortbrenger eigenaar van zijn voortbrengingsmiddel (klein gereedschap; eenvoudige grondstoffen, in 't klein ingeslagen of zelf verworven). In de tweede is de voortbrenger van zijn voortbrengingsmiddel gescheiden, dus tot proletariër gemaakt, terwijl de eigenaar der voortbrengingsmiddelen (kapitalist) in steeds mindere mate aan de voortbrenging deelneemt (...).

Waar het voortbrengingsmiddel vroeger het middel was, om zijn eigenaar, den voortbrenger, in het bezit te stellen van de vruchten van zijn arbeid, is thans het middel geworden, om hem daarvan te ontzetten, die vruchten aan zijn nieuwen eigenaar, den kapitalist, niet-voortbrenger, te doen toekomen. De voortbrenging voor eigen verbruik heeft tegelijk plaats gemaakt voor de voortbrenging in het groot, om winst. Die winst wordt verkregen uit het uitbuiten van arbeiders, die zich moeten laten exploiteeren, teneinde te kunnen leven en deze staan een grooter deel van hun arbeidsproduct af,

naarmate hun loon lager is in verhouding tot de door hen voortgebrachte hoeveelheid. Ziehier de twee klassen en hunne belangentegenstelling geschetst. Dat naast den zuiveren "kapitalist" en den zuiveren "proletariër" in de maatschappij verscheidene personen en groepen van personen voorkomen, die noch het een, noch het ander zijn, verandert aan het bestaan dier twee hoofdklassen en hunne beteekenis voor den klassenstrijd in wezen niets. (...)

De twee krachten

De twee krachten, die het tegenwoordige maatschappelijk stelsel tegen elkaar opjaagt en aan wier strijd het moet te gronde gaan, zijn de aan het wezen van het kapitalisme verbonden strekkingen en het uit de menschelijke levensbehoeften voortspuitend verzet daartegen van het proletariaat.

De kracht, die de kapitalistische voortbrengingswijze beheerscht, den kapitalist drijft om zijn kapitaal voor de voortbrenging beschikbaar te stellen, is de noodzakelijkheid om winst te maken. Niet om de goederen, voor eigen gebruik noodig, voort te brengen, bouwt de broodfabrikant, de textiel-fabrikant zijn fabriek, maar om waren voort te brengen voor de markt en met den verkoop daarvan winst te maken. En daar het kapitalistisch stelsel steunt op de vrije concurrentie, is er een voortdurende wedstrijd tusschen de ondernemers om elkander de winst te ontnemen of te verkleinen. Wie in het groot produceert, kan zijn waren goedkoper leveren dan wie het doet in het klein--de laatste wordt gedwongen, den prijs van zijn product even laag te stellen, daarmede verliest hij zijn winst en kan niet meer meedoen. Tusschen de groot-producenten woedt die strijd eveneens; het middel, om elkander te overvleugelen is, nieuwe machines en andere technische verbeteringen aan te wenden, omdat deze in korter tijd veel meer voortbrengen dan de levende arbeiders en dus in dezelfde hoeveelheid product arbeidersloon besparen. Zóó richten zich winstbejag en concurrentie, die twee beweegkrachten van het kapitalisme, direct tegen de arbeidersklasse: de winst is grooter, naarmate het aandeel der arbeidersklasse in

de arbeidsopbrengst kleiner is. Voor den individueelen arbeider wordt dat loon bepaald door hetgeen hij ter instandhouding van zijn arbeidskracht van den kapitalist weet los te krijgen; de machine en de verdeling van den arbeid helpen hierbij den kapitalist in dien zin, dat hij volwassen mannelijke arbeidskrachten door vrouwen en kinderen kan vervangen. De voortgang der techniek maakt den kapitalist meer onafhankelijk van de arbeidersklasse en onderwerpt deze steeds erger aan den kapitalist. Het kapitalisme heeft dus de strekking, in par. 2 van het Leidsche Program aldus omschreven: "Het leidt tot opeenhooping van rijkdom bij de kapitalistische klasse, tegenover armoede, onzekerheid van het bestaan en afhankelijkheid, afmattenden, geestdoodenden en ongezonder arbeid van mannen en vrouwen, onmatig langen arbeidstijd naast werkloosheid; kinderarbeid, vernietiging van het gezinsleven en teruggang van het lichamelijke weerstandsvermogen bij het proletariaat; tot voortwoekerd pauperisme en prostitutie, alcoholisme en misdaad. Zoo is de arbeidersklasse, waar de kapitalistische winsthonger niet door haar tegenstand wordt gebreideld, ten prooi aan toenemende ontaarding en ellende, alleen beperkt door de natuurlijke grenzen van menschelijke ontbering en door de eischen van het kapitalistisch belang zelf". Dat deze schildering niet overdreven is, wordt bewezen, als men den toestand der arbeiders nagaat, zooals hij was (en is) in landen, waar de moderne industrie nog pas haar intrede had gedaan.

Engeland leverde daarvan het voorbeeld in de eerste tientallen jaren der 19e eeuw. De strekking van het kapitalisme, hierboven omschreven, werd in dien tijd, bij gemis aan verzet der arbeiders, tot feit en dat feit beteekende voor dezen toenemende ontaarding en ellende, zich o.a. uitende in vermindering van levensduur, afneming der lichaams grootte en een kolossale opvoering van het getal misdaden. En in alle andere landen heeft zich dit verschijnsel vertoond in den tijd van het opkomend kapitalisme, door geen weerstand der arbeiders zelve gebreideld.

En nog in onzen tijd ziet men in landen en streken, waar het ondernemersdom geen georganiseerde en strijdbare arbeiders tegenover zich vindt, verschijnselen als deze zich vertoonen. Slechts van den weerstand der arbeiders hangt het af, of deze neerdrukkende strekking van het kapitalisme zich in meerdere of in mindere mate zal verwerkelijken, zonder dat daarbij vaststaat, ook bij den sterkst mogelijken weerstand, dat deze altijd en overal verschijnselen als bovengenoemde zal kunnen tegenhouden.

Die weerstand, dat verzet nu kan niet uitblijven. Het is de behoefte om te leven, die den arbeider noodzaakt in loondienst te gaan bij den ondernemer, het is diezelfde behoefte om te leven, die hem tot verzet noopt, zoodra het besef, dat zijn leven en gezondheid en die zijner vrouw en kinderen gevaar loopen, in hem ontwaakt. En dat "leven" is geen vast begrip. Voor den eenzamen schepper op de hei omvat het veel minder behoeften en begeerten, dan voor den modernen fabrieksarbeider of den arbeider in de groote stad. En hoe meer zich de weelde der kapitalisten ophoopt, des te meer gaan zij hun eigen nooddrift daarmede vergelijken, terwijl ook de geheele ontwikkeling van het moderne leven nieuwe algemeene behoeften scheidt, die het levenspeil verhoogen en der arbeiders levenseischen opvoeren. "Hoe meer de techniek zich ontwikkelt, des te meer wordt de wil-om-te-leven tot den wil om beter te leven" (Kautsky).

Het samen-werken en samen-spreken in de fabriek, gevoegd bij het meerder onderwijs, dat de bourgeoisie reeds in haar eigen belang bij eenigszins ontwikkelde werkkrachten de arbeidersklasse heeft moeten geven, werken het nadenken over haar bestaan in de hand. De zucht om te leven opent de oogen voor het slavenbestaan en de toenevende ontarding, waartoe het aan zich zelf overgelaten kapitalisme de arbeiders doemt en het proletarisch verzet is geboren. Dit draagt eerst het karakter van noodweer ter verdediging van de eenvoudigste levensbelangen. Begonnen, de machines, waarin zij ten onrechte den vijand zagen, stuk te slaan, grepen de Engelsche fabrieksarbeiders al ras

naar het wapen der gemeenschappelijke actie, eerst tijdelijk voor bepaalde eischen tegen een bepaalden patroon, daarna duurzaam, door middel van de vakvereniging. Ook op politiek gebied ontwikkelde zich in Engeland het verzet der arbeiders, eerst onder den invloed van het utopisch socialisme een revolutionair karakter dragend (het chartisme) daarna komend onder den invloed der burgerlijke partijen, welke zich meester maakten van enkele eischen der arbeidersklasse (kiesrecht, tienurendag) en bij de Engelsche arbeiders de illusie wekten--door de christelijke arbeiders ten onzent nog gedeeld--dat de burgerlijke partijen of enkele daarvan zelve wel, binnen het raam der kapitalistische maatschappij, de slechte gevolgen van het kapitalisme voor de arbeiders door sociale wetgeving en democratische inrichtingen zullen opheffen.

Meer dan een halve eeuw is sinds dien tijd verlopen. In alle landen heeft het eerste revolutionair, d.i. tegen het kapitalisme als stelsel en de bourgeoisie als draagster daarvan gerichte streven der arbeiders ten gevolge gehad, dat burgerlijke partijen de arbeiders gingen organiseeren om hun verzet te leiden in burgerlijke banen. In Engeland beurtelings conservatieven en liberalen; in Frankrijk de liberalen, later ook de klerikalen; in Duitschland de liberalen, later het katholieke centrum; ten ontzent na de Parijsche Kommune, die de geesten wakker schudde en na de oude Internationale eerst de liberalen (Alg. Ned. Werkliedenverbond), daarna de anti-revolutionairen (Patrimonium), veel later de katholieken (Kath. Volksbond) en een groep uit de Ned. Herv. burgerij (Chr. Nat. Werkmansbond). Hiermede ging gepaard een ontwikkeling in de burgerlijke partijen zelve, waar zich een democratische en hervormingsgezinde linkervleugel vormde, die den arbeiders voorhield, dat zij aan hen de verwezenlijking hunner uit het verzet geboren eischen gerust konden toevertrouwen. Opvolgende regeeringen--in Duitschland noemde zich zelfs het keizerdom "sociaal" maakten die eischen zelfs pasklaar voor de burgerlijke maatschappij en werkten ze zóó uit, dat de kapitalisten het niet meer de moeite waard vonden, er tegen

te ageeren. Het tijdperk der "sociale politiek" was aangebroken.

Maar het verzet bleef, ging dieper, drong door tot den grond en oorzaak van de misstanden, die het hadden uitgelokt, greep daarmee verder en verder om zich heen. Het openbaarde zich in een kolossalen groei der sociaal-democratie in alle landen van Europa, vooral in die, waar het meest aan sociale hervorming is gedaan, en in een geweldige uitbreiding der van het kapitalisme onafhankelijke, strijdbare, "moderne" vakbeweging. De reden hiervan wordt in ons program aldus uiteengezet: "Bij haar strijd om politieke rechten en sociale hervormingen stuit de arbeidersklasse, zoolang zij de maatschappij niet beheerscht, op de overmacht der heerschende klasse, die niet dan noodgedrongen, onder den invloed der wassende macht van het proletariaat, aan zijne eischen tegemoet komt en daarbij niet verder gaat, dan de handhaving harer heerschappij en het wezen van het kapitalistische stelsel het gedoogen". Het wezen van het kapitalistische stelsel is: winst maken van den onbetaalden arbeid, door de arbeiders geleverd. Eischt het levensonderhoud van den arbeider tot instandhouding zijner arbeidskracht bijv. 4 uren maatschappijken arbeid, men geeft hem een loon in evenredigheid daarmee; maar men laat hen 10, 12 uren langer werken en trekt de "meerwaarde" in die onbetaalde 6, 8 of meer uren geleverd, tot zich. Het bedrag dier meerwaarde moet groot genoeg zijn, om de moeite en de risico der kapitalistische onderneming te loonen. Zoodra door het dalen dier meerwaarde, tengevolge van het beter betalen en minder uitbuiten van den arbeider, de winst van den kapitalist niet meer voldoende zou zijn, om er zijn kapitaal aan te wagen, zou het einde van het privaat bedrijf daar zijn en het uur zijn aangebroken, waarop de kapitalist zijn kapitaal aan de maatschappij in haar geheel zou moeten afstaan, om het van harentwege te exploiteren en de meerwaarde in het maatschappelijk belang, dat is mede ten bate en onder 't beheer der arbeiders, te gebruiken. Dat zou zijn de ondergang van het kapitalisme en de aanvang der maatschappelijke productiewijze, van het socia-

lisme. Dat de kapitalistische klasse elken stap in deze richting slechts noodgedwongen doet en haar sociale hervormingen zoodanig uitvoert en van zoodanige maatregelen doet vergezeld gaan, dat deze uiterste grens zoo ver mogelijk blijft verwijderd, ligt voor de hand.

Het is verre van ons, de beteekenis der sociale hervorming en van het streven daarnaar voor de verheffing der arbeidersklasse te willen verkleinen. Het is integendeel de sociaaldemocratie, die niet slechts den stoot heeft gegeven tot de sociale hervormingspolitiek der bourgeoisie, maar bij hare uitwerking in de parlementen steeds haar uiterste best heeft gedaan, ervan te maken, wat er voor de wezenlijke verheffing der arbeidersklasse van te maken was. Waar zij de voorstellen der regeering aan dat belang tegenovergesteld achtte--zooals ten onzent met de pensioendwangverzekering het geval is-- en er dus tegen moest stemmen, was zij bij de behandeling der onderdeelen toch op haar post, om de nadeelen geringer en de voordeelen grooter te maken. En naast haar was het de moderne vakbeweging, haar strijdmakker en geestelijke zuster, die voor de arbeidersklasse een zoo belangrijke verhooging van loon wist te veroveren en eveneens haar toenemende macht overal dienstbaar maakte aan de verkrijging van wettelijke hervormingen. (...)

(Meestal) stuit de sociale hervorming af op de overmacht der heerschende klasse, die niet gedooft, dat zij het wezen van het kapitalistische stelsel, de door het kapitalisme gegeven economische verhouding van de arbeiders tot de bezitters der voortbrengingsmiddelen aantast. Dit wordt trouwens met zooveel woorden erkend door burgerlijke hervormers als Mr. Aalberse, waar hij als hun doel der sociale verzekering noemt, den arbeider een "ethisch loonminimum" te waarborgen. Door ons is in de Kamer aangetoond, dat dit "ethisch" minimum, volgens de eigen verklaring van den heer Aalberse, niet anders is dan het economisch minimum, zooals het door de vrije werking der economische krachten in het kapitalisme reeds tot stand komt en dus zeer onethisch is. Daar tegenover staan de arbeiders

ders-eischen in zake pensioen enz., die willen dat een deel der boven het "ethisch" of on-ethisch minimumloon door de arbeiders voortgebrachte meerwaarde met behulp van den staat aan de arbeidersklasse zal worden toegekend.

De tweede grens, in het kapitalisme gesteld aan de sociale hervorming, is, dat zij de heerschappij der heerschende klasse niet mag aantasten. Schetsten wij hierboven het verschil van proletarische en burgerlijke hervormingspolitiek in economischen zin, wij komen hier tot dat verschil in politieke zin. Het komt hierop neer, dat de burgerlijke hervormingspolitiek ten doel heeft, de arbeiders beter aan het kapitalisme en den burgerlijken staat te verbinden, terwijl het doel der proletarische hervormingseischen is, hen in hun verzet tegen het kapitalisme en de heerschende klasse sterker en onafhankelijker te maken. Dit verschil komt o.a. uit bij den strijd om het algemeen kiesrecht, het zelfbestuur der arbeiders bij de sociale verzekering, de onbelemmerende uitoefening van het verenigingsrecht (tegen verbod of hinder van posten, enz.), het stakingsrecht van spoorwegpersoneel en beampten en werklieden in publieken dienst, enz. Naarmate de geest in de arbeidersklasse onafhankelijker wordt van den wil en het belang der kapitalistische klasse, naarmate dus meer te vreezen is, dat zij deze politieke rechten zal gebruiken voor haar eigen verheffing, en tegen hen, die dezen miskennen of haar verdrukken--naar die mate wordt de onwil der heerschende klasse tegen het verleenen dier rechten sterker. Over de wijze, waarop zich die onwil praktisch uit, spreken wij nog nader.

Zóó komt het, dat "de strijd om politieke rechten en sociale hervorming" der arbeidersklasse, deze al meer en meer doet ondervinden, dat er een muur is, waarop deze ten slotte afstuit en dat die muur is: het kapitalisme en de daaraan verbonden heerschappij der bezittende klasse zelf. Dat de strijd voor hervorming, die de arbeiders verplicht zijn te blijven voeren, reeds wegens den nood waarin zij verkeerden, voor zekere groepen en personen en voor het opruimen van enkele in het oog vallende

misstanden zeer zeker resultaat heeft opgeleverd; doch, ook waar hij schijnbaar of gedeeltelijk succes heeft, hen niet dichter tot het kapitalisme, doch daartegen meer en meer in slagorde brengt. Dat het proletarisch verzet, hoezeer oorspronkelijk slechts tegen de uitwassen van het kapitalisme begonnen, zich meer en meer bewust moet keeren tegen het stelsel zelf--dat de verwoestende strekkingen van het kapitalisme, ondanks alle sociale hervorming, tegenover zich moeten vinden een proletariaat, dat steeds meer bewust zijn macht van aantal en organisatie, van willen en weten, met stijgende geestdrift en volharding tegen het kapitalisme en de heerschappij der bourgeoisie in het veld voert.

Doel van de klassenstrijd

Wij zagen dus het proletarisch verzet zich verdiepen en verscherpen tot den proletarischen klassenstrijd--de noodweer-actie van groepen arbeiders, door de eerste levensinstinkten nu en dan gejaagd in een wanhoopsstrijd tegen de brute aanranding van hun leven en gezondheid door bepaalde kapitalisten, overgegaan in een duurzaam georganiseerde industriële en politieke beweging tegen het kapitalisme en de klasse, wier bestaan als zoodanig met het kapitalisme staat en valt. Wat is het doel van den proletarischen klassenstrijd?

Twee stroomingen vormen de maatschappelijke ontwikkeling: de voortdurende veranderingen in de voortbrengingswijze, onder den invloed der bewegingswetten, die haar beheerschen (de economische), en de wijzigingen, botsingen, machtsverschuivingen, nieuwe maatschappelijke verhoudingen en naar macht en invloed strevende groepen, als gevolg der eerste strooming ontstaan en veroorzaakt (de politieke). De eerste heeft niets anders ten doel, dan op den grondslag van het bestaande productiestelsel zoo goed en voordeelig mogelijk de goederen voor der menschen levensonderhoud voort te brengen; de laatste heeft ten doel, van de eene zijde, met handhaving van dat productiestelsel de menschelijke verhoudingen, daarop gebouwd, in stand te houden en in den geest der heerschende klasse verder te regelen--aan de andere zijde, die

nieuwe mogelijkheden voor eene verandering in de maatschappelijke inrichting en verhoudingen, die de ontwikkeling van het voortbrengingsstelsel scheidt, en die de onderliggende klasse tot bevrijding van den opgelegden druk kunnen brengen, tegen den tegenstand der heerschende klasse in tot uitvoering en voltooiing te brengen. De heerschende klasse vormt aldus het behoudende, de overheerschte het revolutionaire element. Maar beide steunen zij op bestaande voortbrengingswijze: de heerschende klasse op al datgene in haar, wat haar macht handhaaft en versterkt, de onderliggende op het nieuw in haar wordende en uit haar groeiende, dat onder de leiding der onderliggende klasse kan voeren tot een nieuwe voortbrengingswijze en een daarop gebouwd nieuw maatschappelijk en politiek stelsel. En de wensch naar dat nieuwe stelsel, de wil en de kracht om voor de totstandkoming daarvan te strijden, die komen eerst op in de klasse, wier taak dat is, naarmate in de voortbrenging zelve de noodzakelijkheid en mogelijkheid er van zich vertoonen. Het zijn niet de ideeën van hervormers, het zijn niet op zich zelf de meest menschelijk-schoone begeerten en strevingen, die in staat zijn, de menschheid van het kapitalisme in het socialisme over te brengen. Alleen wanneer en voorzoover die ideeën, begeerten en strevingen uit den groei der kapitalistische voortbrengingswijze zelve opkomen en de klasse, die daarin verhinderd wordt, zich tot volledig mensch-zijn te ontwikkelen, aangrijpt, bezielt, van uit de nieuwe mogelijkheid van socialistisch voortbrengen en leven het bestaande doet verachten en haten, met de zekerheid van

groeiende macht de komst van het socialisme doet voorbereiden—eerst dan kunnen, maar dan ook: zullen zij de menschheid overbrengen in dat nieuwe hooger stadium harer ontwikkeling. Maar op elken trap naar dat hooger stadium zal van het socialisme slechts zóóveel kunnen worden verwezenlijkt, als stand der voortbrenging veroorlooft en de macht van het socialistisch proletariaat weet door te voeren.

Wat er groeien zal in de voortbrengingswijze, dat heeft het proletariaat niet in zijn macht te beslissen, dat hangt af van de kapitalisten, die dus de eigenaardige taak hebben, aan den ondergang van hun eigen stelsel te arbeiden en voor het socialistische de bouwstenen te leveren. Daar het juist de bewegingswetten van het kapitalisme zijn, die leiden moeten tot het socialisme, zijn de kapitalisten in dezen niet vrij. Alleen kunnen zij trachten, op politiek gebied de macht te behouden, om den architect van het gebouw der socialistische maatschappij, het socialistisch proletariaat, te verhinderen, die bouwsteen zóó ineen te zetten, als hun teekening en vorm aangeeft en het bestek van het geheel, daarnaar gemaakt, vereischt.

De taak van het proletariaat in den klassenstrijd is dus, de politieke macht te veroveren (...). Dit is het positieve doel, dat, na het tijdperk van hoofdzakelijk negatief verzet en na de opgedane ervaring met de onvoldoende gebleken hervormingspolitiek, de strijdende arbeiderspartijen aller landen zich hebben gesteld. Het doel trouwens, reeds in het Kommunistisch Manifest aangegeven. Het doel, dat die arbeiderspartijen maakt tot sociaal-democratische partijen. (...)

De S.D.A.P.

"Het proletariaat kan den tegenstand der kapitalistische klasse tegen overbrenging der bedrijfsmiddelen van particulier in maatschappelijk bezit slechts breken door de verovering der politieke macht", zegt ons program (. 11). Onder die "politieke macht" wordt niet alleen verstaan de staatsmacht, dat is: de macht van die organisatie, welke de burgerklassen zich tot hand-

having en beheer van haar stelsel hebben geschapen. Wel moeten wij dien staat veroveren en zijn daarmee druk bezig: maar dat moet voornamelijk, om te beletten, dat hij als strijd- en gewelddoel tegen ons kan worden gebruikt. Met de verovering dezer vesting van de bourgeoisie echter, is de eigen politieke macht van het proletariaat nog niet geschapen. Die politieke macht omvat,

naast de heerschappij over den staat, ook de eigen organisatie der arbeidende klasse op den grondslag harer eenheid als klasse. Zoo zijn hare partij, haar vakbonden, haar coöperaties, haar organisaties voor ontwikkeling alle deelen van de politieke macht, die zij hebben moet, om het kapitalisme in het socialisme te kunnen overbrengen.

Op welke wijze de politieke macht veroverd zal worden? Wij zijn er mede bezig bij elk stuk organisatie, dat wij vestigen en uitbreiden. Wij werken eraan bij elke verkiezing, bij den kiesrechtstrijd, bij elke groote actie tegen de bourgeoisie. Het is geen opstand van één dag, maar het werk onzer opstandigheid van lange jaren. In dien jarenlangen veroveringsstrijd komen nu en dan episodes voor van hevig verzet, revolutionair optreden, door tijden van grooter kalmte afgewisseld. Maar steeds werkt de economische ontwikkeling door, die in den ondergrond van het maatschappelijk gebeuren de proletarische revolutie voedt en al zijn wij ook verplicht, bij al onze politieke daden rekening te houden met de machtsverhoudingen van het oogenblik, de gloed onzer revolutionaire begeestering brandt steeds door. De uiterlijke middelen, waarmede het proletariaat den strijd voert, richten zich naar de eischen en mogelijkheden van dien strijd en naar de wapenen, die de kapitalistische samenleving zelve ons levert. Daarom vooral gebruiken wij het parlement; daarom ook gebruikt de vakbeweging het wapen der werkstaking, dat haar door de onmisbaarheid der arbeiders in het voortbrengingsproces aan de hand wordt gedaan. Maar datzelfde wapen gebruikt het proletariaat ook voor algemeene politieke en klasse-eischen, als het meent, er profijt van te kunnen hebben. De vraag, of de middelen, die op een bepaald oogenblik en voor een bepaalde zaak moeten dienen, wettig of onwettig zijn, is voor ons geen principiële, doch slechts een nuttigheidsvraag. Ons respect voor de wetgeving der bourgeoisie hangt slechts af van haar inhoud en van de macht, die zij heeft, om ze te handhaven. Geweld is ons door de ervaring gebleken een slecht middel te zijn, vrijwel overbodig als wij de macht hebben, schadelijk zoolang

wij die niet hebben. Maar waar het voor een gegeven doel noodig en, op grond van rustige overweging, nuttig mocht blijken, is er geen dogma of beginsel, dat ons het gebruik ook van dit middel zou verbieden.

Welke actie evenwel wij ook zouden willen voeren--welk middel door ons mocht worden ter hand genomen--de onontbeerlijke grondslag van alles is: het bestaan van een duurzame, hecht ineensluitende, groeiende organisatie, van een organisatie, die het zedelijk recht en de macht heeft, de leiding der arbeidersklasse in den klassenstrijd op zich te nemen. Daarom stelt de Sociaal-democratische Arbeiderspartij in Nederland zich ten doel, het nederlandsche proletariaat te organiseeren in eene zelfstandige politieke partij ter deelneming aan den strijd tot verovering der politieke macht, waarvoor zich over de geheele wereld de arbeiders hebben georganiseerd, ten einde daarmede den tegenstand der kapitalistische klasse tegen het overbrengen der bedrijfsmiddelen in maatschappelijk bezit te breken (...). Dat de sociaaldemocratie een internationale beweging is, vloeit reeds voort uit het feit, dat het kapitalisme, waaruit zij voortkomt en waartegen zij zich keert, niet tot één land is beperkt, maar zelf een internationaal verschijnsel is, dat in alle landen, waar het doordrong, dezelfde gevolgen heeft. In al die landen vindt het dan ook de sociaaldemocratie tegen zich. Wel draagt de beweging in elk land ook een nationaal karakter, daar zij op den grondslag van het eigen volksbestaan van eigen historie, taal en maatschappelijke gesteldheid zich ontwikkelde. Maar daar zij in het eigen volksbestaan juist het kapitalisme bekampt en de klasse, die daarvan de draagster is, zijn de nationale verschillen in haar optreden slechts bijkomstige en kan zij, op hare internationale congressen, de groote richtlinie van haar strijd in voor allen geldende resoluties trekken. Juist door de internationale organisatie, die zich aldus vormt, is zij praktisch bezig, de voorbereiding te treffen voor het gemeen overleg dezer natiën, dat, na de overwinning van het proletariaat, de vestiging van den wereldvrede mogelijk en duurzaam zal maken. (...)

Het is op den grondslag dezer internationale beweging, waarbij zij sedert haar ontstaan is aangesloten en in welker leiding zij is vertegenwoordigd, dat de S.D.A.P. is gevestigd. Haar program is daarmee in overeenstemming; haar tactiek is die van de sociaaldemocratie in die landen, waar het meest beslist en zelfstandig de strijd tegen het kapitalisme wordt gevoerd; de leer die zij den arbeider hier verkondigt, is die van de groote voorgangers der internationale sociaaldemocratie, die in alle landen wordt gepredikt. Daarom heeft zij het zedelijk recht, in ons land de leiding der arbeidersklasse in haar grooten strijd te aanvaarden.

Zij heeft daartoe ook de macht, daar zij getoond heeft, de eigenaardige gesteldheid en de massa der werkenden van ons land voldoende te begrijpen, om het internationale streven hier te doen groeien op nationale bodem, zoodat zij hier eene arbeidersbeweging heeft georganiseerd, die de vergelijking met die in andere landen kan doorstaan, voortdurend groeit en in het sociale en politieke leven dezelfde plaats inneemt, als de

sociaaldemocratie en haar bondgenoot de moderne vakbeweging in andere landen. Wat buiten de S.D.A.P. en het Nederlandsch Vakverbond in ons land aan zelfstandige organisatie bestaat is wisselend, onvast, afhankelijk van het oogenblik, onbeteekenend en, voor zoover het eigen bestaan moet verdedigen door die beide duurzame machtsorganisaties te bestrijden, schadelijk voor het strijdend proletariaat. Dit heeft noodig: eenheid van den proletarischen klassenstrijd en die eenheid kan zich nooit voltrekken tegen, moet integendeel verkregen worden door versterking en uitbouw van S.D.A.P. en N.V.V.

Arbeiders van Nederland! Aan u de taak, om door toetreding tot die beide lichamen uw deel in de bevrijding uwer klasse te nemen. Moge de lezing van dit boekje u daarvan overtuigen en ook nog vele anderen opwekken, in den strijd voor het socialisme hun leven grooter en ruimer, hunne krachten voor de maatschappij nuttiger en vruchtbaarder en de wereld mooier en beter te maken!

IDEOLOGIE IN HET INTERBELLUM

Antonio de Oliveira Salazar

De nieuwe orde⁶

Economische en sociale omwentelingen, revoluties, leerstellige systemen, tekortkomingen, misbruiken en gebreken van het parlementaire stelsel, gepaard aan den rampzaligen invloed, dien de wereldoorlog op alle terreinen van denken en handelen uitoefende, brachten vrijwel overal, en met name in Europa, ernstige spanningen teweeg, zoowel op staatkundig gebied als in het leven der volkeren. Aangetast in hun organisatie, hun beginselen en tradities door anti-sociale of anti-nationale denkbeelden, hartstochten of belangen, vertoonden de Europeesche staten zoowel naar binnen als naar buiten een verontrustend beeld van verwarring en onbestendigheid. In hun historische grondslagen werden zij dermate geschokt, dat de verschillende staatsgemeenschappen thans in gevaar schijnen haar machtige structuur te zien wankelen en zelfs haar eigen traditioneelen aard te verliezen. Het politiek mechanisme, dat gedurende de geheele negentiende en het begin van de twintigste eeuw zoo goed en zoo kwaad als het ging functioneerde, blijkt zich in ieder geval niet zonder diepgaande hervormingen

te kunnen aanpassen aan het rythme van het moderne staatsleven.

Onder den drang van deze moeilijkheden riepen actie en reactie in de politieke en sociale opvattingen en onvermijdelijk dus ook in de vormen van het staatsbestuur zelf, aan elkander tegengestelde stromingen op.

Eenzijds ziet men steeds ernstiger wanordelijkheden, teweeggebracht door individualisme, socialisme en parlementarisme, en gekleurd door internationalistische strevingen — een reeks verschijnselen, die de lijdelijkheid der staten en de onmacht van het openbaar gezag bij het spel der grondwettelijke werkzaamheden steeds duidelijker doet uitkomen. Anderzijds heeft de neiging tot zelfbehoud krachten wakker geroepen, die in de richting van nationalisme en anti-individualisme werken, doch bij de natuurlijke ontwikkeling der denkbeelden en in den loop der gebeurtenissen onvermijdelijk worden meegesleept tot de aanvaarding van extremistische leerstellingen en openlijke of vermomde dictaturen, die, behoudens wanneer zij door de nooden van het oogenblik worden gerechtvaardigd, toch ook een abnormaliteit vormen.

⁶ 30 Juli 1930. Uit: M. Bodlaender (red.), *Politeia*, Groote Mannen over Staat en Maatschappij, Amsterdam 1947, pp. 318-25. Dr. Antonio de Oliveira Salazar werd in 1890 geboren als zoon van een eenvoudige landarbeider. In 1910 slaagde hij erin zich als student der rechtswetenschap aan de universiteit van Coimbra in te laten schrijven. Op zijn 27e jaar werd hij benoemd tot hoogleraar in de economie aan dezelfde universiteit. Nadat in 1926 een militaire dictatuur de macht had gegrepen om een einde te maken aan de politieke en economische onzekerheden, werd Salazar in 1928 wegens zijn in het oog vallende begaafdheid benoemd tot minister van financiën. Feitelijk begon toen zijn dictatuur, hoewel hij formeel pas in 1932 tot minister-president werd benoemd. In 1933 werd een nieuwe grondwet aangenomen, waardoor Portugal een autoritair geregeerde staat op corporatieve grondslag werd. De corporatieve staat berust gedeeltelijk op katholieke gedachten en is in overeenstemming met pauselijke encyclieken. Salazar bleef de leidende figuur van dit nieuwe Portugal. Pas na de Anjer-revolutie in 1974 kreeg Portugal een democratische regeringsvorm.

Temidden van al deze verwarringen van onzen tijd zoekt het nuchter waarnemende verstand een uitweg en daarbij komt het tot de bevinding dat de reddende oplossing moet bestaan in het voorbereiden van vormen van openbaar leven — van staatsinrichtingen zoo men wil — welke allen politieken en socialen elementen de gelegenheid bieden in vrede en rust naast elkaar voort te bestaan, en de verschillende uitingen van gemeenschapsleven, die onze tijd heeft voortgebracht, tot een vreedzame werkzaamheid aanzetten. Daarbij mag echter de kracht van den staat, diens macht om te ordenen en te bevelen en de bevoegdheid der regeering, welke noodzakelijk is voor den vooruitgang der volkeren, niet worden aangetast. Het verlangen om de formules te vinden voor dit nieuwe evenwicht en plannen te ontwerpen voor de toekomst, beheerscht het denkleven van de regeerders in alle staten, hoe ook volgens de wet of in werkelijkheid het stelsel is, waaronder zij werken...

Als onomstootelijk feit staat in onze staatkundige orde voorop: het onafhankelijk bestaan der Portugeesche Natie, met het recht om buiten het Europeesche vasteland dat erfdeel ter zee en te land, van staatkundigen en van geestelijken aard te bezitten, dat thans binnen de sfeer van haar heerschappij of invloed ligt. Als onontkoombaar gevolg van de historische gebeurtenissen is dit erfdeel door de ontdekkingen en veroveringen der Portugeesche Natie overzee, en in samenwerking en overeenstemming met den beschavingsarbeid van andere volkeren, toegevoegd aan hetgeen haar van ouds toekomt op het Iberische Schiereiland. Uit dit onomstootelijke feit en uit deze vooropgestelde waarheid vloeien onmiddellijk andere voort: de eerste daarvan is, dat alle afzonderlijke personen en gemeenschappen, als samenstellende deelen van het organisme der Natie, ondergeschikt zijn aan de verheven doeleinden van dit geheel, en hun eigen belangen daarbij moeten achterstellen. Tegenover dit offer en ter verzekering van het beter welslagen daarvan wordt eveneens vooropgezet, dat de Natie niet opgaat in een partij, dat

geen partij gelijk te stellen is aan den staat, en dat de staat in het internationale leven geen ondergeschikte rol speelt, maar optreedt als een gelijkberechtigd medewerker. Kortere gezegd: wij zijn verplicht alles voor allen te offeren; wij behoeven ons echter niet allen ten offer te brengen voor enkelen.

Zoowel in de orde der binnenlandsche verhoudingen als in die der internationale betrekkingen, maakt de wereld een tijd door van kennelijke zwakheid van den staat. Begrijpelijke maar overdreven reacties leidden zoowel in Portugal als elders in de richting van diens almacht en vergoddelijking.

Tegenover deze beide uitersten dient men den staat te stellen die sterk is, maar beperkt wordt door de moraal, door de beginselen van het volkenrecht en door de rechten en vrijheden der persoonlijkheid, wier erkenning een eerste vereischte vormt voor den maatschappelijken samenhang. Deze opvatting moet de organisatie en het optreden van den Portugeeschen staat beheerschen bij de verwezenlijking van zijn historische taak.

Portugal is een staat, die den vrede liefheeft; het heeft een geest, die de beschaving bevordert; het werkt mede aan de versterking van de wereldorde; het brandmerkt den veroveringsoorlog; het aanvaardt de uitspraak van scheidsrechters als middel ter beslechting van geschillen tusschen de mogendheden; het richt zich in zijn rechtsvorming naar de hoogere doeleinden der menschheid en streeft naar een harmonieuze, vreedzame en productieve ontwikkeling van de talenten der burgers en naar de vervolmaking en vooruitgang der inwendige verhoudingen en uitwendige betrekkingen der Natie. Het wil de jeugd opvoeden naar beginselen van zedelijken plicht, burgerlijke vrijheid en menschelijke broederschap.

Maar terwijl wij alle deze beperkingen ten volle respecteeren, eischen wij tegelijkertijd, dat op het terrein van het staatsrecht toch ook aan den staat die zekerheid wordt gewaarborgd, die hij noodig heeft voor zijn politieke en juridische onaantastbaarheid tegenover alle belemmeringen, die door individualisme en internationalisme op zijn weg kunnen worden gelegd. Het is verder

absoluut noodzakelijk, dat terwille van de eigen veiligheid het militaire apparaat blijft gehandhaafd. Vervolgens houden wij als onomstootelijk beginsel, de eenheid en ondeelbaarheid van het grondgebied in stand, zoodat alle denkbeelden van overdreven regionalisme of politiek federalisme van de hand worden gewezen. Tenslotte kennen wij aan den staat het recht toe, alle bedrijvigheid der burgers aan te moedigen, te coördineeren en aan zijn oppertoezicht te onderwerpen, zonder dezen aan zich zelf te trekken, en heeft hij den plicht bij de jeugd liefde aan te kweeken voor het vaderland, voor tucht, voor lichaams oefeningen, die haar voorbereiden en geschikt maken tot een vruchtdragende werkzaamheid en tot al hetgeen de eer of het nationale belang van haar zouden kunnen eischen.

Over deze onderdeelen, die aan zijn gezag zijn onderworpen--de openbare instellingen, de plaatselijke zelfbesturen, de particuliere en openbare bedrijvigheid, het plaatselijk leven, de koloniale bezittingen en over de duizenden uitingen van het gemeenschapsleven--over deze alle moet de Staat den mantel uitbreiden van zijn macht, zonder hen te belemmeren of te verlammen in hun optreden. De Staat moet zoo sterk zijn, dat hij geen behoefte heeft aan het gebruik van geweld

Geen Staat is sterk, wanneer de uitvoerende macht dit niet is, en de verzwakking van deze laatste is het algemeene kenmerk van de staatkundige stelsels, beheerscht door het individualistisch of socialistisch liberalisme, door den partijgeest en door de buitensporigheden van het parlementarisme.

Het heilzame beginsel van de scheiding, harmonie en onafhankelijkheid der machten is praktisch van zijn kracht beroofd door de parlementaire gebruiken en zelfs door de grondwettelijke regeling van de Presidentskeuze en van de benoeming en het ontslag der Ministers. In feite onderwerpt deze de uitvoerende macht aan de wetgevende, die uitgeoefend wordt door wisselende en toevallige meerderheden, of zelfs aan het resultaat van stemmingen in partijvergaderingen, welke geheel buiten de regeeringsverantwoordelijkheid staan. Het is volstrekt

noodzakelijk, de scheiding en onafhankelijkheid der machten opnieuw als levend beginsel te herstellen. Wie immers de staatkundige gebeurtenissen in Europa gedurende de laatste jaren goed heeft waargenomen, zal moeten toegeven, dat deze onvermijdelijk waren geworden door de wanordelijke verhouding tusschen de verschillende machtsorganen en dat de hedendaagsche politiek volledig wordt beheerscht door het zoeken naar een stelsel dat aan de uitvoerende macht onafhankelijkheid, standvastigheid, prestige en kracht kan verleen.

Hoe ook de samenstelling der Kamers is en de wijze waarop zij gevormd worden, men zal haar in ieder geval de uitsluitende bevoegdheid moeten toekennen om toezicht te houden op het staatsbestuur, om de groote richtlijnen aan te geven van den politieken ontwikkelingsgang en om de wetgeving te verzorgen. In beginsel bestaat er op dit stuk geen enkele moeilijkheid, maar aan de andere zijde ben ik overtuigd, dat de buitengewone uitgebreidheid van de moderne behoefte aan wetgeving enerzijds, en de traagheid der bewegingen van een zoo samengesteld lichaam als de Kamers anderzijds, binnen enkele jaren een groote verandering in haar werkwijze zullen teweegbrengen. Ik voorzie dat de parlementen, zelfs indien ze in de toekomst zich niet zouden omzetten in zuiver politieke organen zonder wetgevende functie, toch genoodzaakt zullen worden zich te beperken tot het goedkeuren uitsluitend van de groote beginselen der wetten, waarbij dan aan de uitvoerende macht, als verantwoordelijk voor het bestuur, uitgebreide bevoegdheden worden gelaten dan de zuiver regelende, die zij nu bezit.

Maar hoe zij ook werken, in geen geval kan men aan de wetgevende Kamers het recht toekennen om Ministers aan een portefeuille te helpen of hen ten val te brengen en om in het staatsleven obstructie te voeren. Zij moeten ophouden een toevallige combinatie van groepjes ter verovering van de uitvoerende macht te vormen; zij moeten zich weten te onderwerpen aan tucht en er op uit zijn binnen het kader van haar werk-

zaamheden iets goeds te presteeren, terwijl zij ook slechts zoo lang werken als beslist noodzakelijk is voor het juiste volbrengen van haar taak.

De uitvoerende macht, uitgeoefend door het Staatshoofd met de vrijelijk door hem benoemde Ministers, onafhankelijk van de verlangens van het parlement, heeft tot roeping: te regeeren met behulp van het recht. Op haar rust de verplichting en de verantwoordelijkheid, het bestaan en de eer der Natie te handhaven, de openbare orde en rust te verzekeren, de wetten uit te voeren en te doen naleven en in alles te voorzien, wat onmisbaar is voor het behoud en de juiste werking van den Staat. Daarom is het absoluut noodzakelijk, dat zij als een even onafhankelijke en rechtmatige vertegenwoordigster der Natie wordt erkend als de wetgevende macht.

In de droeve geschiedenis van dezen tijd krijgt men wel den indruk, dat uitvoerende en wetgevende macht nooit naast elkander kunnen bestaan in behoorlijk evenwicht: nu eens is het de wetgevende, die overheerscht en de regeeringen aan zich onderwerpt, dan weer is het de uitvoerende, die zich verzet en zich geheel in de plaats van de wetgevende stelt. En het ergste is nog wel, dat het meermalen noodzakelijk bleek de Grondwet terzijde te schuiven, wilde men in de Regeering tot heil van het land werkzaam zijn.

Daarom moeten wij dus een grondwettelijk systeem vinden, dat het normale voortleven van den Staat mogelijk maakt, en waarin de harmonie der machten verkregen wordt zonder bevoegdheid en prestige aan de wetgevende macht of vastheid en kracht aan de uitvoerende te onttrekken.

Maar ondanks dit alles zouden wij slechts van den eenen tekst over gaan op een anderen en een oude hersenschim verruilen voor een nieuwe, wanneer wij er niet in zouden slagen behalve dit evenwicht der machten ook een behoorlijke coördinatie van alle politieke belangrijke elementen uit het maatschappelijk leven binnen den Staat tot stand te brengen.

Het politieke liberalisme van de negentiende eeuw heeft ons den "burger" gegeven, een

individu losgemaakt van het gezin, van zijn klasse, van zijn beroep, van zijn cultureel milieu, van zijn economische groep, en deze "burger" kreeg, als bron van de nationale souvereiniteit, het recht om desgewenscht tusschen beide te komen in het staatsbestuur.

Deze "burger" van het liberalisme was welbeschouwd niet meer dan een abstractie — een foutief of onvoldoende begrip. Om een reëel uitgangspunt voor onze staatsorde te vinden, zullen wij ons veeleer moeten begeven in de richting van de natuurlijke groepeeringsen, die noodzakelijk zijn voor het persoonlijke leven, en waaruit in werkelijkheid de staatkundige gemeenschap bestaat.

Dan vinden wij als grondslag daarvoor het gezin, een niet verder te ontleden maatschappelijke cel, de oorspronkelijke kern van de buurtschap, van de gemeente, en derhalve van de Natie.

Het gezin is dus van nature het eerste der organische elementen van den grondwettigen Staat. Krachtig beschermd in zijn vorming, behoud en ontwikkeling, moet het gezin, door middel van het gezinshoofd, het recht uitoefenen om de leden van de bestuurslichamen te verkiezen, op zijn minst die van de buurtschap, daar deze immers niet meer is dan de natuurlijke uitbreiding van het eigen domein der gezinnen, en geen ander doel heeft, dan de behartiging van hun gemeenschappelijke belangen. Hier vinden wij—beter dan in de liberale abstractie—den grondslag voor de politieke rechten van den burger.

De moreele en economische corporaties, zooals de universiteiten, de wetenschappelijke academies, de literaire, artistieke en technische groepen, de vereenigingen op het gebied van landbouw, industrie, handel en koloniën, alsook de arbeidersorganisaties zijn uitingen, door de beschaving geschapen, instinctief of uit sociale noodzaak.

Daar zij rechtmatige belangen vertegenwoordigen, die in overeenstemming moeten worden gebracht met die van de gemeenschap, ligt het in de lijn van dezen tijd, in de lijn ook van het staatsbelang, dat zij

zich vermenigvuldigen en zich aaneensluiten tot federaties en bonden, om zodoende waarlijk samenstellende deelen te worden van de georganiseerde Natie. Als zoodanig moeten zij door middel van stemrecht of vertegenwoordiging deel hebben aan de samenstelling van de Kamers, die immers zoo zuiver mogelijk de Natie in haar geheel moeten weerspiegelen. Eens te meer laten wij dan een fictie — de partij — schieten, om voort te bouwen op een werkelijkheid — de belangengemeenschap.

De plaatselijke bestuurslichamen tenslotte behooren niet alleen aanspraak te maken op het gemeentelijk en provinciaal bestuur, zoo veel gedecentraliseerd als de omstandigheden van het land dit toelaten, maar zij moeten ook de bevoegdheid hebben hun invloed op het staatsorganisme te doen gelden. Uit de wijze waarop zij tot stand komen en uit hun plaats in het nationale organisme volgt logisch, dat zij tevens kiescolleges uitmaken, die tezamen met de moreele en economische corporaties de leden der wetgevende Kamers aanwijzen.

Om kort te gaan: wij willen een socialen en corporatieven Staat opbouwen in nauwen samenhang met de natuurlijke samenstelling van de maatschappij. De gezinnen, de buurtschappen, de gemeenten, de corporaties, waarin zich alle burgers bevinden met hun fundamenteele vrijheidsrechten, zijn de samenstellende organen der Natie, en als zoodanig moeten zij rechtstreekschen invloed hebben op de vorming van de hoogste staatsorganen. Zoo vindt het stelsel van vertegenwoordiging hier een natuurgetrouwer uitwerking dan in welk ander systeem ook.

Men kan geen evenwichtigen en sterken Staat opbouwen zonder het economisch leven van het land te ordenen en te bevorderen. Meer dan ooit behoort dit heden ten dage een onderdeel te zijn van de staatkundige organisatie. Misschien ligt op dit punt wel de grootste praktische hervorming op grondwettelijk gebied, die alle beschaafde volkeren tot stand zullen moeten brengen.

Ongetwijfeld vloeit in Portugal de belangrijkheid en de noodzakelijkheid van deze

staatkundige ontwikkeling niet voort uit het optreden van revolutionaire stelsels of arbeidersorganisaties, zooals in die landen, die sterk geïndustrialiseerd zijn of die rechtstreeks werden aangetast door de menschenlaching en de ellenden van den oorlog. Zij vindt haar oorzaak veeleer in den achterstand op stoffelijk gebied, die ons land helaas kenmerkt en die tezamen met een zeker tekort aan ordelijkheid, systematischen arbeid en standvastigheid een gunstigen voedingsbodem vormt voor uitbuiting en parasitisme. Voortdurende beroeringen zijn de onvermijdelijke nasleep van deze verschijnselen en hier ligt dan ook in feite het uitgangspunt van enkele revoluties.

Onder den drang der historische ontwikkeling en der eischen van een gematigd nationalisme komt men bovendien op dit gebied als vanzelf ertoe, het zuivere of met socialisme gemengde individualisme te laten varen en hiervoor in de plaats te stellen een systeem van regels en voorwaarden, welke er toe strekken de productie een vaste richting te geven en actief te bevorderen, de algemeene welvaart te ontwikkelen, alsmede een zekere harmonie tot stand te brengen tusschen de verschillende groepen in het maatschappelijke leven, en dit alles onder de bescherming van den Staat. De beginselen, die dit systeem beheerschen, dienen — tenminste in hun meest algemeenen vorm en in hun meest omvattende formulering — opgenomen te worden in de Grondwet, zooals dit reeds gedeeltelijk geschiedde in de constituties van eenige Europeesche volkeren, afgekondigd sedert den oorlog.

Terwijl geheel het economisch organisme ondergeschikt moet worden gemaakt aan de staatkundige, zedelijke, sociale en materiele verheffing van het land, en aan de macht en de kracht van den Staat, behooren eveneens in den tekst van de Grondwet algemeene bepalingen te worden opgenomen met betrekking tot de groote openbare werken en verbeteringen, die het algemeen belang raken, zooals het nationale verkeerswezen, de voornaamste bronnen van motorische kracht, het vervoer ter zee en te land en de voorziening in electrische energie. De Staat

moet de plannen hiervoor ontwerpen en doen uitvoeren.

De uit eigen beweging of op aandrang van de overheid tot stand gekomen economische corporaties, federaties en bonden van werkgevers of arbeiders te cordineeren, door hen te doen afzien van onderlingen naijver en strijd, en alle werkzaamheden en belangen ondergeschikt te maken aan de hoogere behoeften en belangen van de Natie--dát is de gedachte, die, aan den eenen kant, de wet en het optreden der overheid moet beheerschen. Maar daarnaast moet worden gestreefd naar het scheppen van waarborgen voor de rechten en de gerechvaardigde zedelijke en stoffelijke belangen der arbeidersklasse. Aan den arbeider moet men de hoedanigheid toekennen van medewerker in de onderneming en hem derhalve, moreel en economisch verbinden aan het welzijn van het bedrijf, zonder overigens in verschuldigden eerbied voor de rechten van den eigendom te kort te schieten, of ook uit het oog te verliezen wat noodig is voor het rendement en de technische ontwikkeling der onderneming. De verwezenlijking van den socialen vrede en van de orde in de samenleving zal voor een groot deel afhangen van de aanvaarding van dit beginsel, en daarom dient de Staat dit eveneens als fundamenteel voorop te stellen.

Ik heb getracht zoo duidelijk mogelijk de grondbeginselen uiteen te zetten, waarop, volgens het manifest van de Nationale Unie, de nieuwe orde van zaken moet berusten. Het zou mij intusschen niet bevreemden, indien vele tegenwerpingen in uw geest opkwamen tegen alles wat ik zoo juist heb gezegd.

Eén opmerking voorzie ik: in dit lange betoog, uitsluitend handelend over staatkundige onderwerpen, is weinig gesproken over vrijheid, over democratie, over volkssoevereiniteit, en veel, daarentegen, over orde, gezag, tucht, sociale ordening, Natie en Staat. Maar indien wij van plan zijn iets nieuws tot stand te brengen, dan staat het vast — en wij moeten er onbevreesd voor uitkomen — dat er woorden en begrippen zijn, die tot het verleden behooren en zich

niet meer laten gebruiken voor den opbouw van iets duurzaam.

Ons verstand en onze ervaring leeren ons, dat het onmogelijk is op het begrip "vrijheid een politiek systeem te bouwen, dat inderdaad de rechtmatige vrijheden van personen en gemeenschappen waarborgt. In naam der vrijheid kunnen veeleer — en met een zekere logica, mijne heeren — alle onderdrukkingen en alle vormen van despotisme worden verdedigd. Wij hebben gezien, hoe het vleien der massa's door de schepping van het "sovereine volk, aan het volk als nationaal geheel evenmin den voorspiegelenden invloed op den openbaren gang van zaken heeft verschaft als datgene, waaraan een volk--soverein of niet--de grootste behoefte heeft: een goede regeering. Wij hebben gezien, hoezeer de heerlijkheden van de democratische gelijkheid werden uitgebazuind, en hoezeer men terzelfdertijd die gelijkheid in feite nastreefde door alles neer te halen op een lager peil tegen het feit der natuurlijke ongelijkheid in en in strijd met de gewettigde en noodzakelijke rangorde der waarden in een goed geordende maatschappij.

Thans willen wij meer positief, dat is, meer waarachtig zijn in onze politiek.

In de gezagscrisis, die de Staat op het oogenblik doormaakt, hem het gezag en de macht geven om onverbrekkelijk de orde te handhaven, zonder welke geen maatschappij stand kan houden of tot bloei kan komen, de bevoegdheden en de functies van den Staat dusdanig organiseeren dat zij op normale wijze kunnen worden uitgeoefend, zonder botsingen en revoluties; zorgen dat de Staat niet de vrije ontplooiing belemmert van de activiteiten, die zich binnen zijn sfeer bewegen en werken, tenzij dit vereischt wordt door de behoeften van maatschappelijk evenwicht en samenleving; de rechten en vrijheden van individuen en gemeenschappen omschrijven, en deze zoodanig verzekeren en verdedigen dat de Staat ze niet kan miskennen en de burgers ze niet ongestraft kunnen schenden--dát is de vrijheid.

De macht ontnemen aan klikjes van partij-gangers; het belang van allen, het nationale

belang, stellen boven alle belangen; den Staat behoeden voor de verovering door ondernemende minderheden, doch hem wel voortdurend in aanraking brengen met de behoeften en de verlangens van het land; de Natie, van hoog tot laag, organiseeren in haar verschillende uitingen van gemeenschapsleven, vanaf het gezin tot aan de bestuurscolleges en de moreele en economische corporaties toe, en dit alles invoegen in den Staat, die op deze wijze de levende uitdrukking van de Natie wordt — dät is de nationale souvereiniteit verwezenlijken.

Zich goed voor den geest houden, dat de menschen leven onder uiteenlopende omstandigheden en dat zij daarom niet steeds in alle opzichten voor het recht gelijk kunnen zijn; de macht van den Staat in de eerste

plaats doen strekken tot bescherming van armen en zwakken; de algemeene welvaart bevorderen, opdat tenminste aan allen het noodzakelijke ten deel valt; het aantal ver-grooten van de instellingen, die de volks-massa's helpen en opvoeden om te geraken tot hooger beschaving, een beter levenspeil en belangrijker functies in Natie en Staat; alle betrekkingen niet alleen openstellen, maar ook bereikbaar maken, zoodat zij, die sociaal het meest waard zijn er ook vrij toe kunnen opklimmen — dät is het volk lief-hebben, en wanneer men aan het woord democratie nog een gunstige beteekenis kan hechten, dan is dät partij kiezen voor de democratie.

Ziedaar mijn antwoord op Uw bedenkin-gen.

Paus Plus XI

Quadragesimo Anno

Voor de tekst raadpeeg <http://www.newadvent.org/docs/pi11qa.htm>

J. Albarda e.a.

Het staatkundig bestel der sociaal-democratie ⁷

"Naar mijn mening is het grote ongeluk van onze geschiedenis geweest, dat er wantrouwen is gewekt in de Staat, wantrouwen ook in het opkomende nationale gemeenschapsbedrijf." (Jean Jaurès)

Wat *Krabbe* in zijn nieuwste werk: 'Kritische Darstellung der Staatslehre' in het algemeen schrijft, geldt voor de sociaal-democratische staatsleer in het bijzonder: "Het schijnt ondoenlijk het doel van de Staat te bepalen, als men er zich rekenschap van geeft, hoe verschillend het werk is, dat vroeger in naam van de Staat werd en hetgeen thans wordt verricht."

Deze verscheidenheid slaat echter vooral op omstandigheden en middelen; een eenheid in staatsdoel kan in het algemeen wel bij de sociaal-democratie worden aangegeven. Deze eenheid is een twee-eenheid: het ene aspect is gericht naar de gemeenschap; het andere naar den individu.

Deze aspecten vinden we weergegeven in de definities van *Lassalle*:

"Het doel van de Staat is dus, om het wezen van den mens tot positieve ontplooiing en voortgaande ontwikkeling te brengen, met andere woorden, de menselijke *bestemming*, d.w.z. de cultuur, die bij het mensengeslacht mogelijk is, werkelijk tot stand te brengen; het is de opvoeding en ontwikkeling van het mensengeslacht tot vrijheid."

Deze twee-eenheid: *bevordering van stoffelijk en geestelijk welzijn, en bevordering van de gerechtigheid tegenover een ieder*, geeft echter alleen het Staatsbegrip aan bij die socialisten, die het wezen van de Staat voornamelijk door zijn doel bepaald achten. Het is duidelijk, dat bij dezen de waardering van de Staat in verleden en heden enkel en alleen afhangt van de mate, waarin hij dit doel nabij komt. Hun

kritiek op de burgerlijke Staat betreft dus ook alleen de middelen van die Staat, en zij zien een duidelijke continuïteit van burgerlijke en sociaal-democratische Staat, die toch slechts in middelen verschillen.

Anders staat het met die socialisten, die het Staatsbegrip bepaald zien door andere kenmerken, dan het Staatsdoel.

Men komt dan op het gebied van het opportunisme en van het subjectieve inzicht.

Dit is in het bijzonder bij die Marxisten het geval, die niet alleen Marx' methode, maar ook de juistheid van iedere conclusie, waartoe hij bij de toepassing van die methode kwam, volledig aanvaardden. (...)

De Staat werd gezien als vijand der arbeidersklasse; iedere hervormingsmaatregel, die zijn bestaan zou kunnen rekken, iedere uitbreiding van functies, die hem in de ogen van het proletariaat minder gehaat zou maken, moest worden tegengegaan. Om dezelfde reden diende tegen iedere begroting te worden gestemd, want men moest den belegerden vijand geen proviand toevoeren.... Aldus *Kautsky* nog in 1908! Dergelijke redeneringen hebben reeds veel eerder geleid tot het ageren tegen staatsexploitatie van spoorwegen, staatsmonopolies, en brandverzekering door de Staat. Ook *Lieb-knecht* heeft zich meermalen in die richting geuit, en in Frankrijk bediende *Jules Guesde* zich nagenoeg van dezelfde argumenten als *Kautsky*, toen hij, voor het 'Wetenschappelijk Socialisme' iedere medewerking aan enig staatsbedrijf verwierp!

⁷ Uit: J. Albarda e.a., Het Staatkundig stelsel der Sociaal-Democratie, Rapport uitgebracht door de Commissie ter vergelijkend onderzoek van politieke systemen, ingesteld door het partijbestuur der SDAP, Amsterdam 1935, pp. 94-117.

Deze mentaliteit is niet alleen historisch interessant; zij heeft tientallen jaren lang in de denkwereld van de sociaal-democratie grote invloed gehad. Nog steeds wordt gezongen: "de Staat verdrukt, de wet is logen"; tot voor kort was enig *respect* voor de hoogheid van de Rechts-staat zéér schaars. (...)

Deze (...) negatieve houding tegenover de Staat houdt een enorm gevaar in. Zij miskent de waarheid, dat de Staat niet zo uitsluitend kapitalistisch is als de klasse der kapitalisten zelve (Jaurès), en dat het historisch de taak is, juist van de arbeidersklasse, om de Staats-idee te verwerklijken. (Lassalle).

Aan de parlementair-democratische arbeid hecht die opvatting geen waarde: men voelt niet voor de verbetering van een instelling, die men bereid is onmiddellijk stuk te slaan. Zij heeft geen oog voor de continuïteitsgedachte, die de arbeidersbeweging ziet als de draagster van de vooruitstrevende denkbeelden van alle tijden in de vormen van deze tijd? welke gedachte inhoudt, dat, door de macht der overtuiging, sociale krachten uit alle lagen der bevolking haar kunnen toevloeien, en met haar een meerderheid kunnen vormen. (...)

Wanneer wij een positieve houding tegenover de Staat voorstaan, niet tegenover de 'burgerlijke' of de 'proletarische' Staat, maar tegenover 'de' Staat, dan wil dit niet zeggen, dat wij de Staat verabsoluteren, hem scheiden van zijn substraat (ondergrond). Dit substraat is het territoriaal en historisch bepaalde stuk mensheid, dat natie heet en de Staat is dan de 'nation organisee' (Jaurès); een organisatie, die in het bijzonder de heerschappij van de gerechtigheid ten doel heeft. Hierdoor wordt de bevoegdheid van de Staat bepaald, worden niet alleen de grenzen, maar ook de grondslag van zijn macht aangegeven.

De Staat heeft tot taak het Recht in de natie te verwezenlijken; uit deze formule, gemeengoed van alle democraten, blijkt duidelijk, dat hier met de Staat nooit of te nimmer kan bedoeld zijn: de totale Staat.

De totale Staat erkent geen normen boven zichzelf, ook niet die van het Recht. De

rechten en vrijheden van individuen bestaan alleen, voorzover hij (d.i. zijn machthebbers van het ogenblik) deze toestaat; elk ogenblik kunnen zij ingeperkt worden!

Met de Staatsidee der democraten--ook die van hen, die een sterke Staat wensen--is de gedachte van de totale Staat in onverzoenlijke tegenstelling. (...)

De positieve houding ten aanzien van de Staat impliceert dus naar onze mening onvoorwaardelijk de wens naar een sterk Staatsgezag.

Het politiek systeem van de sociaal-democratie zal van het huidige Staatswezen verschillen door de omvang van zijn staatsbemoeiingen, en door de betere outillage van zijn inrichting, niet door zijn taak en zijn doel.

Ook van de sociaal-democratische Staat zal het *doel* niet anders zijn, dan het bevorderen van het algemeen welzijn en van de gerechtigheid tegenover een ieder. Niet een nieuwe Staat zal ontstaan, na het 'stukslaan' of het 'afsterven' van de tegenwoordige, maar de huidige Staat zal geleidelijk overgaan in een, waarvan de functies en opbouw hieronder nog nader worden uiteengezet. (...)

Democratie of dictatuur

Het vraagstuk 'democratie of dictatuur' is voor sociaal-democraten *in wezen indiscutabel*. De democratie is zó verre verheven boven de dictatuur 'dat een vergelijking, op voet van gelijkheid' uitgesloten moet worden geacht. Dit springt terstond in het oog, wanneer men deze vreemde kunsttermen door goede, kernachtige Nederlandse uitdrukkingen vervangt: 'Zelfbestuur of dwingelandij'.

Men kan er niet genoeg van doordrongen zijn: de democratie behoort tot het kostelijkste cultuurgoed, dat wij bezitten. Democratie betekent vertrouwen in de mens, eerbied voor iedere menselijke persoonlijkheid. Democratie en geestelijke vrijheid zijn onverbrekkelijk verbonden; waar de democratie verdwijnt, houdt de geestelijke vrijheid op te bestaan. Rusland, Duitsland en Italië leveren van deze waarheid het sprekende bewijs. Waar slechts een waarheid, die van de heersende partij, die van den dictator, wordt

erkend, kunnen nóch wetenschap, nóch kunst bloeien, kan geen werkelijke cultuur bestaan.

De hoogste goederen van de mensheid staan op het spel. Wat in eeuwen van strijd en ontwikkeling is verkregen, dat alles gaat door een overwinning der dictatuur verloren. De rechtszekerheid, de gebondenheid van de Staat aan het Recht, de vrijheidsrechten, de vrijheid van consciëntie, de vrijheid van wetenschap en kunst, kortom al die geestelijke goederen en waarden, waarvoor de besten van het menselijk geslacht, door de eeuwen heen, hun leven veil hebben gehad — zij zijn in gevaar. Zij vormen wezen en inhoud der democratie; de dictatuur moet ze met lompe voeten vertreden. (...)

Socialistische houding tegenover corporatieve verlangens

Is in het voorgaande gebleken, dat de sociaal-democratie meer en meer is gekomen tot een positieve houding tegenover de Staat — is tevens komen vast te staan, dat de sociaal-democratie, zowel in de overgangperiode tussen de oude maatschappij-vorm en de nieuwe, als na de vestiging van het socialisme, vóór alles zal vasthouden aan het onverkort handhaven van de democratie, omdat voor ons socialisme zonder democratie onbestaanbaar is — thans rest ons de taak, de vraag te beantwoorden, of de huidige vormen van de politieke democratie voor de socialiserende en voor de socialistische staat onveranderd kunnen worden overgenomen.

Onze overtuiging is, dat dit niet het geval is. Onder de drang van de economische ontwikkeling zal de Staat, in overeenstemming met de sociaal-democratische opvattingen, steeds meer de leiding van het economisch leven tot zich moeten trekken. Voor deze functie, die haar eigen eisen stelt, zullen nieuwe organen niet kunnen worden gemist. Hierbij — dit wordt vooropgesteld — mag geen sprake zijn van aantasting of misvorming van de democratie; het gaat er om, de democratie tot verdere ontwikkeling te brengen, de meest doelmatige politiek-democratische vormen te vinden voor een staat, die een wezenlijk andere taak zal hebben dan de staat uit de kapitalistische periode.

De Franse revolutie en de uit haar kracht voortgekomen democratische volksbewegingen van de negentiende eeuw drongen in West-Europa de absolutistische en reactionaire machten terug; zij vestigden de democratische vrijheden op politiek gebied: de gelijke rechten voor alle staatsburgers, de eerbiediging van de vrijheid van ieder individu. De sociaal-democratie is in zoverre de voortzetting van de revolutie, dat zij deze veroveringen vastlegt en daaraan een eigen, rijkere inhoud geeft. Zelfs de volledige toepassing van de beginselen der revolutie is veelal met behulp en onder de druk van de sociaal-democratische arbeidersbeweging tot stand gekomen (algemeen kiesrecht).

Intussen, de economische vrijheid, die tot het program van de revolutie behoorde, nemen wij *niet* over. Integendeel; van de sociaal-democratie is in de eerste plaats uitgegaan het verzet tegen deze 'vrijheid', die in de praktijk moest leiden tot economische anarchie en massale verarming. De sociaal-democratie is de draagster van het steeds krachtiger streven naar economische ordening, omdat, naar onze overtuiging, binnen deze ordening met de grootst mogelijke welvaart ook de grootst mogelijke vrijheid van ontplooiing voor iedere persoonlijkheid zal zijn te verkrijgen. Bij het collectivistisch ideaal van de sociaal-democratie behoort een eigen bepaling van de democratische vrijheid, behoort een eigen politiek systeem. Naast het bestuur over personen, de oude functie van de staat, zal steeds meer op de voorgrond treden het beheer der zaken, waarvoor de democratische staat geschikt moet worden gemaakt.

Voor de propagering van onze economische eisen hebben wij sedert lang de stroom der maatschappelijke ontwikkeling mee. In de laatste jaren is de algemene drang naar 'ordening' sterker geworden. Tegelijk daarmee ontstond verzet tegen de bestaande democratische organen. Een verzet, dat bij ons de krachtigste bestrijding moet vinden, voor zover het gericht is op dictatuur of op beperking van de democratische rechten en vrijheden. Een verzet echter, dat wij niet kunnen negeren en waarvan de oorzaak mede is te zoeken in het meer of minder

duidelijk inzicht, dat de tegenwoordige staat niet de geëigende organen bezit voor het leiding geven aan de ordening, waarnaar de door verarming en onzekerheid geteisterde volksmassa snakt.

Het is ondenkbaar, dat deze vloedgolf over de wereld zal gaan, zonder haar sporen achter te laten. De sociaal-democratie heeft bij de komende hervormingen haar woord mee te spreken; ja, zij is geroepen daarbij een leidende rol te spelen. Te midden van de onuitsprekelijke verwarring van corporatieve leuzen, die zelden doordacht en nog slechts zeer onvolledig verwerklijkt zijn, zoekt men naar een vastheid, die *mij* kunnen bieden. Het is niet nodig, aan de Staat het democratisch hart uit te rukken, om hem het vermogen te geven, de ordening te leiden; het is niet nodig en allerminst gewenst aan de verbruikers de onmisbare invloed en de nodige waarborgen tegen uitbuiting van de zijde der producenten te onthouden. Wij moeten vestigen een staat, die met volledig behoud van de democratie en met vooropstellen van het algemeen belang de leiding van de economische ordening op zich kan nemen.

Zonder vooruit te lopen op de conclusies, waartoe het wetenschappelijk bureau van de S.D.A.P. bij zijn arbeid zal komen, mogen wij als vaststaand aannemen, dat de Staat bij de verwezenlijking van een Plan van de Arbeid een belangrijke rol zal hebben te spelen. Ook om deze reden is het hier behandelde vraagstuk van dringend belang.

Niet om een door angst voorgeschreven buiging te maken voor het fascisme, maar om te voorzien in de onvolkomenheden, die de democratische staat nog vertoont en om ook op staatkundig gebied opbouwend werk te verrichten in aansluiting bij de ontwikkeling van de maatschappij zelf hebben wij naar de vorming van 'nieuwe organen' te streven. Deze organen, zo nodig met verordenende bevoegdheid toegerust, in samenstelling aansluitend bij de in de maatschappij gegroeide organisaties, zullen bij de ordening van het bedrijfsleven en bij de socialisatie onmisbaar zijn. (...)

In deze kritieke periode van haar ontwikkeling moet de democratie door zelfkritiek en

vrijwillige aanpassing aan de eisen, die de maatschappelijke ontwikkeling stelt, haar kracht tonen. Zij is sterk genoeg om te erkennen, dat de bezwaren die tegen haar tegenwoordige werkwijze worden ingebracht, niet alle onjuist zijn, al zij direct vooropgesteld, dat deze bezwaren slechts fouten in de *organisatie* van de democratie betreffen. De maatschappelijke veranderingen van de laatste halve eeuw stellen aan het parlement eisen waarvoor het niet berekend, niet georganiseerd is. Van de ene zijde heeft men de parlementaire staat er toe gebracht aan zich te trekken verschillende van de voor het volksleven belangrijkste bedrijven; van de andere zijde, van die der particuliere ondernemers, klopt men in dagen van tegenspoed aan om steun in deze of gene vorm. Is het parlement het aangewezen lichaam om de vraagstukken, die zich daarbij voordoen, ook in details te beoordelen? Nooit heeft men met recht getwijfeld aan het streven van de parlementaire lichamen om --uiteraard op de grondslag van de politieke beginselen, die de verschillende fracties huldigen-- naar beste weten het algemeen belang te dienen. Doch gevaarlijker is de vraag, of de huidige vertegenwoordigende lichamen over voldoende deskundigheid beschikken; deze deskundigheid ontbreekt in vele gevallen. In de tweede plaats kan niet worden ontkend, dat de vertegenwoordigende lichamen bij de steeds omvangrijker overheidsbemoeiingen met werk overladen zouden zijn? indien zij niet steeds meer de regeling van tal van belangrijke onderdelen overlieten aan algemene maatregelen van bestuur, d.w.z. aan de ambtenaren ten departementen. Het is duidelijk, dat de hier genoemde moeilijkheden zich in nog veel groter en bedenkelijker afmetingen zullen vertonen, zodra de staat zich zet tot de 'ordening', tot de socialisatie van bepaalde bedrijfstakken. Willen wij dit grote werk niet bij voorbaat tot mislukking doemen, dan zullen wij in het tekort van het liberale parlementarisme hebben te voorzien.

Moeten wij deze voorzieningen 'bedenken' en willekeurig aanbrengen? Het zou er slecht uitzien, als het zo ware. Doch het is niet zo. In de maatschappij zelf zien wij de

sterke toeneming in aantal en betekenis van de organisaties van hen, die door een gemeenschappelijk belang verbonden zijn. Zo onweerstaanbaar is deze ontwikkeling voortgeschreden, dat de Regering er toe is moeten overgaan zich in de praktijk in een aantal gevallen door deze organisaties te laten voors lichten. In 1922 zijn de artikelen 78 en 194 in de Grondwet gebracht, omdat de tijd daartoe rijp was. Artikel 78 schrijft voor, dat positie en bevoegdheid van de vaste colleges van advies en bijstand aan de Regering bij de wet moeten worden geregeld. Artikel 194, dat den wetgever machtigt om aan andere dan in de Grondwet genoemde lichamen verordenende bevoegdheid te geven, heeft de weg voor functionele decentralisatie vrij gemaakt. Deze, de decentralisatie op zakelijke grondslag, heeft als kenmerk niet het stuk land, waarop de burgers wonen, maar de economische, sociale en andere belangen, tot welker behartiging zij zich verenigd hebben.

Tegenover de centralisatie (in wezen een afglijden in de richting van absolutisme), die een gevolg is van de toenemende macht van de departementale ambtenaren, wensen wij te bevorderen de functionele decentralisatie. Het is nodig, aan belanghebbenden en deskundigen, daartoe bijgestaan door vertegenwoordigers van het algemeen belang, de bevoegdheid te geven op hun eigen terrein de nodige regelingen te treffen; en dat wel onder controle van de parlementaire organen. Waar nodig, zullen de verbruikers direct een stem in het kapittel moeten hebben; waar dit door het ontbreken van organisatie niet te bereiken is, zullen vertegenwoordigers van de staat hun taak moeten overnemen.

Vast staat voor ons, dat bij dit 'zelfbestuur' van belangengroepen e.d. (van 'corporaties', zo men wil) het eerste en laatste woord zal zijn aan het parlement, dat de vertegenwoordiger en beschermer van het algemeen belang moet zijn. De 'nieuwe organen' zullen dus in de eerste plaats aanvullende wetgevende arbeid verrichten. Het volgens het algemeen kiesrecht gekozen politieke parlement geeft de algemene richtlijnen aan en behoudt te allen tijde het recht van veto; de

uitwerking van de beginselen echter zal uit de sfeer van de departementen naar die der bijzondere deskundigheid worden verplaatst.

De belangengroepen zullen deel hebben aan de 'publieke zaak'; hun medewerking geeft recht, betere resultaten, zowel voor henzelf als voor de gemeenschap, te verwachten. De aanwezigheid van vertegenwoordigers van de gemeenschap, e.v. der verbruikers, in de nieuwe organen is een waarborg tegen overheersing van het eenzijdige producentenbelang.

Het wordt met de dag duidelijker, dat de parlementaire democratie aanvulling behoeft; het zijn deze 'nieuwe organen', die, zoveel mogelijk aansluitend bij hetgeen zelfstandig is gegroeid, deze aanvulling zullen brengen.

Over de verschillende toepassingsmogelijkheden der nieuwe organen behoeven wij hier niet uit te weiden. In het rapport *Nieuwe Organen* is dit deel van het onderwerp nader uitgewerkt. Wij mogen echter nog even in vogelvlucht het gebied overzien, waarop de nieuwe organen, in onze gedachtegang, werkzaam zullen zijn.

Daar is allereerst het gebied van het bedrijfsleven, waarop wij ons bedrijfsschappen denken, met de leiding waarvan nieuwe organen zullen zijn belast. In deze organen zullen naast vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers Uit de bedrijfstak, vertegenwoordigers van het algemeen belang en, waar mogelijk, tevens vertegenwoordigers der verbruikers zitting hebben. De samenstelling moet reeds op zichzelf waarborgen bieden, dat het algemeen belang in de bedrijfsschappen behoorlijk behartigd zal worden. Daarnaast moet er preventief en repressief toezicht van het centraal gezag zijn.

Het gebied der nieuwe organen strekt zich echter veel verder uit dan het bedrijfsleven. Er zijn tal van maatschappelijke belangen, waarvan de behartiging, binnen het raam van het algemeen belang, aan belanghebbenden, belangstellenden en deskundigen, onder toezicht van de algemene overheidsorganen, kan worden toever-

trouwd. Het rapport *Nieuwe Organen* noemt in het bijzonder: de volkshuisvesting, de arbeidswetgeving, de sociale verzekering, het ambtenarenrecht, de volksgezondheid.

Nieuwe Organen spreekt niet over het *Cultuurleven*. Toch ware ernstig te overwegen of niet, althans op een deel van dit gebied, met inachtneming van de bijzondere eigenaardigheden ervan, nieuwe organen zouden kunnen worden ingesteld. Daarbij word in het bijzonder aan het onderwijs, zowel hoger, middelbaar als lager onderwijs gedacht. Ook hier zouden de algemene beginselen van het rapport moeten gelden: vaststelling van de algemene lijnen, van de grondslagen hij de wet. Op deze grondslagen zou dan door de bedoelde nieuwe organen moeten worden voortgebouwd. Men kan zich een L.O.-Raad, een M.O.-Raad en een Universitaire Raad denken, eventueel weer in een Cultuurraad als top-organisatie, saam te vatten. Ook aan de universiteiten afzonderlijk zou, in het raam van dit schema, een grotere mate van zelfstandigheid en zelfbestuur kunnen worden toegekend, dan ze thans bezitten. In de zoëven genoemde Cultuurraad ware tevens op te nemen een orgaan voor de vrije jeugdvorming en de ontwikkeling van volwassenen.

Het zal niet zo eenvoudig zijn voor verschillende dezer zelfbesturende colleges de beste samenstelling te ontwerpen. De door ons ontwikkelde algemene beginselen wijzen echter steeds de goede richting aan. Men zal hebben te zoeken naar de beste vertegenwoordigers van belanghebbenden, belangstellenden en deskundigen op ieder bijzonder gebied en daarnaast steeds aan vertegenwoordigers van het algemeen belang, die het algemeen gezichtspunt niet uit het oog zullen verliezen, een belangrijke plaats in de colleges inruimen. En tevens zal het preventieve en repressieve hogere toezicht niet mogen worden vergeten, al zal deze factor op het ene gebied sterker moeten zijn dan op het andere.

Het ligt niet in onze bedoeling thans deze gedachten tot in bijzonderheden te ontwikkelen. Wij wilden hier slechts een vingerwijzing geven, om nog eens duidelijk aan te

tonen dat de opsomming in *Nieuwe Organen* de stof geenszins heeft uitgeput.

Wij aanvaarden dus de gedachte der nieuwe organen. Maar impliceert dit, dat wij de grondslag der bestaande volksvertegenwoordiging als onjuist beschouwen? Allerm minst — het tegendeel is het geval.

De grondslag van de bestaande volksvertegenwoordiging is individueel. De kiezer brengt zijn stem uit, wordt althans geacht zijn stem uit te brengen als burger als staatsburger. Dat wil zeggen, dat hij geacht wordt zijn stem uit te brengen in overeenstemming met het algemeen belang. Natuurlijk met het algemeen belang, zoals hij het ziet. Daarom brengt hij zijn stem uit op een vertegenwoordiger, wiens inzichten omtrent hetgeen het algemeen belang vereist, zoveel mogelijk met de zijne overeenstemmen. Hij wordt geacht zich bij zijn keuze zoveel mogelijk los te maken van eigen persoonlijk belang en van het bijzonder belang van enige maatschappelijke groep, waartoe hij behoort. (...)

Lijnrecht hiertegenover staat de 'organische', de 'corporatieve' gedachte als grondslag der volksvertegenwoordiging. Hierbij wordt uitgegaan van het feit, dat de maatschappij niet uitsluitend uit individuen bestaat, maar uit groepen en wel in het bijzonder uit groepen, die worden gevormd door personen, die in het maatschappelijk productieproces tot hetzelfde productiegebied behoren.

Men wenst dus de volgende grondslag van de volksvertegenwoordiging: zo en zoveel vertegenwoordigers van de industrie, zo en zoveel van de landbouw, zo en zoveel van handel en verkeer, zo en zoveel van de visserij, zo en zoveel van de vrije beroepen, enz. Deze gedachte is voor de meest verschillende uitwerking vatbaar, maar ze heeft altijd tot resultaat, dat in de volksvertegenwoordiging plaats nemen personen, die gekozen zijn met de bedoeling het zeer bijzondere belang van een bepaalde (producten-) groep te behartigen. Terwijl in het bestaande stelsel aan den kiezer in *beginsel* wordt gevraagd, zich zoveel mogelijk los te maken van de belangengroep, waartoe hij behoort, brengt in een organiek of corpora-

tief stelsel de kiezer zijn stem uit als lid van zulk een groep. (...)

Een organisch of corporatief parlement kan niet anders dan een eenheid van tegendelen zijn, een heterogeen samenstel van vrij willekeurig uitgezochte bevolkingsdelen, uitgezocht op gewild- en bewust-particularistische grondslag. Het hoge beginsel, dat de afgevaardigden het gehele volk vertegenwoordigen, wordt verlaten.

Staatkundig stelsel der Sociaal-democratie

(...) Voor de vervulling van hun algemene staatkundige idealen vormden de burgers hun politieke partijen; deze werden, de facto (feitelijk) ingeschakeld in het staatsbestel. Voor de behartiging van bijzondere belangen vormden belanghebbenden of belangstellenden bijzondere organisaties — deze worden wel-is-waar in een aantal gevallen en soms min of meer systematisch door de Regering geraadpleegd. maar ze zijn niet organisch in het staatsbestel opgenomen. Het aantal en de betekenis dezer organisaties groeit met de dag; het ingrijpen van de Staat in de door hen behartigde belangen neemt toe in stormachtig tempo. De hun toekomstige plaats in het staatsbestel hebben ze nog steeds niet gevonden.

Hier is de grote leemte, hier gaapt de kloof, die de staat van den burger, die de staat van de maatschappij scheidt.

Deze kloof moet worden overbrugd. De brug is de corporatie in de door ons bedoelde zin. Hier kan de synthese van parlementair-democratische staat en corporatieve gedachte tot stand worden gebracht.

De voordelen van de corporatieve gedachte komen hier in volle omvang naar voren. Het bijzondere belang wordt door de bij uitstek deskundige, met het oog op dit belang in het leven geroepen corporaties behartigd, binnen de grenzen door het algemeen belang gesteld. In beginsel kan voor iedere uitwerking, op een bepaald gebied, van enig algemeen beginsel een bijzondere doelcorporatie van zo efficiënt mogelijke samenstelling worden geschapen. De gedachte van het zelf-bestuur kan geen fraaiere uitwerking en toepassing vinden.

Daarnaast worden de nadelen van het corporatieve systeem vermeden. Zij worden vermeden 'ex hypothesi' (in beginsel). Hier geen tot mislukking gedoemd pogen een enkel algemeen belang uit een veelheid van heterogene belangen op te bouwen. Een, een enkel bijzonder belang is in het geding. (...)

Zo voltrekt zich de synthese van 'parlementaire' en 'corporatieve' gedachte. De *grondslag* van de Staat blijve parlementair, democratisch, individueel, de *verdere bouw* zij in *beginsel* corporatief.

Synthese van parlementaire en corporatieve staat. En, goed doordacht, synthese, verzoening van Staat en vrije maatschappij, van publiek- en privaatrecht, van staatsordering en vrij maatschappelijk streven, van verordenende bevoegdheid en private collectieve rechtsvorming, van socialisme en syndicalisme, van consumenten- en producentenbelang.

Op parlementair-democratisch-individuele grondslag de 'corporatieve' opbouw. Zo zij het staatkundig stelsel der Sociaal-Democratie!

DE VERZORGINGSSTAAT

J.M. den Uyl

De kwaliteit van het bestaan⁸

Het is tot gemeenplaats geworden, dat tal van programmapunten van het vooroorlogse socialisme in de naoorlogse ontwikkeling om en nabij zijn verwezenlijkt. Volledige werkgelegenheid, sociale zekerheid, verbetering van de omstandigheden waaronder gewerkt wordt, gelijkberechtiging, verhoging van het levenspeil, het zijn alle doelstellingen, die in de zg. welvaartsstaten een ander gezicht hebben gekregen. De maatschappelijke ontwikkeling, die vóór en in de oorlog in het denken werd voorbereid en na 1945 zonder revolutionaire schokken doorzette is terecht wel aangeduid als een 'stille omwenteling'. [...]

Economische groei

De meest imponerende verandering, die zich in de westerse samenlevingen voltrok, is de gestadige groei van de welvaart. Ondanks de recessies van 1952 en 1958 steeg het reëel nationaal inkomen in ons land per hoofd der bevolking sinds 1950 met ruim 40 pct. Daarmee is de groei van de welvaart nog slechts ten dele aangeduid. Dank zij vooral de uitbreiding van de sociale verzekeringen werd de welvaart beter gespreid. De werkloosheid--en daarmee een groep, levend op de rand van het bestaansminimum--verdween vrijwel. De kwaliteit van tal van consumptiegoederen verbeterde. De arbeidstijd werd korter, de vrije tijd nam toe. De omstandigheden, waaronder gewerkt wordt, ondergingen in allerlei opzichten een wijziging ten goede. De onderwijsvoorzieningen namen toe in omvang en in enkele sectoren eveneens in kwaliteit. Er is nauwelijks scherper contrast denkbaar dan tussen de afgesloten, in zichzelf verstrikte samenleving met massawerkloosheid van de

jaren dertig en de om de arbeidskrachten vragende maatschappij met studiemogelijkheden en promotiekansen voor de jongeren, van de jaren zestig.

Dit beeld van de welvaarts groei en de maatschappelijke vooruitgang van het afgelopen decennium is met opzet rozig aangezet, omdat deze studie zich juist bezighoudt met de ontoereikendheid van de huidige welvaarts groei, gemeten aan de normen van vrijheid en gelijkwaardigheid. Gaat in de huidige verhoudingen de vergroting van het aanbod van goederen en diensten gepaard met een ontwikkeling naar rechtvaardiger verhoudingen, een kleurrijker levenspatroon en een intensiever beleefde verantwoordelijkheid van enkeling en groep. Sommigen schijnen te geloven, dat de opheffing van overgebleven maatschappelijke kwalen alleen een zaak van voortgezette welvaarts groei is. Zij menen dat ons stelsel van gemengde economie, van vrije ondernemingswijze productie met een publieke sector, die ongeveer 25 pct. van het nationale inkomen beslaat, slechts tijd nodig heeft om de restanten van armoede en tekort te doen verdwijnen. Immanente krachten in onze huidige structuur zullen in deze opvatting drijven naar groter gelijkheid, spreiding van macht en vergroting van persoonlijke ontplooiingskansen. De vraag dringt zich echter op, of een ongekwaliificeerde welvaarts groei, of scherper aangeduid, een groei van het reële inkomen per hoofd van de bevolking, die niet nader wordt gericht en afgestemd dan in de bestaande maatschappelijke orde het geval is, tot groter welzijn en rechtvaardiger verhoudingen leidt. [...]

⁸ Uit: Om de kwaliteit van het bestaan, een theorie over de besteding van de groei van het nationaal inkomen, Amsterdam 1963, hfd. 1.

Welvaartsstaat

In het proces van welvaartsgroei en de verbetering van de maatschappelijke omstandigheden, die daarmee gepaard gaat, doen zich nieuwe ontwikkelingen voor die al evenzeer vragen om een toetsing van het maatschappelijk kaderwerk waarbinnen dit welvaartsproces zich afspeelt.

De groei van het particuliere inkomen en de als een vloedgolf doorbrekende verspreiding van de massa-communicatiemiddelen hebben een andere opstelling van de burgers tegenover de gemeenschap teweeggebracht. Er is een drang tot participatie, tot het deelhebben aan levensvormen die tot voor kort nog slechts voor beperkte groepen weggelegd leken. Deze drang, hoezeer begrijpelijk en toe te juichen, leidt tot een jacht naar duurzame consumptiegoederen, naar reizen en recreatie, naar beter wonen, kortom naar het deelhebben aan tot voor kort onbekende vormen van ontplooiing. Het voorzien in deze behoeften vraagt een sterke uitbreiding van gemeenschappelijke voorzieningen, die voor een belangrijk deel uit openbare middelen tot stand moeten worden gebracht. Daarbij heeft zich in ernstige mate kortsluiting voorgedaan. In de dienstverlening door de overheid en particulieren vallen soms grotere tekorten waar te nemen dan zich voordeden toen het gemiddelde welvaartspeil lager lag. De uitbreiding van de woningvoorraad heeft geen gelijke tred gehouden met de behoefte aan nieuwe woningen, gevolg van de bevolkingsgroei, maar vooral ook van een gewijzigde bevolkingssamenstelling en van andere levensgewoonten. De behoefte aan een aan de overige levensomstandigheden adequate woning is niet opgevangen. Duurzame consumptiegoederen, die een bepaald levenspeil suggereren, worden vaak ondergebracht in krotten. In de maatschappelijke diensten, bij de verpleging van zieken en gebrekkigen doen zich grote tekorten voor, die vaak een schrijnend karakter hebben, vooral wanneer daar tegenover staat een overvloedig aanbod ter bevrediging van luxe behoeften. Het openbaar vervoer is sterk ten achter gebleven bij de ontwikkeling van het verkeer met particuliere auto's. De wegeaanleg hield

geen gelijke tred met de groeiende verkeersintensiteit. Het politietoezicht bleef beneden de behoeften, opgeroepen door het groeiend verkeer.

De verbetering van de gezondheidszorg heeft geleid tot een nog steeds voortgaande stijging van de gemiddelde levensduur. Het aandeel van de bejaarden in de totale bevolking neemt voortdurend toe.

Verbetering van de gezondheidszorg heeft dus mede als consequentie het treffen van kostbare voorzieningen terwille van de groeiende groep hulpbehoevende bejaarden. Uitbreiding van het onderwijs, wellicht de meest revolutionerende factor in onze moderne maatschappij, brengt een andere levensstijl naar voren. De man en de vrouw die vreemde talen kunnen spreken, die het vanzelfsprekend vinden om naar het buitenland te reizen, die aanspraak maken op ruimere en betere woningen, op het hebben van een auto, op het benutten van de vrije tijd voor de recreatie, kortom een levensstijl waarin een grotere levensontplooiing wordt gerealiseerd.

De verkorting van de arbeidsduur schept, het is tot in den treure herhaald, de behoefte aan voorzieningen die een plezierige en zinvolle besteding van de vrije tijd mogelijk maken, onverschillig of dit nu het tweede of derde televisienet is, dan wel grootscheepse bosaanleg, wegeverbetering, verenigingsgebouwen of sportaccommodatie. Maar ook de verworvenheid van de vrije tijd en van de daarmee binnen bereik gekomen goederen staat onder de druk van ontoereikende openbare voorzieningen.

Disharmonie

De zich ontwikkelende samenleving kenmerkt zich door disharmonieën. Er is een grote ongelijkheid in de verdeling van het particulier beschikbare inkomen en ongelijkheid in de verdeling van het inkomen, beschikbaar voor de particuliere bestedingen van kleine groepen enerzijds en dat, beschikbaar voor gemeenschappelijke voorzieningen anderzijds. De welvaartsstaat, waarin de overheid streeft naar volledige werkgelegenheid en de bestaande verdeling van het inkomen zich handhaaft kan geen

eindstation zijn. Nodig is een aanpak, die de immanente krachten van de huidige welvaartsgroei weet te controleren en te richten op vergroting van het gemeenschappelijke welzijn.

Tot een simpele formule teruggebracht, kan worden gesteld dat onze samenleving er tot op zekere hoogte in is geslaagd om een continue welvaartsgroei te verzekeren, dat ze er echter niet in is geslaagd in deze ontwikkeling sociale rechtvaardigheid en harmonische ontplooiing van enkeling en groep te verwezenlijken. De nieuwe verhoudingen dienen te worden getoetst vanuit het gezichtspunt, dat in het socialistisch denken altijd centraal heeft gestaan, namelijk de zelfverwerkelijking van de mens in vrijheid, in solidariteit gebonden aan een grotere gemeenschap. Die grotere gemeenschap is dichterbij gekomen, ze moet nationaal en internationaal tot werkelijkheid worden gemaakt. [...]

Sociale rechtvaardigheid

Hoe valt in de huidige verhoudingen een samenleving tot stand te brengen, waarin sociale rechtvaardigheid wordt verwezenlijkt, een stabiele economische ontwikkeling is gewaarborgd, de gemeenschappelijke voorzieningen goed functioneren, de democratische instellingen leiding geven aan de technisch-economische ontwikkeling en gelijke kansen op ontplooiing en het deel hebben aan de cultuur voorhanden zijn?

Deze vraag kan slechts worden beantwoord door na te gaan in hoeverre de bestaande maatschappelijke orde overeenstemt met de fundamentele eis van een ontwikkeling in vrijheid en gelijkwaardigheid.

Uitgangspunt van socialistisch denken is steeds geweest het dienstbaar maken van de productie aan de voorziening in de behoeften. Geen productie om de productie, maar een onderordening van de productieve krachten aan de geestelijke en culturele zelfverwerkelijking. De door Marx gesignaleerde *Selbstentfremdung* duidde op de vervreemding van de mens van zijn eigenlijke wezen in een productieproces, dat niet meer dient tot bevrediging van de levensbehoeften der mensen, maar doel in zichzelf geworden is,

gericht op winst, geld, macht. De opheffing van zelfvervreemding is alleen denkbaar, waar de arbeid wordt gezien als een element van menselijke zelfverwerkelijking en kan worden ervaren als een onderdeel van een gemeenschappelijke krachtsinspanning ter overwinning van nood en tekort.

In een ontwikkelingsproces van een eeuw is, met name onder invloed van het socialisme, de kapitalistische productiewijze gehumaniseerd, meer gericht op de bevrediging van levensbehoeften. De wijze waarop dit plaatsvond--arbeidswetgeving, sociale verzekering, bewust economisch overheidsbeleid, ordening--behoeft niet te worden beschreven. Daartegenover heeft het socialisme de waarde van de opvoering der productie en van de vergroting van de welvaart als voorwaarden tot betere behoeftenvoorziening erkend.

Dank zij de technische ontwikkeling en de bevolkingsgroei, de grote motoren van de economische vooruitgang in de westerse samenlevingen, is het oude probleem van de afstemming van de productie op de behoefte in een nieuwe fase gekomen. Deze samenlevingen zijn aangeland in de fase van de massaconsumptie, waarin de massa van de bevolking in staat is zich duurzame consumptiegoederen aan te schaffen, die niet direct tot de levensbehoeften kunnen worden gerekend en waarin ze geleidelijk deelneemt in de consumptie van luxe goederen. Kenmerk van deze fase is niet, dat er geen armoede meer is.

In de Verenigde Staten, waar de luxeconsumptie in sommige sectoren groteske vormen heeft aangenomen en de "afvalmakers" het consumptiebeeld zoal niet beheersen, dan toch sterk beïnvloeden, leven tegelijk 30 miljoen mensen ofwel 15 pct. van de bevolking beneden de armoedegrens.

Planning

Kenmerk van deze fase is wel dat het productieve vermogen van een land groot genoeg is om iedere burger een redelijk levenspeil te bezorgen. Hoezeer welvaart ook een relatief begrip is--de verhouding tussen behoeften en de middelen tot bevrediging--er ligt in de gegeven typering van de huidige

fase een objectief element, dat normatief kan en moet worden gebruikt. Als de economische groei voldoende is gevorderd om iedere burger een behoorlijk levenspeil te waarborgen, dan dient de toeneming van de welvaart ook bewust zodanig te worden aangewend, dat ze voor enkeling en gemeenschap het grootste profijt afwerpt. 'In een welvaartstaat is het grote probleem niet het economische vraagstuk hoe de machine draaiende te houden onverschillig wat er uit komt, maar het politieke vraagstuk hoe het algemeen welzijn te dienen. En planning is daartoe het voornaamste middel.' (W.H. Ferry, *Caught at the Horn of Plenty*, New York 1962, p. 7.)

Eerst wanneer de productieve krachten zodanig worden gericht, dat er geen armoede meer is temidden van overvloed, is de kapitalistische situatie in beginsel overwonnen.

Eerst wanneer een relatie is tot stand gebracht tussen de te verrichten arbeid en de maatschappelijke besteding van het resultaat van de arbeid, is de voorwaarde geschapen tot overwinning van de zelfvervreemding, of liever van het zieloze van zoveel arbeid in het huidige economische bestel. Bij de huidige stand van het technische en organisatorische kunnen lijkt een verdere groei van de welvaart in de zin van een vergroting van het nationale product welhaast verzekerd. Internationale recessies kunnen het tempo van de groei doen fluctueren, een verdubbeling van de levensstandaard in vijftig jaar lijkt binnen bereik te liggen.

Maar van welke levensstandaard? In de geldige cijfers van het nationaal inkomen en het nationaal product telt

De elektrische tandenborstel evenzeer als de verpleeghulp, de reclameuitgaven voor het definitieve kalmeringsmiddel evenzeer als de entreprijzen voor de schouwburg, het commissarissentantième evenzeer als de blindenrente. Groei van het reële nationale inkomen per hoofd van de bevolking op zichzelf is geen waarborg voor de psychische welvaart, voor de verbetering van de kwaliteit van het bestaan. Socialistische politiek in de fase van economische ontwikkeling, die de industriële landen nu zijn binnengetreden, manifesteert zich in een bewuste keuze van de besteding van de toeneming van de welvaart.

In de conceptie van het historische kapitalisme produceren de aanbieders uitsluitend voor de winstbelovende koopkrachtige vraag. De grondgedachte van planning daarentegen is een doelbewuste beïnvloeding van de richting van afzetten en bestedingen. Een planmatige productie is voorwaarde om te voorkomen dat de in ons productiestelsel aanwezige immanente krachten de technisch mogelijke meerdere productie op de markt brengen op plaatsen en in vormen waar ze weinig bijdraagt tot beperking van de nood in de ontwikkelingsgebieden of tot vergroting van de rechtvaardigheid, de weerbaarheid en de beschaving van de geïndustrialiseerde samenlevingen.

PARLEMENTAIRE ENQUÊTE

Uitvoeringsorganen Sociale Verzekeringen⁹

De verdiscontering van werkloosheid

Doelstellingen wettelijke bepalingen

In de memorie van antwoord (blz. 10) bij wetsvoorstel 19 256 wordt gesteld dat in de memorie van toelichting de volgende drie hoofdredenen zijn aangegeven voor de afschaffing van de verdisconteringsbepalingen:

1. het grote verschil in uitkeringspositie tussen gedeeltelijk arbeidsongeschikten voor het deel dat zij als werkloos zijn aan te merken enerzijds en geheel arbeidsongeschikte werklozen anderzijds;

2. de aanzuigende werking van de betere uitkeringsrechten in het kader van de arbeidsongeschiktheidsregelingen;

3. de antirevaliderende werking van de verdisconteringsbepalingen.

Op basis van wetsvoorstel 19 256 heeft de commissie als doelstellingen van de afschaf-

ping verdiscontering van werkloosheid aangemerkt:

Eerste doelstelling:

Personen, die deels werkloos en deels arbeidsongeschikt zijn, voor wat betreft het werkloosheidsdeel in dezelfde uitkeringspositie te brengen als overige werklozen;

Overige doelstellingen:

Het tegengaan van de aanzuigende werking van de betere uitkeringsrechten in het kader van de arbeidsongeschiktheidsregelingen en het wegnemen van de anti-revaliderende werking van de verdisconteringsbepalingen.

Instrument:

Het afschaffen van de verdisconteringsbepalingen in de betreffende wetsartikelen.

Inhoud en uitleg wettelijke bepalingen

Om een duidelijk beeld te geven van de achtergrond van de afschaffing van de verdiscontering van werkloosheid in de WAO en AAW, worden de belangrijkste punten van de verdisconteringsregeling weergegeven, zoals deze voor de afschaffing daarvan gold en toegepast werd. De verdisconteringspraktijk speelde een belangrijke rol bij de wijze, waarop de instroom in de WAO en de AAW tot stand kwam.

Al in artikel 18, lid 2 Ongevallenwet 1921 (OW) was een verdisconteringsbepaling opgenomen. "Zij is in de OW gekomen dankzij een destijds door de regering overgenomen amendement- Duys c.s.. De strekking van dit amendement was om veilig te

stellen, dat bij de vaststelling van de mate van arbeidsongeschiktheid niet alleen beslissend zou zijn het woord van de medicus, werkgever of bedrijfskundige, maar dat ook het orgaan van arbeidsbemiddeling zou worden ingeschakeld, dat kan uitmaken of voor de hier bedoelde, vaak zwaar verminkte personen, praktisch gelegenheid bestaat arbeid te verkrijgen, en zo ja, in welke mate. Van regeringszijde werd destijds te kennen gegeven, dat in de praktijk reeds rekening werd gehouden met de mindere arbeidsgelegenheid voor door een ongeval getroffen. Tegen het opnemen van een bepaling, die dit met zoveel woorden, op voorzichtige wijze, in de wet neerlegt, had

⁹ Bron: Uitvoeringsorganen Sociale Verzekeringen, Kamerstukken 1992-1993, 22 730, Eindrapport (nr. 10).

de regering echter geen bezwaar, omdat het streven in de aangegeven richting gaat!".

Over de bedoeling van artikel 21, lid 2, sub a WAO zei minister Veldkamp: "Hoeveel voor de opdracht om bij de beoordeling van de arbeidsongeschiktheid rekening te houden met de mate, waarin de arbeidsgelegenheid is verminderd, ook reeds uit artikel 18 van het ontwerp (WAO) aanwijzingen vallen te putten, is de ondergetekende van oordeel, dat de onderhavige bepaling in de WAO niet misplaatst is. Zij stelt met zoveel woorden duidelijk buiten twijfel, dat bij de beoordeling van de arbeidsongeschiktheid van een gehandicapte ook in de beschouwingen dient te worden betrokken de door de handicap verminderde mogelijkheid om weer arbeid te verkrijgen. Bij de beoordeling of iemand arbeidsongeschiktheid is en voor een uitkering in aanmerking moet komen, dient dus de door de arbeidsongeschiktheid verminderde gelegenheid tot het verkrijgen van passende arbeid te worden verdisconteerd²".

De tekst van artikel 21, lid 2, aanhef en sub a WAO luidde van 1-7-1967 tot 1-1-1987:

"Bij de vaststelling van de mate van arbeidsongeschiktheid wordt, zoveel doenlijk, rekening gehouden met:

a. door deze arbeidsongeschiktheid veroorzaakte verminderde gelegenheid tot het verkrijgen van arbeid als bedoeld in artikel 18, eerste of tweede lid."

In een brief aan de Sociale Verzekeringsraad d.d. 8-7-1966 naar aanleiding van een brief van de Sociale Verzekeringsraad van 22-4-1966 aan het ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid schreef de minister (Veldkamp) over de uitleg van artikel 21, lid 2, sub a WAO onder meer het volgende:

"Eveneens onderschrijf ik de door u gevolgde gedachtegang, dat indien na aanvankelijke toekenning van WAO-uitkering tot het hoogste percentage, daarna, ondanks toenemende arbeidsgeschiktheid in zuiver medische zin, nog geen werk werd verkregen, en ook na mislukking van aanvaarde arbeid de WAO-uitkering onverminderd, dus naar 80%, zal worden gehandhaafd of voortgezet. (...) Nochtans zullen zich geval-

len voordoen, waarin niet langer de arbeidsongeschiktheid als een voorname oorzaak voor het niet kunnen verkrijgen van werk moet worden gezien. In die gevallen zal aanspraak op--aanvullende--WW-uitkering kunnen bestaan. Ik zou het ten zeerste op prijs stellen indien uw Raad de door hem ontwikkelde en door mij nog enigermate gepreciseerde zienswijze m.b.t. de samenloop van WAO-uitkering en WW-uitkering zoveel als in zijn vermogen ligt bij de uitvoeringsorganen ingang zou willen doen vinden."

Dit standpunt werd door de Sociale Verzekeringsraad aan de bedrijfsverenigingen en de GMD meegedeeld, met de opmerking: "Een en ander laat uiteraard onverlet de zelfstandige beslissingsbevoegdheid ter zake van het uitvoeringsorgaan en van de beroepsrechters"³

Bij de vaststelling van hoofdstuk XV (Sociale Zaken en Volksgezondheid) van de Rijksbegroting 1971 zei minister Roolvink naar aanleiding van een vraag van mejufrouw Van Leeuwen (ARP)⁴:

"Mevrouw Van Leeuwen heeft voorts gesproken over de uitvoering van de WAO, met name wat betreft de toepassing van de artikelen 21 en 60 van deze wet.

Uit de vele brieven die mij m.b.t. de uitvoering van de WAO bereiken, heb ik de indruk gekregen, dat in sommige gevallen wel eens te vlug tot vaststelling van het arbeidsongeschiktheidspercentage van minder dan 100 wordt overgegaan. Dit zijn vaak zeer vervelende gevallen. Kortgeleden heb ik een brief van iemand ontvangen, die schreef: In welke mate ik ongeschikt ben, is zeer moeilijk vast te stellen. Ik weet alleen, dat geen enkele werkgever mij in dienst wil nemen. Ik heb met name het oog op dit soort gevallen. Een werknemer die door ziekte of invaliditeit zijn werk kwijt raakt, behoort naar mijn mening in het algemeen een volledige WAO-uitkering te ontvangen tot het moment, waarop hij weer een nieuwe dienstbetrekking vindt en totdat is gebleken, dat hij de nieuwe arbeid duurzaam kan verrichten."

Door de Centrale Raad van Beroep werd bovenstaande uitleg echter als onjuist verworpen. In een uitspraak van 7-7-1972⁵ sprak de Centrale Raad van Beroep zich voor de eerste maal duidelijk uit over de wijze, waarop volgens de hoogste rechter artikel 21, lid 2, onder a WAO geïnterpreteerd moet worden. De Centrale Raad van Beroep overwoog in deze uitspraak onder meer, dat betrokkene in zijn beroepschrift had gewezen op de brief van de toenmalige Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid d.d. 8.7.1966 aan de Sociale Verzekeringsraad en naar de verklaring van de toenmalige Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid bij de behandeling van de Rijksbegroting 1971 in de beide Kamers der Staten-Generaal, dat ook naar zijn mening een arbeidsongeschiktheidsuitkering volledig (dus naar 80% van het dagloon) dient te worden voortgezet totdat de invalide werknemer naar de arbeid is teruggeleid en is komen vast te staan, dat hij deze arbeid duurzaam kan verrichten.

Ook volgens de Centrale Raad van Beroep mocht de betekenis van artikel 21, lid 2, onder a WAO niet worden veronachtzaamd en behoorde mitsdien afschaffing op basis van louter theoretische arbeidscapaciteit, zonder dat enige concrete plaatsingsmogelijkheid aanwezig is, niet voor te komen.

Ook kon de Raad onderschrijven, dat de arbeidsongeschiktheidsuitkering behoort te worden voortgezet zolang de arbeidsongeschiktheid (dat wil zeggen de handicap) de oorzaak is van de verminderde gelegenheid tot het verkrijgen van werk.

Niet juist evenwel achtte de Raad de opvatting, dat een eenmaal toegekende arbeidsongeschiktheidsuitkering volledig zou dienen te worden voortgezet, "totdat de invalide werknemer naar de arbeid is teruggeleid en totdat is komen vast te staan, dat hij deze arbeid duurzaam kan verrichten". Laatstbedoelde opvatting vond naar het oordeel van de Raad in de wet, en met name ook in artikel 21, lid 2, sub a WAO geen steun. In genoemd artikel werd immers uitdrukkelijk gesproken van door de arbeidsongeschiktheid (dat wil zeggen de handicap) veroorzaakte verminderde "gelegenheid" tot

het "verkrijgen" van arbeid. Dat een eenmaal toegekende arbeidsongeschiktheidsuitkering zou moeten worden voortgezet, totdat in feite arbeid is verkregen, viel uit dat artikel niet te lezen en was met de inhoud daarvan naar het oordeel van de Raad zelfs niet verenigbaar.

De Raad verstond dit artikel aldus, dat de resterende verdien capaciteit van een gehandicapte niet louter theoretisch mocht worden bepaald, maar dat daarbij met name ook rekening moest worden gehouden met de moeilijkheid die een gehandicapte juist door zijn handicap kan hebben om een werkkring te vinden waarin hij zijn resterende verdien capaciteit kon verwezenlijken. Dit bracht met zich mee dat in elk afzonderlijk geval waarin zich een verminderde gelegenheid tot het verkrijgen van arbeid voordeed, moest worden beslist of de verminderde gelegenheid het gevolg was van de handicap van de betrokkene dan wel van andere omstandigheden, waarbij met name te denken viel aan onwerkwilligheid van de betrokkene en aan de heersende werkloosheid⁶.

In de AAW werd eenzelfde verdiscontingsbepaling opgenomen als die in de WAO, te weten artikel 12, lid 2, aanhef en sub a AAW (tekst van 1-10-1976 tot 1-1-1987), die luidde:

"Bij de vaststelling van de mate van arbeidsongeschiktheidsverzekering wordt, zoveel doenlijk, rekening gehouden met:

a. door deze arbeidsongeschiktheid veroorzaakte verminderde gelegenheid tot het verkrijgen van arbeid als bedoeld in artikel 5, eerste of tweede lid."

De bepaling kwam echter niet zonder slag of stoot tot stand.

De bewindslieden (minister J. Boersma en staatssecretaris P.J.J. Mertens) stelden in de Memorie van Toelichting bij het wetsvoorstel AAW vast dat reeds geruime tijd de toepassing van de aan artikel 12, lid 2, sub a AAW analoge bepaling van de WAO ter discussie was. "In dit verband", schreven zij, "kan o.a. gewezen worden op de op 25, 26 en 27 april (1974) gehouden studiedagen voor sociale verzekeringsgeneeskunde, die door de Gemeenschappelijke Medische

Dienst waren georganiseerd. Het gaat in deze gevallen (van gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid) o.a. om de vraag of er een oorzakelijk verband bestaat tussen de arbeidsongeschiktheid en het niet kunnen vinden van passende arbeid. Duidelijk zal zijn, dat het bijzonder moeilijk is om vast te stellen of dit verband aanwezig is. Het gevolg van deze moeilijkheid is, dat personen, die nog een duidelijke restcapaciteit hebben, in de hoogste arbeidsongeschiktheidsklasse van de WAO worden ingedeeld met de consequentie, dat werkloosheid niet duidelijk wordt onderscheiden van arbeidsongeschiktheid. Hierbij wordt voorts gesteld, dat indeling in de hoogste invaliditeitsklasse van de WAO ingeval betrokkene nog een aanmerkelijke rest-validiteit heeft een verkeerde psychologische uitwerking zal hebben. Betrokkene zou dan immers ten onrechte het idee krijgen dat hij volledig arbeidsongeschikt is.

Het is ons bekend, dat de discussie over de gewenste toepassing van artikel 21, lid 2 onder a WAO nog gaande is. In verband hiermede menen wij, dat het in dit artikel neergelegde beginsel voorhands moet worden gehandhaafd. Het is naar ons oordeel een goed uitgangspunt, dat bij de bepaling van de mate van arbeidsongeschiktheid niet moet worden volstaan met een medische, arbeidstechnische, of loonkundige schatting, doch dat tevens rekening wordt gehouden met de--als gevolg van de handicap--verminderde mogelijkheden tot het verkrijgen van passende arbeid. Dit neemt niet weg, dat wij oog hebben voor de ongunstige effecten, welke de toepassing van vorenbedoelde bepaling van de WAO in bepaalde situaties kan hebben.

Met het in afwijking van de WAO voorgestelde bepaalde in het derde en vierde lid van artikel 12 menen wij een voorlopige aanzet te geven tot het verminderen van vorengenoemde ongewenste effecten van de toepassing van het tweede lid van dat artikel⁷.

Als voorlopige remedie tegen de ongunstige effecten werd in de AAW en de WAO de mogelijkheid opgenomen om de verdis-

conteringsbepalingen tot een bepaalde termijn te beperken.

In het derde lid van artikel 12 (AAW) werd de bedrijfsvereniging de bevoegdheid verleend om de toepassing van het tweede lid, onder a, van dat artikel te beperken tot een bepaalde termijn. Voorts zou de bedrijfsvereniging die termijn ten allen tijde kunnen herzien. Artikel 21 van de WAO werd volledig afgestemd op artikel 12 AAW⁸.

Artikel 12, lid 3 AAW (tekst van 1-10-1976 tot 1-1-1987) en artikel 21, lid 3 WAO (tekst van 1-10-1976 tot 1-1-1987) luiden:

De bedrijfsvereniging is bevoegd de aanpassing van het vorige lid, onder a, te beperken tot een bepaalde termijn, welke te allen tijde kan worden herzien.

Per 1 januari 1987 werden de verdisconteringsbepalingen in artikel 21 WAO en 12 AAW afgeschaft. Aan artikel 18 WAO en artikel 5 AAW werd een nieuw zesde lid toegevoegd, dat bepaalt dat bij de mate van arbeidsongeschiktheid buiten beschouwing gelaten wordt of de werknemer resp. de verzekerde de arbeid feitelijk kan verkrijgen.

Tevens werd in de artikelen 18 WAO en 5 AAW nog het "ter plaatse waar"-criterium gewijzigd, wat betekent dat bij het duiden van passende functies niet langer slechts functies in de eigen regio in aanmerking behoeven te worden genomen.

De werking van de nieuwe bepalingen werd echter voor degenen, die op 31-12-1986 al een arbeidsongeschiktheidsuitkering ontvingen, in belangrijke mate beperkt.

Op grond van artikel 52 IWS bleven de verdisconteringsbepalingen van toepassing op volledig en gedeeltelijk arbeidsongeschikten, die op 31-12-1986 recht op een arbeidsongeschiktheidsuitkering hadden en op die dag 35 jaar of ouder waren. Tevens bleven de oude bepalingen van toepassing op vroeggehandicapten, ongeacht de leeftijd. Verder kregen op grond van artikel 53 IWS volledig arbeidsongeschikten, die op 31-12-1986 recht op een arbeidsongeschiktheidsuitkering hadden en op die dag de leeftijd van 35 jaar nog niet hadden bereikt, in beginsel recht op een tijdelijke aanvullende uitkering.

Uitvoering wettelijke bepalingen De verdisconteringsbepalingen

De uitspraak van de Centrale Raad van Beroep, gepubliceerd in RSV 1973/20, werd gedaan bijna een jaar voor het tot stand komen van de FBV-circulaire van 25-5-1973, nr. 575, waarin de Federatie van Bedrijfsverenigingen een in aantal gevallen met deze jurisprudentie strijdige uitleg aan de bepalingen van artikel 18 en 21 WAO gaven:

"In overleg met de SVR-commissie "toezicht op de uitvoeringsorganen" hebben de Gemeenschappelijke Medische Dienst en Federatie van Bedrijfsverenigingen zich bereid verklaard in de praktijk uit te gaan van de leidende gedachte, welke werd ontwikkeld door een werkgroep uit genoemde SVR-commissie. Deze gedachte zou aldus kunnen worden vertaald dat men bij werkloosheid van de gehandicapte primair uitgaat van het vermoeden dat er in het algemeen een oorzakelijk verband is tussen de aanwezige werkloosheid en de handicap. Slechts in bepaalde gevallen--wanneer objectief aantoonbare feiten in tegengestelde richting wijzen--zal dit vermoeden moeten wijken". (Dit werd genoemd: "verdisconteren, tenzij ...").

Verwacht werd dat omstreeks 1-6-1973 de adviezen van de Gemeenschappelijke Medische Dienst gebaseerd zouden zijn op deze wijze van toepassing⁹.

In de praktijk werd vrijwel een ieder met een ziekte of gebrek volledig arbeidsongeschikt verklaard. De belanghebbende

hoefde niet altijd door de verzekeringsgeneeskundige van de Gemeenschappelijke Medische Dienst te worden gezien. Zo blijkt uit de cijfers van de Gemeenschappelijke Medische Dienst dat landelijk in het (S)electie-overleg circa 4 000 personen per kwartaal op basis van stukken werden beoordeeld. Het betrof die gevallen waarbij het voor de bedrijfsvereniging vaststaat dat de verzekerde volledig arbeidsongeschikt is, dus niet in staat is passende arbeid te verrichten. Ook de gevallen waarbij de belanghebbende naar verwachting van de bedrijfsvereniging onder verdiscontering volledig in de WAO terecht zou komen, hoefden niet door de Gemeenschappelijke Medische Dienst te worden gezien. Op grond van leeftijd of handicap van de betrokkene stond bij voorbaat vast dat deze geen herplaatsingsmogelijkheden had en dus onder verdiscontering in de WAO zou komen. Deze samenwerkingsafspraken tussen Gemeenschappelijke Medische Dienst en bedrijfsverenigingen werd in 1976 van kracht. Een niet-gemotiveerde kennisgeving aan de Gemeenschappelijke Medische Dienst was voldoende om de Gemeenschappelijke Medische Dienst in staat te stellen om formeel aan de verplichte advisering aan het einde van het ziektejaar te voldoen. De Gemeenschappelijke Medische Dienst was er niet ongelukkig mee dat zij niet al deze mensen hoefde te zien. Het werkaanbod zou dan gigantisch zijn toegenomen.

Effectiviteit uitvoering wettelijke bepalingen

Effectiviteit van de uitvoering van de vaststelling van arbeidsongeschiktheid met verdiscontering

In deze periode is uitleg en toepassing van de betreffende wetsbepalingen door het bestuur (minister SZW, Sociale Verzekeringsraad, Federatie van Bedrijfsverenigingen, bedrijfsverenigingen en adviseur GMD) voor wat betreft de categorale toepassing bij de normale gevallen (volledige

verdiscontering bij niet-tenzijgevallen) in strijd met de formele wetgeving en de jurisprudentie van de CRvB daarover. Dat betekent dat de bedrijfsverenigingen in deze gevallen in strijd met het geldende recht handelen.

Nu zijn er gevallen denkbaar, waarin een buitenwettelijk of contra legem-beleid aanvaardbaar zou kunnen zijn. Als de buitenwettelijke regels de instemming van het bevoegd gezag hebben en zij voorzien in een leemte in de wet aanvaardt de Centrale Raad van Beroep de buitenwettelijke praktijk als een bevoegdheid, waartoe de uitvoeringsorganen gerechtigd zijn. Daarvan is bij de verdisconteringspraktijk echter geen sprake¹⁰. Het gaat naar de waarneming van de commissie hier om een onrechtmatige uitvoering van de AAW en de WAO. De afwijkende wijze van uitvoering van de op zichzelf, mede in het licht van de jurisprudentie gezien, duidelijke, dwingendrechtelijke bepalingen van de AAW en de WAO die de bedrijfsverenigingen zich veroorloven, is op geen enkele aanwijsbare toegekende of toegestane bevoegdheid gebaseerd. Uitlatingen zoals die afkomstig van het Ministerie van Sociale Zaken of van Minister Roolvink, die door de hoogste

rechter als een onjuiste interpretatie van de desbetreffende wetstekst worden aangemerkt¹¹, of van de Sociale Zekerheidsraad kunnen in het Nederlandse rechtssysteem niet derogeren aan een dwingendrechtelijke bepaling in een formele wet met de daarbij behorende vaste interpretatie door de hoogste rechter.

De heer Van den Hurk, rechter bij de Centrale Raad van Beroep, achtte in het openbaar verhoor de praktijk van de verdiscontering in strijd met de wet. De heer Noordam, hoogleraar sociaal verzekeringsrecht, zei in het openbaar verhoor over de uitspraak van 1972¹²: "De rechter heeft toen een bepaalde interpretatie gegeven aan die bepaling. Vanaf dat moment behoren uitvoeringsorganen die interpretatie te volgen en dat is niet gebeurd."

NOTEN

1. TK 1964-1965, 7171, MvA nr. 3, p. 26, minister Veldkamp.
2. TK 1964-1965, 7171, MvA nr. 3, p. 26.
3. SVr, circulaire d.d. 15-3-1967, nr. 316, Aanpassing van de WW aan de WAO, p. 3.
4. Handelingen Eerste en Tweede Kamer 13-1-1971, 40e vergadering, zitting 1970-1971, p. 2185.
5. W.A.O. 1971/243 (RSV 1973/20).
6. Het in deze uitspraak door de CRvB ingenomen standpunt werd in een reeks van uitspraken van later datum bevestigd, zoals in RSV 1975/208, RSV 1977/165, RSV 1984/133 en 134, en RSV 1990/87.
7. TK, zitting 1974-19975, 13 231, MvT nr. 3, p. 55.
8. TK, zitting 1974-1975, 13 231, MvT nr. 3, pp. 55 en 57.
9. FBV-circulaire van 25-5-1973, nr. 575, p. 3.
10. Contra legem-uitvoering in het sociaal zekerheidsrecht, publicaties SCOSZ 1, Kluwer, Deventer 1985, p. 45.
11. Zie Centrale Raad van Beroep d.d. 7-7-1972, W.A.O. 1971/243 (RSV 1973/20).
12. Zie vorige noot.

GOEDE BEDOELINGEN, KWADE GEVOLGEN

De Westerse strijd tegen kinderarbeid in de Derde Wereld

NRC Handelsblad, 20 februari 1997

"De stof van chemische poeders en de penetrante dampen in de voorraadruimte en de productiehal slaan ons tegemoet. We treffen er enkele honderden kinderen aan, velen jonger dan tien jaar die, lange rij na lange rij, twaalf uur achtereen doosjes vullen met fosforstokjes." Deze beschrijving had kunnen stammen uit een Dickensiaans boek over het negentiende-eeuwse Engeland. In werkelijkheid is het Unicef-directeur Carol Bellamy's beschrijving van een hedendaagse luciferfabriek in het Indische Sivakasi.

In haar "The State of the World's Children 1997" geeft de chef van het VN-kinderfonds reeksen andere voorbeelden: Pakistan, waar in de tapijtindustrie vele duizenden kinderen voor een paar tientjes door hun doodarme ouders letterlijk als slaafjes zijn verkocht aan fabrikanten die deze gratis arbeid met mafia-achtige methoden in het gareel houden; Maleisië, waar ondanks de snel stijgende welvaart in de steden plattelandskinderen nog tot zeventien uur per etmaal op rubberplantages werken met allerlei risico's van insecten- of slangenbeten; Tanzania, waar kinderen twaalf uur achtereen koffiebonen plukken en daarbij overmatig gebruikte insecticiden inademen; of de Filippijnen, waar jongetjes tot gevaarlijke diepten in zee moeten duiken om er visnetten te bevestigen.

Dat dit allemaal niet kan en niet mag zal ieder welvoelend mens helder zijn. Minder duidelijk is hoe en wat er aan kan worden gedaan. Op dit punt is er onder "do gooders" zelfs sprake van een richtingenstrijd: tussen recht-door-zeese "afschaffers"; tussen "hervormers" die zich alleen op de ergste uitwassen willen concentreren; "relativisten" die kinderarbeid zien als nauwelijks

te vermijden "bijwerking" van een sociaal-economische ontwikkelingsfase: of "emancipeerders", die de wensen van het kind zelf centraal willen stellen en menen dat het moet kunnen werken als het zulks wenst.

De Internationale Arbeidsorganisatie ILO kwam vorig jaar met nieuwe schattingen over aantallen kinderarbeitertjes in de wereld onder de veertien jaar: zo'n kwart miljard, van wie de helft in Zuid-Azië, een derde in Afrika en de rest vooral in Latijns Amerika. Tot overmaat van ramp groeit hun aantal. Ben White, hoogleraar rurale sociologie aan het Haagse Institute of Social Studies (ISS), legt uit: "In voormalig socialistische landen die zich bekeren tot vrijere marktsystemen, zoals China, Vietnam, Cambodja of de voormalige Sovjet-Unie zie je een sterk krimpemde rol van de overheden en een beperking van hun uitgaven, ook voor sociale zaken en onderwijs. Daardoor groeit op families de druk op kinderen te laten werken.

De straffe saneringsprogramma's die veel arme schuldenlanden het afgelopen decennium van Wereldbank en IMF voor de kiezen kregen--als voorwaarde voor het verkrijgen van nieuwe leningen--waren macro-economisch niet zelden heilzaam, maar hadden eenzelfde stimulerend effect op kinderarbeid. "Onze ervaringen uit de eerste hand tonen dat de werkelijke aanpassingskosten buiten proportie worden betaald door de armsten", aldus Carol Bellamy van Unicef. "Je ziet dan ook een groei van het aantal kinderarbeiders. In een land als Zimbabwe bijvoorbeeld, waar rapporten van de overheid en de ILO een direct verband leggen tussen het structurele aanpassingsprogramma en een explosie van kinderarbeid."

Tegelijk kent in hetzelfde Westen dat deze structurele aanpassingen afdwingt, het enthousiasme voor het bestrijden van kinderarbeid de laatste tijd nauwelijks grenzen.

Een eeuw geleden kampe het Westen op ruime schaal met hetzelfde probleem. Pas naarmate de Amerikaanse en Europese samenlevingen deze eeuw welvarender werden, konden families het zich daar permitteren hun kinderen meer beschermd en zonder harde dagelijkse arbeid groot te brengen. "Nu eisen de kinderen en kleinkinderen van deze gelukkige generatie van Europeanen en Amerikanen een nieuw soort bescherming", noteerde de *Far Eastern Economic Review* onlangs laconiek. "Als volwassenen eisen zij bescherming tegen Aziatische exporteurs die goedkope arbeid, onder wie kinderen, gebruiken om producten te maken die concurreren op de wereldmarkten.

Hoe dan ook, machtige Westerse lobbygroepen steunen vandaag de dag gevarieerde vormen van handelsacties of consumentenboycots tegen de import van Derde Wereld-producten "made with child labour". Zo importeren veel Westerse tapijtverkopers, waaronder de Nederlandse keten *Carpet-land*, alleen nog maar producten vanuit Azië die voorzien zijn van het "Rugmark"-keurmerk, een garantie dat er bij de productie geen kinderarbeid is gebruikt. *Rugmarks* controle-apparaat wordt in India en Nepal mede gefinancierd door de *Novib*.

Afgelopen november werd op een bijeenkomst van de *FNV* over ethiek van de wereldhandel een nieuwe maatregel aangekondigd. De Nederlandse textieldetailhandel gaat een *Stichting Eerlijk Handelhandsvest* oprichten die moet bevorderen dat in Nederland verkochte kleding kinderarbeidsloos wordt gefabriceerd. Sportwarengiganten als *Reebok* en *Nike* beconcurreren elkaar inmiddels met kinderarbeidsvrije waar.

Toen onlangs werd vastgesteld dat tijdens het EK-voetbal van de afgelopen zomer in Engeland was gespeeld met ballen uit het Pakistaanse *Sialkot*, waar kinderarbeid wijdverspreid is, maakte ook de doorgaans dicht bij de graspollen staande voetbalwereld een moreel hoogstandje. Van *Ajax* en andere

Europese topclubs tot en met het Nederlandse elftal en de overkoepelende *Fifa*, onderschreef iedereen een initiatief van de organisatie *Child Right* om voortaan slechts te spelen met door volwassenen genaaide voetballen. Naar verluidt nam de Amerikaanse baseball-liga soortgelijke maatregelen jegens haar ballenproducten in Midden-Amerika.

Toch zouden Westerse consumenten, die begrijpelijkerwijs nijdig worden als ze horen over kinderarbeid, er een doelwit bij moeten nemen, namelijk hun eigen regeringen. Daar zouden ze van moeten eisen dat die importtarieven (van gemiddeld 15 tot 20 procent) die nu nog op textielproducten uit arme landen worden geheven omlaag gaan of verdwijnen. Want die hoge importtarieven brengen fabrikanten in arme landen er immers eerder toe om goedkope kinderen in te schakelen.

Op dit heikele punt kent de hypocrisie van rijke landen trouwens weinig grenzen. Volgens de *Journal of Commerce* beloofde Washington onlangs tijdens het Akkoord inzake Textiel en Kleding om de komende drie jaar 16 procent van de totale Amerikaanse textiel- en kledingimport tariefvrij te maken. Dat betreft niet minder dan 278 artikelen. Maar wat blijkt? Niet één ervan was in het verleden onderhevig aan heffingen, dus verandert er voorlopig niets. Het betreft namelijk producten als parachutes of veiligheidsriemen. "In de Europese Unie doen ze hetzelfde", verzekerde de *Journal of Commerce*.

Intussen blijken recente Westerse sancties of boycotacties tegen kinderarbeid gebruikende producenten soms opvallend effectief. Zo halveerde vorig jaar de Pakistaanse tapijtproductie als gevolg van een internationale campagne tegen kinderarbeid in die sector. In Bangladesh gooiden kledingproducenten onder dreiging van een buitenlandse boycot tienduizenden kinderen op straat. In andere "bedreigde" landen als Honduras, Indonesië of Thailand gebeurde in mindere of meerdere mate hetzelfde.

Evenzo in Marokko. Het Nederlandse blad *Onze Wereld* beschreef afgelopen november onder de curieuze kop "Kinderarbeid

moet!" de droeve wederwaardigheden van ruim honderd meisjes van onder de vijftien jaar die in het Marokkaanse stadje Meknes werkten bij een toeleverancier van een Brits kledingconcern. Het werk was er zwaar en lang, maar zij en hun familieleden waren toch redelijk tevreden. Elke cent was immers welkom en op de overvolle scholen was voor hen nauwelijks plaats." Zelfs met een diploma bleef je vaak werkloos", wist het blad. "In de fabriek leerde je tenminste een handwerk en had je later meer kans op een baan."

Op een dag verschenen er een paar vriendelijke Britse heren in het bedrijf in Meknes die tussen neus en lippen bij de 12 tot 14-jarige meisjes naar hun leeftijden informeerden. Kort nadien kwam de aap uit de mouw. De heren waren Britse tv-journalisten geweest die geheime opnamen hadden gemaakt en het Britse concern eiste prompt het ontslag van de meisjes in Meknes. Die zitten nu thuis of doen laagwaardiger en (nog) lager betaald werk. Vrijwel niemand belandde in de schoolbank. Een petitie onder het motto "Wij willen weer aan het werk" hielp niet. Goedwillende rijke noorderlingen die broodroof plegen jegens armlastige zuiderlingen? Te gek voor woorden. Of niet soms? De ervaringen in Bangladesh geven evenzeer te denken. Daar werkten een paar jaar geleden nog zeker 75.000 kinderen van onder de veertien in de kledingindustrie, die tweederde van 's lands export verzorgt. Nadat de Amerikaanse Democratische senator Tom Harkin in Washington een wetsvoorstel had ingediend om voortaan mede door kinderen gemaakte kleding te boycotten, brak er onder de fabrikanten in de hoofdstad Dacca regelrechte paniek uit. Van de Bengaalse exportkleding gaat immers 60 procent naar de V.S. Dus werden in 1993 de meeste kinderen weggestuurd. Na vergeefse protesten van hen en hun ouders voerden Unicef en ILO in 1995 onderzoek uit onder de tienduizenden ontslagen kinderen. De helft zat nog zonder werk en de rest had dat wel gevonden, maar in het onbetaalde huishouden, in straatventerij, vuil verzamelen, steenvergruizen, en vooral ook prostitutie. "Ze hebben nu werk

dat nog lager betaalt, nog meer uitgebuit, riskanter of ongezonder is", aldus Rolf Carriere, hoofd van het Unicef-bureau in Dacca. Het blad *Far Eastern Economic Review* commentarieerde vorig jaar naar aanleiding van dit drama: "Westerse activisten die echt gemotiveerd zijn om Aziatische kinderen te helpen, moeten weten dat er zoiets bestaat als van de wet van de Onbedoelde Gevolgen. Die gaat werken als de externe politiek hardhandig tussenbeide komt in het natuurlijke groei- en veranderingstempo van een land, gebaseerd op zijn algemene ontwikkelingsniveau". Van de circa 60.000 ontslagen kinderen in Bangladesh kwam er niet één op school terecht. Wat niet verbazingwekkend is in een land met een gemiddeld inkomen per hoofd van 230 dollar per jaar.

"Onderwijs zou een uitweg kunnen bieden maar voor velen is dat een onhaalbare kaart", aldus de plaatselijke ILO-afgevaardigde Assefa Bequele. "Zelfs als er op papier gratis onderwijs bestaat, komen er andere kosten zoals leermiddelen, uniform of transport bij". Bovendien blijkt zelfs een minimaal kindermaandloon vaak onontbeerlijk voor de familie.

Neem de 30-jarige Abul Fayeze die drie jaar geleden met zijn 9-jarige zoon Bilal naar Dacca kwam nadat de veranderde loop van een rivier hun land had weggevaagd. Ze beginnen nu 's morgens om zes uur in het donker met het vergruizen van grote keistenen en leveren twaalf uur later een hoop grind af bij een bouwplaats voor 85 dollarcent. Fayeze tegenover de *Far Eastern Economic Review*: "Zonder de hulp van Bilal zou ik gewoon niet genoeg geld hebben om eten te kopen."

De Amerikaanse ambassade in Bangladesh, de ILO en Unicef waren zo gegeneerd door de gevolgen van senator Harkins kindlievend bedoelde boycotinitiatief dat ze vorig jaar een actie op touw zetten om extra scholen te bouwen voor de massaal ontslagen kinderen en hen tijdelijk met een "stipendium" van 7 dollar per maand te steunen. Dat lukte deels, maar de werkgelegenheid van kinderen van veertien jaar en jonger in de textiel is vrijwel verdwenen. Tot wanhoop van velen, naar uit onderzoek

blijkt. "Het is een grote fout als we werken de kinderen onze modellen opleggen zonder eerst goed naar ze te luisteren," zegt de socioloog prof. Ben White van het Haagse ISS. "Als je het ze zelf vraagt blijkt dat kinderen graag het recht hebben om te werken en geld te verdienen". White wijst er op dat de Westerse media vooral aandacht besteden aan kinderen die in de industriële exportsectoren werken. Maar het gros van de Derde Wereld-kinderen is actief in het huishouden, de agrarische sector of het ambachtelijke familiebedrijf. Daar zijn de omstandigheden gemiddeld slechter en wordt nog minder betaald dan in de industrie waar maar een kleine minderheid van de kinderen werkt. "Het ironische is dat die industriële nijverheid in de stad zelfs een ontsnapingsmogelijkheid vormt voor kinderen uit de onbetaalde huishoudens en de geïsoleerde landbouwsector".

Prof. White zet vraagtekens achter de Westerse opvattingen dat kinderen zeker tot hun vijftiende naar school moeten gaan en in hun vrije tijd bij voorkeur horen te spelen. "Allereerst passen die niet bij de historische realiteit", zegt hij. "Zelfs in Europa met zijn algemene leerplicht zie je dat schoolgang en bijverdiene vaak worden gecombineerd. Verder passen zulke opvattingen niet bij de realiteit van de Derde Wereld. Als er geen plaats is voor kinderen op school, als er moet worden gewerkt om schoolkosten te kunnen betalen, als het geboden onderwijs slecht of irrelevant is, als je kind gedwongen wordt jezelf en anderen met werk in leven te houden, dan is de notie van verplicht voltijds onderwijs niet erg realistisch." Volgens Ben White deed deze kloof tussen Westerse visie en Derde-Wereldrealiteit er nauwelijks toe toen er weinig werd gedaan om de kinderarbeid te bestrijden. "Het hele beeld is echter veranderd met de komst van de internationale lobby tegen kinderarbeid". Zijns inziens tonen de ervaringen in landen als Bangladesh aan dat die lobby zich beter kan concentreren op extreme vormen van kinderuitbuiting en niet op hun algehele uitsluiting van de arbeidsmarkt.

White kant zich daarom tegen mede door de Novib en het FNV gesteunde acties als

de "Rugmark"-keurmerkcampagne om geen enkel met kinderarbeid (tot vijftien jaar) gemaakt product te importeren. "Vraag eerst maar naar de mening van de kinderen zelf", suggereert de socioloog. "Waar mogelijk moet je hun situatie op de arbeidsmarkt proberen te verbeteren. Maar je moet ze er niet blindelings, zonder inzicht in hun situatie en zonder voorafgaande dialoog verwijderen. Want werk blijkt vaak de oplossing van hun probleem."

Astrid Kaag, die zich bij het vakverbond FNV bezighoudt met kinderarbeid, meent daarentegen dat de noodzaak van onderwijs niet mag worden gerelativeerd. "Wij krijgen wel eens het verwijt slecht naar de kinderen zelf luisteren", zegt ze "maar wij vinden dat je jonge kinderen niet alles kunt vragen, zeker niet waar het lange termijnzaken zoals onderwijs betreft. Je moet ze er naar toe overtuigen. Ook gebrek aan onderwijsfaciliteiten mag geen excuus zijn. Dan moet je daaraan werken." Kaag kan zich evenmin vinden in Ben White's bezwaren tegen de Rugmark-campagne. "Het gaat hier niet om een boycot, maar om een aanbeveling aan de consument," zegt ze. "Je hebt het recht te weten hoe iets wordt gemaakt." Toch meent ILO-functionaris Assefa Bequele: Elke actie tegen handel is schadelijk omdat handel één van de voornaamste motoren van economische groei is. En daarin schuilt de oplossing van het probleem van de kinderarbeid". De commentator van de Far Eastern Economic Review is het daar hartgrondig mee eens. "In Zuid-Azië vormen de feodale gevolgen van een eeuwenoud kastensysteem één van de voornaamste bronnen van armoede en kinderarbeid", schreef hij vorig jaar maart. "Buitenlandse handel en investeringen kunnen deze status quo ondergraven en hele massa's bevrijden. Het is uitermate neerbuiwend om te veronderstellen dat miljoenen ouders in Azië hun kinderen liever hard laten werken dan naar school sturen. Zij weten dat hun kinderen ooit van vroegtijdige arbeid zullen worden bevrijd. Maar zij weten eveneens dat het in Europa en de VS ook lang duurde voordat kinderen het lot van dagelijkse arbeid kon worden bespaard.

Nog een radicaler standpunt huldigt iemand als Clare Feinstein, coördinator van de International Workgroup on Child Labour, die werkt aan strategieën tegen kinderarbeid. Zij meent dat de strikte scheiding tussen werk en onderwijs eerder past bij de Britse upper class dan bij de Derde Wereld en dat het formele en het schoolse onderwijs vooral een koloniale erfenis is. "Bovendien zijn er veel te weinig scholen", stelde zij afgelopen november in Onze Wereld. Feinstein wil het kind zelf centraal stellen, meer zeggenschap geven over het eigen lot en zelf laten uitmaken in hoeverre het wil werken of onderwijs volgen. "Formeel onderwijs", liet ze weten, "is niet de oplossing bij uitstek voor kinderarbeid maar maakt eerder deel uit van het probleem."

Voor Novib-voorzitter Max van den Berg is dit vloeken in de kerk. "Het werk dat de armste kinderen van deze wereld moeten verzetten is vaak zwaar, ongezond en bijna altijd desastreus voor hun ontwikkeling", stelt hij. "Het houdt hen gevangen in een vicieuze cirkel van armoede want de werkende kinderen van vandaag zijn de geschoolde en ongeletterde volwassenen van morgen". Hij en zijn Novib staan dan ook pal achter de rugmark-campagne om de invoer van met kinderarbeid gemaakte producten uit Zuid-Azië te ontmoedigen.

Maar als dat zoals in het Marokkaanse Meknes of in Bangladesh leidt tot massaal ont-

slag voor kinderen die daarna in nog slechtere posities belanden, tot en met bedelarij en prostitutie? "Misschien zijn dat offers om met behulp van een veelzijdige aanpak een langer-termijndoel te bereiken", overweegt Van den Berg. "Voorop blijft staan dat we er tegen zijn dat kinderen in slechte omstandigheden werken. Hoe krijg je dat gedaan? Onze lijn is preventief: zorg dat er meer scholen komen. Er zijn nauwelijks meer landen waar geldgebrek een doorslaand excuus mag zijn, zeker niet als je ziet wat er aan andere zaken, zoals wapens, wordt uitgegeven".

De Novib-voorzitter vervolgt: Het is een kwestie van druk uitoefenen: de publieke opinie, lokale en nationale autoriteiten, moeten er geleidelijk toe worden geprest om meestal allang bestaande wetgeving tegen kinderarbeid te gaan toepassen". Iets dergelijks speelde er, volgens Van den Berg, een eeuw geleden in Nederland. "Het was de veelzijdige aanpak van actievoeren, voorbeeldfunctie, sociale wetgeving en bovenal een verhoging van de onderwijsuitgaven die bij ons de kinderarbeid gaandeweg betuugelde en leidde tot een meer verantwoorde situatie." Niets doen aan kinderarbeid onder verwijzing naar risico's zoals vervat in de wet van de Onbedoelde Gevolgen noemt hij gevaarlijk. "Dan offer je wel erg veel op. Dat kan gewoon niet".

